

T C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

YAPISAL UYUM PROGRAMLARININ
İÇ GÖÇ VE KENTSEL İŞGÜCÜ PİYASASI ÜZERİNE
ETKİLERİ: KAHRAMANMARAŞ ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Mehmet Yılmaz

Ankara-2008

T C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

YAPISAL UYUM PROGRAMLARININ
İÇ GÖÇ VE KENTSEL İŞGÜCÜ PİYASASI ÜZERİNE
ETKİLERİ: KAHRAMANMARAŞ ÖRNEĞİ

Doktora Tezi

Mehmet Yılmaz

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Gülay TOKSÖZ

Ankara-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI

YAPISAL UYUM PROGRAMLARININ
İÇGÖÇ VE KENTSEL İŞGÜCÜ PİYASASI ÜZERİNE
ETKİLERİ: KAHRAMANMARAŞ ÖRNEĞİ






Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Gülay TOKSÖZ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Gülay Toksöz	
Prof. Dr. Ahmet Hasım Kızı	
Prof. Dr. Aziz Jönükmen	
Doç. Dr. Recep Vardıca	
Doç. Dr. Metin Özgür	

Tez Sınavı Tarihi: 01.07.2008

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(15./07/2008).

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Mehmet YILMAZ

(İmza)

TEŞEKKÜR

Türkiye’de kentsel bir emek piyasasındaki göç ve dönüşüm eğilimlerini araştırmayı amaçlayan bu çalışmanın kendisi de bir kısmı çalışma sahasında olmak üzere bir dizi göçler arasında yazıldı. Çalışma bir bakıma köyden kente ve büyük kente göçün bütün sorunlarını içinde barındırıyor. Bu açıdan, çalışmanın konuları arasında yer alan kentte köylü kalmanın ya da kentleşmeye çalışmanın sıkıntılarını da yansıtıyor. Dolayısıyla çalışmanın eksiklikleri var ve bunlar bana ait.

Her türlü eksiklik ve sorunlarına rağmen çalışma, sayısı bir hayli fazla değerli insanın katkılarıyla ortaya çıktı. Bu bağlamda, ilk başta, Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü’nün başta değerli Bölüm Başkanlarımız Prof. Dr. Alpaslan IŞIKLI ve Prof. Dr. Ahmet MAKAL olmak üzere bütün hocalarının, araştırma görevlisi arkadaşların ve Bölüm Sekreterimiz Gülcan KARAKUŞ’un sağladıkları sıcak insancıl çalışma ortamını zikretmem gerekir.

Bir tezde elbette en büyük katkı tezin danışmanına aittir. Tez danışmanım Prof. Dr. Gülay TOKSÖZ’ün sabırlı okumaları ve önerileri ile, yine köylülüğün bir göstergesi olan “son dakika” alışkanlığıma engin hoşgörüsü olmasa, bu çalışma ortaya çıkmazdı. Kendisine teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Tez izleme komitemdeki değerli hocalarım Doç. Dr. Recep VARÇIN ve Doç. Dr. Songül SALLAN GÜL’ün değerli önerileri ve katkıları da aydınlatıcı ve ufuk açıcı olmuştur. Özellikle yöntem konusunda Doç. Dr. Recep VARÇIN ve Doç. Dr. Metin ÖZUĞURLU ihtiyaç duyduğum her zaman vakit ayırıp sorularıma cevap verdiler. Akademik anlamda, özellikle yöntem konusunda kendilerinden çok şey öğrendim ve bana öğrettikleri bir teşekkürle ödenmez. Bunun dışında eleştiri ve önerileriyle tezin geliştirilmesine katkıda bulunan değerli jüri üyeleri Prof. Dr. Aziz KONUKMAN ve Prof. Dr. Ahmet Haşim KÖSE’ye de teşekkür borcum var.

Çalışmanın saha araştırması sırasında vakit ayırıp sorularımı cevaplayan, emekçi, işveren ve esnafa; Kahramanmaraş kentsel emek piyasası ile ilgili bilgi ve belgeleri sağlayan belediye görevlilerine, kamu kurum ve kuruluşlarının yetkililerine, Kahramanmaraş Ticaret ve Sanayi Odası çalışanlarına teşekkürü borç bilirim.

Tezin okunup düzeltilmesinde önerilerini ve yardımlarını esirgemeyen değerli dostlarım Öğr. Gör. İsmail GÖKTÜRK, Yrd. Doç. Dr. Mehmet TEKEREK, Öğr. Gör. Mustafa GÖKTÜRK ve Adem TEKEREK'in de adlarını anmam gerekir. Kendilerinin katkısı her türlü teşekkürün üstündedir.

Katkısı olan birçok insanın adını burada saymam mümkün değil. Bu satırların yazarı hepsine teşekkür borçlu. Burada son olarak ben tezi bitirme sancıları çekerken ikinci çocuğum Muharrem Nusret'i dünyaya getiren eşime ve birçok akşam yanında olmadığım kızım Rumeysa'ya teşekkür ve sevgilerimi sunmak isterim.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
TABLolar DİZİNİ.....	X
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	XI
GRAFİKLER DİZİNİ.....	XI
KISALTMALAR DİZİNİ.....	XI
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
YAPISAL UYUM VE YEREL EMEK PİYASALARI.....	4
1.1. Yerel Emek Piyasası Üzerinde Doğrudan Etkide Bulunan Yapısal Uyum	
Politikaları.....	7
1.1.1. Ticaretin Liberalizasyonu: Serbest Piyasa ve İhracata Dönük	
Sanayileşme Politikaları.....	8
1.1.2. Kaynak Tahsis Politikaları: Özelleştirme ve Teşvik Uygulamaları.....	12
1.1.3. Sosyal Güvenlik, İstihdam ve Ücret Politikaları.....	14
1.2. Yerel Emek Piyasasına Dolaylı Etkide Bulunan Yapısal Uyum Araçları.....	19
1.2.1. Maliye Politikası.....	20
1.2.1. Para Politikası.....	21
1.3. Diğer Yapısal Uyum Araçları (Eğitim, Sağlık, Sosyal Yardım vb.).....	21
1.4. Yapısal Uyum, Emek Piyasası ve İç Göç İlişkisi Üzerine Genel Bir	
Değerlendirme: Çalışmanın Temel Soruları, Mevcut Literatür İçindeki	
Yeri ve Alana Muhtemel Katkıları.....	23
İKİNCİ BÖLÜM.....	26
YAPISAL UYUM VE EMEK PİYASALARINDA BÖLÜMLENME:	
MERKEZ ÜLKELER AÇISINDAN DEĞERLENDİRME.....	26
2.1. Bölümlenme Kavramı Ve Kapsamı.....	26
2.2. Fordist Birikim Rejimi Ve İkili Emek Piyasaları.....	29
2.2.1. Birincil ve İkincil Piyasa Ayrımı.....	31
2.2.2. İçsel ve Dışsal Piyasa Ayrımı.....	40

2.3. Post-Fordist Birikim Rejimi Ve Bölümleme Teorilerinde Yeni Yaklaşımlar.....	43
2.3.1. Bölümlemede Devletin Rolü.....	51
2.3.2. Yeni Bölümleme Yaklaşımlarının Anahtar Kavramı: Yerel Emek Piyasası	54
2.3.3. Bir Bölümleme Mekânı Olarak Yerel Emek Piyasaları	59
2.3.4. Merkez Ülkelerde Yapısal Uyum ve Bölümleme	62
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	65
ÇEVRE ÜLKELERDE BÖLÜMLENME VE YAPISAL UYUM ÖRÜNTÜLERİ	65
3.1. YUP'nın Dünya Sistemindeki Yeri: Coğrafi Eşitsizlikler Ve Yeni Endüstrileşen Bölgelerin İkincilleşmesi.....	65
3.1.1. Çevresel Fordizm	67
3.1.2. Dünya Sistemine Eklemlenme: Küresel Meta Zincirleri.....	71
3.1.3. Yerel Emek Piyasalarında Kümelenme	77
3.2. Çevre Ülkelerde Yerel Emek Piyasalarının Dönüşümü.....	82
3.2.1 Sanayileşme, İç Göç ve Enformelleşme	85
3.2.1.1. Gecekondulaşma ve Çarpık Kentleşme.....	89
3.2.1.2. Kent Ekonomisi, Marjinal Sektör ve Enformelleşme	92
3.2.2. Bölümlemede Toplumsal Cinsiyetin Rolü ve Emeğin Toplumsal Yeniden Üretimi	97
3.3. Yapısal Uyumun Yerel Dinamikleri: Çalışmaya İlişkin Algı Ve Tutumlar.....	105
3.4. Çevre Ülkelerde Yapısal Uyum ve Bölümleme: Genel Bir Değerlendirme	109
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	111
KURAMSAL ÇERÇEVEDEN SAHA ARAŞTIRMASINA: TÜRKİYE'DE YUP VE KENTSEL EMEK PİYASALARI ETKİLEŞİMİ.....	111
4.1. Türkiye'de Kaynak Tahsisi ve Yerel Sanayinin Oluşumu: Teşvik Politikaları	112
4.1.1. Emek Piyasasının Yapısal Uyumu: Teşvik Politikaları.....	112
4.1.2. Teşvikler ve Türkiye'de Kümelenme Analizi.....	114
4.2. Kümelenme Ve Dünya Piyasalarına Eklemlenme Biçimi: Teknoloji Transferi Ve Fason İmalat	118

4.3. Türkiye’de İç Göç ve Bölümlenme Eğilimleri	120
4.3.1. İstihdamın Sektörel Dağılımında Değişim ve Bölümlenme	125
4.3.2. İç Göç, Kent Ekonomisi ve Enformelleşme	130
4.4. Fabrikalaşma ve İşçileşmeye İlişkin Yerel Dinamikler ve Türkiye’de Kentsel Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyetin Görünümü	135
4.4.1. Girişimcilik Kültürü ve İşçileşmeye İlişkin Yerel Dinamikler	135
4.4.2. Toplumsal Cinsiyet Roller ve Emegin Toplumsal Yeniden Üretimi	137
4.5. Saha Araştırmasının Yöntem ve Kapsamı.....	139
4.5.1 Neden Böyle Bir Araştırmaya İhtiyaç Duyuldu?	139
4.5.2. Araştırmanın Yöntem ve Kapsamı	140
4.5.3. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	141
4.5.4. Araştırmanın Kapsamı	144
4.5.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	146
4.6. Kahramanmaraş Yerel Emek Piyasasında Nüfusun Köy-Kent Bileşimi ve Emek Profiline İlişkin Niceliksel Bulgular	147
4.6.1. Nüfusun Dağılımına İlişkin Veriler.....	148
4.6.2. Emek Profiline İlişkin Veriler.....	150
4.6.3. Nüfus Hareketlerine İlişkin Niceliksel Veriler	153
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	159
YAPISAL UYUM VE KAHRAMANMARAŞ KENTSEL EMEK PIYASASININ DÖNÜŞÜMÜ.....	159
5.1. Kahramanmaraş’ta Teşvik Politikalarının Etkisinde Yerel Sanayi Öbeğinin Oluşumu	159
5.1.1. Emek Piyasasını Düzenleme Aracı Olarak Yatırım Teşvik Uygulamaları	160
5.1.2. Yerel Sanayi Öbeğinin Oluşumunda Teşvik Uygulamalarının Etkisi: 1980 Sonrasında Tarım Kökenli Sermayenin Fabrikaya Dönüşmesi.....	165
5.1.3. Kahramanmaraş’ta Yerel Sanayinin Ulusal Ve Uluslar Arası Ticaret Ağlarına Eklemlenme Süreçleri	174
5.1.4. Kümelenme ve Bölümlenmenin Yerel Dinamikleri: Çalışmaya İlişkin Algı ve Tutumlar	177

5.2. Kahramanmaraş'ta Kırdan Kente Göçün Biçimleri, Kentte Yerleşme Örüntüleri ve Emek Piyasasında Bölümlenme Eğilimleri	181
5.2.1. K.Maraş'ta Göç Veren Birim Olarak Köyün Analizi: Orda Bir Köy Var Uzakta	182
5.2.1.1. Kentsel Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyete Dayalı Bölümlenmenin Kökenleri: Merkez Köylerde Günlük Çalışma ve Yaşam Döngüsü.....	187
5.2.2. Teşvik Uygulamalarının Etkisinde Kentsel Emek Piyasasında Dönüşüm: Göç ve İşçileşme.....	196
5.2.2.1. 1980 Öncesinde Göç ve Emek Piyasası	197
5.2.2.2. 1980 Sonrasında Göç ve Emek Piyasası	200
5.2.2.3. 1980 Öncesi ve Sonrasında Klasik Bir Göç Biçimi: Eğitim Amaçlı Sosyal Hareketlilik.....	203
5.3. Kentsel Emek Piyasasının Oluşumu, İşleyişi ve Bölümlenme Eğilimleri	208
5.3.1. Kahramanmaraş Kentsel Emek Piyasasında Firma Düzeyinde Bölümlenme	215
5.4. Kadın Emeginin Biçimleri.....	218
5.5. Toplumsal Aidiyetler ve Emek Piyasası: Kentte Göçmen Köylülerin Yerleşme Örüntüleri ve Etnik Temele Dayalı Bölümlenme	222
5.5.1. Merkez Köylerden Göçen Köylülerin Kentte Yerleşme ve Çalışma Alanları	222
5.5.2. Etnik Temelde Bölümlenme Eğilimleri.....	224
5.6. Çocuk İşçiliği.....	228
5.7. Kentleşme ve Göçmenlerde Günlük Emek Kullanımı Örüntüleri.....	232
5.8. Kriz Dönemlerinde İşgücünün Ayakta Kalma Stratejileri	235
SONUÇ.....	238
KAYNAKÇA.....	243
ÖZET	268
SUMMARY.....	269
EKLER.....	270

TABLolar DİZİNİ

Tablo-2.1: İkili Emek Piyasasının Karakteristikleri	35
Tablo 2-2: Emek Piyasasında Dört Bölümlü Sınıflandırma	42
Tablo- 2.3: Dördüncü Nesil Bölümlenme Yaklaşımı	61
Tablo-3.1: Merkez ve Çevre Bölgelerde Yıllara Göre Kentleşme Oranları (1950-2030).....	91
Tablo 3.2. Emegın Toplumsal Yeniden Üretim Süreci	103
Tablo 4.1:GSMH sektörel payları (%).....	115
Tablo 4.2: Teşvik Belgelerinden En Çok Yararlanan İller, 1980-2002.....	117
Tablo 4.3: Seçilmiş İllere Göre 1991-1997 Yılları Arasında Yatırım Teşvik Belgelerinin Dağılımı (adet).....	117
Tablo-4.4: Kent ve köy nüfusu, 1927 – 2000.....	123
Tablo-4.5: Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilen Nüfus, 1980-2000, 2004-2006 ..	125
Tablo-4.6: Ekonomik Faaliyet ve Cinsiyete Göre İstihdam Edilen Nüfus, 1980-2006...	127
Tablo- 4.7: İşyeri Durumuna Göre İstihdam Edilenler (Bin Kişi, 15+ Yaş).....	129
Tablo-4.8. Tarım Dışı İstidamda Ekonomik Faaliyete Göre Formel-Enformel Sektör İstihdamı (2003).....	134
Tablo-4.9: Mülakat Gerçekleştirilen Göçmenlerin Geldiği Köyler ve Görüşme Dağılımı.....	145
Tablo-4.10. Görüşme Yapılan Kurum ve İşveren Sayıları	146
Tablo-4.11: İlde Yıllara Göre Nüfusun Köy-Kent Bileşimi (%).....	149
Tablo-4.12: Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilen Nüfus, 1980-2000	151
Tablo-4.13: İstatistik Alt-Bölgeler İtibariyle Kahramanmaraş'ın Yer Aldığı İstatistik Bölge İle Komşu İstatistik Bölgelerin İşgücü Verileri (2004-2005)	152
Tablo-4.14: 2000 Yılı İtibariyle Kahramanmaraş'ta İlçeler İtibariyle İşsizlik Oranları..	153
Tablo-4.15: Kahramanmaraş'ın Aldığı ve Verdiği Göç (1990, 2000)	155
Tablo-4.16: Doğum Yerine Göre Nüfus (1935-2000).....	156
Tablo-5.1: Özel Sektör Yatırım Teşvik Belgelerinin Yıllara Göre Dağılımı, Cari Fiyatlarla.....	161
Tablo-5.2: Kahramanmaraş İli Sanayi Envanteri, 1989.....	167
Tablo-5.3: Kahramanmaraş İli Sanayi Envanteri, 2004.....	171
Tablo 5.4. Kahramanmaraş İli Sanayi Envanteri, 2006	173

Tablo 5-5: Kahramanmaraş Merkez İlçe’de Arazinin Hanelere Göre Dağılımı (Da).....	184
Tablo-5-6. Kahramanmaraş’ın Merkez Dağ Köylerinde Yıllık İş Döngüsü.....	190
Tablo-5.7. Kahramanmaraş’ın Merkez Dağ Köylerinde Günlük İş/yaşam Döngüsü (Kış ayları hariç)	192
Tablo-5.8: Kahramanmaraş’ın Merkez Köylerinde Hane Fertlerine Göre İşbölümü	194
Tablo 5.9: Köylere Göre Yerleşilen Mahalleler ve Çalışılan İşler	223
Tablo 5.10: Göç Tipine Göre Çalışma ve Günlük Emek Kullanımı	232

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1: İkili Ekonomi ve Emek Piyasaları	33
Şekil 2.2: Yerel Emek Piyasasına İlişkin Teorik Yaklaşımlar	57
Şekil-3.1: ABD’de İstihdamın Sektörler itibariyle Dağılımı: 1870-2000 (%).....	72
Şekil 3.2: Ekonomik Gelişmeyi Etkileyen Ögeler.....	77
Şekil- 5.1: 1980 Öncesinde Köyden Kente Göç Güzergahı (I. Dönem Göç)	198
Şekil 5.2. 1980 Sonrasında Köyden Kente Göç Güzergahı (II. Nesil Göç).....	202
Şekil-5.3. Kahramanmaraş’ta Eğitim Amaçlı Göç Biçimleri ve Sonuçları	207
Şekil-5.4: 1980 Öncesinde Kentsel Emek Piyasası	213
Şekil-5.5: 1980 Sonrasında Kahramanmaraş Kentsel Emek Piyasası	214
Şekil-5.6: Kahramanmaraş Tekstil İşletmelerinde Fabrika Organizasyon Şeması ve Firma Düzeyinde Emek Piyasalarında Bölümlenme	217

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 4.1: Kent ve köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı, 1927 – 2000.....	124
Grafik 4.2: Nüfus Sayımlarına Göre Kahramanmaraş’ta Köy Kent Bileşeni (%)	150
Grafik 4.3: Sayım Yıllarına Göre İl Dışında Doğanların Oranı (%)	157
Grafik-5.1: Yıllara Göre Teşvik Belgelerinin Dağılımı, 1980-2005 (Adet).....	162
Grafik-5.2: Teşvik Belgelerinin Sektörel Dağılımı, (%)	164
Grafik 5-3: Arazi Büyüklüğü Hane Sayısı İlişkisi.....	185
Grafik 5-4: Arazi Büyüklük Grubu Toplam Arazi Değeri İlişkisi	186

KISALTMALAR DİZİNİ

- AB : Avrupa Birliği
- ABD : Amerika Birleşik Devletleri
- AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu
- Agm : adı geçen makale
- Agy. : Adı geçen yer
- Ar-Ge : Araştırma Geliştirme
- BD : Birincil dışsal emek piyasası
- Bİ : Birincil içsel emek piyasası
- Bkz : bakınız
- DB : Dünya Bankası
- DİE : Devlet İstatistik Enstitüsü
- DK : Dağ Köyü
- DPT : Devlet Planlama Teşkilatı
- DSİ : Devlet Su İşleri
- GATT : General Agreement on Tariffs and Trade (Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması)
- GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla
- HDTM: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı
- HHİA : Hanehalkı İşgücü Anketi
- IBRD : International Bank for Reconstruction and Development (Dünya Bankası)
- IMF : International Money Fund (Uluslararası Para Fonu)
- İD : İkincil dışsal emek piyasası
- İİ : İkincil içsel emek piyasası
- İİB : İmar ve İskan Bakanlığı
- İİBK : İş ve İşçi Bulma Kurumu
- İŞKUR : Türkiye İş Kurumu
- İTO : İstanbul Ticaret Odası
- JIC : just in condition (her ihtimale karşı)
- JIT : just in time (tam zamanında)
- KDV : Katma Değer Vergisi
- KİT : Kamu İktisadi Teşekkülü

KMTSO: Kahramanmaraş Ticaret ve Sanayi Odası
KOBİ : Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme
KÖY : Kalkınmada Öncelikli Yöre
OK : Ova Köyü
OSB : Organize Sanayi Bölgesi
SAPs : Structural Adjustment Programs
SDR : Special Drawing Rights (Özel Çekme Hakları)
SSK : Sosyal Sigortalar Kurumu
Ş : Şehir
TA : Tarım alanı
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD: Türk Sanayici ve İşadamları Derneği
UNCTAD: United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)
UNDP : United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
Ve diğ.: ve diğerleri
YUP: Yapısal Uyum Programları
WB : World Bank (Dünya Bankası)
WTO :World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel sorusu, Türkiye’de yerel emek piyasalarının oluşumu ve işleyişinde Yapısal Uyum Programlarının (YUP’nın) ve politikalarının rolünün ne olduğu ve bu rolün nasıl bir emek piyasası kurguladığıdır. Bu sorunun cevaplarının emek piyasalarında bölümlenme ve düzenlemeye ilişkin tartışmalar etrafında bulunabileceği varsayılmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın konusu, ‘post-fordist birikim rejiminin esneklik uygulamaları çerçevesinde uygulamaya konan yeni liberal ekonomi politikalarının, yerel emek üzerindeki etkileri’ şeklinde ortaya konulabilir.

Belirlenen konu çerçevesinde çalışmanın iki temel önkabulü şöyle formüle edilebilir: YUP, merkez ülkelerin post-fordist üretim rejimi çerçevesinde, Uluslar arası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) aracılığıyla, çevre ülkelerde kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda uygulattıkları makroekonomik politiklardır. Bu politikalar yoluyla çevre ülkelerdeki yerel emek piyasaları, dünya sistemi yaklaşımı çerçevesinde ikincil bir konuma mahkum edilmektedir ve bu piyasalar, kapitalist birikim arttıkça kendi içinde de bölümlenmektedir. Bu temel önkabuller doğrultusunda ortaya konan varsayımlar ise şöyle sıralanabilir:

- YUP’nın iç göç üzerinde pozitif bir etkisi vardır.
- YUP, kayıtdışı ekonomiyi ve emek piyasasında enformelleşmeyi özendirilmektedir.
- YUP, reel ücretlerde düşmeye yol açmakta ve ücret düzeyleri arasındaki farkın açılmasına yol açmaktadır.
- Yapısal uyum, emeğin yeniden üretimini pre-kapitalist bölüşüm ilişkileri temelinde sağlamak ve kadın ve çocukların ikincilleşmesine yol açmaktadır.

Bu varsayımlar etrafında çalışma, iç göç ve ihracata yönelik atölyeleşme sürecini, tekstil konfeksiyon, mutfak eşyası ve kısmen de gıda sektöründe yoğunlaşmış yerel bir emek piyasası olan Kahramanmaraş kentsel emek piyasası özelinde ele almaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, tarım ve sanayi politikalarının somut göstergesi olan “Yatırım Teşviklerinin” köyden şehre göçü ve emek piyasasında değişim ve bölümlenmeyi tetiklediği temel varsayımı etrafında, Kahramanmaraş kentsel emek piyasasının dönüşümünü tanımlamak ve uluslararası

yeni işbölümünde nerede durduğunu saptamaktır. Bunun yanı sıra yerel emek piyasasının kendi içindeki bölümlenmenin nitelikleri de çözümleme konusu yapılmaktadır.

Çalışma, teorik çerçeve ve alan araştırması olmak üzere iki ana kısımdan oluşmaktadır. Teorik çerçevede, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde emek piyasasında bölümlenme ve YUP'nın emek piyasası üzerine etkileri konularındaki tartışmalar ve uygulamalar, ilgili literatürün taranması yöntemiyle ele alınmaktadır. Alan çalışmasında ise söz konusu tartışmalar ışığında, 1980 sonrasında teşvik uygulamaları ile sanayileşen Kahramanmaraş kentsel emek piyasasına ilişkin istatistikî veriler ve gerçekleştirilen saha araştırmasının bulguları değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk üç bölüm, teorik çerçeveyi oluşturmakta; dördüncü bölüm saha araştırmasının yöntemi hakkında bilgi vermekte, teoriden alana geçişte makro/ülke düzeyinde ve mezo/bölge/sektör düzeyinde emek piyasası oluşumu ve bölümlenmesine ilişkin politika örüntülerini ve sonuçlarını içermekte; bu sonuçlara ilişkin niceliksel verileri değerlendirmektedir. Beşinci bölüm ise saha araştırması bulgularının çözümlemesini içermektedir.

Bu bağlamda, çalışmanın birinci bölümünde, YUP'nın kapsamı, yerel emek piyasaları üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak etkide bulunan yapısal uyum politikaları ele alınmaktadır.

İkinci bölümde birikim süreçlerinin emek piyasasında bölümlenme üzerindeki rolüne ilişkin teorik çerçeve çizilmekte ve merkez ülkelerde post-fordist birikim sürecinde bölümlenmenin karakteristik özellikleri, yeni bölümlenme yaklaşımları çerçevesinde açıklanmaktadır. Bu bağlamda sanayide kümelenmenin ve bir esnekleşme modeli olarak yerel emek piyasalarının oluşumunun söz konusu bölümlenmedeki etkisi tartışılmaktadır.

Üçüncü bölümde yapısal uyum ve yerel emek piyasasında bölümlenme ilişkisi, iç göç ve emeğin toplumsal yeniden üretimi konuları, çevre ülkelerde sanayileşme ve yapısal uyum bağlamında değerlendirme konusu yapılmakta ve

yapısal uyumun çevre ülkelerdeki iç göç, kentleşme ve enformelleşme eğilimlerine etkisi ortaya konmaktadır.

Dördüncü bölümde Kahramanmaraş kentsel emek piyasasına ilişkin saha araştırmasının yöntemine ve sahaya ilişkin niceliksel verilere odaklanmakta ve ilk olarak alan çalışmasının kapsam ve yöntemi hakkında kısa değerlendirmelere yer verilmektedir. Ardından, bu bölümde Türkiye’de kentleşme ve enformelleşme etkileşimi, emek piyasalarında merkez-çevre ilişkisi bakımından irdelenmektedir. Makro ekonomik politikalarda, Kahramanmaraş kentsel emek piyasasını etkileyen yapısal uyum düzenlemelerinin izleri sürülmektedir. Bu bölümde son olarak Kahramanmaraş kentsel alanında nüfus ve emek piyasasına ilişkin niceliksel veriler derlenmekte ve çözümlenmektedir.

Ve nihayet beşinci bölümde, Kahramanmaraş kentsel emek piyasasında kümelenme, iç göç, kentleşme ve emeğin görünümü küresel meta zincirleri ve bölümlenme yaklaşımı çerçevesinde incelenmektedir.

Saha araştırmasının başlıca soruları, YUP’nın köyden şehre göç üzerindeki etkisi, köyden şehre gelen emek kitlesinin, yerleşme ve çalışma örüntüleri, göçmenlerin/köylülerin emek piyasasında bölümlenme (enformelleşme, işçileşme ve orta sınıflaşma) eğilimleri; YUP’nın kentsel emek piyasasının oluşumu ve özellikle kriz dönemlerinde kentsel emek piyasasında istihdam, işsizlik ve ücretler üzerindeki etkileri, göçmen/köylü kadınların emek piyasasına dahil olmasının önündeki direnç faktörleri, göçün hızlanması ve kiteselleşmesiyle birlikte etnik ve dinsel inanç açısından farklılaşma ya da hemşericilik eğilimlerinin emek piyasasının işleyişindeki işlevleri şeklinde sıralanabilir. Altıncı bölümde bu soruların cevapları aranmaktadır.

Sonuç bölümünde ise, saha araştırmasının sonuçları özetlenerek “zinciri” kırmanın mümkün olup olmadığı ya da zincirin temel halkalarından birine sahip olabilme olasılığı tartışılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAPISAL UYUM VE YEREL EMEK PİYASALARI

Yapısal uyum, politika ve ticaret imkânları vb. gibi ekonomik şartlardaki değişikliklere paralel olarak emek ve sermaye gibi kaynakların yeniden dağıtımı olarak tanımlanmaktadır. Yapısal uyum programı ise Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) gibi uluslararası ekonomik ve mali kuruluşların özellikle kriz dönemlerinde, gelişmekte olan ülkelere yapacakları yardım karşılığında kaynakların yeniden dağıtımını sağlamak amacıyla şart koştukları bütçe ve politika değişikliklerini içermektedir (Deardorff, 2007). Söz konusu bütçe ve politika değişiklikleri, ekonomik istikrar gözetilerek yapılmalıdır.

Tanımdan da anlaşılacağı üzere yapısal uyum, gelir dağılımı, büyüme ve verimlilik gibi konularda, ekonominin orta ve uzun dönemde performansını etkilemeyi amaçlamaktadır. Bunun yanında ekonomik istikrar ise, kısa dönemde makro ekonomik dengeleri, belirlenen hedeflere uyumlu olacak şekilde yeniden oluşturmak ile ilgilidir. Uluslararası ekonomik sistemde yapısal uyum ve istikrar konularında Birleşmiş Milletler nezdinde faaliyet gösteren IMF ve DB söz sahibidir.

1970’li yılların sonlarına kadar, IMF ile DB’nin politika ve program önerileri farklıdır. IMF, Cari İşlemler Bilançosu dengesizliklerini giderici kısa dönemli istikrar politikalarına öncelik verirken, DB ise kalkınma programları, yatırım öncelikleri gibi yapısal reformlar üzerinde durmuştur. 1970’li yılların son çeyreğinden itibaren ise, başka bir deyişle, çevre ülkelerin¹ borçlarının yeniden yapılandırılması ve kredilendirilmesi gündeme geldikten sonra, IMF ve DB, ortak finansmana varıncaya

¹ Merkez-çevre kavramlaştırması, dünya sistemi yaklaşımına aittir ve bu çalışmada modernleşmeci okulun “gelişmiş-gelişmekte olan”, bağımlılık okulunun “gelişmiş- azgelişmiş” ikilemesi yerine “merkez” ve “çevre” kavramları kullanılmaktadır. Söz konusu kavramlaştırmanın küresel meta zincirleri çerçevesinde emek yoğun sektörlerde dışa açık sanayileşen ülkelerin konumunu daha iyi açıkladığını düşünüyorum. Çalışmanın yönelimi de küresel ölçekte dünya sistemi yaklaşımının ortaya koyduğu hiyerarşik bir yapılanmanın olduğu varsayımını kabul etmektedir. Dünya Sistemi Yaklaşımı için bkz. Wallerstein, 2005 ve Özdemir, 2006.

kadar birçok konuda eşgüdüm ve işbirliğine gitmişlerdir. Hatta 1980’lerden itibaren bu işbirliğine uluslararası ticari bankalar da dahil olmuştur. IMF, kredi vadelerini uzatıp talep yönetimi yanında arz yönetimi ile ilgili konularla da ilgilenirken DB da Cari İşlemler Bilançosu açıklarıyla karşılaşan ülkelere yapısal uyum kredileri vermeye başlamıştır. Böylece başlangıçta var olan katı işlev ayrımı, yerini para ve sermaye piyasalarının işleyişi, iç tasarrufun artırılması, kalkınma programlarının mali yönü ve dış borç yönetimi gibi alanlarda eşgüdüme bırakmıştır (Korkmaz, 2003:37-38). Bu bağlamda yapısal uyum ve istikrar politikaları bir arada uygulanmakta ve birlikte ele alınmaktadır (Truong, 2006:34-35). Bu çalışmada da her iki kavram birlikte değerlendirilecektir.

Yapısal uyum ve istikrar programlarının dayandığı iktisadi paradigma, neoklasik iktisadın arz ve talebin piyasa koşullarında dengeleneceğine ilişkin klasik “piyasa” anlayışıdır. Bu nedenle, yapısal uyumun temelinde yeni sağ politikalar yer almaktadır. Söz konusu “piyasa” anlayışı, 19. yy.da kapitalizmin doğuşuyla birlikte gündeme gelmiş olup bireyi, toplumdaki bağımsız, tarih dışı, hipotetik rasyonel davranışlar sergileyen “homo economicus” a indirgemekte ve piyasayı bu rasyonel davranışlardan ibaret görmektedir (Köse ve Öncü, 2003:102)².

Yeni sağ politikalar, 1980’lerden itibaren, neoklasik iktisadın piyasayı kutsayan öğretilerinden hareketle uygulamaya konan liberalizasyonu, dünya ticareti önündeki kısıtlamaların kaldırılması, emek piyasalarında kuralsızlaştırma, özelleştirme, 1990’lardan itibaren enflasyonu düşürmeye yönelik olarak kamu yatırımlarının azaltılması politikaları şeklinde sıralanabilir. İngiltere’de Thatcher, Amerika’da Reagan döneminde gündeme gelmiş olan yeni sağ politikalar, IMF ve DB’nın kredi verme şartları olarak bütün çevre ülkelerde uygulamaya konmuştur. Nitekim söz konusu kuruluşların yapısal uyum hedefleri arasında bu politikalar,

² Klasik iktisadın söz konusu varsayımları ve genel olarak iktisat bilimi ile kapitalizm arasındaki ilişkinin eleştirel bir yorumu için *bkz.* Köse ve Öncü, 2003.

ulaşılması gereken hedefler olarak belirlenmektedir (Doğruel, 2002:13; Korkmaz, 2003:34; Öngen, 2003; Yay, 2002)³.

İstikrar programlarının üç temel ayağından biri kamu harcamalarının kısılması amacıyla talep kısıtlaması; bir diğeri de kredi kontrolü ve reel ücret kısıtlamalarıdır. Programların üçüncü unsuru ise finansal reform ve ticaretin liberalizasyonunu da içeren uzun dönemli arz politikalarıdır (Stewart, 1995:174).

“Yapısal uyum” kısaca, daha fazla piyasa güçlerine dayanma ve devletin ekonomi yönetimindeki rolünün azalması olarak tanımlanabilir (Ghai, 1995:39). Bu bağlamda YUP, dış ticaretin geliştirilmesi ve serbestleştirilmesi, faiz oranlarının

³ Söz konusu politika ve hedefler, üye ülkelerin ekonomik güçleri ve büyüklüklerine göre sahip oldukları temsil yetkisi nisbetinde katılabildikleri karar alma mekanizmaları tarafından belirlenmektedir. Çevre ülkelerde uygulamaya konan YUP siyasaları da merkez ülkelerin söz sahibi olduğu kurullarda karara bağlanmaktadır. IMF ve Dünya Bankası'nın yönetim yapıları ile IMF'nin fon kullandırma şartları incelendiğinde, YUP'nın merkez ülkelerin pazar genişletme politikaları çerçevesinde merkez ülke bakış açısından yapılandırılmasının kaçınılmaz olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Daha farklı bir yorumla YUP siyasalarını belli merkez ülkelerin hükümlerlik ögesi olarak değerlendiren görüşler de mevcuttur (Bk. Civelek ve Durukan, 2002).

Yönetim yapısı açısından incelendiğinde, IMF'nin yönetiminden sorumlu İcra Direktörleri Kurulu, Fon'da en yüksek kotaya sahip beş ülkenin (ABD, Almanya, Japonya, Fransa ve İngiltere) atadığı birer “atanmış icra direktörü” ve kurulda tek başlarına temsil edilmesi uygun görülen üç ülke (Suudi Arabistan, Çin ve Rusya) ile diğer ülkelerin oluşturdukları on altı ülke grubunun (Latin Amerika üç, Nordik ülkeler bir, İngilizce ve Fransızca konuşan Afrika ve Güneydoğu Asya ülkeleri birer grup oluşturur) seçtikleri birer “seçilmiş icra direktörü”nden oluşan 24 kişilik bir kuruldur (Eğilmez, 1997:24; Karluk, 1998:305). Dünya Bankası'nda da durum IMF'de olduğundan pek farklı değildir. IMF'ye üye olan her ülke Dünya Bankası'na katılabilir. Fon'da kotaya göre belirlenen oy gücü, Banka'da sermaye payına göre belirlenmektedir. Dünya Bankası'nda da sanayileşmiş ve gelişmiş ülkeler sermayelerinin çokluğu nedeniyle yüksek oy gücüne sahiptirler. Fon'da olduğu gibi, Yönetim Kurulu'na atamaya gelen en fazla sermayeye sahip ilk beş ülkenin (ABD, Japonya, Almanya, Fransa ve İngiltere) temsilcilerinin Dünya Bankası'ndaki oy toplamları hemen hemen yarıya yakındır (%39.1). Yönetim Kurulu yine 24 üyeden oluşmakta ve ilk beşi yukarıda adı geçen 5 ülke tarafından atanmaktadır; diğer 19 üye ise bir Güvernörler Kurulu tarafından seçilir. Suudi Arabistan, Çin ve Rusya temsilcileri kendi ülkelerini, diğerleri belli ülke gruplarını temsil ederler (Eğilmez, 1997: 66-74).

IMF ve Dünya Bankası'nın Yönetim Kurullarında en yüksek oy hakkına sahip olan ülkeler, kendi aralarında özel klikler oluşturarak dünya ekonomisine yön vermektedirler. Yukarıdaki beşli gruba (G-5) Kanada ve İtalya'nın da katılımıyla G-7 oluşturulmuş, daha sonra Rusya da G-7'ye 1997'de katılmıştır. Yediler Grubu (G-7) dünya GSMH'sinin %65'ine sahiptir; dünya ticaretindeki payı ise, %52'dir. Yediler Grubu, yılda bir defa devlet başkanları seviyesinde Ekonomik Zirve Toplantıları ile bir araya gelmektedirler. Onlar Grubu (G-10) ise, G-7'ye Belçika, Hollanda ve İsveç'in katılmasıyla oluşmuştur. Onlar Grubu, IMF'ye borç vermeyi amaçlayan Borçlanma Anlaşmaları çerçevesinde oluşturulmuştur. Daha sonra bu gruba İsviçre de katılmıştır (Karluk, 1998). IMF ve Dünya Bankası'nın bir çok ‘yardım’ kararı da önce bu toplantılarda alınmaktadır.

serbestleştirilmesi ve reel faiz uygulamalarının devreye sokulması, iç fiyatların piyasa denge fiyatlarına yansıtılması, para miktarının sınırlandırılması ve sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, reel ücretlerin ve maaşların düşürülmesi ve sendikal faaliyetlerin gözden geçirilmesi şeklinde bir dizi düzenlemeyi içermektedir (Yay, 2002:170-172).

Yapısal uyum reformlarının büyüme, istihdam, yatırım, finansal derinlik gibi ekonomik değişkenler üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapısal uyum indeksi oluşturulmuştur. Bunun iyi örneklerinden biri Lora'nın (1997) çeşitli Latin Amerika ülkeleri için tasarladığı indekstir. İndeks; ticaret politikası, vergi politikası, para politikası, özelleştirme ve emek piyasası düzenlemeleridir (Agénor, 2000:552). Bu çerçevede, yapısal uyum politikalarının amacına ulaşması için emek piyasasına da önemli bir rol atfedilmektedir. Özellikle yapısal uyum sürecinin ilk aşaması olarak görülen ekonomik istikrarın sağlanması aşamasında işsizlikte bir artış olması halinde esas uyumun emek piyasası üzerinden gerçekleşmesi beklenmektedir.

YUP belli makro ekonomik politikalar çerçevesinde uygulamaya konmaktadır. Aşağıda söz konusu yapısal uyum politikaları, yerel emek piyasaları üzerindeki etkileri bakımından sınıflandırılarak incelenmektedir. Yerel emek piyasasının oluşumu ve işleyişinde doğrudan etkili olan yapısal uyum politikaları liberalizasyon ve dışa açılma, özelleştirme ve teşvik politikaları, sosyal güvenlik, istihdam ve ücret politikaları olarak sıralanırken yerel emek piyasası üzerinde dolaylı etkilere sahip yapısal uyum araçları ise para, maliye, eğitim, sağlık ve sosyal yardım politikaları olarak ele alınmaktadır.

1.1. Yerel Emek Piyasası Üzerinde Doğrudan Etkide Bulunan Yapısal Uyum Politikaları

Bu başlık altında ticaretin liberalizasyonu, kaynak tahsis politikaları ve istihdam politikaları yerel emek piyasası üzerindeki etkileri bakımından ele alınmaktadır.

1.1.1. Ticaretin Liberalizasyonu: Serbest Piyasa ve İhracata Dönük Sanayileşme Politikaları

IMF, DB ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) programlarında neoklasik ekonomik anlayışı ülkelere empoze ettikleri bilinen bir gerçektir (Dasah, 1999:4). Serbest piyasa ve dışa açılma da neoklasik ekonomik modelin temel unsurlarından biridir. Liberalizasyon, serbestleştirme, ülke içinde ve uluslar arası ticarete koruma ve destek politikalarının kaldırılması anlamına gelmektedir. Liberalleşmenin temel alanları, ticaret politikası, yatırım düzenlemeleri ve ödeme mekanizmalarıdır (Walter, 2000:30). Yatırım teşvikleri ve ödeme mekanizmalarına sonraki alt başlıklarda değinilecektir. Bu başlık altında ticaret politikalarının serbestleştirilmesinin yerel emek piyasasına etkileri ele alınmaktadır.

Ticaret açıklarının kapatılması için uygulamaya konan serbestleştirme politikalarının sermaye akışlarını da hızlandırdığı ve büyüme hızını düşürdüğü bilinmektedir (Akyüz, 1999:11). Yapısal uyumun, tanımı gereği serbest piyasa yönelimli politikalar seti olduğu ve sübvansiyonların kaldırılması, KİT ürünlerinde fiyat ayarlama ve denetimlerinin kaldırılması, yabancı sermaye yatırımlarını sağlamak amacıyla gerekli düzenlemelerin yapılması gibi bir dizi yapısal reformları içerdiği de bilinen bir gerçektir (Ghai, 1995:39-40; Alagöz, 1998:75-76, Kargı ve Özügürlü, 2007:278).

IMF'nin eski başkanlarından Michel Camdessus, IMF ve WTO'nun ortak amacının 'uluslararası ticaretin dengeli büyümesini ve genişlemesini kolaylaştırmak' olduğunu ifade etmektedir. Uluslararası ticaretin büyümesi ve genişlemesi, üç yolla sağlanabilecektir: Uluslararası ekonomik ve mali kuruluşlar, üye ülkelerde ve fon sağladıkları programlarda, kararlı döviz kurları ve sağlam makroekonomik politikaları destekleyebilirler ve ticari liberalizmi sağlayacak yapısal reformları gerçekleştirebilirler. İkinci olarak çok taraflı mevduat akışını sağlayacak düzenlemeler yapılabilir ve finansal işlemler üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması sağlanabilir. Finansal piyasaların serbestleştirilmesi ise büyük sermaye sahiplerinin, "kumarhane kapitalizmi" denen sıcak para akışları üzerinden kârı maksimize etme davranışını beraberinde getirmektedir (Işıklı, 2001). Üçüncü olarak üye ülkelerde ya

da program yürütülen ülkelerde, hem üretim hem de ithalat boyutunda ekonominin dışa açılması sağlanabilir. IMF yürüttüğü programlarda, dışa açılmayla ilgili gelişmeleri izlemekte ve dışa açılmanın artırılması amacıyla gerekli önlemleri almaktadır (Camdessus, 1997:16). Ayrıca IMF ve DB'nin birçok raporunda ve ülke analizinde, yapısal uyumun temel argümanlarından birinin serbest piyasa ekonomisi ve dışa açılma olduğu ortaya konmaktadır (IMF, 2001; WB, 1981). Dolayısıyla, liberalizasyon uygulamalarının YUP'nın gereklerinden biri olduğu, hem ilgili uluslar arası ekonomik ve mali kuruluşlar nezdinde hem de ilgili literatürde genel kabul gören bir anlayıştır. Yapısal uyum çerçevesinde uygulamaya konan liberalleşme ve dışa açılma politikalarının çevre ülkelerin makroekonomik yapısı ve yerel emek piyasaları üzerindeki etkileri konularında da çeşitli görüşler mevcuttur.

Ticaretin liberalizasyonu uygulamalarının makroekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen bazı araştırmalarda, liberalizasyonun büyümeyi olumsuz etkilediğine dair sonuçlar ortaya konmuştur (Greenaway, Morgan and Wright:1997; Przeworski and Vreeland, 2000; Barro and Lee, 2005; Easterly, 2005). Geleneksel ticaret teorisinin karşılaştırmalı üstünlükler anlayışına karşın, yeni ticaret teorileri serbestleştirme uygulamaları ile birlikte “alıcı” ülkedeki düşük faktör maliyetleri nedeniyle “verici/donor” ülke ekonomisinin olumsuz etkilenebileceği de bazı araştırmalarda ortaya konan savlardan biridir (Longhi and Nijkamp, 2007:6). Tek taraflı liberalleşmenin belli varsayımlar altında refahı artırdığına dair teorik tartışmalar söz konusu olmakla birlikte, bazı sınırlılıklar olduğu da bir gerçektir. Ticari liberalizasyon pazara ulaşımı kolaylaştırmayabilir, uyum maliyetleri yüksek olabilir ve gelir dağıtımını etkileri güçlü olabilir. Öte yandan bir çok çevre ülke için ticaretten alınan vergiler dışında kamu gelirini artırmak mümkün olmayabilir. komşu ülkelerle koordineli uygulamalar yapılmadığı takdirde tek taraflı liberalizasyon sınır geçişlerinde de problemlere yol açabilir. Küçük ülkeler için tek taraflı liberalizasyonun başka bir olumsuz etkisi, sık politika değişiklikleri nedeniyle güven eksikliği şeklinde ortaya çıkabilir (Walter, 2000:31).

YUP'nın önerdiği kalkınma stratejileri de yeni sağ politikaların ürünü olan “ihracata dönük sanayileşme stratejisi”dir. Değişik ülkelerde, sosyal ve politik yapılara ve ekonomik duruma göre dört farklı kalkınma stratejisi ve biçimi vardır.

Bunlar tarımsal ihrac üretimi, kırsal yönelimli popülist otonomi stratejisi, ithal ikame stratejisi ve ihracata dönük sanayileşme stratejisidir. Uluslararası ekonomik ve mali kuruluşlar tarafından önerilen kalkınma stratejilerinin farklılaşan yönlerini, sosyo-ekonomik yapı üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak bakımından bu dört kalkınma stratejisini incelemekte yarar vardır (Standing, 1991:18 vd.):

Geniş devletlere ve güçlü toprak ağaları ve tarımsal topraklara dayanan tarımsal ihrac üretiminde, ülke içi tüketimde gıda ürünleri ihmal edilerek ihrac ürünlerine konsantre olunur. Burada, endüstriyel kapasite çok az artmakta ve kentli ücretli emeğin emilimi sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle kamu sektöründe farklı görelî fiyat politikaları ve yatırıma dönüşler kaynakların kente toplanmasını sağlar. Orta Amerika'da hala örnekleri görülen bu durumda, güçsüz köylü, dönemsel göçmen ücretli emek arz etmektedir.

İkinci bir kalkınma stratejisi, kırsal yönelimli yeni popülist otonomi stratejisi olarak adlandırılabilir. Komünal üretim ve dağıtım ile ekonomik büyümeyi sağlamayı amaçlar ve emeğin uluslararası işbölümünden koparılmasını sağlar. Burada gelir farklılaşmasını sınırlayan şey, ekonomik artığın yeniden dağıtımının devlet tarafından yapılmasıdır. Kırsal alanlarda eksik istihdam vardır ve kentte büyüyen bir işsizlik sorunu vardır. Kısa dönemde arz yönlü ortodoks düzenleme politikaları bu ülkelerde ekonomik ve politik sistemde etkilere sahiptir.

Üçüncü kalkınma stratejisi ithal ikamesi stratejisidir. İthal ikameci sistem otonom ekonomik büyüme sağlamak için kentte düşük maliyetli bir emek yaratmaya bağlıdır. Bu stratejiye geleneksel eleştiri, ülkenin mukayeseli üstünlüklerine dayanmaması ve sermaye yoğun üretim tekniklerinin uygunsuz biçimde alınmasına dayanmaktadır. Bu strateji, yüksek kentli işsiz, bölümlenmiş emek piyasaları ile sonuçlanmaya eğilimlidir.

Dördüncü kalkınma stratejisi, uluslararası ekonomik politika çevreleri tarafından da tavsiye edilen ihracata dayalı sanayileşme yöntemidir. Kore örneğinde olduğu gibi, bir önceki ithal ikameci sanayileşme döneminde oluşturulmuş yapı üzerine kurulmaktadır. Fakat ihracata yönelik endüstrileşme uluslararası rekabete (çevre ülkeler arası rekabet) dayanmaktadır. Bu yöntem, görelî fiyatları ve belirli

ücret oranlarını değiştiren ölçülere önemli vurgu yapar; fiyatlar ve ücretler yeniden belirlenir. Bu yöntemde başarılı olabilmek için daha “acılı” değişikliklere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu genel değerlendirmelerin ardından yerel emek piyasaları açısından liberalleşmenin sonuçlarını inceleyebiliriz.

İhracata dönük sanayileşme stratejisinin uygulanabilmesi için esnek düşük ücretle çalışan istihdamdakilere karşı tehdit oluşturabilecek geniş bir artık nüfusun oluşturulabilmesi şarttır. Bunun ötesinde, düşük maliyetli üretim ve etkili emek arzını garanti altına almak için yalnızca ücretler aşağıda tutulmaz; çalışan hakları ve toplu pazarlık güçleri sınırlandırılmaktadır. İhracata dönük sanayileşme emeğin sanayide emilimini, kullanımını artırır, açık bir pazarda ücretleri yukarı doğru hareketlendirir fakat ücretlerin artışı da emeğin kullanımını azaltan teknolojik değişimi ve üretimin yeniden yapılandırılmasını ve ihracattaki büyümenin yavaşlamasını tetikler (Sanding, 1991).

İhracata dönük sanayileşen ülkeler yeni endüstrileşen ülkeler (NIC) olarak adlandırılmakta ve burada emeğin pazarlık gücünü azaltan yapısal uyum politikaları ve kurumlarla gelişme ve iyileşme yanılması oluşturulmaktadır. Bu politikalar, sendika faaliyetlerinin sınırlandırılması, emek yoğun endüstrileşmenin desteklenmesi, sağlık ve güvenlik düzenlemelerinin by-pas edilmesi, uzun iş saatlerine izin verilmesi, özelleştirme vb. gibi uygulamaları içermektedir.

Çevre ülkelerde ithal ikameci politikalardan ihracata dönük sanayileşme stratejilerine geçiş yapılması durumunda, emek yoğun sektörlerde genişleme, toplamda emek talebinde ve uzun dönemde gerçek ücretlerde artış olacağı varsayılmaktadır. Fakat liberalleşme sadece ticaret konusu meta ve hizmetlerle ilgili olmayıp bütün sektörlerin ve firmaların kullandığı üretim faktörleriyle de ilgilidir. Bunun yanında bir sektörde en verimli firma ve en verimsiz firmanın ürettiği çıktının dağılımı üzerinde de liberalleşme etkilerinin hesaba katılması gerektiği açıktır. Dolayısıyla liberalizasyonun istihdam üzerindeki net uzun dönem etkileri, ticaret hareketleri yanında yapısal faktörlerin ve verimlilik faktörlerinin denge durumuna bağlıdır. Ayrıca ücretler ve istihdam üzerinde ticaret liberalizasyonunun kısa dönem ve uzun dönem etkileri farklılaşabilir. Bu farklılık faktör hareketliliği ve emek

piyasalarının rekabet edebilirlik özelliklerinden kaynaklanmaktadır (Milner and Wright, 1998:509).

İhracata dönük sanayileşme stratejisi ile birlikte dışa açılma politikalarının çevre ülkelerdeki yerel emek piyasaları üzerindeki etkisi, karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin varsayımlarının aksine, nitelikli emek teorisi (Seyidoğlu, 2003:81) doğrultusunda nisbeten niteliksiz emek yoğun sektörlerde uzmanlaşmaya yol açmaktadır.

YUP'nu yoğun olarak uygulayan ülkeler incelendiğinde, ithal ikameci sanayileşme stratejisinden ihracata dönük sanayileşme stratejisine yönelme durumunda emek yoğun sektörlerde ucuz emek kullanarak rekabet edebildikleri görülmektedir. Liberalleşmeyle beraber, birçok Asya ülkesinde, Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde benzer deneyimler yaşanmıştır.

Öte yandan 1980'li yıllardan itibaren yaygınlaşan yapısal uyum çerçevesinde emek yoğun sektörlerde ihracata dönük sanayileşme stratejileri, dünya sistemine küresel meta zincirinin fason üreticisi olarak eklemelenmeyi getirmiştir. Böylece, üretim bandı merkezden çevreye doğru kayarken, merkez, bilgi ekonomisine yönelmiştir. Yapısal uyum, dışa açılma, liberalleşme argümanıya, küresel ölçekte emeğin kendi mekanında tutularak daha düşük ücretlerle çalışma mümkün kılınırken bir taraftan da yapısal uyumcu ülkelerin kendi içindeki emek piyasalarının yeniden oluşumu ve bölümlenmesi sağlanmıştır.

Liberalleşme eğilimlerinin küresel meta zincirlerine eklemelenmedeki rolü, üçüncü bölümde küresel ölçekte, beşinci bölümde Türkiye ölçeğinde ve yerel kentsel emek piyasası ölçeğinde bölümlenme etkileri de altıncı bölümde ele alınmaktadır.

1.1.2. Kaynak Tahsis Politikaları: Özelleştirme ve Teşvik Uygulamaları

Özelleştirme politikaları, yapısal uyumun temel araçlarından biridir. DB, özelleştirmeyi hükümetin finansal yükünü hafiflettiği, para piyasaları, hukuk sistemi ve işletmecilik gibi temel piyasa kurumlarını güçlendirdiği için ekonomik performansı artırmanın en iyi yolu olarak görmektedir. Buna karşılık kamu iktisadi

teşekkülleri ise siyasallaşma, bozulma, verimsizlik ve kaynak israfı ile birlikte anılmaktadır. Dolayısıyla devletin ekonomide işletmeci olarak rol alması mali disiplinin bozulmasına, şeffaflığın azalmasına, bütçe dışı finansman, örtülü sübvansiyon ve rekabetten korunma gibi piyasanın işleyişini bozucu etkilere yol açmaktadır (World Bank, 1988:168-173; World Bank, 1996:52). Bu nedenle YUP'nın politika araçlarından biri de özelleştirme (Jilberto and Mommen,1996:6).

Özelleştirmenin yerel emek piyasalarına bakan yönü, kamu teşekküllerinin “kime” satıldığı, alan firmanın söz konusu sektördeki deneyimi ve işletme ile ilgili amaçları, satış sonrası istihdam ve verimlilik politikaları gibi başlıklar altında ele alınabilir.

Varlıkların özel sektöre devredilmesi, ortakların ve sermaye piyasasının kontrol imkanlarını artırmaktadır. Piyasada rekabetle birlikte, firmanın verimliliği üzerinde ürün piyasasının dışsal denetimi de daha etkin hale gelmektedir (Debande, 1999:277). Bu bağlamda, özelleştirmenin ilk etkisi, firma çalışanlarının istihdam ve ücret durumlarında görülmektedir. Özelleştirilen firmadaki ücretler ve çalışan sayıları piyasa koşullarına çekilmekte, dolayısıyla hem ücretlerde hem de çalışan sayılarında azaltma olmaktadır. Çalışan sayılarındaki düşüşe paralel olarak sendikasızlaşma oranları da artmaktadır.

Özelleştirilen bir firmada yönetsel yetki, merkezi hükümetin bir bakanından özel yatırımcıya ya da ortaklara geçmektedir. Şirket amaçları da kamu girişimi olarak çalışan ve tüketici hedef grupların sosyal refahını sağlamaktan özel sektör girişimi olarak kâr maksimizasyonuna dönüşmektedir. Dolayısıyla özelleştirmeye beraber sadece istihdam kararları değişmemekte; ücret pazarlığı süreci de etkilenmektedir (Debande, 1999:288). Böylece ücret pazarlığı konusunda devlet, bir anlamda özel sektöre yetki devretmektedir.

Sonuç olarak özelleştirme, etkinlik ve verimlilik artışı sağlarken, özellikle ikincil sektör açısından istihdam ve ücretlerde erimeye yol açmaktadır.

Hem DB'nın hem de IMF'nin önerileri ve destekleme kalemleri arasında yer alan yatırım teşvik ve beraberinde ihracatı teşvik politikaları da yapısal uyumunu en

önemli araçlarından biri olup (World Bank, 2006) dünya ile entegrasyonu ve liberalleşmeyi pekiştirmektedir.

Genel olarak teşvik politikaları, ekonomide belirli sektörlerin ya da dinamiklerin diğerlerine göre daha hızlı ve daha fazla gelişimini sağlamak, belirli dinamiklerin ekonomide var olmasını sağlamak, zayıf durumdaki ekonomik ajanların küresel ölçekte rekabet edebilir konuma ulaşmasını sağlamak amacıyla kamu tarafından çeşitli yöntemlerle sağlanan hem maddi hem de maddi olmayan destek, yardım ve özendirme olarak tanımlanmaktadır (Küçüker, 2000:136). Bu bağlamda teşvik politikaları, gelişmemiş sektör ve bölgeleri desteklerken bu alanlarda emek piyasalarının oluşum ve gelişimini de desteklemektedir.

Literatürde yatırım teşviklerinin yabancı yatırımı artırdığına ve yığılma ekonomilerine (agglomeration) yol açtığına dair çalışmalar mevcuttur (Head, Ries and Swenson, 1999). Yönetmel ekonomiden (managerial economy) girişimci ekonomiye (entrepreneurial economy) geçişte yatırım teşviklerinin önemine vurgu yapan bir çalışmada ise (Acs and Szerb, 2007), Amerika'da iş kurmayı kolaylaştırıcı önlemlerin alınmasında DB kararlarının uygulandığı belirtilmektedir.

Yığın ya da kümelenme ekonomilerinin özelliklerine ikinci bölümde tekrar dönecektir. Burada teşviklerin yerel sermayeyi, yerel yatırımları desteklemek suretiyle dünya ölçeğinde var olan ekonomik sisteme, kapitalist üretim tarzına yerel küçük sermayeyi de dahil ettiğini ve eklemeyi kolaylaştırdığını, hızlandırdığını belirtmekte fayda vardır. Öte yandan yerel düzeyde, küresel ölçekte üretim imkanı, emeğin mekanında tutulmasını da sağlamakta ve emek maliyetlerini düşürücü bir dışsalılık yaratmaktadır.

1.1.3. Sosyal Güvenlik, İstihdam ve Ücret Politikaları

YUP, hem merkez ülkelerde hem de çevre ülkelerde refah devleti etkinliklerinin zayıflamasına yol açmıştır. Bilindiği ve daha önce de belirtildiği gibi, istikrar programlarının üç temel ayağından biri kamu harcamalarının kısılması amacıyla talep kısıtlaması; bir diğeri de kredi kontrolü ve reel ücret kısıtlamalarıdır (Stewart, 1995:174). Bu nedenle, sosyal hizmet, sosyal güvenlik ve refaha dönük

mevzuat ve uygulamaların kaldırılması, kamu harcamalarının kısılması amacıyla bu alanlarda yapılan kesintiler, istihdam ve ücret düzenlemelerinde esneklik arayışları, düşük ve orta gelirli emekçi sınıfların sosyo-ekonomik konumlarında erimeye yol açmıştır. Merkez ve yarı çevre ülkelerde söz konusu politikaların yükünü düşük ve orta gelirli sınıflar (işçi-memur) çekerken; çevre ülkelerde orta ve üst gelir grubunda yer alan üst düzey kamu çalışanları, orta büyüklükteki işletme sahip ve yöneticileri ile küçük esnaftan oluşan orta sınıflar, kayıt dışı ve kayıtlı çalışan kentli emekçi sınıflar çeşitli gelir ve sosyal refah imkanlarını kaybetmişlerdir (Ghai, 1995:59-61). Kaldı ki para ve maliye politikalarında olduğu gibi, emek piyasaları ve sosyal refah politikaları ile ilgili konularda düzenleme işlevi borç veren uluslararası kuruma devredilmekte ve ulusal hükümetler, yapısal uyum sürecinde, ödevini iyi yapan uygulayıcılar olarak faaliyet göstermektedirler.

Yerel düzeyde söz konusu politikaların yansımaları daha düşük ücret ödemeyi sağlayacak “bölgesel asgari ücret” talepleri, taşeronlaşma yoluyla sosyal güvencesiz işçi çalıştırma, teşvik politikalarının kapsam ve sürelerine bağlı olarak işçi çıkarma, ücretsiz izne ayırma gibi uygulamalar olabilmektedir

Yapısal uyumun sosyal güvenlik, istihdam ve ücretler üzerindeki etkilerini ülke örnekleri üzerinden incelemek, bu alanlardaki politika uygulamalarının saptanması ve yerel emek piyasalarının değerlendirilmesi açısından önem taşımaktadır. Aşağıda, YUP'nın çeşitli ülkelerde istihdam, ücretler ve sosyal güvenlik üzerindeki etkileri özetlenmektedir.

Ticaretin liberalizasyonu ve finansal serbestleşmeyle birlikte, Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin çoğunda çalışan nüfus arasında, özellikle imalat sanayi çalışanları arasında ücret farklılıkları artmış ve reel ücretler gerilemiş, işsizlik artmıştır. Ücretlerdeki düşüş ve artan işsizlikle beraber söz konusu bölgelerde yoksulluk da artmıştır (Akyüz, Flassbeck ve Kozul-Wright, 2003:498 vd.).

Sahraaltı Afrika'da sınırlar arası göç ve insan ticareti üzerine yapılan bir çalışmada (Truong, 2006), yapısal uyumun amaçlarının aksine yoksulluğu artırdığı ve özellikle kadın ve çocuklar üzerinde insan ticaretine konu olmaya varıncaya kadar

çeşitli olumsuz etkileri olduğu ortaya konmaktadır. YUP'nın uygulandığı 1980'li ve 1990'lı yıllar "kayıp büyüme" ve "kayıp insani kalkınma" yılları olarak anılmaktadır.

General İbrahim Babangida'nın askeri yönetimi altındaki Nijerya'da asgari ücret 1980'ler boyunca %85 gerilemiştir. Somali'de IMF denetimindeki ekonomik reformlar, tahıl piyasasındaki kuralsızlaştırma ve gıda yardımı akışı, çiftçi topluluklarının yoksullaşmasına yol açarken; DB'nın çevre tahribinin nedeni olarak gördüğü göçebe çobanlar, veterinerlik hizmetlerinin özelleştirilmesi ve suyun ticarileştirilmesi yoluyla ortadan kaldırılmıştır. Böylece, ülke nüfusunun %50'sini oluşturan çobanlarla, yerleşik sektörü oluşturan küçük çiftçiler arasındaki parasal işlemler yanında geleneksel takasla karakterize olan değişim ilişkisi zayıflamış ve kabile çatışmaları başlamıştır. Siyaad Bare'in klan rekabetini kasıtlı olarak tırmandıran politikaları, Somali krizinin derinleşmesine yol açmış ve dış yardımlar askeri harcamalara kanalize edilmiştir. 1988'de Bare kasaba basıp karşı hareketleri imha etmekle meşgul olurken, kırsal kesimde Somalili'lerin %70'i fakirlik sınırının altında yaşamaktaydı. Bu ülkede, 1990'da dış borç/GSMH oranı %283.4'tür (Ihonvbere, 1994). Geleneksel istihdam yapısının bozulması diğer Afrika ülkelerinde de benzer yöntemlerle denenmiştir: Güney Afrika'nın "tahıl ambarı" olarak anılan Zimbabwe'de 1992'de mısır üretimi %90 azalırken tütünde bereketli bir hasat kaydedilmiş ve tütün ihracatından elde edilen gelir dış borç ödemelerinde kullanılmıştır. Yine Malawi'de 1992'de mısır üretimi %40 azalırken, tütün üretimi ikiye katlanmıştır. Ruanda'da kahve fiyatları 1987 ile 1991 arasında %50 gerilemiş, 1992'de devlet kahve alım fonunun fiyatları 1989 fiyatlarında sabitlenmiş ve kriz, çiftçilerin 300000 kahve ağacını sökmelerine kadar varmıştır. 1992'de IMF'nin öngördüğü devalüasyonla kahve üretimi bir yılda %25 azalmıştır. Burada da dış borçların askeri techizat alımına harcanarak istihdamın genişlemesi ve krizin çözülmesi yolunda adım atılmadığı bilinmektedir (Chussodovsky, 1999a:121-148).

DB tahminlerine göre Somali'de, kamu kesiminde gerçek ücretler 1989'da 1970 ortalarına göre %90 azalmıştır. Kamu sektöründeki ortalama ücretler ayda 3 dolara kadar gerilemiştir. Bu konuda DB'nın önerdiği çözüm, kamu çalışanlarının %40'ının işten çıkarılması ve ek ücretlerin kaldırılmasıdır ve 1991-1995 arasında bu program uygulanmıştır (Chossudovsky, 1999a:121-132).

IMF ve DB reformları, Güney ve Güneydoğu Asya'da, Latin Amerika'da, Balkanlar'da ve son olarak da Rusya'da, ekonomik krizlerin boyutlarının büyümesine yol açmıştır. Latin Amerika ülkelerinin birçoğunda, yıllık ortalama büyüme hızları, ithal ikameci dönemin gerisinde kalmıştır. IMF ve DB'nin örnek uygulamacı olarak 1990'lar boyunca el üstünde tuttuğu Arjantin'de 1990'ların sonlarında işsizlik ve kayıtdışı ekonomi patlamış; Şili'de verimlilik artışlarına paralel olarak firma kapanmaları ve işten çıkarmalar da artmıştır (Yalman, 2003:462-463). Brezilya'da da benzer gerilemeler yaşanmıştır (Chossudovsky, 1999b).

Hindistan'da yerli üreticinin iflası, tarım işçilerine ödenen gerçek ücretin hükümetin öngördüğü asgari ücretin çok altına düşmesine neden olmuştur. 1992'de hükümet günlük asgari ücreti 15 rupe (0.57 dolar) olarak belirlemesine karşın çeltik işçilerine günlük 3 ila 5 rupe ödeniyordu, ağır inşaat işlerinde erkek işçilere günlük 10-15 rupe, kadın işçilere ise 8-10 rupe ödeniyordu. Tarımsal üretimdeki gerileme, dokumacıların da yoksullaşmasına yol açmış ve açlıktan ölümler görülmeye başlamıştı. Kısaca özetlemek gerekirse IMF ve DB öncülüğünde yapısal reformlara girişmiş olan Hindistan'da da reformlarla birlikte birçok ülkede olduğu gibi vasıflı/vasıfsız, kentsel/kırsal ve kayıtlı/kayıtdışı ücret farklılıkları artmış, kriz dönemlerinde bu konularda alınan önlemler artırılmıştır. Liberalleşmeden sonra Hindistan'da ticari sektördeki çıktı artışı verimliliğe yetişememiş ve istihdamın yapısı ticari olmayan sektöre doğru kaymıştır. Emek aleyhine gelir dağılımı farklılaşmaları ve Gini katsayısındaki artışlar, yoksulluk oranlarının yükseldiğinin de göstergesi olmuştur (Taylor, 2003:66-67).

Vietnam'da 1985'ten itibaren uygulanmaya başlayan ekonomik istikrar programı çerçevesinde 1993'e kadar devlet yatırım harcamalarının payı %63 azalarak, %8.2'den %3.1'e düşmüştür. Buna karşın aynı yıllarda çeltik üretiminde ekim için ayrılan topraklarda artış olmaksızın kimyasal gübre ve ilaçlarla üretim rekoltesi olağanüstü artırılmış ve kimyasal ilaç ve gübre maliyetleri, devlet tarım giderleri tedarikinden çekildiğinden, doğrudan üreticiye yansıtılmıştır. Dolayısıyla 1993'ten itibaren birçok arazi sahibi topraklarını kaybetmiştir (Chossudovsky, 1999a:188-9). Söz konusu dönemde Vietnam'da tarım ve hizmetler sektörlerinde istihdam artışı olması, topraklarını kaybeden ya da üretimden vazgeçen vasıfsız

emeğin tarımda ya da hizmetler sektöründe ücretli işçiliği tercih ettiğine işaret etmektedir (Taylor, 2003).

Alınan borçların zorunlu olarak merkezden sermaye mallarının alımında (Lipietz, 1986:34), ve kredi ödemelerinde kullanılması içerde yoksullaşmanın yanında yoğun bir makine ithalatını da beraberinde getirmekte ve merkez-çevre ilişkisi, mühendislik ithalatı ile iyice pekişmekte ve kalıcı hale gelmektedir. Sonuç olarak, merkezden yapılandırılan makro-ekonomik politikalar aracılığı ile yürütülen yapısal uyum politikaları, bir taraftan yerli geleneksel üreticiyi bertaraf ederken, diğer taraftan bunları emek-yoğun endüstrilerde ücretli emek konumuna indirgemektedir. Böylece çevre, kendi tarlasında ya da fabrikasında üretilip merkez tarafından pazarlanan üretim teknolojilerinin (örneğin bilgisayar ve otomobil parçaları) ve tüketim mallarının (örneğin tekstil-konfeksiyon) üretim pazarı haline getirilmektedir.

Yapısal uyum ve ihracata dönük sanayileşmenin emek üzerindeki bir diğer olumsuz etkisi, kadın emeği ücretlerindeki düşüklükle beraber küresel feminizasyon etkisidir (Standing, 1989). Ticaret liberalizasyonu ve ihracata dönük sanayileşme, kadın istihdamını artırma yönünde etkide bulunmaktadır. Özellikle geniş İhraç İşleme Bölgeleri kuran Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Honduras, Hong Kong, Kore Cumhuriyeti, Malezya, Meksika, Filipinler, Porto Riko, Singapur, Sri Lanka ve Tayland gibi ülkelerde – ki bu ülkelerin tamamı 1980’li yıllarda ve sonrasında YUP uygulamışlardır – üretken emek içindeki kadın oranı artma eğilimine girmiştir. Konuya ilişkin olarak, birçok başka ülke için de model teşkil edebilecek en çarpıcı örnek Meksika’dan verilebilir: Meksika’da üretim çeşitli alt-sözleşme stratejileriyle özellikle emek-yoğun üretim birimleri, kayıt altına alınmamış düşük ücretli kadın işgücüne devredilmektedir (agy, 1080).

Yapısal uyumun ihracata dönük sanayileşme dışında, ücretlerin düşürülmesi, emek piyasasının kuralsızlaştırılması, kamu sektörünün küçültülmesi, diğer kamu harcamalarının kısılması ve özelleştirme gibi uygulamaları da, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü ve emeğin toplumsal yeniden üretiminin gerekliliği gibi kadın

emeğine dayanan yapılanmalarla birlikte, kadın istihdamını olumsuz etkilemektedir (agy.).

Geçimlik üretim yapan üçüncü dünya ülkelerinde dışa yönelik kalkınma modelleri, emek piyasasında da bölümlenme yaratmaktadır. Düşük ücretli emek piyasası, hayatta kalmanın farklı anlamlarından başlayarak hane halkı ile ilgili, eğitim ve yaşam politikaları gerektirmektedir. Bu da 1980'lerin sonunda birçok ülkede dışlanmaya ve enformelleşmeye maruz kalan emeği ilgilendirmektedir (Standing, 1989) Çin, Hindistan, Singapur, Vietnam, Kore, Malezya, Tayland, Filipinler, Türkiye, Brezilya, Rusya, Macaristan, ve Polonya'daki liberalleşme deneyimlerinin sonuçlarını inceleyen Taylor (2003), bu 14 ülkeden sadece dördünün 10 yıllık süre(ler) boyunca sürekli büyüme gösterdiğini, diğerlerinin mali krizler yaşadığını; büyüme ve verimlilik performanslarının tarihi standartlara oranla nominal değerlerinin altında gerçekleştiğini ifade etmektedir. Benzer şekilde ticari sektördeki kişi başına düşen çıktının emek verimliliğinden daha yavaş artması, genel istihdam yapısını ticari olmayan sektörlerdeki daha az çekici işlere yönlendirmiş; bazı ülkelerde emeğin vasıf düzeyi artarken Türkiye'de vasıfsız emek oranı artmıştır. Brezilya, Hindistan ve Tayland ve Türkiye'de kayıtdışı istihdam artmıştır. Gelir eşitsizliği ve yoksulluk bu ülkelerin çoğunda artış göstermiştir (Taylor, 2003:68-69), 1991:17).

Özetlemek gerekirse, YUP'nın, genel olarak, liberalleşme dalgası altında, özelleştirme ve teşvik politikaları ile, "ulusal mal ve finans piyasalarının gelişmiş ülkelerin ekonomileriyle marjinal ve taşeronlaştırılmış bir biçimde eklemlenmesini öngören; dış şoklara karşı korunaksız ve savunmasız bir ekonomi yaratma projesi" olduğu (Yeldan, 2001; Yeldan, 2002) söylenebilir.

1.2. Yerel Emek Piyasasına Dolaylı Etkide Bulunan Yapısal Uyum Araçları

Bu başlık altında, kısaca maliye politikası, para politikası, eğitim, sağlık ve sosyal yardım gibi diğer makro-ekonomik politikalar üzerinde durulmaktadır.

1.2.1. Maliye Politikası

Yapısal dengesizlik, döviz, ürün ve emek piyasalarının yanı sıra maliye politikalarında ve para piyasalarında da kapsamlı değişiklikler yapmayı gerekli kılmaktadır. Yapısal uyumda öne çıkan uygulamanın “daraltıcı para ve maliye politikaları” olduğu bilinmektedir.

Maliye politikası, devletin sahip olduğu mali araçları; tam istihdamı, ekonomik büyüme ve gelişmeyi, adil bir gelir ve servet dağılımını sağlamak ve konjonktürel dalgalanmalardan arınmış istikrarlı bir ekonomik yapıyı korumak amacıyla kullanması (Ulusoy, 1999:16) şeklinde tanımlanabilir. Maliye politikasının ekonomik büyümeyi gerçekleştirme, ekonomik istikrarı ve gelir dağılımı adaletini sağlama olarak bilinen amaçlarına ulaşmada kullandığı iki temel araç bulunmaktadır. Bunlar, kamu harcamaları ve kamu gelirleridir. Bilindiği gibi, YUP'nın öngördüğü maliye politikası düzenlemeleri, kamu harcamalarının kısılması, kamu gelirlerinin artırılması yönündedir.

Kamu harcamalarının kısılmasından murat, “enflasyonu düşürmek amacıyla” kamu personeli başta olmak üzere ücretler üzerinde baskılayıcı bir politika izlemek, sosyal güvenlik ve sosyal refah harcamalarını kısıtlamaktır. Yukarıda da izah edildiği üzere yatırım ve ihracat teşvikleri ile sermaye üzerindeki vergiler düşürüldüğüne/kaldırıldığına göre söz konusu daralma ve kısıtlamaların yine ücretli emek üzerinde uygulandığı açıktır. Dolayısıyla reel ücretler düşerken ücretli emeğin “kaynakta kesinti” yoluyla ödediği vergi ve sosyal güvenlik ödenekleri de oransal olarak artmaktadır.

Öte yandan söz konusu kısıtlamalar yoluyla tasarruf edilen para, bütçenin güçlendirilmesinde değil, vadesi gelmiş/kısa vadeli dış borçların ödenmesinde kullanılmaktadır (Yeldan, 2002). Aslında daraltıcı maliye politikaları ile uluslar arası finans kuruluşlarının garanti ettiği şey, ekonomik istikrar ve büyümeden ziyade dış borçların zamanında ödenmesidir.

Maliye politikaları, yapısal uyum sürecinde, ücretli emeğin düşük ücretlerle çalışmasına ve sosyal refah uygulamalarının kısıtlanmasına yol açmaktadır. Yerel

emek piyasaları açısından bunun diğer bir etkisi, bölgeler arası göçlerin ve iş arama maliyetlerinin artması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla emeğin kendi mekanında tutulmasına ve sanayide kümelenmeye dolaylı etkide bulunduğu söylenebilir.

1.2.1. Para Politikası

Yerel emek piyasasında para politikası etkileri dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır. Para politikası araçları kullanılarak bir ekonomide ulaşılmak istenen nihai hedefler, tam istihdamın sağlanması, iktisadi büyüme hızının artırılması, fiyat istikrarının sağlanması, döviz kuru istikrarının sağlanması, faiz oranı istikrarının sağlanması, mali sistemin istikrarının sağlanması şeklinde sıralanabilir. Ancak bu sayılanlar zaman zaman birbiriyle çatıştığından, Merkez Bankası bu hedeflerden birini ana hedef olarak belirleyip politika araçlarını buna göre seçmek durumundadır (Aktan, Utkulu ve Togay, 1998).

Yapısal uyum düzenlemelerinin daraltıcı para politikalarını önerdiği daha önce de belirtildiği üzere bilinen bir gerçektir. Yerel emek piyasalarında para politikalarının etkisi, nihai hedefler arasında yer alan tam istihdam ve iktisadi büyüme hızının artırılması veya fiyat istikrarının korunması konularında gündeme gelmektedir. Merkez Bankası IMF ile yapılan anlaşmalara göre bunlardan biri ana hedef olarak belirlenir. Daraltıcı politikalar temel alındığına göre, yatırım harcamalarının ve transfer harcamalarının azaltılacağı varsayımı altında tam istihdam hedefinin geri plana atılacağı düşünülebilir. Bu durumda para politikalarının yerel emek piyasalarında eksik istihdama yol açacağı yahut da sosyal refah politikalarını kısıtlayacağı varsayılabilir.

1.3. Diğer Yapısal Uyum Araçları (Eğitim, Sağlık, Sosyal Yardım vb.)

YUP'nın eğitim politikaları üzerindeki etkisi yukarıda incelenen makroekonomik politikalar aracılığı ile olmaktadır. Fakat yapısal uyum anlaşmalarında eğitimle ilgili özel şartlar da konulabilmektedir. Yapısal uyumun eğitim üzerindeki muhtemel etkileri şöyle sıralanabilir (Stewart,1995:175):

- a. Yapısal uyum politikaları GSMH'yi artırmayı hedeflediklerinden kısa dönemde ücretleri düşürme eğilimindedir. Ücretlerin düşmesi hem eğitimciler açısından eğitimin kalitesinin düşürülmesine hem de düşük gelirlilerin eğitim talebinde gerilemeye yol açabilir.
- b. Yoksulların reel gelir düzeyindeki düşme nedeniyle eğitim talebinin kısıtlanması
- c. Doğrudan eğitim maliyetlerinde, özel anlaşmalar çerçevesinde, okulların ücretli hale getirilmesi ya da ücretlerin yükseltilmesi yoluyla artış sağlanabilir.
- d. Kamu harcamalarının kısılması nedeniyle eğitim harcamalarının tutarı ve önceliği arz oranlarında düşmeye neden olabilir.

Yapısal uyum politikalarını yoğun bir şekilde uzun dönemler boyunca uygulayan ülkelerin deneyimleri incelendiğinde öngörülen bu değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Nitekim YUPnı 1980'ler boyunca uygulayan Sahara Altı Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin çoğunda, makro ve mezo politikaların genelde, eğitim harcamalarını düşürdüğü görülmektedir. Ancak kişi başına düşen gelirin artmaya başlaması durumunda eğitim harcamalarında da artış izlenebilmektedir. Türkiye'de de 1980'ler boyunca kamu harcamaları içindeki eğitim harcaması oranı ve GSMH'da eğitim harcaması oranı düşüş göstermiştir (1981'de kamu harcamaları içindeki eğitim harcaması oranı %16.8 iken 1989'da %15.7'ye düşmüştür. 1981'de GSMH içindeki eğitim harcaması oranı %3.9 iken 1989'da %3.7'ye düşmüştür.) (World Bank, 1991; UNDP, 1991).

Yapısal uyumun eğitimde ve sağlıkta özelleştirme ve sosyal yardımda da nakit yardımlara ağırlık verdiği bilinmektedir. Eğitim ve sağlıkta özelleştirme, emek piyasasında olduğu gibi fırsat eşitliği değil, fırsat açığı yaratmaktadır. Bu da tersinden emek piyasasında vasıflılarla vasıfsızlar arasında ikili/çoklu bir eşitsizlik ortaya çıkarmaktadır.

Yapısal uyum politikalarının uygulandığı ülkelerde yoksulluğun arttığı ve buna bağlı olarak yoksulluğu azaltıcı sosyal yardım programlarının da uygulamaya

konduğu bilinmektedir. Bu programlar da yoksulluğun öğrenilmiş ve alışılmış bir olgu şeklinde algılanmasına yol açmaktadır.

1.4. Yapısal Uyum, Emek Piyasası ve İç Göç İlişkisi Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Çalışmanın Temel Soruları, Mevcut Literatür İçindeki Yeri ve Alana Muhtemel Katkıları

Yapısal uyumun üç temel ögesi, kamu harcamalarının kısılması amacıyla talep kısıtlaması, kredi kontrolü ve reel ücret kısıtlamaları, finansal reform ve ticaretin liberalizasyonunu da içeren uzun dönemli arz politikalarıdır. Bu çalışma, söz konusu yapısal uyum unsurlarının iç göç ve yerel emek piyasası üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bölümde yapısal uyum politikalarının yerel emek piyasaları üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri ele alınmıştır.

Yapısal uyum ve emek piyasası ilişkisi üzerinde literatürde çeşitli çalışmalar mevcuttur. Bunlar daha çok çevre ülkelerde yapısal uyum politikalarının sonuçlarını ve etkilerini ele alan çalışmalardır. Merkez ülkelerde, emek piyasası ile ilgili dönüşümler daha çok “düzenleme” (regulation), “düzensizleştirme/esnekleştirme” (deregulation/flexibilization) kavramları ile ve bireysel emek piyasası davranışına dayalı olarak (Dijk ve diğ., 1987:6-9) ele alınırken çevre ülkelerde “emek piyasalarının uyumu”ndan, (labour market adjustment) (Edwards, 1988) söz edilmektedir. Burada “uyum”dan kastın kapitalist dünya sistemine eklenme düzeyi olduğu yukarıdaki başlıklarda da izlendiği üzere açıktır. Dolayısıyla çevre ülkelerde emek piyasalarındaki değişim, makro-ekonomik politikalarla, başka bir deyişle yapısal uyumla açıklanmaktadır. Kaldı ki birçok toplumsal süreç ve kurum gibi, emek piyasası kurum ve süreçlerinin de batılı anlamda rasyonel ve kurumsallaşmış bir yapısının olmadığı güney ve doğu ülkelerinde emek piyasası davranışlarını liberal kapitalizmin başat miti “birey tercihleri” ile açıklamak mümkün değildir.

Yapısal uyumu geniş anlamda, ekonomik şartlardaki değişikliklere paralel olarak emek ve sermaye gibi kaynakların yeniden dağıtımını ve kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkilerine adaptasyon şeklinde ele aldığımızda, literatürde yapısal uyum-emek piyasası ilişkisini çözümleyen çalışmaları beş ana başlıkta sınıflandırmak

mümkündür. Bunlar, üretim biçiminden hareketle geleneksel-modern sektör (küçük sanayi-fabrika sistemi, tarım-sanayi, vasıflı-vasıfsız, geçimlik üretim-küçük meta üretimi vb.) ikilemini ve dönüşümünü ele alan çalışmalar (Alawi, 1982; Ayata, 1987; Ecevit, 1999), yapısal uyumu kapitalist dünya sisteminin uzantısı olarak ve kapitalist üretim biçiminin yerleştirilmesi ve coğrafi eşitsizliklerin bölümlenmeyi artırdığı şeklinde okuyan çalışmalar (Storper and Walker, 1989; Peck, 1996), kalkınma, sosyal yardım vb. gibi spesifik programlar ekseninde spesifik alanlardaki saha çalışmaları (Güney Amerika, Afrika ülkeleri ve Uzak doğu Asya ülkelerinde uygulanan YUP ve bunların emek piyasasına etkileri) (Chossudovsky, 1999a; Chossudovsky, 1999b)., yapısal uyum ve yoksulluk eksenli çalışmalar (Kanbur 1986; Killick, 1995) ve yapısal uyum ve emek piyasasında toplumsal cinsiyetçi (gender) yaklaşımlar (Ecevit, 1998; Baden, 1997; Kardam ve Toksöz, 2004; Ecevit, 1990 vb.) şeklinde sıralanabilir. İlgili başlıklara ilişkin bibliyografya genişletilebilir fakat burada birkaç örnekle yetinilmiştir.

Bu çalışma, yapısal uyumu, dünya sistemine eklemlenme, emeğin yerleştirilmesi ve piyasanın bölümlenmesi için yapılan merkez yönlendirmeli bir operasyon olarak ele almaktadır. Bunun yanında yerel düzeyde toplumsal aktörlerin bu operasyona verdiği cevabın da toplumsal cinsiyetçi ve ataerkil kapitalist dizgeye denk geldiğini kabul etmektedir. Bu çerçevede çevre ülkelerde yürütülen yapısal uyum faaliyetleri, kapitalist üretim sürecinin küresel meta zincirleri bağlamında çevre ülkelerde yerleştirilmesi işlemi şeklinde ele alınmaktadır. Başka bir deyişle, yapısal uyum, çevre ülkelerde eşitsiz bir şekilde (bölümlenmiş emek piyasaları ile) dünya sistemine eklemlenmeyi sağlamaktadır. Elbette bu eklemlenmede yerel aktörlerin (özellikle yerel girişimcilerin) rolü yadsınamaz. Söz konusu yerel aktörlerin çalışma ahlakı, girişimcilik kültürü ve ticaret etiğinin de başarılı bir eklemlenmeyi sağladığı hususunun analizden dışlanamayacağı açıktır. Yerel dinamiklerin çevre ülkelerde ve özelden Türkiye’de, burada sözü edilen uyum ve eklemlenme eğilimine alternatif bir iktisat üretip üretemeyeceği başka bir çalışmanın konusudur. Fakat hali hazırda bahsedilen değerlerin başarılı bir eklemlenme sağladığı düşünülmektedir.

Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı, söz konusu bölümlenme ve eklemlenmeyi kentsel bir yerel emek piyasası üzerinden betimlemeye çalışmaktır. Bu bağlamda bu bölümde yerel emek piyasalarını etkileyen ve dönüştüren yapısal uyum politikaları ele alınmıştır. Bir sonraki bölümde emek piyasası açısından merkez çevre düalizmini açıklamaya yarayacak kavramsal çerçeve ve merkez ülkelerde yapısal uyum-emek piyasası ilişkisi ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde yapısal uyum politikaları paralelinde çevre ülkelerin eklemlenme biçimi, bu değişimin göç, kentleşme ve emek piyasasına etkileri, emeğin toplumsal cinsiyetçi bölümlenmesi ve çalışmaya ilişkin yerel dinamikler de göz önünde bulundurularak tartışılmaktadır. Daha sonra ise saha çalışmasının yöntem ve bulguları ortaya konmaktadır.

Çalışmanın Türkiye’de kendi sahasında yerel emek piyasası-yapısal uyum ilişkisi incelemesi bakımından özgül bir çalışma olduğu düşünülmektedir. Bunun yanında yapısal uyumu dünya sistemi çerçevesinde merkezle çevre arasındaki küresel meta zincirinin oluşturulmasında; başka bir ifadeyle uluslar arası yeni iş bölümünde kullanışlı bir araç olarak resmetmekte ve yerel emek piyasasında bunun görünümünü bu bakış açısıyla okumaya çalışmaktadır.

Çalışmanın odak noktasında kentsel/yerel bir emek piyasası bulunmaktadır. Bu bağlamda yapısal uyum politikalarından yerel bir çerçeve ile ilgili olanı öncelikle ticari liberalizasyon, ihracata dönük sanayileşme ve kaynak tahsis (özelleştirme ve teşvik) politikalarıdır. Sosyal güvenlik, istihdam ve ücret politikaları, ülkenin bütün bölgelerinde aşağı yukarı aynı çerçevede uygulama imkanı bulur. Fakat ticaretin liberalizasyonu ve teşvik politikaları, bu politikalardan yararlanmak isteyen girişimci/tüccarların varlığına bağlıdır. Kaldı ki özelleştirmeyle beraber, devlet, bir bakıma, sosyal güvenlik, istihdam ve ücret politikalarında erozyona gideceğini deklare etmektedir. Bu işlerin asgari ücret uygulaması dışında ‘piyasa şartlarına’ bırakılması da yapısal uyumun bir gereği olup, ticari serbestleşme ve yatırım teşvik politikalarına göre şekillenmektedir.

Netice itibariyle çalışmanın saha araştırması boyunca sorgulayacağı husus, ticari liberalizasyon bağlamında ihracata dönük sanayileşme ve teşvik politikaları olacaktır. Diğer politika unsurlarına, gerektiğinde atıf yapılmakla yetinilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

YAPISAL UYUM VE EMEK PİYASALARINDA BÖLÜMLENME: MERKEZ ÜLKELER AÇISINDAN DEĞERLENDİRME

Kapitalist birikimin aldığı biçim, var olan teknolojik altyapı, yönetim ve denetim anlayışı, uygulanan makro-ekonomik politikalar ve hedeflenen pazarların konumu ve talep yapıları gibi sosyo-ekonomik verilere göre değişmektedir. Merkez ülkelerde 1970’li yıllara kadar devam eden birikim süreci fordist üretim süreci olarak adlandırılmaktadır. Fordist birikim süreci, sanayi üretiminin büyük oranda kitlesel üretim olarak gerçekleştirildiği, idari işler ile kol kuvvetine dayalı işlerin Taylorist bir ayrımla belirlendiği, işbölümünün ve iş tanımlarının katı bir şekilde yapıldığı, ürün standartlaştırmasının verimlilik artışları getirdiği ve artan talebin bu standartlaşmayı hızlandırdığı bir üretim biçimi şeklinde tanımlanabilir. 1970’li yıllardan günümüze kadar gelinen süreçte ise post-fordist üretim ve birikim süreci etkili olmuştur. Post-fordist üretim sürecinde ise tüketim taleplerini karşılayabilmek için üretimin esnek bir modelde yerine getirilmesi, işgücü ve makineleşmede esnek uzmanlaşmanın geliştirilmesi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretimde yaygın olarak kullanılması söz konusudur.

Birikim süreçlerindeki değişime paralel olarak emek piyasalarında da farklı bölümlenme, ayrışma örüntüleri söz konusu olmaktadır. Bu bölümde, ilk olarak, bölümlenme kavramı tanımlanmakta, ardından birikim rejimlerindeki değişim paralelinde, merkez (gelişmiş) ülkelerde emek piyasalarında bölümlenme konusundaki tartışmalar, eleştirel iktisat⁴ temelinde ve yerel emek piyasası çerçevesinde ele alınmaktadır.

2.1. Bölümlenme Kavramı Ve Kapsamı

Günümüzde, emek piyasalarının işleyişi konusunda iki temel paradigma ön plana çıkmakta ve tartışılmaktadır. Bunlardan biri, eleştirel olmayan neoklasik teori,

⁴ Eleştirel ve eleştirel olmayan iktisadın emek piyasası kavramsallaştırmaları konusunda bkz. Ercan ve Özar, 2000:22-71

diğeri de eleştirel olan kurumsal/düzenlemeci bölümlenme teorisidir. Bu iki teori hem felsefi temelleri hem de uygulamaları bakımından birbirinden ayrılırlar. Neoklasik teori, nesnel ve birey yönlü bir yaklaşım iken, ikili emek piyasası kolektivist ve öznel bir bakış açısına sahiptir. Bilindiği gibi ortodoks neoklasik teori, üç ana kavram etrafında şekillenir: bireysel işgücü arzının fayda maksimizasyonu teorisi, işgücü talebinin marjinal verimlilik teorisi ve diğer meta piyasalarında olduğu gibi – birey yada hane halklarının emek hizmetleri satıcısı, firma ya da işverenlerin de emek hizmetleri kiralayıcısı olarak eşit şartlarda karşılaştığı bir değişim sisteminde - piyasa dengesi için tam rekabet koşulları.

Oldukça soyut ve “ceteris paribus” temelinde mikro çözümlere dayalı bu neoklasik yaklaşımın coğrafi/yerel emek piyasalarını açıklayamadığı da yine çoğu iktisatçı tarafından kabul edilmektedir. Kaldı ki meta piyasalarından farklı olarak, bugün küresel düzeyde örgütsüzleştirme girişimleri neticesinde etkileri azalmış da olsa, emek piyasasında sendikalar, toplu pazarlık sistemi vb. gibi faktörler ya da devletin düzenleyici rolü gibi değişkenler, ücret belirlenmesinde temel karakteristikler olarak yer almaktadırlar. Öte yandan neoklasik teori, piyasa aktörleri arasındaki sosyo-politik ve kurumsal düzeyde belirlenen formel, enformel yahut da kurumsallaşmış düzenlemeleri ve bu düzenlemelerle bağlantılı karşılıklı bağımlılık, baskınlık ve kontrol ilişkilerini de ihmal etmektedir. Neoklasik teorinin göçün bölgeler arası ücret eşitsizliği ve istihdam dengesizliğini dengeleyici bir olgu olarak ortaya çıktığına ilişkin varsayımı da ampirik bulgular tarafından doğrulanmamakta ve gerçek emek piyasası fotoğrafını bulanıklaştırdığı nedeniyle eleştirilmektedir (Fischer and Nijkamp, 1987:37- 45).

Bölümlenme teorileri ise, neoklasik teorinin yetersizliklerinden ve yukarıda sıralanan eleştirilerden hareketle dezavantajlı grupların ve göçmenlerin durumunu açıklamak üzere ABD’de geliştirilmiştir. Dünya sistemi çerçevesinde ele alındığında günümüz “küresel” emek piyasalarını açıklama olasılığı bulunan bölümlenme teorileri, söz konusu ölçekte yerel emek piyasalarının oluşum ve işleyişini çözümlene açısından da uygun felsefi temellere sahiptir ve bu konudaki ampirik araştırmaları desteklemektedir.

İşgücü piyasasında bölümlenme, politik ve ekonomik güçlerin emek piyasasını farklı piyasa karakteristikleri ve davranış kuralları ile temayüz eden farklı alt pazarlara ya da bölümlere ayrılmasını teşvik ettiği bir süreç olarak tanımlanabilir (Reich ve diğ., 1973).

Bölümlenme kavramı, neoklasik iktisatta farklı sektörlerde farklı ücret ayarlama mekanizmaları ve sınırlı hareket imkânlarını ifade etmektedir. Gelir farklılıkları, beşeri sermaye ve tercihler, sendika ve hükümet müdahaleleri gibi kurumsal faktörlerin etkisiyle yönlendirilebilir. Sendikalar sadece sendika üyelerinin işe alındığı “kapalı işyeri” uygulamalarıyla sektörler arası hareketliliği engelleyebilirler. Yine az gelişmiş bir ekonomide eğitime ulaşma sınırlılıkları hareketliliği etkileyebilir. Coğrafi şartlar ve biyolojik faktörler de gelir durumu ve hareketlilik üzerinde etkide bulunabilir (Lay, 2001: 10). Buna karşın bölümlenmeci yaklaşıma göre bölümlenme işgücü piyasasında çalışanların ve işverenlerin temelde farklı olan davranış kurallarına göre hareket ettiği farklı kesimlere işaret etmektedir.

Bölümlenme konusunda, literatürde oldukça farklı görüşler mevcuttur. Farklılıklar çözümlemede bölümlere farklı tanımlar getirilmesinden ya da bölümlenmenin kaynağına ilişkin görüşlerin çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Bunlar kabaca üç kuşakta toplanabilir: Piore ve Doeringer’in “ikili emek piyasası yaklaşımı”, birinci kuşakı temsil etmektedir. Wachtel, Edwards, Reich ve Gordon’un “radikal yaklaşımları”, Thurow’un “işbaşı rekabet modeli ve kuyruk teorisi” ve Okun’un “kariyer emek piyasası yaklaşımı” ikinci kuşak yaklaşımlar ve Michon, Picchio, Rosenberg, Rubery ve Wilkinson’ın “çok nedenli” ve “olasılık” yaklaşımları üçüncü kuşak yaklaşımlar olarak sınıflandırılabilir (Peck, 1996:50; Leontaridi, 1998:69-77).

Bölümlenme kavramı genel anlamda emek piyasasındaki parçalı ve katmanlı yapıya işaret etmektedir. Bu bağlamda burada bölümlenme teorilerinin temelinde yer alması bakımından birinci kuşak yaklaşım olan Doeringer ve Piore’nin “ikili emek piyasası” yaklaşımı üzerinde durulmakta ve bu yaklaşımı genişletme ve yorumlama

çabalarına değinilmektedir⁵. Daha sonra birinci ve ikinci nesil yaklaşımların genel özellikleri özetlenmekte ve üçüncü nesil yaklaşımların çözümlenmeye getirdiği yenilikler üzerinde durulmaktadır.

Son olarak çözümlenme bir adım daha ilerletilerek bölümlenme konusunda yeni yaklaşımların (dördüncü nesil) hangi açılımları ortaya koyduğu ve günümüz küresel emek piyasasındaki bölümlenme olgusunu açıklama potansiyeli tartışılmaktadır. Bu tartışma merkez-çevre ikiliği temelinde ve fordist, post-fordist birikim rejimlerinin gelişim süreçleri çerçevesinde ele alınmaktadır.

2.2. Fordist Birikim Rejimi Ve İkili Emek Piyasaları

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra merkez ülkelerde, birikim rejimi, savaş öncesindeki “yaygın” yeniden üretimin tersine “yoğun”laşmaya başlamış ve kitlesel tüketim üzerine odaklanmıştır. Bu dönemde “tekelci” bir düzenleme söz konusudur ve üretkenlik artışları ile birlikte popüler kitle tüketimi artışları, ücretlerin ve nominal kârların belli bir düzlemde belirlenmesine yol açmıştır. Gramsci ve Henri de Man'dan hareketle söz konusu birikim rejimi “fordizm” olarak anılmaktadır (Lipietz, 1987:33-35).

Fordist üretimin temel belli başlı ayırıcı özellikleri, sanayi üretiminin kitle üretimi şeklinde gerçekleştirilmesi; idari işler ile kol kuvvetine dayalı işlerin Taylorist bir ayırımla belirlenmesi, işbölümünün ve iş tanımlarının katı bir şekilde yapılmasıdır (Eraydın:1992:15).

İleri kapitalist ülkelerde 1940'larla 1970'lerin ortası tarihler arasında, dikey entegre olmuş küresel firmalarda, dev fabrikalarda, kitlesel tüketim için standardize ürünlerin durmaksızın kitlesel üretimi olan fordizm, hakim bir konumdadır. Bu model söz konusu dönemde ileri kapitalist ekonomilerin tamamında geçerliydi (Sayer ve Walker, 1994:191).

⁵ Sözü edilen diğer bölümlenme yaklaşımları konusunda kısa bir özet için bkz. Leontaridi, 1998.

Genel anlamda ele alındığında, işbölümünün geçmişten bugüne söz konusu olan iki biçimi vardır (Standing:1999:19-20). Birincisi, sosyal işbölümü olup belli gruplar tarafından tercih edilen ya da bazıları dışarıda tutularak diğer faaliyetlerin tercih edildiği bir süreçtir. Örneğin, feodal ve kast temelli toplumların işbölümü, katı bir işbölümü olarak temellenir. Yaş, cinsiyet, ırk, kast, din, dil, hatta zenginlik sosyal işbölümlerini elde etmek için kullanılmıştır. İşgücünün tabakalaşması, yabancılaşmayı ortaya çıkarmış ve sömürünün çeşitli formlarını ve baskıyı teşvik etmiştir.

İkinci işbölümü detaylı işbölümü olup kısmen sosyal orijinli ya da amaçlı olsa bile teknolojiktir. Taylorizmin ilkeleri ve takipçileri, sadece detaylı işbölümünün gelişme sürecinde var olan tehlikeli yabancılaşmayı ortaya koymaktadırlar. Fredric Taylor, etkili görüşlerini ortaya koyarken geçmişte çalışanlar tarafından sahiplenilen geleneksel bilginin tamamının bir araya getirilerek yöneticiler tarafından üstlenilmesi gerektiğini ve zihinsel işlerin planlama ve idari işlere odaklanarak atölyeden ayrılması gerektiğini belirtmiştir. Taylorist fikirler, 1990'lara kadar emek sürecini etkilemeye devam etmiş ve istihdam edilebilir vasıfların asgari modüllerin sağlanması için mesleki eğitim programları düzenlenerek bu gibi yöntemlerde ısrar etmiştir. Detaylı işbölümü, teknolojik yeniliğin bir parçası haline gelmiştir. Böylece işin yaratıcı kısımları azaltılmıştır. Aynı zamanda teknolojik yenilik, emeğin stabilizasyonunu da tehdit etmeye başlamıştır. Özetle, sosyal işbölümü, iş gruplarının insan grupları arasındaki dağıtımını ile ilişkili iken, detaylı işbölümü, işlerin hedef/amaçlar arasındaki dağıtımıyla ilgilidir.

Emek piyasalarında bölümlenme yaklaşımı da başlangıçta bu Taylorist ayırım esasında ikili bir yapıda geliştirilmiştir. Bu bağlamda ikili emek piyasası yaklaşımları geliştirilmiş ve bu iki piyasa katmanı arasında geçişkenliğin çok zor olduğu vurgulanmıştır.

Fordist birikim rejimini esas alan, ya da fordist birikim döneminde - İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan başlayıp (1945) birinci petrol krizine (1974) kadar devam eden dönem (Lipietz, 1987:35-45)- merkez ülkelerde bu dönemin emek piyasalarını çözümlenmek amacıyla geliştirilen ikili emek piyasası yaklaşımları birinci

nesil bölümlenme yaklaşımları olarak anılmaktadır (Peck, 1996:50). Aşağıda söz konusu yaklaşımlar ele alınmaktadır.

İkili emek piyasasına ilişkin olarak literatürde değişik görüşler vardır. Bunlardan biri iki sektör arasında bir ayırımı dayanan minimalist görüştür. Bu yaklaşım çekici ve iyi ücretli işlerin yer aldığı birincil sektör ile kalitesiz ve tercih edilmeyen işlerin yer aldığı ikincil sektör şeklinde ikili bir yapı öngörür. Dezavantajlı ve temel sosyal haklardan mahrum gruplar (örneğin siyahi çalışanlar, etnik azınlıklar, kadın ve gençler) ikincil sektörde yer alırlar. Konuya ilişkin diğer görüşler bu yaklaşımdan hareketle geliştirilmiştir. İkinci yaklaşım daha kapsamlı bir hipotezler seti ortaya koyar. Burada emek piyasası tipolojisi daha geniştir. Üç ve bazı amaçlara göre dört farklı bölüm ya da tabaka açık bir şekilde ortaya konur. Tabakalar ayırıcı özellikleri ile tanımlanır. Bu yaklaşımda insanların yaptıkları işi öğrenme ve anlama biçimleri de önemlidir.

Bölümlenme teorilerinin temelleri, 1971’de Doeringer ve Piore tarafından “getto işgücü”ndeki düşük ücret ve işsizliği açıklamak için geliştirilen ikili emek piyasası yaklaşımı tarafından atılmıştır. Daha geriye gidilirse, Kerr’in 1954 tarihli içsel emek piyasası analizi gibi kurumsalcı yaklaşımların etkilerinden de söz edilebilir. Doeringer ve Piore (1971) Kerr’in çalışmasında içsel emek piyasasından dışlananları da analize dahil ederek ikili emek piyasası yaklaşımını geliştirmişlerdir.

İki kutuplu bölümlenme teorileri, arz yönlü (birincil-ikincil) talep yönlü (içsel-dışsal) ve iki taraf arasındaki ilişkiyi konu alan teoriler (yerel pazar araştırması ve bilgi teorisi) olmak üzere 3 başlık altında incelenebilir. Burada birbiriyle ilişkili olmaları bakımından sadece ilk iki yaklaşım incelenecektir⁶.

2.2.1. Birincil ve İkincil Piyasa Ayrımı

Birincil ve ikincil piyasa ayrımının ortaya çıkması, 1920’lerde ekonomideki büyük buhranla gelen ekonomik yönetim anlayışının değişmesiyle başlamıştır.

⁶ Bu yaklaşımlar konusunda geniş bilgi için bkz. Loveridge and Mok, 1979

Makro seviyede yaşanan kriz ve savaş nedeniyle ekonomik kalkınma ve gelişmenin, devletin ekonomiye müdahalesiyle mümkün olacağı kabul edilmiştir. Buna paralel olarak mikro seviyede, Amerika’da şirketlerin emek yönetimi problemlerine getirdiği çözümlere (taylorist rasyonel yönetim ilkeleri vb.) karşı emekçiler büyük ve güçlü endüstriyel sendikalar kurmuşlardır. Sendikalar ve şirketler arasındaki çatışmalar sonucunda, emek piyasalarında emek süreç ve yapılarına ilişkin sistem belli bir düzene oturmuştur. Bu yeni yapılar, emek piyasalarında bölümlenmeyi oluşturan emek süreçlerini ve yapılarını şekillendirmiştir. İşler ve emek piyasaları, işleyiş mantığı ve dinamiklerinde niceliksel olarak farklılaşmıştır. İlk olarak birincil sektördeki yapılandırılmış emek süreçleri, ikincil sektördeki emek süreçlerinden ayrılmıştır. İkinci olarak birincil sektörün içinde işler, görece olarak daha bağımsız bir yapı içermektedir (Gordon, Edwards ve Reich, 1982:165) .

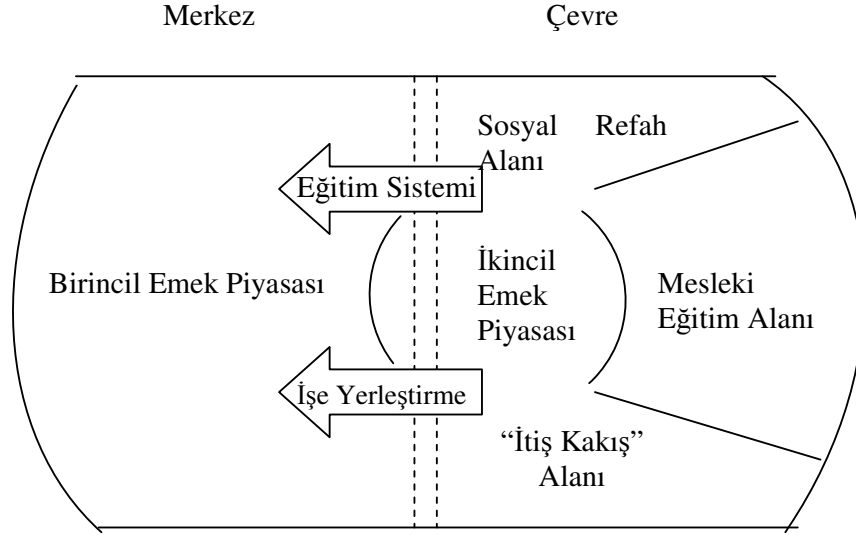
Meslekler açısından bir sınıflama vermek gerekirse, ikili emek piyasası, bir ekonomide profesyonel ve teknik adamları, tepe yöneticisi ve idarecileri, satış-pazarlama çalışanlarını zanaatkarları, taşıma aracı sürücülerini kapsayan birincil işgücü ile büro işleri çalışanları, taşımacılık dışı sektördeki araç işletmenlerini, kol gücüyle çalışan işçileri ve hizmet işlerinde çalışanlardan oluşan ikincil işgücü arasındaki ayrım üzerine kuruludur (Hamilton, 1987:294).

Şekil 2.1’de Peck’in Harrison’dan (1978) hareketle ortaya koyduğu Amerikan kentsel işgücü piyasasında merkez ve çevre arasındaki ikili ayrım görülmektedir. Buna göre, merkezde birincil emek piyasası, çevrede de ikincil emek piyasası yer almaktadır. Birincil emek piyasasına geçiş, eğitim sisteminde yüksek öğrenimle ya da uygun vasıflar nedeniyle işe yerleştirilmekle mümkün olmaktadır. İkincil emek piyasasının belirleyicileri ise, refah devleti uygulamaları, çıraklık eğitiminin yer aldığı mesleki eğitim ve göçmenlerin piyasaya girmeye çalıştığı giriş-çıkış alanıdır.

Doeringer ve Piore’nin çalışmalarının temel kavramsallaştırması Şekil 2-1’de de görüldüğü üzere, birincil ve ikincil sektörler şeklindeki ikili ayrım üzerine kuruludur. Merkez emek şeklinde de anılan birincil sektörler, daha iyi işleri, daha yüksek ücreti ve iş güvencesini içermektedir. Sektörde kariyer planlaması mümkün

olduğundan iş tatmini düzeyi yüksektir. İkincil sektörde ise vasıf düzeyi düşük olup görece olarak ücretler de düşüktür.

Şekil 2.1: İkili Ekonomi ve Emek Piyasaları



Kaynak: Peck, 1996:5

Piore (1975), üç katlı bir emek piyasası bölümlenme modeli ortaya koymuştur. Bu modelde, birincil sektör üst ve alt tabaka olmak üzere ikiye ayrılıyor ve ardından “kırkambar” ikincil sektör geliyor. Piore, bunlar için sosyolojik bölümlenmeler demektedir ve alt kültürlerin birbirinden iki temel özellikte ayrıldığını ifade etmektedir: Bunlardan birincisi “hareketlilik zinciri” ya da bireyin iş hayatı boyunca çalışmayı düşündüğü işlerin sırasıdır. İkinci ayırt edici özellik ise bu zinciri tamamlayan kişisel öğrenme kapasitesidir.

Bir işletmenin “çekirdek teknolojisi” hangi mesleklerin birincil sektörde yükselme için gerekli olduğunu, hangilerinin dışlanmış ve ikincil sektörde biçimlenmiş olduğunu belirler. Birincil sektörde olduğu gibi ikincil sektörde de işlerin genişlemesini sağlayan tamamlayıcı ya da çevresel bir teknoloji vardır.

Piore’ye göre herhangi bir ekonomide yeni işgücünün iki temel kaynağı gençler ve göçmenlerdir. Alt sınıf kültürü büyük oranda göçler tarafından etkilenmektedir. Eğer verili bir ekonomide ikincil çalışanlara olan talep artıyorsa,

yeni göçler teşvik edilecek ya da eski göçmen toplulukların istikrara kavuşturulması geciktirilecektir; ya da her iki politika birlikte uygulanabilir. Aksine bir durum söz konusu ise ve ikincil emek arzı fazlaysa, bu durumda eski göçmenlerin yerleşmesi hızlandırılır ve yeni göçlerin yavaşlatılması şeklinde bir politika tercih edilebilir.

Birincil emek piyasasında özellikle üst sıralarında emek arzı, ağırlıkla okul sisteminin çıktısına bağlıdır. Fakat bu düzeyde sistemin zorladığı şekilde emek arzını kapsamak mümkün değildir; dolayısıyla emek arzı fazlası, alt sektörlerin önerdiği alt düzeydeki işlere aktarılır. Öte yandan eğitilmiş personel arzında darboğaz olması halinde ise, birincil piyasanın alt sıraları, ikincil piyasadan gelenlerle doldurulabilir ve bu düzeyde çalışanlar üst düzeye aktarılabilir. Ya da çekirdek kadronun üretimi ile çevresel üretim dağılımı yeniden düzenlenebilir.

Teknolojideki gelişmeler ve endüstriyel dönüşüm ikili emek piyasasının oluşumunu sağlayan iki önemli faktördür. Bazı sektörlerde hızlı teknolojik değişim nedeniyle işverenler, eğitilmiş, vasıflı, dolayısıyla pahalı işgücünü elinde tutmak ister. Bu durumda, işgücü, yarı-sabit değişken olarak değerlendirilir. Mesleki eğitim sonrasında mesleğini ilk basamağından başlanarak basamak basamak kariyer planlaması ve yükselmesi gerçekleşir (Elliott, 1997: 367- 368). İstikrar, burada anahtar kavramdır. Tablo 2-1’de ikili emek piyasasının temel karakteristikleri gösterilmektedir.

Çevre işgücü olarak da anılan ikincil sektör ise, birincil sektörün geri kalanı olup teknolojik olarak geri ve güçlü rekabetçi baskılara eğilimlidir. Ekonomik sistemin gerektirdiği esnekliği sağlar: çıktı artırmak için ikincil sektörde işgücü istihdam edilir veya alt sözleşme yapılır. Birincil sektör iyi, ikincil sektör anakroniktir, ikincil sektörde, emek piyasasına ait geçmişteki değerler günümüzde de geçerli bir çerçeve içinde işlemeye devam etmektedir. İkincil sektörde çoğunlukla gençler, kadınlar ve yaşlı işçiler yer almaktadır (Parasız ve Bildirici, 2002:36).

Tablo-2.1: İkili Emek Piyasasının Karakteristikleri

Karakteristikler	Birincil Sektör	İkincil Sektör
<i>İstihdam örüntüleri</i>	İstikrarlı	İstikrarsız, düzensiz
<i>Ücretler</i>	Yüksek	Düşük
<i>Eğitim ve Vasıflar</i>	İş-başı eğitimi; firmaya özel vasıf	İş-başı eğitimi yok; uygun vasıf aranıyor
<i>Çalışma koşulları</i>	Gelişmiş; yüksek sosyal imkanlar	Gelişmemiş; Sağlık ve güvenlik problemleri
<i>Örgütlülük</i>	Sendikalaşma oranı yüksek	Örgütsüz
<i>Teknoloji</i>	Komplike	Basit
<i>Emek kontrol süreçleri</i>	Yüksek otonomi, takdir yetkisi ve sorumluluk	Katı çalışma kuralları
<i>Motivasyon</i>	Yüksek	Düşük
<i>İşe alma</i>	Alt basamaklarla sınırlı, işte yükselme esas	Temel yerleştirme şekli
<i>Tipik sosyal gruplar</i>	Yerli, orta sınıftan, orta yaş, erkek	Kadın, genç, coğrafi alt gruplar, gecekondulu, göçmen
<i>Tipik sektörler</i>	Teknoloji yoğun; otomotiv, bankacılık vb.	Emek-yoğun; tekstil, gıda, inşaat, ayakkabı
<i>Tipik meslekler</i>	Kamu hizmeti, serbest meslek, ticari işler	İşçi, hizmetli, marjinal meslekler

Kaynak: Peck, 1996:52 ve Fischer ve Nijkamp 1987:48’den geliştirilmiştir.

Tablo 2-1.’de de görüldüğü üzere, birincil sektör, yüksek ücretli, istikrarlı/daimi ve toplumda tercih edilen meslekleri kapsamaktadır. Bu sektörde istihdam edilenler iş güvencesi ve ilerleme imkanlarına, çalışma kurallarının uygulanması açısından eşitlik ilkesine ve uygun yöntemlere sahiptirler. Bu bölümdeki çalışanlar, kendilerini kurumlarıyla tanımlama eğilimindedirler. Bununla beraber, Baron ve Norris’in (1976:52) ifadeleriyle birincil ve ikincil sektörlerde iş güvencesi ve kazançların düzeyi arasında önemli oranda karşılıklı bağımlılık vardır ve bölümlerden birinin genişlemesi ya da daralması, zorunlu olarak diğer bölümü de etkiler. İşveren için birincil sektörü korumak ve genişletmek ne kadar önemliyse, ikincil sektördeki istikrarsızlığın ve düşük ücretlerin korunması da o kadar önemlidir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus, ikincil sektördeki işlerin, çalışanların marjinal oluşundan kaynaklanmadığının ayırt edilmesidir. Gençlerin, kadınların, etnik grupların ve göçmenlerin genelde ikincil sektörde çalışıyor olmalarının, bunların karakteristik özelliklerinden ve bu özelliklere bağlı tercihlerinden mi kaynaklandığı sorusunu gündeme getirmektedir. Kadınların durumu ile ilgili tartışmada çoğu araştırmacının “ataerkil” sosyal rol dağılımı eleştirisine paralel bir

şekilde, Brown da (1976) problemi sosyalizasyon süreçleri, hayat boyu tecrübelerinin ve ulaşılabilen fırsatların karşılıklı etkileşimi ile ilgili olarak ele almaktadır. Ona göre, kadınlar, hayat merkezleri olan ev ve aile içine ilişkin ilgilerinden ötürü, iş dünyasına dahil olmaktan alıkonulmakta ve bu amaçla onların işgücüne ilişkin talep ve çalışmalarına ilişkin ödemeler farklılaşmaktadır (Loveridge and Mok, 1979:66).

Tarihsel bir sürecin sonucu olarak görüldüğünde, birincilleşme/ikincilleşmeye sebep olan asıl faktörlerin neler olabileceği önem kazanmaktadır. Piore, beş temel sebep sıralamaktadır (Gordon, 1972: 46 vd.): Birincisi, istihdam sürekliliği için işgücünden beklenen davranışsal gerekliliklerdir. İkincil çalışanlar, genelde güvensiz bir şekilde ve aralıklı çalışma eğiliminde olduklarından birincil mesleklerden dışlanırlar. İkinci olarak birincil işlerde faaliyet göstermesi gereken belli çalışanların, yüzeysel karakteristiklerinin ikincil sektör çalışanlarına benzemesi nedeniyle ikincil sektöre hapsedilmesidir. Burada iki tip ayrımcılık öne çıkmaktadır. “Yalın ve basit” ayırım, işverenin belirli özellikleri taşıyan çalışanları istihdam etmekten hoşlanmamasıdır. “İstatistiksel ayırma” ise işverenler, belli gruplar hakkındaki yüzeysel istatistikî verilerin güvenilmezlik gibi istenmeyen davranışlar bulgulayan sonuçları nedeniyle çalıştırmak istemezler. Örneğin, belli bölgeden göçenlerin suçla karışma eğiliminin yüksek olduğuna ilişkin istatistikî veriler vb. gibi.

Birincil-ikincil sektör ayırımına sebep olan üçüncü faktör, sektörler arası ayırımın tarihsel bakımdan olduğu gibi teknolojik bakımdan aynı ölçüde tanımlanamamasıdır. Birçok iş, teknolojik olarak her iki sektörde de yapılabilir. Normalde birincil sektörde yapılan bir iş, alt-sözleşme, geçici yardım hizmetleri, deneme süreleri ile yeni işçilerin devri şeklindeki uygulamalarla ikincil sektöre kaydırılabilmektedir. Bir sektördeki işler diğer sektöre yönlendirildiğinde bunlarla ilgili üretim teknikleri, yönetim ve kurumsal yapıda da değişiklik yapılmaktadır.

İkincil sektördeki davranış biçimleri, ikincil mesleklerde çalışma ve bu tarz istihdam şekliyle uyum sağlayan hayat tarzlarıyla bir arada yaşama yoluyla pekiştirilmektedir. Dolayısıyla sosyalleşme süreçleri, ikincil çalışanların çocuklarını da ikincil sektöre mahkum etmektedir. Bu mahkumiyet, iş örüntüleri, iş süreçleri,

getto/gecekondu ve ailedeki yaşam biçimi ile pekişmektedir. Birincil ikincil sektör ayrışmasının bir diğer nedeni de budur.

Son ve beşinci sebep ise tarihsel sürecin bu iki sektör arasındaki keskin ayrımları artırma konusunda karşılıklı etkileşim içinde olmalarıdır. Vasfın önem kazanması, zaman içinde bazı çalışanlar için iş başı eğitimini ön plana çıkararak bunlara önem atfederken böyle bir eğitime ve içerde tutmaya ihtiyaç olmayan işlerdeki çalışanları dışlamıştır. Devletin asgari ücret, sosyal güvenlik kesintisi gibi refah amaçlı yasama ve uygulamaları, birincil sektörde istihdam sürekliliğini teşvik etmiştir. Öte yandan bazı sektörlerde sendika etkinliği de birincil ikincil sektör ayrımını kuvvetlendiren bir etken olarak karışımıza çıkmaktadır (Piore, 1968'den aktaran Loveridge and Mok, 1979: 68-69).

Doeringer ve Piore, ikili piyasa çözümlerini teknik zorunluluklar ve endüstriyel sistem üzerinden yürütmüşlerdir. Fakat bilindiği gibi sadece “piyasa güçleri” yaklaşımıyla emek piyasası açıklanamaz. Nitekim, bu çözümleri yetersiz bulan radikal teorisyenler, “kapitalist kontrol stratejisini” de çözümlenmeye dahil etmişlerdir. Edwards, Gordon, Harison ve Reich gibi Marksist geleneğe mensup bilim adamlarına göre bölümlenme, kapitalist kontrol stratejisinden kaynaklanan tarihsel bir eğilimdir. İkinci nesil bölümlenme yaklaşımı olarak da adlandırılan bu çözümlenmeye göre, bölümlenme stratejileri, işgücünün vasıfsız olduğu, üretim teknolojilerinin rutinize edildiği bir vasatta kapitalist için bir gerekliliktir. İşgücünün bölümlenmesi, sermayenin vasıflılıkla vasıfsızlığın içerdiği çatışmaların üstesinden gelmesini sağlar. İşyerinde kümelerin, görevlerin alt bölümlere ayrılması ve bunların içsel (birincil) emek pazarlarıyla entegrasyonu, sermayenin sınıf bilinci ve dayanışmayı bastırmasını, bertaraf etmesini sağlar, ya da en azından kolaylaştırır. Bu çalışma biçimi, çalışan motivasyonunu ve insani çalışma koşullarının düzeyini de düşürür. Gordon'un (1972) ifadesiyle tam bir “böl ve yönet” mantığı işlemektedir (Peck, 1996:53).

Kapitalistler hem formel vasıf düzeylerini hem de vasıflılık derecesini düşürerek işgücünü bölmeyi başarıırken diğer taraftan da işçiler arasında ırkçı ve dinsel ayrımlar ortaya koyan bir yapı oluşturabilmektedirler. Hiyerarşik

kademelenme sadece birincil sektörle sınırlıdır. Oldukça rutin işler daha alttaki birincil sektör çalışanlarına verilir. Üstte inisiyatif kullanan birincil sektör çalışanları yer alır. Bu bölümlenmeyi ırkçılık ve cinsiyet ayrımcılığı destekler. İşveren, böylece dayanışma eğilimlerine karşı cephe oluşturur.

Daha önce de belirtildiği üzere, ikili emek piyasası yaklaşımı konusundaki daha geniş bakış açısına göre birincil ikincil bölümlenmesinin yanında birincil sektörde üst ve alt sıra olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Üst sıra profesyoneller ve yöneticiler tarafından işgal edilirken alt sıra “mavi yakalılar” şeklinde adlandırılmakla birlikte beyaz yakalılara benzeyen işçileri kapsamaktadır. El zanaatkarları bu gruba girmektedir(Piore, 1980:18). Birincil sektörün alt basamağı ikincil sektöre nazaran daha istikrarlı bir çalışma ortamını ifade etmektedir. Bu basamaktaki işlerin sosyal statüleri ile ücretleri tatmin edicidir. Genellikle bu basamaktaki işler güvenceli işler olup, yüksek ücretlere doğru ilerleme imkanı vardır. Meslekler nispeten vasıf gerektirir. Fakat bu vasıfların birçoğu üretim sürecinde diğer çalışanlardan öğrenilmek sureti ile kazanılmaktadır. Bu nedenle istihdamda öncelikli olan formel mesleki eğitim bu basamakta çok önemli değildir. Çalışma ve otorite arasındaki ilişkiler, gelenekler, resmi kurallar ve prosedürler tarafından belirlenir. Ücretler genellikle toplu sözleşme yoluyla ya da benzer şekilde belirlenir. Birincil sektörün üst basamağında ise ödeme, statü ve prestij açısından hiyerarşinin en üst noktasında yer alan meslekler vardır. Bu meslekler alt basamaktakilere göre tatmin edici iş güvencesi sağlarlar ve geniş bir coğrafya ve kurumlar dizisi içinde çok geniş kariyer geliştirme fırsatları sunarlar. İstihdam için formel mesleki eğitim önemlidir. Bu üst basamakta çalışma grubu ve çalışma topluluğu birbirine çok sıkı bağlı değildir; çalışma hayatını biçimlendiren gelenekler ve kurallar nispeten önemsizdir. Burada içselleştirilmiş davranış kodları ikincil sektörde yaygın olan kuralların ve personel denetimi yöntemlerinin yerine ikame edilir Alt basamak somut öğrenme ile karakterize edilirken, üst basamak soyut öğrenme temelidir. El zanaatkarları işbaşında somut öğrenme yoluyla mesleklerini öğrenirken mesleklerini öğrenmek açısından alt basamağa benzerken değişik işlemler arasındaki bağlantıyı soyutlama yaparak kurmaları bakımından da üst basamağa benzemektedirler(Piore, 1980:18-21).

Peki bu iyi işler/kötü işler ayrımındaki ikilik hangi temelde ortaya çıkmaktadır? İkili işgücü piyasası teorisi buna net bir cevap vermemekle birlikte dört temel teorik bakış açısı ileri sürülebilir (Loveridge and Mok, 1979: 5-7):

Bireysel damgalama: baskın grubun sonradan gelenleri, dışarıdakileri ya da alt grubu kötü özellikler yükleyerek ötekileştirme sürecidir. Bu, günlük hayat içinde bilinçsizce yapılan davranışlara yansır.

Bilinçsizce kullanılan içsel emek piyasası mekanizması, çalışanı firma içi süreçlerin bir ürünü haline getirmekte ve dış dünyadan ayıştırmaktadır.

İçsel emek piyasasının bilinçli bir şekilde kullanımı ise işverenlerin dışsal piyasada bilinçli bir şekilde mesleki ve etnik bölünmeler ortaya çıkarmaları ve içsel piyasaya giriş için değişik kriterler ortaya koyarak yalıtılmış kesimler üretmelerini ifade etmektedir.

Genişleyen sermaye/emek oranı ile artan bir şekilde daha yüksek çıktı değeri elde etme ihtiyacı “endüstriyel yedek emek gücünü” yaratmaktadır.

Kerr, iki tür kurumsallaşmış emek piyasasını da birbirinden ayırmaktadır. El becerisine dayalı zanaatkârlıkta bilgi ve görevler grup nezdinde değerlendirilirken endüstriyel emek piyasasında vasıflar ‘bireysel kazanım’ olarak görülmektedir (Loveridge and Mok, 1979: 63).

Bölümlenme endüstri içinde olabileceği gibi, firma içinde de ortaya çıkabilir. Esnek işletme/firma kavramıyla formüle edilen firma içi bölümlenmede merkez işgücü çok fonksiyonlu olarak firma içinde eğitime tabi tutulur ve fonksiyonel esnekliğe sahiptir. Çevre işgücü ise daha az güvenli daha çok ihtimali içeren bir örgütlenme içerir. Part-time, geçici çalışma, (alt) sözleşmeli işçilik, sayısal esneklik uygulamaları içerebilir (Elliott, 1997:367 vd).

İşletme içindeki bölümlenme, içsel-dışsal piyasa ayrımıyla ortaya konmaktadır.

2.2.2. İçsel ve Dışsal Piyasa Ayrımı

Doeringer ve Piore'nin ortak çalışmalarında (1971), işletme içi bölümlenme bağlamında, Kerr'in içsel-dışsal piyasa ayrımını geliştirdikleri de görülür. Buna göre içsel piyasa dışsal piyasadan ücretlendirme, işe alma ve mesleki eğitim kararlarının ekonomik değişkenler yardımıyla kontrolü yoluyla ayrılmaktadır. Doeringer ve Piore (1971:39 vd.), içsel piyasanın, rekabetçi bir piyasada üç faktörün bir araya gelmesiyle oluştuğunu ileri sürmektedirler. Bu faktörler, "işletmeye özel vasıflar", "işbaşı eğitimi" ve "gelenekler" şeklinde sıralanmaktadır. İşletmeye özel vasıflar, sadece tek bir işletmede kullanılabilir; genel vasıflar gibi diğer firmalara transfer edilemez.

İşbaşı eğitimi ise enformel bir süreçtir. Çalışanın diğerlerini görerek ya da işini yaparken otomatik bir "geçişim" yoluyla gerçekleşir. Enformel doğası gereği işbaşı eğitimi üretim süreçlerinin ortak bir çıktısıdır ve sadece yapılan işle ilgili vasıfların öğrenilmesiyle ilgilidir. Gelenekler ise standart/düzenli bir grubun psikolojik davranışlarının ortak ve doğal bir çıktısıdır. Bu özellikle ücret ilişkileri ve içsel işe alma/yükselme prosedürlerinde işlev görür.

İçsel piyasa işletmeye mahsus niteliklilik ve özel anlaşmalarla kurumsal bir yapıyı da beraberinde getirir. Bu anlamda emek piyasasında kurumsallaşma, çalışanlar, işverenler, sendikalar ve hatta devlet de dâhil olmak üzere piyasaya dâhil olan bütün tarafların yapmış olduğu anlaşma/düzenlemelerin tamamının sonucudur. Bunlar yasa da dahil olmak üzere resmi işlemler olabileceği gibi firmalar, sendikalar ve hükümetler arası enformel anlayış birliktelikleri şeklinde de olabilir. İçsel piyasanın az ya da çok katı birtakım kurullarla düzenlenmesi, bu piyasanın kurumsallaşmasını sağlarken birtakım piyasalar kurlsızlaşmaktadır. Kerr, ikili emek piyasası teorilerine ilişkin öncü çalışmasında (1954), kurlsız/yapısallaşmamış piyasaların özellikleri şöyle sıralamaktadır (Loveridge and Mok, 1979: 62-63):

- Sendika yokluğu,
- Çalışan ve işveren arasında kısa süreli ve gayri şahsi ilişkiler,
- Düşük vasıflı çalışanlar,
- Parça başı üretim için ödeme,

Düşük düzeyde sermaye ve makine kullanımı.

Mok, bu çözümlenmeyi başka diğer yazarlardan da yararlanarak sistematik hale getirmiştir. Mok, iki farklı eksen üzerinde, ikili işgücü piyasası yaklaşımını firma içini ve dışını kapsayacak şekilde geliştirmiş ve birincil ve ikincil sektörü kendi içlerinde içsel ve dışsal piyasa olmak üzere ikiye ayırmıştır (Loveridge and Mok, 1979:123). Birincil sektörü kendi içinde üst/alt ayrımına tabi tutan yazarlar da vardır (Hamilton, 1987:294). Gordon, Edwards ve Reich (1982:202) da birincil sektörü “bağımsız” ve “bağımlı” olmak üzere ikiye ayırmaktadır.

Birincil-ikincil sektör ayrımı iş ve mesleklerin Tablo 2-1.’de gösterilen özelliklerini ifade ederken, içsel/dışsal piyasa ayrımı, iş-meslek özelliklerinin firma düzeyinde içsel piyasa ile etkileşimini ifade etmektedir. İkili emek piyasasının içsel-dışsal alt grupları itibariyle bölümlenmiş hali, Tablo 2.2’deki gibi şematize edilebilir. Tablo 2-2’deki birincil/ikincil eksenini, meslekler arasında kariyer, ödeme, çalışma şartları, otonomi ve sorumluluk açısından farkları ifade ederken, içsel/dışsal sektör eksenini işleri görevlerinin doğası bakımından ve firmaya özgü içsel emek piyasası ile ilişkileri açısından birbirinden ayırmaktadır. Buna göre birincil içsel bölümde (Bİ) yer alan işler, vasıf temelli, iyi yükselme imkanları sunan sağlam işbaşı eğitimi veren, yüksek düzeyde iş güvencesi sağlayan göreceli yüksek ücret, otonomi ve sorumluluk sağlayan işlerdir. Birincil dışsal bölüm (BD), daha az vasıf temelli belirlenen görevleri içermekte, daha az işbaşı eğitimi gerektirmekte, daha az ilerleme şansı sunmakta fakat iyi çalışma şartları, iyi ücret ve işte otonomi içermektedir. Bazı ülkelerde okul bırakmış olan gençlere yönelik iş yaratma programlarının ürettiği marjinal bazı işler bu bölümde değerlendirilmektedir. İkincil içsel bölümde (İİ) yer alan işler vasıf gerektiren, bir miktar işbaşı eğitimi içeren, rutin işler olmakla birlikte bir miktar yükselme imkanı olan, otonomi ve sorumluluk içermeyen, kalitesiz çalışma koşulları olan, düşük istikrar ve düşük ödeme sağlayan işler olarak değerlendirilmektedir. Kadın ve gençlerin çoğunlukla çalıştığı belli imalat sektörlerindeki çoğu işlerin bu bölümde yer aldığı varsayılmaktadır. İkincil dışsal bölümde (İD) yer alan işler ise vasıf gerektirmeyen, işbaşı eğitimi içermeyen, ilkel çalışma şartları olan, iş güvencesi olmayan, düşük ücretli, katı çalışma kuralları ve az sorumluluk isteyen işlerdir. Bu işlerde de genellikle göçmen işçiler çalışmaktadır.

Merkez emek piyasasını temsil eden Avrupa ülkelerinde 1980’li yıllarda dört bölümlü emek piyasaları (Tablo 2.2) üzerinde durulmuş ve ikincil içsel piyasaların (İİ) genişlediği; dolayısıyla birincil piyasaların daraldığı vurgulanmıştır. Osterman (1982), imalat sektöründe üç türlü istihdam biçiminden söz etmektedir: iyi çalışma şartlarının, yüksek ücretlerin ve piyasaya girişte etkili engellerin bulunduğu endüstriyel istihdam, firma dışında eğitilmiş fakat ulaşılması kolay ama yüksek ücretli zanaatkarlık tipi ve düşük vasıf, düşük ücret ve kariyer imkanı sunmayan ikincil istihdam tipleri. Artan rekabet karşısında firmalar birincil işgücünün sayısını düşürürken endüstriyel ya da zanaatkarlık tipinde de olsa ikincil istihdamı tercih ettikleri görülmektedir. Ayrıca, işverenlerin kendilerine en uygun iş gücünü bulabilecekleri bölgelere gidebilecekleri de 1980’lerin başından itibaren tartışılan bir olgudur (Lever 1987:261).

Tablo 2-2: Emek Piyasasında Dört Bölümlü Sınıflandırma

İçsel Sektör	Birincil Sektör		Dışsal Sektör	
	Bİ Vasfa özel görev içeriği İyi kariyer imkanları İşbaşı eğitimi öncelikli Yüksek iş güvenliği gelişmiş çalışma şartları yüksek ücret-ödül bağımsız iş kontrolü yüksek sendikasılaşma oldukça ileri teknoloji	BD Daha az vasıf özelinde görev içeriği Düşük kariyer imkanları Daha az işbaşı eğitimi imkanı İş güvenliği İyi çalışma şartları Göreceli yüksek ücret-ödül Göreceli otonom iş kontrolü Değişken sendikalaşma derecesi İleri teknoloji		oranda
	İİ Vasıf temelli görev içeriği Belli kariyer imkanları Düşük işbaşı eğitimi Düşük iş güvenliği Kötü çalışma şartları Göreceli düşük ücret-ödül Denetimli iş hakimiyeti Düşük düzeyde sendikalaşma İleri teknoloji	İD Düşük vasıf özelliği Düşük kariyer imkanı İşbaşı eğitimi yok İş güvenliği yok İlkel çalışma şartları Düşük ücretler Katı çalışma kuralları		
	İkincil Sektör			

Kaynak: Loveridge and Mok, 1979:123

İşletme ya da sektörel/yerel düzeyde dört bölümlü emek piyasasının işleyişine bakıldığında, birincil sektörün içsel piyasayla paralel çalıştığı görülmektedir. Birincil içsel piyasalara giriş bir istihdam kuyruğu şeklinde çalışmaktadır. Çalışanlar

retkenlikleri ile belli bir düzende sıralanırlar ve işveren kuyruk boyunca işin gerektirdiği vasıfları yerine getirenleri işe alır. Tam tersine ikincil piyasada  çeşit istihdam şekli vardır.

Birincisi, bazı ikincil istihdam türleri hiçbir işsel piyasaya dahil olmayıp tamamıyla düzensizdir. Bu istihdam biçimine, inşaat sektöründe, evii çalışmalarda ve lokantalardaki bulaşıkçılık gibi geçici işçilikler örnek olarak verilebilir.

İkincisi, işsel emek piyasasındaki ikincil işlerdir. Bu piyasalar formel işsel yapıları barındırır. Fakat bunlar birçok giriş aralığına sahiptir. İş genellikle düşük ücretlidir. Bu istihdam biçimine örnek olarak dökümhanede mavi yakalı çalışanlar, konfeksiyonda dikiş ve tleme işleri ve hastanelerde hastabakıcılık işleri verilebilir.

nc istihdam biçimi ise işsel piyasalarda birincil işlerin ikincilleştirilmesi şeklindeyir. Burada alt sözleşme yöntemi uygulanır. (Doeringer ve Piore, 1971: 167-169). Dışsal piyasalar ise dışardan kiralanan vasıflı işgücü bağlamında birincil sektörü içerse de genel olarak ikincil sektörle paralellik arzirmektedir.

Alt sözleşme yöntemi, ikincil dışsal sektörün tipik özelliğidir. Temizlik, hamaliye, inşaat vb. gibi işler ikincil dışsal işlere örnek olarak gösterilebilir.

Buraya kadar, bölümlenme yaklaşımının temelleri, merkez ülkelerin fordist üretim biçiminden hareketle ele alınmıştır. Aşağıda, post-fordist üretim ve birikim rejiminin ayırıcı vasfı olan “esnekleşme” temelinde bölümlenme konusundaki yeni yaklaşımlar ele alınacaktır.

2.3. Post-Fordist Birikim Rejimi Ve Bölümlenme Teorilerinde Yeni Yaklaşımlar

Bu başlık altında önce post-fordist birikim rejimi çerçevesinde dünya ekonomisinde ortaya çıkan gelişmeler ele alınacak, daha sonra birinci ve ikinci nesil bölümlenme yaklaşımlarının bu gelişmeleri açıklamakta yetersiz kaldığı ortaya konacaktır. Ardından nc nesil bölümlenme zmlenecilerinin öncekilere getirdiği eleştiriler özetlenecek ve daha sonra da üçüncü ve dördüncü nesil yaklaşımların çözümlenmeye getirdiği yeni boyutlar üzerinde durulacaktır.

1970’li yıllardan itibaren merkez ülkelerde talebin daralması ve çeşitlenmesi, petrol krizi ve ekonomik durgunluk gibi gelişmeler nedeniyle kapitalist birikim düzeni krize girmiştir. Bu nedenle yeni arayışlar başlamış ve hem endüstri ilişkilerinde hem de üretim ve tüketim sürecinde “esnekleşme” uygulamalarının krize çözüm olabileceği ileri sürülmüştür. Böylece bir taraftan refah devleti uygulamaları gevşetilirken bir taraftan da çalışma biçimleri esnekleştirilmeye başlanmış ve yeni pazarlar aranmaya başlanmıştır. Bütün bunlar olurken bir taraftan da üretim yapısı değişmekte ve bilişim, bilgi mühendisliği, vb gibi yeni iş alanları ortaya çıkmaktadır. Fordizmin krizinden sonra kapitalist bölüşüm modelinin kendini yeniden üretmesi anlamında bu süreç, “post-fordist birikim rejimi” olarak adlandırılmaktadır.

Bu bağlamda, post-fordist birikim rejimi; tüketim taleplerini karşılayabilmek için üretimin esnek bir modelde yerine getirildiği, işgücü ve makineleşmede esnek uzmanlaşmanın sağlandığı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretimde yaygın olarak kullanıldığı bir üretim biçimi ve örgütlenme modeli ortaya koymaktadır (Saklı, 2007:8).

Bu modelin temel argümanı “esnekleşme” olgusudur. Esnek uzmanlaşma, bilişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte gündeme gelmiştir. 1960’lı yılların sonlarından itibaren sayısal olarak denetlenen makineler, hem sermaye malları, hem de tüketici malları açısından pazarın özel bölümlerine yönelik olarak küçük birimler halinde üretimin ekonomik bir şekilde yapılmasını sağlamaktadır. Böylece esnek teknoloji, esnek uzmanlaşmayı doğurmaktadır (Kumar, 1999:60-61).

Piore ve Sabel (1984: 251-306), - 1970’li ve 1980’li yıllarda ileri kapitalist ülkelerde, 1990’lı 2000’li yıllarda “yeni endüstrileşen” yarı kapitalist/yarı çevre ülkelerde - bilgisayarın, bilgi teknolojilerinin üretimde kullanılmaya başlanmasını ve işin küçük parçalara bölünmesini, çalışanın üretim süreci üzerinde yeniden denetim kurmasını sağlayacağını ve bunun “zanaat üretiminin yeniden canlanmasını sağlayabileceği” üzerinde durmaktadırlar. Bu gelişmeyi ondokuzuncu yüzyılda kitlesel üretimi gündeme getiren sanayi devriminden sonra, “ikinci sanayi ayrımı” olarak ele almakta ve bunun yerel ölçekte “kolektif bireyci” bir bütünleşmeye yol

açabileceğini ifade etmektedirler. Esnek uzmanlaşma, makinenin esnekliğini gerektirdiği gibi, çalışanın da vasıflı ve esnek olmasını gerektirmektedir.

Piore ve Sabel'in çalışmasından hareketle türetilen esnek uzmanlaşma kavramıyla ilgili çeşitli yeni kavramlaştırmalar söz konusudur. Birçok şaşkıncu değişiklikle karşılaşan çoğu kişi zıtlıklar üzerinde durmuş ve ikili tarih biçiminde ele almıştır. Endüstriyel ve post endüstriyel (Bell, 1973), modernist-post modernist (Harvey, 1989), kitlesel üretim-esnek uzmanlaşma (Piore ve Sabel, 1984) veya organize-organize olmayan kapitalizm (Lash ve Ury, 1987) bu ikili kavramlaştırmalardan bazılarıdır. Ama bu post fordizm ve esnek uzmanlaşma gibi kavramlar fazlasıyla esnek ve yetersiz mahiyette oldukları gerekçesiyle eleştirilmektedir (Kumar, 1999). Enformasyon teknolojisi ve mikro elektronik, esnek uzmanlaşma yönünde, pazardaki "oyukları" tespit ederek bu küçük bölümlere hitap eden üreticiler için anahtar rol oynamıştır.

Post-fordist üretim ve birikim rejimi, sözü edilen "esneklik" temelinde, İtalya'da "Üçüncü İtalya" denilen bir bölgede, üretim ve birikim sürecinde 1970'li ve 1980'li yıllarda ortaya çıkan gelişmelerle örneklenmektedir. Buna göre, "Üçüncü İtalya" (Kumar, 1999:54-60), ülkede geleneksel kitlesel üretimin hakim olduğu kuzeydeki Birinci İtalya ve az gelişmiş bölge olan güneydeki İkinci İtalya'dan farklı olarak orta ve kuzeydoğu bölgelerdeki küçük firma ve atölyelerin oluşturduğu dinamik bir alanı işaretlemektedir. Bu bölgede belli kentler belli sektörlerde uzmanlaşmakta ve zanaat tipi, hatta tarımsal imece usulü üretimin yanında sayısal olarak denetlenen yeni aletleri kullanan ileri teknoloji sahibi modern küçük fabrikalar ortaya çıkmaktaydı.

Üçüncü İtalya'da firmaların dikey bütünleşme dereceleri düşüktür ve uzmanlaşmış faaliyetler dizisi açısından birbirine bağımlıdırlar. Burada taşeronluk sistemi, fason üretim olgusu yerel ekonominin merkezinde yer almaktadır. Fason üretim zinciri çerçevesinde, firmaların aldıkları siparişleri birbirine aktarmaları ve kolektif muhasebe, teknik danışmanlık ve pazarlama konularında yerel uzman birlikler oluşturmaları, karşılıklı bağlantı içinde bağımsız rekabetçi bir sosyo-ekonomik kültür geliştirmiştir. Bu yerel alt kültür toplumsal politik süreçlere de

yansımış ve merkezi hükümetle vergi indirimleri, sosyal hizmet altyapıları gibi konularda müzakere ve kurumlaşmalar da ortaya çıkmıştır.

Üçüncü İtalya ve post fordist üretim ve birikim sürecinin konumuz açısından önemi esnekleşme olgusudur. Esnek örgütlenme, zihin emeği ve kas emeğinin, iş ve topluluğun yeniden bütünleşme süreci olarak olumlanmaktadır. Öte yandan geleneksel kitle tipi üretim bölgelerinin içine düştükleri krizden kurtulma yolu olarak da Üçüncü İtalya tipi örgütlenmeleri destekledikleri, üretimlerini parçalayarak çevre ülkeler de dahil olmak üzere bu tip bölgelere kaydardıkları yönünde eleştiriler mevcuttur.

Esnek uzmanlaşma konusunda Japonya'yı örnek alan Sayer ve Walker (1992) ise, Japonya'nın fordizm ve post fordizm altında kullanışlı bir şekilde sınıflandırılmayan karakteristiklere sahip olduğunu düşünmektedirler. Japon endüstrisi, emek süreçlerindeki birçok yenilikte sorumluluk sahibidir. Sayer ve Walker, esnek uzmanlaşma ve post fordizm retoriğinin temelinde ikili bir kavramsallaştırmanın söz konusu olduğunu belirtmektedirler. Eski zamanlar ve yeni zamanlar. Eski zamanlar, fordizm, katılık, kitlesel üretim, tahsis edilmiş mekanizma, standardize edilmiş ürünler, JIC/geniş stoklar, Taylorizm/vasıfsızlaştırma, dikey entegrasyon, küresel firma kavramlarıyla karakterize edilirken yeni zamanlar, esnek uzmanlaşma/post-fordizm, esneklik-hızlı tepki-dirençlilik, küçük parti üretimi, esnek mekanizma, farklılaşmış ürünler, JİT/minimal stoklar, post-Taylorizm/vasıflandırma, dikey parçalanma, endüstriyel bölgeler kavramlarıyla ifade edilmektedir.

Sayer ve Walker'e göre, bu eski zamanlar-yeni zamanlar şeklindeki ikili tarih, pratikte çok da geçerli değildir. Bugünkü "tam zamanında üretim" (JIT) anlayışı, geçmişteki "her ihtimale karşı" (JIC) üretiminden daha kitlesel bir yöntemdir (Sayer ve Walker, 1992:192-194). Günümüzde, piyasa ilişkileri daha katı hale gelmiştir. Benzer şekilde, tedarikçiler, müşterilerin kişisel teknoloji ağlarına bağlandığında, bu ilişki daha katı hale gelmiştir.

Aslında kapitalist ekonomi, esneklik ve katılıkların birleşiminden ibarettir. Tek başına esneklikten daha fazla katılık ve esnekliğin yer değiştirmesi söz konusu olabilir. Yeniyi esnek, eskiyi katı olarak ifade eden kavramsallaştırmalarla yeni

süreçler anlaşılabilir. Literatürde, post-fordist üretimin vasıf ve çalışma biçimleri açısından çeşitli yönlerini ele alan çalışmalardan bazıları ve odaklandıkları esneklik biçim ve düzeyleri şöyle sıralanabilir: Esnek firmanın paradoksları, üretim düzeyindeki esneklik (Piore ve Sabel, 1984), ürün esnekliği (Storper ve Scott, 1988), verimlilikte kayıp olmaksızın kısa dönemde bir ürün kombinasyonuna izin veren bir yapı; bu sınırlı tasarım değişiklikleri ya da ürün dizisinin farklı permütasyonları, yeni moda elbiseler; esnek istihdam (Atkinson, 1984, OECD 1986, Boyer 1988, Standing, 1991); esnek emek uygulamaları (kısıtlama ve sınırların olmaması, Atkinson 1984); esnek mekanizma (Kaplinsky, 1984), yeniden yapılanmada esneklik (Piore ve Sabel, 1984; Saxenian, 1988); esnek örgütsel biçimler (niş pazarlara hitap eden uzman üretici ağları) (Beccatini, 1978; Scott 1988; Storper ve Chiristoperson, 1988; Sabel 1989).

Görev/iş esnekliği, işsel emek piyasasının daha fazla kullanımı ile mümkün olabilir. Vasıflarda eğitimi artırmak, esnek çalışma pratikleri kazanmak, iş güvenliği yaparak firma içerisindeki hareketlere esneklik; bu da daha fazla sınırlı yeteneklerden firmaya daha fazla özel vasıfların çekirdek işçilere (birincil emek) verilmesi olacaktır. Atkinson'a göre, çekirdek işgücünün çevresel işgücünden katı bir biçimde farklılaşmasında ve işgücü piyasalarının esnekliğinin artmasında ve ikiliğin (dualism) yükselmesinde bu birleşim temelleri sorumludur. Esneklik sadece esnek uzmanlaşmada değil, standardize kitlesel üretimde de kullanışlı olabilir. Kitlesel üretimin katılıkla eşanlı olduğu konusunda tedbirli olunmak zorundadır. Atkinson, kitlesel üretimi ve esnek üretimi birbirinin alternatifi olarak tahdit eden ve fordist/post fordist tartışmasını destekleyen anlayışı benimsememektedir (Sayer ve Walker, 1992:200).

Vasıf ve çalışma biçimleri üzerine kurulu esnekleşme tartışmalarının yanında, ulusal ve uluslararası düzeyde örgütlenme biçimlerinden hareketle post fordist birikim dönemini “örgütsüz kapitalizm” olarak nitelendirenler de vardır (Lash ve Urry, 1987:3-8, 310-313): buna göre örgütlü kapitalizm, ekonomik girişimlerin ulus devlet çerçevesinde yoğunlaştığı, bu çerçevede merkezileştiği ve düzenlendiği, fordist ve taylorist sistemlerde kitlesel üretimin gerçekleştiği, korporatist bir sanayi ilişkileri ağının var olduğu, üretimin sanayi kentlerinde yoğunlaştığı birinci sanayi

devrimi sonrasını (1870'ler-1960'lar) ifade etmektedir. Örgütsüz kapitalizm ise, 1960'lı yıllardan itibaren bütünleşmiş bir dünya pazarının gelişimi, esnek uzmanlaşma ve esnek örgütlenme, buna bağlı olarak sınıf politikasının çökmesi ve ulusal korporatist sistemin dağılması, işyerlerinin ve insanların eski sanayi kentlerinden ve bölgelerinden uzaklaşması, üretimin ademimerkezileşmesi, bir kısım üretim odaklarının Üçüncü Dünya'ya kayması ve küreselleşmesi vb. gibi bir dizi değişikliğe işaret etmektedir. Örgütsüz kapitalizm, burada düzensizliği ya da çözümlenmeyi değil, yeni şartlar altında yeni bir sistematik yapılanmayı ifade etmektedir.

Esnekleşme, üretim sürecinde olduğu gibi endüstri ilişkilerinde de uygulama alanı bulmuş ve özellikle yine ileri kapitalist ülkelerde, klasik çalışma biçimlerinin yerine esnek çalışma biçimleri önerilmeye ve uygulanmaya başlanmıştır.

Bu gelişmeler ışığında bölümlenmenin ikili modellerle açıklanmaya devam edilemeyeceği ve çözümlenmeye yeni unsurların katılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Günümüzün bölümlenme yaklaşımları, 1970'lerde ve 1980'lerde ortaya konan emek piyasası araştırmalarında öne sürülen teorik yaklaşımlar ve modellerin kümelenmesi olmakla birlikte çözümlenmeye yeni boyutlar da eklemektedir. Yukarıda da ayrıntılı bir şekilde incelendiği üzere, hem birinci nesil hem de ikinci nesil ikili emek piyasası yaklaşımları, işlerin karakterine ve kurumsal yapıya odaklanmaktadır. Karşılaştırmalı bölümlenme teorileri ise üçüncü nesil yaklaşımlar tarafından üretilmiştir (Peck, 1996:56). Dualist modeller klasik ekonomik paradigmaya karşı ortaya konmuş kaba ikili bir ayrıma dayanmaktaydı. Fakat üçüncü nesil bölümlenme yaklaşımı çok yönlü açıklamalar geliştirmiştir. Belirsiz emek pazarı, ürün pazarları, teknolojik gelişmeler, emek kontrol süreçleri, vb. gibi teorik açılımlar, toplumsal yeniden üretim süreci, devletin müdahalesi, sendikaların kolektif mücadeleleri vb. gibi yeni kavramlar etrafında tanımlanmıştır.

Birincil sektör-ikincil sektör anlayışına benzer bir model 1985 ve 1986 yıllarında Lindbeck ve Snower'in temellendirdiği ve daha sonraki yıllarda Shaked ve Sutton ile Solow tarafından geliştirilen içerdekiler-dışarıdakiler yaklaşımıdır. Keynesgil yaklaşımdan hareket eden bu teori, heterojen emek piyasası koşullarında değişik sektörlerde işsizliğin dağılımını ve görelî yapısını açıklamaktadır. Birincil ve

ikincil sektör kavramlarını benzer şekilde kullanan yaklaşımda içerdekiler birincil sektörü, dışarıdakiler de ikincil sektörü sembolize etmektedir (Parasız ve Bildirici, 2002:409-410).

İkili modellerde arz yönlü açıklamalar yetersiz kalmaktadır. Çünkü, bu yaklaşımlar, işgücü arz ve talebi arasındaki bağın, çoğunlukla emek talebinin şartlarıyla emek arzı karakteristiklerini aynı olmasından dolayı kurulduğunu varsaymaktadır. Örneğin gençler, tipik ikincil sektör adayı olarak görülmüştür; oysa gençler emek devrini dalgalandırır. Benzer şekilde, benzer sosyal alt grupların emek piyasasındaki hareketliliği geri besleme mekanizması ile açıklanmaktadır. Geri besleme mekanizması, kapitalist işletme yönetim mantığı çerçevesinde, üretim sürecindeki bir emek eksikliğinin firma tarafından homojen olarak kabul edilen bir emek piyasasından sağlanmasıdır. Oysa bu hareketlilik, “iş bulma” mekanizması (job filling) ve emek pazar yapısının yeniden üretiminin yarattığı atmosfer etrafında açıklanmalıydı. (Peck, 1996:57). İkili modellerde, toplumsal yeniden üretimin ciddi etkileri (eğitim ve aile sistemindeki mesleki sosyalizasyon ve ev içinde işgücünün bölümlenme faktörleri, vb.) göz ardı edilmiştir.

İkili modellerde, devletin rolü de çözümlenmeye dâhil edilmemiştir. Daha doğrusu, pazarın işleyişindeki sapmalara, işsizlik ve vasıflı işgücü eksikliğine müdahaleye indirgenmiştir. Oysa devletin karışımı, bölümlenmede temel ve sürekli bir etkiye sahiptir. İşgücünün yeniden üretiminde, ücretlerin ve işgücü mobilitesinin yönetiminde, iş akitlerinin yasal zorunluluklarının belirlenmesinde devletin önemli rolleri söz konusudur. Bu yollarla devlet, hayati düzenleyici bir işleve sahiptir.

Belirsiz uluslararası emek pazar yapıları ve dinamiklerinin oluşumunda ulus devletlerin faaliyetinin rolü yadsınamaz. Neoliberal ulus devletin emek piyasasındaki kurumsal katılıkları kaldırması ve piyasadan çekilmesi beklenmektedir. Fakat bilindiği gibi, “aktif işgücü politikaları” ile, devlet, pazar benzeri eylemliliklerle emek piyasasının kuralsızlaştırılmasına ve esnekleştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Sonuç olarak üçüncü nesil bölümlenme teorileri açısından talep yanlılığın görece önceliği vardır. Bu modern yaklaşımların üç temel kırılma noktası Peck (1996:60-61) tarafından aşağıdaki gibi formüle edilmektedir:

Emek talebinin bölümlenmesi; değişik iş süreçlerinin teknik gereksinimleri, değişik ürün pazarlarının durağanlığı, işverenlerin emek sürecini kontrolü ve bu stratejilerin endüstriyel yapıya etkileri ile ilgilidir.

Emek arzının bölümlenmesi; hane içi emek bölümlenmesinin emek piyasasına katılımda etkisi ve şekillendirici rolü, bazı sosyal grupların (gençler, kadınlar, vb.) sürekli ikincil çalışanlar olarak görülmesi, mesleki sosyalizasyon süreci, sendikaların belli meslekler ve emek arzının sınırlandırılmasına etkisi ile ilgilidir.

Bölümlenme konusunda devletin rolü; refah devletinin yapısı ve refah devleti uygulamaları için yeterlilik/hak ediş koşulları, refah devletinin iş yönelimli devlete doğru evrilmesi gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Endüstriyel ilişkiler ve iş akit rejimleri, eğitim-öğretim ve mesleki eğitim sisteminin yapısı bu fonksiyonun nasıl yerine getirildiğini gösterir.

Bölümlenme, talep açısından ele alındığında endüstriyel sektörler arasında sermaye yoğunluğu ve endüstri ölçeğine göre kalitatif olarak farklılaşabilir. Diğer taraftan üçüncü nesil bölümlenme yaklaşımında talep bölümlenmenin tek belirleyicisi değil, bir önkoşuldur. Çünkü, talep yanlı faktörler, arz yanlı faktörler ve toplumsal yeniden üretim süreci, karşılıklı etkileşimde bulunurlar.

Emek arzının bölümlenmesinde ücretli ve ücretsiz aile işçiliği kavramı ilk planda gözümüze çarpan bir ayrıma işaret etmektedir. Aile, emek piyasasının işleminde üç önemli rol oynamaktadır: 1- Gençlerin sosyal şartlanması, eğitimi ve işe uygunluk bakımından mesleki sosyalizasyonu, 2- Bağımlılarda (hasta ve yaşlılar) olduğu gibi hane içinde işgücünün yeniden üretim süreçleri ile çalışanlara destek sağlamak, 3- gelirin hane içindeki bölüşümünü gerçekleştirmek (Peck, 1996:66).

Ortodoks teorinin “tercipler” şeklinde isimlendirdiği “mesleki yapılandırma/sosyalizasyon” aile içinden ve değişik gruplardan sızan emek piyasası talepleri ile şekillenmektedir. Erkek “eve ekmek getiren”, kadın “çocuk doğuran”dır. Bu özellikleri, kadınların birincil işlere geçişini engelleyen bir süreç olarak işlemektedir. Gelirin dağılımı ve hane içi “sorumlulukların” dağılımı da toplumsal yeniden üretim süreçlerini destekleyen bir etkidir (Mackintosh, 1981).

Yeni bölümlenme yaklaşımlarına göre emek piyasasında marjinal çalışanların varlığı da sosyal düzenlemeye imkan veren, patriarşiyi destekleyen bir olgudur. Diğer taraftan ırkçılık vb gibi yöntemlerle damgalanmış sosyal grupların emek piyasasına katılımı ekonomik ve politik güç yoksunluğunu artırır. Bu bağlamda, bölümlenme sadece emek sürecinin organizasyonu ile değil; aynı zamanda farklı mesleklerde farklı grup ya da kişilerin kendilerine yol bulabilme ve çalışma alanı açabilme faaliyeti ile de ilgilidir (Peck, 1996:72). Çeşitli alt gruplar (ırk, cinsiyet vb.) temelinde bölümlenme konusu çevre ülkelerdeki görünümüleri bakımından ikinci bölümde daha ayrıntılı ele alınacaktır.

2.3.1. Bölümlenmede Devletin Rolü

Kapitalist üretim tarzının sürdürülebilmesi için sürekli olarak kendini yenilemesi ve emek üretkenliğini artırması, bir faaliyetten diğerine geçmenin şartlarını tanımlaması gerekir. Bu işlerde sermayenin yardımcısı devlettir.

Devlet, kapitalist sistemde birbirine bağlı iki temel fonksiyon icra eder. Bunlardan biri, artı-değerin ortaya çıkabileceği çevresel şartları oluşturmak suretiyle “kapitalist birikimi desteklemek”, diğeri de “kapitalizmin meşrulaştırılmasını” sağlamaktır. Devletin ilk rolüne örnek olarak kişisel mülkiyet ve mevduat haklarının tanınması, farklı işveren-işçi sözleşme tiplerinin (alt sözleşme vb.) tanımlanması, yatırımların teşvik edilmesi gibi düzenlemeler verilebilir. Kapitalizmin meşrulaştırılması ise emek kesimine birtakım “ayrıcalıklar” (toplu sözleşme, hafta sonu tatili, sağlık ve güvenlik düzenlemeleri vb.) tanınarak emek-sermaye arasındaki gerilimin azaltılması yoluyla olmaktadır. Bu bağlamda ayrıca girişimciliğin desteklenmesi ve ödüllendirilmesi gerektiği yönündeki propaganda ile sermaye

lehinde kamuoyu oluşturulması da bir meşrulaştırma işlemidir (Johnston, 1986:267). Bu iki rolü, devletin eğitim, sağlık gibi refah uygulamaları da destekler ve pekiştirir.

Emek piyasasının arz ve talep yönleri, koordinasyondan çok tezat ve çok yönlü yapılanma içermektedir. Bu çelişkili ilişkileri yönetmek ve çatışmaları en aza indirmenin sorumluluğu ise devlete düşmektedir. Devletin emek piyasasındaki faaliyetleri sürekli olmakla birlikte bir takım aksaklıkları da içermektedir. Devletin faaliyetlerinin yetersiz analiz ve reçetelerden hareketle geç kalmış müdahaleler şeklinde gerçekleştiği ve genellikle hesapta olmayan sonuçlara yol açtığı şeklinde değerlendirmeler vardır. Devletin düzenleyici rolü emeğin yeniden üretimi ve arzı konularında yoğunlaşmakta ve bu yönüyle tartışılmaktadır. Çünkü bu düzenleme emek piyasası mekanizmalarına özgü olmayıp bölümlenmeyi hem ortaya çıkarmakta hem de hızlandırmaktadır (Peck,1996:72).

De Brunhoff devletin kapitalist birikim sürecine içkin olduğu kadar dışsal bir konumunun da varlığını kabul eder. Bu nedenle emek piyasasında devletin rolü işgücünün yeniden üretimi için ve daha geniş anlamda piyasa ilişkilerinde gerekli şartları güvenceye alma gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Brunhoff'a göre devletin rolü emek arz ve talebindeki dengesizliklerin olumsuz etkisini azaltmak için kurgulanır. Emek piyasasının canlılık dönemlerinde devletin girişimleri emek piyasasının sınırlarından emek arzının bölümlerine doğru hareketlilik eğilimini desteklemektedir. Tam tersine yüksek işsizlik dönemlerinde emek arzını sınırlama eğiliminde politikalar üretilir. Örneğin erken emeklilik, iş paylaşımı ve iş yaratma girişimleri bu bağlamda sayılabilir.

Devlet karışımının temel araçlarından biri ücretli işçiliğe katılmamanın kurumsallaştırılmasıdır. Birtakım dezavantajlı grupların durgunluk dönemlerinde emek piyasasından dışlanmaları ve arz bölümlenmesinde "kast"ların hareketsizleştirilmesi bu kurumsallaştırmanın açık bir ifadesidir. Bunun yanında ekonomideki yapısal değişiklikler, ulusal ekonomilerin iş yaratma kapasitelerinde uzun dönemli değişiklikler, devletin marjinal emeğin emek piyasasından dışlanmasına yol açacak kurumsal vasıtalar geliştirebileceği anlamına gelmektedir.

Bunun anlamı, emeğin yeniden üretimini garanti etmek için fiili istihdama yansımasa da üretim süreci dışında sosyal 'toplanma alanları' oluşturulmasıdır (Peck, 1996:73).

Emek arzının düzenlenmesi konusunda önemli yollardan biri, emek piyasasına ilk girişte, gençler üzerinde, çocuk işgücü yasaları, zorunlu temel eğitim, mezuniyet yaşının yükseltilmesi, mesleki eğitim programları gibi kontrol mekanizmaları ile piyasaya girişin geciktirilmesi ve sınırlanmasıdır. Devlet böylece özeldede arz tarafının/işgücünün bölümlenmesi örüntülerinde ve genelde bütün bir emek piyasası dinamikleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olmakta ve işin sosyal dağıtımının tekraren yapılandırılmasında ve yasallaştırılmasında rol almaktadır. Bu bağlamda esnekleşme düzenlemeleri ve emek piyasası serbestleştirme politikaları, emek piyasalarının daha rekabetçi bir hüviyet kazanmalarından çok zayıf üzerindeki korumayı kaldırmak ve bütün grupları rekabet için zorlamamak suretiyle eşitsizlik alanının genişlemesine yol açmıştır (Peck, aynı yer).

Devlet sadece istihdamı artırmakla uğraşmaz, kriz bölgelerindeki işsiz emeğin emilmesini sağlayacak, oy kaygısı güden politik kararlar alabilmektedir. Ekonomi politikalarında, kriz olan bölgelere yatırımı destekleyici sabit yatırım maliyetlerini ya da emek maliyetlerini düşürücü politikalar da uygulanabilmektedir. Tam tersine canlı bölgelerde yatırımı azaltıcı pasif politikalar da yürütülerek sıkıntılı bölgelerde istihdamı artırmak amaçlanabilir.

Devlet potansiyel krizleri engellemek için egemenlik haklarından doğan düzenleme işlevini uygulamaya koymaktadır. Bölgesel krizlerin engellenmesinde yerel karar mekanizmaları da devreye girmekte ve yeni işlerin yaratılması sağlanmaktadır. Ya da işyeri kapatmanın önüne geçilmek suretiyle düşük ücretler özendirilmektedir (Johnston, 1986:273-274).

Burada kadın emeği ile devlet ilişkisine de bir parantez açmak gerekir. Ev işleri, kadın ile devlet arasındaki ilişkinin temelidir. Devlet, toplumsal yeniden üretim süreci ve birikim süreci arasındaki dengeyi düzenlediğine göre, modern devletler, ücretli emek ve içerdiği emeğin ve diğer üretim faktörlerinin bölümlenmesindeki "çatışmayı" kontrol rolünü üstlenmektedir. Kapitalizm altında, yeniden üretim emeği, işlevi özellikle ücretli işçileri yani nüfusu yeniden üretmek

olan ücretsiz ev işleri biçimini almaktadır. Bu düzenleme, ücret güvensizliği ile sağlanan sosyal kontrolü kullanan üretim ve yeniden üretim sistemini mümkün kılar (Picchio, 1992:112). Üretim ve toplumsal yeniden üretim sürecinin yerel ölçekte ikincilleşme ve ikiliği sağlama biçimi ve kadın emeği üzerindeki etkilerine çevre ülkelerdeki uygulamaları bakımından ikinci ve üçüncü bölümlerde yer verilecektir.

Sonuç olarak, bölümlenmede devletin rolü, kuralsızlaştırma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Kuralsızlaştırmayı zorlayan nedenlerin başında merkez ve çevre arasındaki sermaye ve emek akımlarının önündeki engelleri kaldırmak gelmektedir. Hedef, tüm dünyada emek piyasalarında esnekleşmenin sağlanması; yani güvencelerin kaldırılmasıdır. Kuralsızlaştırma, emek piyasası güvencesi, istihdam güvencesi, mesleki eğitim ve kariyer planlama güvencesi, iş güvenliği, gelir güvencesi ve temsil (örgütlenme) güvencesi gibi koruma alanlarının koruma kurallarından arındırılması şeklinde gerçekleşmektedir (Toksöz, 1999:5-6).

Merkez ülkelerde söz konusu müdahale “sosyal refah yerine istihdama dayalı refah” (workfare versus welfare) programlarına yönlendirme şeklinde uygulanmaktadır. Böylece devletin sosyal refah uygulamaları azaltılırken emek piyasası çeşitlendirilmektedir (Standing, 1999:314 vd.). Çevre ülkelerde ise söz konusu müdahale, yukarıda da değinildiği üzere sosyal yardım/refah uygulamaları zaten kısıtlı olduğundan ve dolayısıyla çoğunluk çalışma arzusunda olduğundan asgari ücret belirlenmesi ve sermayenin yatırıma yönlendirilmesi şeklinde uygulanmaktadır.

2.3.2. Yeni Bölümlenme Yaklaşımlarının Anahtar Kavramı: Yerel Emek Piyasası

Devletin emek piyasalarına müdahalesi, son yıllarda kapitalizmin “uzamsal” boyutunu da çözümlenmeye dahil etmiştir. Burada uzam, tek bir devletin hükümran olduğu sınırlar içindeki alanı işaret etmektedir. Bu alan, yatırımların yapıldığı, üretimin gerçekleştirildiği sabit bir mekândır. Son iki yüzyıldır yatırımın uzamsal belirleyicilerinin tespiti ekonomik coğrafyanın temel konusu iken bugün, üretimde karlılığın maksimizasyonu ya da pazarlanabilir alanların tespiti önem kazanmıştır. Yatırım bir kere yapıldığında mekân, kapitalizmin süregiden dinamiğinin bir parçası

haline gelir ve bir devlet içindeki herhangi bir bölge, belli bir sektörün geliştiği endüstriyel bölgeler olarak öne çıkar. Bölgesel endüstriyel kalkınma coğrafyası, sermaye emek ilişkilerinin coğrafyasını belirler.

Yatırımların tek bir sektörde yoğunlaştığı yerel emek piyasasında bir sektörün çekici hale gelmesi, diğer sektörlerde iş kaybına yol açar ve işsizlik ortaya çıkar fakat uzmanlaşmış bir yerel piyasada bu problem yaşanmayabilir. Uzun dönemde sermayenin yeniden yapılanması, göreceli olarak sürekli yapısal işsizliğin olduğu sıkıntılı bölgeler yaratabilmektedir.

Yerel emek piyasası üzerine çalışanlar, bu kavramın, tam olarak tanımlanamayacağını ileri sürmektedirler. Çünkü “yerel” olan evrensel, tek tip ve homojen değildir. Yerellik, farklı coğrafyalarda farklı alt yapı ve üst yapı özellikleri gösterir. Ayrıca saha çalışmalarında evle iş arası gidiş geliş sınırlarını çizmek ve deneysel bir tanım geliştirmek kendi içinde bir takım çelişkileri de barındırmaktadır.

Buna karşın kaba hatlarla bir tanım vermek gerekirse, belli bir bölgede belli sektörlerde arz ve talebin bulunduğu ve etkileşime girdiği piyasaları ifade etmektedir. Bu piyasanın sınırları çok net olarak çizilememekle birlikte, coğrafi olarak belirleneceği gibi, sektörel ya da ulusal sınırlar olarak da belirlenebilir. Yine talep cephesi açısından, yerel emek piyasası yerel işverenlerin “işçi bulma havzası” şeklinde tanımlanabilirken, arz cephesi açısından işçilerin iş arama ya da “istihdam sahası”⁷ ni ifade etmektedir. Bu çalışmada coğrafi yaklaşım benimsendiğinden, yerel emek piyasası, coğrafi olarak sınırları çizilebilen ve bu sınırlar içinde bazı özellikleri bünyesinde barındıran bir alan olarak tanımlanabilir (Fischer and Nijkamp, 1987:3). Yine Kerr (1950) de yerel emek piyasasını, “belli işçilerin hizmetlerini kiralayabilecek işverenleri alırdıkları usullerle aradıkları ve işverenlerin de aynı yöntemlerle onları işe aldığı daha küçük birimlere ayıramayacak sınırlardaki coğrafi ve mesleki alan” şeklinde tanımlamaktadır (Aktaran Loveridge and Mok, 1979:54).

⁷ Kavramla ilgili daha geniş bilgi ve tartışmalar için bkz. Carmichael (1978), Goodman (1970), Ball (1980) ve Fischer and Nijkamp, 1987.

Nihayet daha kısa ve özlü arz yönlü bir tanım vermek gerekirse, emek talebinde belli bir yoğunlaşmanın olduğu ve çalışanların oturdukları yeri değiştirmeksizin iş değiştirebildikleri coğrafi alan, bir yerel emek piyasasını temsil eder (Lufols, 1960'tan aktaran Loveridge and Mok, 1979:57).

“Emek ambarı” ifadesi, coğrafi açıdan, belli bir fabrika, bir grup fabrika ya da banliyöleri de içine alan büyük kent mücavir alanı içinde seyreden ekonomik aktivitelerde emek sunumunun yapıldığı hattı tanımlamaktadır. İstihdam sahası ise, belli bir alanda oturanların fiilen çalıştıkları alanı ifade eder. Bu iki alanın en çok çakıştığı, en kolay açıklandığı ve kendi kendine yettiği bölge, yerel işgücü piyasası alanıdır (Loveridge and Mok, 1979:54-55).

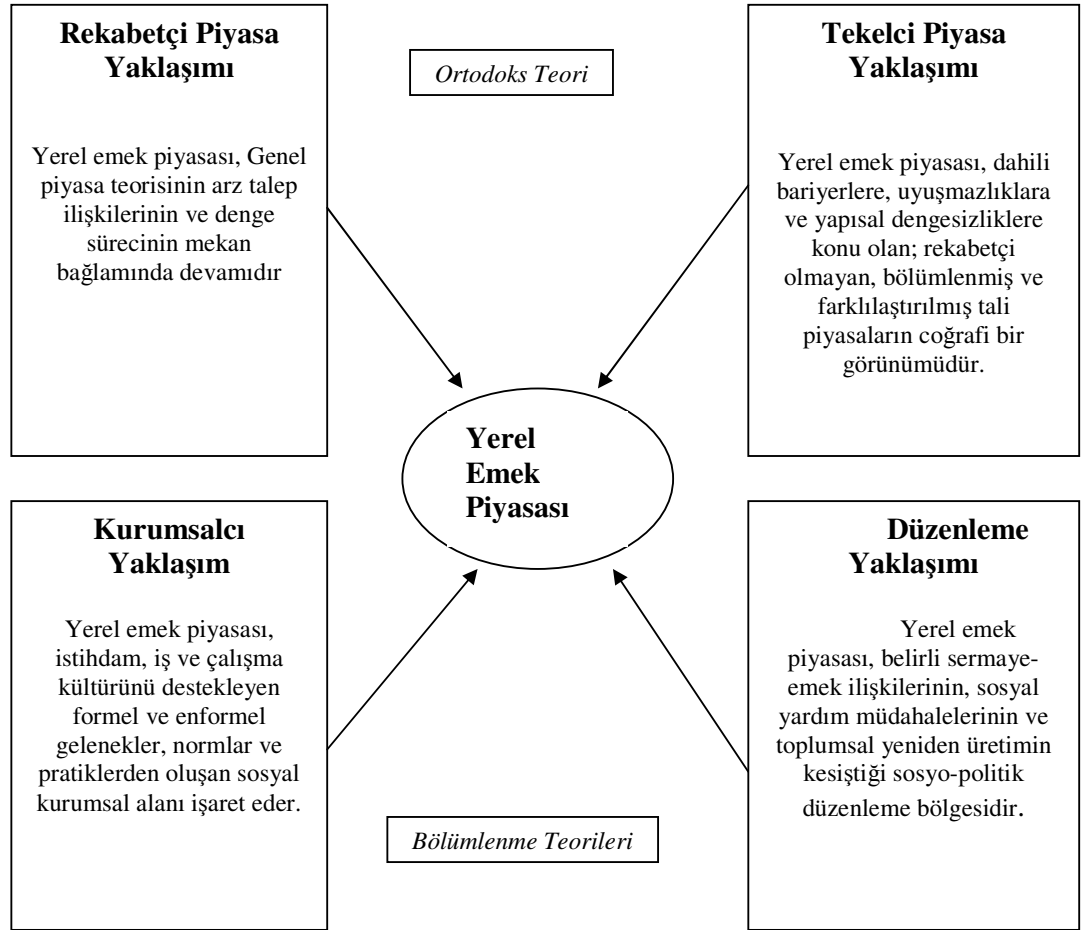
Bölgesel/yerel emek piyasasının özellikleri üç başlık altında özetlenebilir: Söz konusu bölgenin sınırları içinde işe gidiş gelişlerin maliyeti önemsizdir. Bölge içerisindeki ücretli ve ücretsiz evden işe-işten eve geliş gidişlerin ve istihdamın maliyeti, bu bölgeyle diğer bölgeler arasında gidiş gelişler ve istihdam maliyetinden daha düşüktür. Firmaların emek arzını en uygun sağlayacak şekilde yerleşmesi, açık işler ve ücretlerle ilgili bilgi eksik olmakla birlikte, bölgenin işgücü için bölge içinde araştırma maliyetinin alternatif bölgelerde iş ve ücret araştırması maliyetinden düşüktür (Hart, 1981'den aktaran Fischer and Nijkamp, 1987:3). Avrupa'daki bazı araştırmalarda metropolitan alanlarda ikamet alanı ile iş arasındaki mesafenin kol gücüyle çalışanlarda bile oldukça farklılaştığı ortaya konmuştur. Bazı mesleki farklılıklar ön plana çıkmıştır. Beyaz yakalı çalışanlar mavi yakalılara göre daha geniş bir alanda iş ararken gençlerin yaşlılara göre daha uzun mesafeleri göze aldıkları ortaya çıkmıştır. Genç kızlar ve tek başına yaşayan kadınlar kent merkezlerini tercih ederken evli kadınların evlerinin yakınında çalışmayı tercih ettikleri görülmüştür fakat bu gruplar arasındaki en önemli ayırt edici faktör, metropolitan alanlarda önemli bir değişken olmakla birlikte, işyerine gidiş mesafesi değil, “oturulan yere bağlılık”tır (Loveridge and Mok, 1979:55).

Coğrafya kavramı, emek piyasası analizlerine 1990'lı yıllardan itibaren girmeye başlamıştır. Birçok çalışmada, mekânsal çerçeveye Ortodoks neoklasik kavramların uygulanmaya çalışıldığı da bir gerçektir. Sadece akademik çalışmalarda

değil, politika üretimi ve uygulamasında da yerelleşme, birçok OECD ülkesinde, Amerika'da ve İngiltere'de gündeme gelmiştir (Martin and Morrison, 2003:4-7).

Bu noktada, yerel emek piyasalarının mahiyetine ve işleyişine ilişkin olarak da farklı teorik yaklaşımlardan söz etmek mümkündür. Bunları kabaca iki ana grupta toplayabiliriz: Rekabetçi Piyasa Yaklaşımı ve Tekelci Piyasa Yaklaşımı, ortodoks teoriden beslenirken Kurumsalçı Yaklaşım ve Düzenleme Yaklaşımı ise bölünme teorilerinin izdüşümlerini taşımaktadır. Şekil 2.2'de bu yaklaşımların temel argümanları özetlenmektedir.

Şekil 2.2: Yerel Emek Piyasasına İlişkin Teorik Yaklaşımlar



Kaynak: Martin and Morrison, 2003:9 ve Peck, 1996:83-87'den geliştirilmiştir.

Şekil 2.2’de de özetlendiği üzere, ortodoks teoride, yerel emek piyasası rekabetçi ya da tekelci modelin pastel bir yansıması olarak görülmektedir. Rekabetçi modelde yerellik, karşılıklı etkileşimin rasyonel kullanım ve serbest ve nazik rekabet temelinde gerçekleştirildiği sosyal alanlar olarak tanımlanmaktadır. Mekan pasif ve ekonomik çerçeveyi tamamlayan bir geri plana itilmekte ve yerel emek piyasası evrensel (rekabetçi) sürecin taşıyıcısı, toplayıcısı olarak tasvir edilmektedir. Dolayısıyla burada neoklasik teorinin zamanı belli olmayan ve yersiz yurtsuz bir yerel tanımı söz konusudur. Tekelci piyasa ise yine neoklasik teori çerçevesinde rekabetçi piyasanın tam tersini gösteren ama yine zamanı ve mekanı olmayan bir özelliğe sahiptir. Buna karşın bölümlenme teorileri, yerel emek konusunda hem tarihsel hem de coğrafi olabilirliğe yer verirler. Ulusal emek piyasası yapılarının tarihsel gelişimi üzerine odaklanan bölümlenme teorisinde yerel emek piyasası nosyonunun özel bir yeri yoktur. Bununla beraber bölümlenme teorileri coğrafya olgusunu sadece ulus-devlet düzeyinde sınırlamazlar. Emek piyasasında belirsizlik ve düzenleme ulus devlet içinde olabileceği gibi ulus devletler arasında da olabilir. Ulusal mekanlar arasında emek piyasası yapıları ve süreçleri farklılaşabileceği gibi bu mekanların kendi içinde de farklılaşabilir (Peck, 1996:83-85).

Eğer emek piyasası yapıları, norm ve uygulamaları, içinde buldukları sosyal yapı tarafından şekillendiriliyorsa, emek piyasasının işleyişi de bu bağlamda mekansal farklılıklar arzedecektir. Emek piyasaları, farklı mekanlarda farklı biçimlerde işler. Coğrafya olgusunun analize dahil edilmesi, emek piyasalarının gerçek dünyasını açıklamak bakımından önemlidir. Çünkü, emek piyasaları yerel düzeyde hayat bulur ve çalışanların yaşamında özel bir yere sahiptir. Bu durum, teorik açıdan önemlidir çünkü hem emek piyasalarının nasıl deneyimlendiği ile hem de nasıl işlediği ile ilgilidir. Burada, yerel emek piyasasının kavramsal bir kategori olarak statüsü önem kazanmaktadır. Dolayısıyla yerel emek piyasaları evrensel sürecin taşıyıcısı, yüklenicisi olmadığı gibi, veri toplama birimi ve örnek olay çalışma alanı olmaktan daha öte bir şeydir. Yerel emek piyasası, teorik bir statü olarak da ele alınması gereken bir kavramdır (Peck, 1996:86).

Bu bağlamda bölümlenme teorisi, yerel emek piyasasını sadece ev iş arası “sabah sekiz akşam beş” mesai mekanı olarak değil, aynı zamanda bu örüntülerin de

yer aldığı sosyal çatı olarak ele almaktadır. Hanson (1992), emek piyasasının merkezinin merkezi iş alanları değil, evle iş arasındaki ilişki olduğunu ifade ederken (aktaran, Peck:1996:88), Harvey (1989:127 vd.), kenti, Marks'ın tanımıyla “iş günü” içinde iş değiştirme ve işe alma işlemlerinin günlük olarak yapılabildiği; coğrafi bütünlüğü olan bir emek piyasası olarak ele almaktadır. Dolayısıyla işin sosyal cinsiyet bağlamında bölümlenmesi, ikincil kentleşme ve emeğin yeniden üretimi süreçleri, yerel emek piyasasındaki ilişkiler setiyle karşılıklı etkileşim içindedir.

Sonuç olarak, başa dönersek, klasik iktisadın tek nedenli ortodoks açıklamalarına karşın üçüncü kuşak bölümlenme teorileri emek piyasası yapı ve dinamiklerini çok nedenli tanım üzerinde durmaktadırlar. Birden çok üretken sosyal yapıya işaret eden bu nedensellik, üç temel sosyal süreçle açıklanmaktadır: Bunlar, üretim zorunlulukları ve bu zorunlulukları takip eden meslek formasyonu ve talep yapılandırması; toplumsal yeniden üretim süreci ve emek arzı yapılandırması ve devletin özel rolünün öne çıktığı düzenleme dinamikleridir (Peck, 1996:90-91).

2.3.3. Bir Bölümlenme Mekânı Olarak Yerel Emek Piyasaları

Bizim burada esas aldığımız yaklaşım, dünya sistemindeki merkez çevre yaklaşımının ulusal coğrafyalara ve kent ekonomilerine yansımaları ve bölümlenmeyi açıklamak bakımından kurumsalcı yaklaşım ile düzenleme yaklaşımlarıdır. Çünkü, üretim ve bölüşüm ilişkilerini mikro ekonomik çözümlerle tam anlamıyla açıklamak mümkün değildir. Bütün bu ilişkiler ağı, Massey'in ironik ifadesiyle “toplu iğne başında” gerçekleştirilmediğine göre, “mekanı” analize dahil etmek kaçınılmazdır. İşte burada da devreye yerel emek piyasası dinamikleri ile o mekândaki endüstriyel ilişkileri düzenlemeye çalışan ulusal ve uluslararası faktörler (politikalar, kurumlar vb.) girmektedir.

Birikim rejimlerinin maddileşme sürecinin bütünlüğünü sağlayan normlar, alışkanlıklar, yasalar, düzenleyici ağlar, düzenlemenin biçimlerini ortaya koymaktadır. Bu içselleştirilmiş kurallar ve süreçlerin bir arada var oluşu “düzenleme biçimleri” olarak anılmaktadır. Düzenleme biçimleri, dünyanın her yerinde tek tip bir özellik göstermez, çünkü bir biçim her bölgede farklı kombinasyonlardan oluşmaktadır. Örneğin dolaylı transferler Kuzey Amerika'da ve

Avrupa’da aynı öneme sahip değildir. Düzenleme biçimleri ve bağlı olarak birikim rejimleri, insan mücadeleleri tarihinin sonuçlarıdır. Dolayısıyla standart biçimler değil, farklı özellikler söz konusudur (Lipietz, 1986:19).

Kapitalizmin temel risk noktası, kendini yeniden üretim sürecinin işleme sırasında bunu düzenleme biçimleri ve birikim rejimleri ile birlikte kontrolünün gerekliliğinin sürdürülebilmesi konusunda, çözülmesi gereken birçok çatışmanın varlığıdır. Birikim rejimleri ve düzenleme biçimleri sosyal ilişkileri birlikte dengeleyerek krizden uzak tutmaktadırlar. Bunun pratikteki karşılığı, bir şarta bağlı olarak sistemin işlemesidir; örneğin, çevrenin kalkınmaması, merkezde kapitalizmin işlemesini mümkün kılmaktadır (Lipietz, 1986:20).

Yerel emek piyasasında yeniden yapılanmada/düzenlemede farklı stratejiler uygulanabilmektedir. Bunlardan biri rasyonelleştirme. Burada emek azaltılarak üretim verimliliği artırılması söz konusudur. Diğer bir strateji, üretimin standardizasyonu; emeğin vasıfsızlaştırılmasına yol açar. Üçüncü bir strateji, yoğunlaşma ve yeni teknolojilere yatırımdır ki bu da emek yoğunluğunu azaltır fakat yüksek seviyede emek verimliliğini getirir. Bu stratejiler yerel sonuçlar ve yerel değişimler ortaya çıkarır. Örneğin rasyonelleşme ve teknoloji yoğunlaşması, fabrikanın bulunduğu bölgede iş kaybına yol açar. Üretimin standardizasyonu, bazı fabrikaların kapanmasına ve diğerlerinin açılmasına sebep olabilir. Yeni açılan sektör, sadece kendi ihtiyacı olan emeği talep edecek ve diğerleri dışarıda kalacaktır. Sonuçta bu stratejiler önemli ölçüde işsizlik problemleri ortaya çıkarır. Bütün bunlar, nihayetinde emek hareketliliğine yol açar. Benzer problemlere devlet müdahalesi de yol açabilir. Bu durum tekrar bölge düzeyinde devlet müdahalesini gerektirir (Jonston, 1986:269).

Burada bütün “yerel emek piyasalarının mahalli düzeyde kurumsallaştığı” varsayımı tartışılması gereken bir olgudur. Elbette emeğin sosyal cinsiyet açısından bölümlenmesi (feminizasyon, ataerkil uygulamalar), etnik ayrımcılık veya marjinalleşme gibi bölümlenme eğilimleri, temelde, miras alınan yerel sosyo-ekonomik coğrafyadan kaynaklanmaktadır. Fakat bu miras, bölümlenme ve düzenleme ilişkisinin bir yüzüdür. Üretim-yeniden üretim diyalektiği olarak

adlandırılabilir olan bu yapıda mekansal olan, genişletilmiş sosyal ilişkilerin eklenmesi ile oluşturulmaktadır ve her bir yerel piyasada farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, tabularasa üzerinde işlememekte; yerel emek piyasalarının gerçekleşmesi, sosyal, ekonomik ve kurumsal coğrafyalar tarafından etkilenmektedir (Peck, 1996:94-95).

Fakat, devletin düzenleme ya da esnekleştirme işlevi ile sürece katılmasıyla birlikte, kurumsallaşmanın diğer ayağı olan devlet ve dolayısıyla uluslararası ekonomik düzen de analize dâhil olmaktadır. Düzenleme okulunun, düzenlemenin belirsiz politik ve sosyal çatışmaların ürünü olduğu görüşünün aksine düzenleme burada sosyal düzende aile ile emek piyasası ve politik rejim gibi bağımsız kurumları birbirine bağlayan karmaşık bir sosyal yapı olarak ele alınmaktadır. (Peck, 96:100).

Emek piyasasında bölümlenmenin nedenleri ve devletin düzenleyici rolü açısından dördüncü nesil bölümlenme yaklaşımının öncelikleri Tablo 2.3'te özetlenmektedir.

Tablo- 2.3: Dördüncü Nesil Bölümlenme Yaklaşımı

Yaklaşım	Emek piyasasında bölümlenmenin nedenleri		
	Emek talebi ve emek süreçleri açısından	Emek arzı ve toplumsal yeniden üretim süreci ile ilgili olarak	Devlet ve sosyal düzenleme fonksiyonu
Dördüncü nesil	Coğrafi olarak değişken bir özelliğe sahip olan ve zorunluluk/kaçınılmazlık arzetmeyen Emek talebinin yapısı ve dinamikleri (ve iş süreçleri) ile emek arzının yapısı ve dinamikleri (ve toplumsal yeniden üretim süreçleri) arasındaki etkileşime vurgu yapar. Emek talep yapıları ile emek arz yapıları arasındaki benzersiz kesişimden kaynaklanan ve yerel olarak yapılandırılan emek bölümlenmesi (Üretim/yeniden üretim diyalektik)		Sosyal düzenlemenin mekansal olarak farklılaşan kurumsal yapılarının, fonksiyonlarının ve etkilerinin araştırılması, bulanık/fakat özellikte yerel/ emek piyasası yapıları ve dinamikleri ile bağlantısının izini sürmek (düzenleyici diyalektik)

Kaynak: Peck, 1996:112

Tabloda yer verilen devletin emek piyasasındaki düzenleyici rolü, daha önce de ifade edildiği üzere, hükmettiği coğrafyada, asgari ücret, mesleki eğitim, emekle sermaye arasında hakemlik, iş hukukunda uyguladığı rejim vb. gibi araçları kullanarak sosyal ve siyasal yapı ile emek piyasasını etkilemesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Firma ve sektör düzeyinde bakıldığında ise, mekansal bölümlenme analizinin yöntemlerinden biri de, üretim ilişkilerinin mekansal yapılanmasına ilişkin kavramlaştırma olabilir. Üretim ilişkilerinin mekansal yapılanması, firma içinde tepe yönetim ve fabrika şubeleri arasındaki coğrafi ayrışma şeklinde ortaya çıkabilir. Burada firmanın coğrafi yayılma alanı içinde farklılaşan yönetsel hiyerarşiler söz konusudur. Bu yayılma uluslararası düzeyde gerçekleştiğinde, merkez-çevre ayrışması da gündeme gelmektedir.

Diğer bir mekansal yapılanma biçimi stratejik yönetimle (araştırma – geliştirme gibi) üretim biriminin coğrafi düzeyde ayrışmasıdır. Analiz bir birim iletilerek firma düzeyinden piyasa düzeyine çıkarılabilir. Burada da piyasada küçük işletmelerle büyük işletmeler arasındaki ilişkiler ve piyasadaki diğer ilişkilerde var olan eşitsiz güç ilişkileri akla gelir (Massey, 2004:112).

2.3.4. Merkez Ülkelerde Yapısal Uyum ve Bölümlenme

1980’li yılların başlarından itibaren ileri düzeyde sanayileşmiş ülkelerde yapısal uyum konusu, yukarıda tartışılan esnekleşme argümanı çerçevesinde ele alınmıştır. Çünkü bu yıllarda ücret istikrarı ve işgücü devrinin düşüklüğünün işsizlik oranını artırdığı görülmüştür (Waelbroeck, 1987:109-122). Yapısal işsizlik olarak adlandırılan bu durum, nüfustaki yaşlanmayla beraber önemli bir sorun olarak görülmeye başlanmış ve post-fordist üretim rejiminin önerdiği esnekleşme modelleri uygulanmaya konulmuştur.

Öte yandan yine bu dönemde, merkez ülkelerde bilgi ekonomisine⁸ dayalı yeni bir sanayileşme anlayışı (Üşür, 2001:70-83) ortaya çıkarken çevre ülkeler de

⁸ İşaya Üşür, aralarındaki anlam farkından dolayı, burada bilgi yerine “ma’lumât”ı önermekte ve kullanmaktadır. Fakat biz kendi ifadesiyle “galat-ı meşhur” haline geldiği için bilgi kelimesini kullanmaya devam edeceğiz. Bu konuda geniş bilgi için bkz. İşaya Üşür, “Ma’lumat Toplumu ya da Buharlaşan Her Şey Katılıyor”, Türk-İş Yıllığı ’97, Cilt 2. ss. 293-320 ve İşaya Üşür, “Tarihsel Perspektifle Sanayileşme ve Türkiye’de Sanayileşme”, Anadolu’da Kalkınma Süreçleri ve Malatya Örneği, (Ed), Oğuz Esen, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, 2001 içinde ss. 67-88.

geleneksel sınaî faaliyetlerde yoğunlaşmaktadırlar. Uluslar arası yeni işbölümü olarak adlandırılan bu dönüşüm bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bu başlık altında merkez ülkelerde teorik çerçevesi çizilen esnekleşme ve bölümlenmenin görünümü üzerine genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1970’li yıllardan itibaren bütün imalat sektöründe ve özellikle tüketim mallarında yeni endüstrileşen ülkeler (YEÜ; newly industrialized countries, NICs) denilen yarı-çevre ülkelerin ve azgelişmişler (less-developed countries, LDC) denilen çevre ülkelerin ihracattaki payı artmaya başlamıştır. Bütün tüketim mallarında çevre ülkelerden merkez ülkelere ihracatın payı 1973 1981 arasında artış göstermiştir. Özellikle tekstil ve konfeksiyonda bu oran belirgin şekilde artış göstermiş ve merkez ülkelerde tekstil, konfeksiyon ve tüketim malları üretiminde %3’e varan oranlarda iş kaybı ortaya çıkmıştır (Balassa, 1987:123-147). Fakat bu oran endüstrileşmiş ülkelerde yapısal değişimi etkileyecek/açıklayacak bir büyüklük arz etmemektedir.

Öte yandan işletme büyüklüğü açısından da piyasaya karşılık gelen bir dönüşüm söz konusu olmuştur Avrupa ve Amerika’da. Büyük firmalar iş kaybına uğrarken küçük firmalar yeni işler yaratmaya başlamışlardır. Küçük firmaların sayısı ve ekonomideki etkinliği artarken çalışan sayısı bakımından büyük firmalar giderek güç kaybetmeye başlamışlardır. Bu bağlamda ortaya çıkan başka bir gelişme, alt-sözleşme uygulamalarıdır. Fransa’da 1980 yılı verilerine göre -10 ile 49 arası işçi çalıştıran- küçük işletmelerin %38’i, İngiltere’de İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde 10-19 arası çalışanı olan işletmelerin %58’i fason çalışan işletmelerdir. Küçük işletmeler büyüklerle rekabet etmemekte; onları tamamlamaktadır (Didier, 1987:159-174).

Merkez ülkelerdeki yapısal değişimle ilgili problemler, bir sonraki bölümde görüleceği üzere çevre ülkelerin tersine, dahilî faktörlerle ilgilidir. Bunlardan biri, merkez ülkelerde büyümenin 1970’li yılların sonlarından itibaren endüstriyel sektör kaynaklı değil hizmetler sektörü kaynaklı olarak devam etmesidir. Bu “endüstrisizleşmeyi” de beraberinde getirmiştir. Bunda 60’lı - 70’li yıllar boyunca kamu sektöründeki büyüme de eşlik etmiştir. Öte yandan, var olan istihdam fırsatlarını yaşatmak adına, devletin rekabet edemez duruma gelen sektörlerde

sübvansiyon ya da üretim uygulaması, verimsiz üretim yapıları ortaya çıkarmış ve büyümeyi yavaşlatmıştır (Jungenfelt, 1987:183-185).

Nihayet 70'li yılların sonlarında ekonominin içine girdiği durgunluktan çıkış reçetesi olarak 1980'li yıllardan itibaren kamuda da esneklik uygulamaları ve özelleştirme gündeme gelmiştir. Amerika'da Reaganizm, İngiltere'de Thatcherizm olarak adlandırılan bu yeni sürecin belirleyici özelliği, Avrupa'da klasik refah devleti uygulamalarını daraltarak yeni sağ (neo-liberal) politikalar şeklinde adlandırılan piyasa öncelikli politikaları benimsemeleridir.

Merkez ülkelerde bölümlenme/parçalanmanın geleneksel sanayi emekçisi ile yeni dönemde ortaya çıkan malumat teknolojileriyle iş gören malumat toplumu emekçisi arasında olması kaçınılmazdır. Fakat yeni dönem çalışanı da evde çalışanlar, alt sözleşme ile çalışanlar, geçici çalışanlar, kısa süreli (part-time) çalışanlar şeklinde bölümlere ayrılmaktadır ve bu çalışma biçimleri de aslında yeni dönemin ikincil sektörü özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle merkez ülkelerde esnekleşme kuralsızlaşmayı da beraberinde getirmiş ve emek piyasası çok bölümlü/çok parçalı (multi-segmented) hale gelmiştir. Burada sayısal esneklik, fonksiyonel esneklik yanında yerel emek piyasalarındaki bölümlenme açısından coğrafi esnekliği de saymak gerekir.

Bir sonraki bölümde, burada özetlenen yapısal değişimlerin çevre ülkelerdeki yansımaları ve boyutları ele alınmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEVRE ÜLKELERDE BÖLÜMLENME VE YAPISAL UYUM ÖRÜNTÜLERİ

Bu bölümde, yapısal uyum politikalarının çevre ülkelerde yerel emek piyasasında bölümlenme/parçalanma örüntülerine etkisi ele alınmaktadır. İlk olarak merkez ve çevre arasındaki yeni iş bölümüne dikkat çekilmekte, bu işbölümünün kapitalist üretim sürecinin çevre ülkelerde uygulanma biçimine (çevresel fordizm) değinilmekte ve söz konusu işbölümünün hangi çerçevede gerçekleştiği (küresel meta zincirleri) ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

3.1. YUP'nın Dünya Sistemindeki Yeri: Coğrafi Eşitsizlikler Ve Yeni Endüstrileşen Bölgelerin İkincilleşmesi

Bu başlık altında yapısal uyum politikalarının felsefi temelleri, esnekleşme argümanı etrafında eleştirel iktisat çerçevesinde yeniden sorgulanmakta ve yeni-sağ bir kalkınma stratejisi olan ihracata dönük sanayileşme stratejisinin çevre ülkeler açısından sonuçları ortaya konmaktadır.

Üretim biçimlerinin, ilk olarak geliştirildiği mekandaki özellikleri taşıyarak, tüm gezegende hakim bir yapı oluşturduğu bilinen bir gerçektir. Düzenlemenin kendi içinde emek ve sermayenin mekansal dağılımına planlı/planlanmamış müdahaleyi de barındırması, sosyal hareketliliğin taşınma, barınma, eğitim gibi yüklerinden dolayı birtakım içsel maliyetleri artırması nedeniyle “emeği kendi mekanında tutma” eğilimini artırmıştır. Böylece emeğin “yerelleştirilmesi” ikincilleştirilmesini de beraberinde getirmiştir. Emeğin yerelleştirilmesine ilişkin stratejiler, yönetsel baskıyı ve devlet disiplinini artırmak için kullanılmıştır. Bu süreç, Burawoy'un (1985:87) ifadesiyle “hegemonik despotizmin yeni dönemde tekrar kurulmasını sağlayan

politik şartlarda üretimin politik aygıtlarını yeniden yapılandırma” olarak adlandırılabilir⁹.

Söz konusu yapılandırma sürecinin felsefi temelleri, toplumbilimcilerin toplumsal yapıları değerlendirirken kullandığı organik dayanışma-mekanik dayanışma, geleneksel-modern, cemaat-cemiyet, halk (folk)-kentli, tarım-sanayi, kalkınmamış-kalkınmış “büyük ikilik”lerden (grande dichotomie) ikincilerin idealize edilmesiyle bugünkü sanayi toplumlarına doğru hızlı bir gelişme sağlanmasına kadar gider. Bu süreç zihinsel süreçler ve toplumsal kültürdeki değişimlerle beraber gelişmiştir. Gelişme teorisi, modern toplumun mitleştirilmiş kavramıdır. Modern toplumun ayakta kalma koşulu onun sürekli gelişimine bağlıdır (Ercan, 1996:31). Bu anlayış, metafiziği dışlayarak pozitivist, akılcı, homo ekonomikus, Faustian (White, Anglo-Saxon, Protestan) insanın ortaya çıkmasına ve birincilerin (kalkınmamış, tarımsal, vb.) yani tarih-dışı toplumların gelişmesine katkıda bulunmaya aday olmuşlardır.

Gelişme düşüncesi, 1960’lardan sonra başlayan niteliksel değişimle yeni bir uluslararası işbölümü olarak formüle edilmiştir. Wallerstein’in geliştirdiği “dünya sistemi yaklaşımının analitik temellerine dayanan bu yaklaşıma göre, az sayıda gelişmiş (merkez) ülkenin çok sayıda azgelişmiş (çevre) ülkeyle ticaret yaptığı eski “sömürgeci işbölümü”nün yerini, yeni bir “uluslararası işbölümü” almaktadır. Fröbel, Henrichs ve Kreye’ye (1980) göre, bu tarzda üretim daha çok alt bölümlere ayrılmakta ve bu bölümler dünyanın neresinde emek ve sermayenin en kârlı bileşimi sağlanıyorsa oraya tahsis edilmektedir. Gereffi’nin küresel meta zincirleri (global commodity chains) dediği bu yeni işbölümünde (Dikmen, 2000: 287-291) merkez, üretimden çekilerek, etkinliklerini küresel üretimin planlanması, uygulanması, uluslararası marka tutundurma etkinlikleri ile üçüncü sektöre yönlendirmektedir.

⁹ Burawoy’un emek süreçlerinin politik olarak yapılandırılmasına ilişkin görüşleri için Bkz. Metin Özügürlü, Anadolu’da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilerin Sosyolojisi, Halkevleri Emek Çalışmaları Merkezi Yayını, 2005:47-52

Eski hammadde ve yarı mamul mal üreticisi çevre ülkeler ise ileri teknoloji içeren üretim de dahil olmak üzere dünya üretiminde daha fazla rol almaktadırlar.

Emeğin yeni endüstrileşen çevre ve yarı çevre ülkelerde yerelleştirilmesi ve kendi mekanında tutulması; merkez ve çevre arasında bağımlılık ilişkisinin yerleştirilmesi ve uluslararası yeni işbölümü konularına ilişkin çeşitli yaklaşımlar aşağıda ele alınmaktadır.

Bu bölümde ilk olarak çevre ülkelerde kapitalist üretim sürecini açıklamak bakımından “çevresel fordizm” kavramına yer verilmektedir. Ardından bu sürecin günümüz dünya hiyerarşisinde aldığı biçimi küresel meta zincirleri yaklaşımıyla açıklamaktadır. Söz konusu zincirin halkalarının çevre ülkelere uzanmasını sağlayan olgunun neo-klasik iktisadın “piyasa” argümanından hareket eden YUP politikaları olduğu birinci bölümde ortaya konmuştu. Uluslar arası yeni işbölümüne olanak veren yeni sağ politikalar 1980’lerden itibaren çevre ülkelerde uygulamaya konulmuştur. Yerel emek piyasalarında kümelenmeyi sağlayan en başat yapısal uyum ögesi, kaynak tahsis politikası (teşvikler) olarak öne çıkmaktadır. Küresel meta zincirleri yaklaşımı ile küresel kapitalizmin yeni biçimini ortaya koyduktan sonra, yerel emek piyasalarında kümelenme üzerinde durmaktayım. Bu bağlamda çevre ülke sanayileşmesinin ortaya çıkardığı iç göç ve kentleşmeye ilişkin kavramsal çerçeve çizildikten sonra, çevre ülkelerde ihracata dönük emek-yoğun sanayileşme stratejilerinin sert rekabet koşullarında bir rekabet aracı, siyasi patronaj ilişkilerinin piyasa şartlarında devamı ve nihayet kentleşme problemlerinin bir göstergesi olarak gecekondulaşma ve “enformelleşme” kavramı üzerinde durulmaktadır. Ardından, ücretli emeğin ücretsiz olarak yeniden üretilmesine ilişkin kavramsal çerçeve “emeğin toplumsal yeniden üretimi” alt başlığında ortaya konmaktadır. Bu başlıkta post-fordist kapitalist üretim rejiminin kendinden önceki geçimlik üretim biçimlerine ilişkin, çalışmaya ilişkin yerel algı ve tutumlardan, ata-erkil üretim örgütlenmelerinden nasıl yararlandığı da söz konusu edilmektedir.

3.1.1. Çevresel Fordizm

Çevresel fordizmi Bağımlılık Okulu’nun ve Lipietz’in (1987) kullandığı anlamda pür bir merkez ülke yönlendirmesi olarak ele almıyorum fakat bir alt

başlıkta incelenen dünya ekonomisine eklemleme biçiminin alt yapısını oluşturan nesnel bir unsur olarak ele alıyorum. Başka bir deyişle belki başlangıç olarak çevre ülke sanayileşmesi doğrudan merkez ülkenin akdi bir zorlaması ile değil fakat dünya ekonomisinin –haliyle merkez ülkenin- talepleri doğrultusunda gelişti. Sonuç olarak çevre ülkeler, bugün itibariyle merkez ülkelerin “taşeronluğunu” yapmaktadırlar.

Lipietz, yeni endüstrileşen çevre ülkelerdeki sanayileşme için “İlkel Taylorizasyon” ve “çevresel fordizm” ifadelerini kullanmaktadır. İlkel Taylorizasyon, belli ve sınırlı bazı işletme birimlerini, emek yoğunluğu, günlük çalışma saatleri ve ücretler anlamında sömürünün yüksek oranlarda gerçekleştiği ülkelere göndermek anlamına gelmektedir. Çevresel fordizm ise, 1970’lerden itibaren belli oranda otonom yerel sermaye, belli düzeyde orta sınıfın varlığı ve belli birimlerde görece vasıflı çalışan sınıfın varlığı ile öne çıkan ve Dünya Sistemi Yaklaşımı’nın “yarı çevre” dediği formasyonları kapsamaktadır. Bunlar ilkel Taylorizasyon çerçevesinde, 1960’lardaki ithal ikameci sanayileşme stratejileriyle, tüccar kapitalizminin çevresel formlarıyla (Çin ve Doğu Asya gibi), ya da petrol vb. hammadde ihracıyla söz konusu sermaye, orta sınıf ve görece vasıflı emek gücünü ortaya çıkarmışlardır (Lipietz, 1987:74, 78).

Kapitalizmin iki temel mekansal hareket biçimi vardır. Bunlardan biri sermayenin dolaşımı (küresel sermaye), diğeri de aşırı birikim dönemlerinde yeni mekansal organizasyonları ve mekansal dinamikleri de içeren örgütlenme biçimidir (yerel emek). Ekonominin ve üretimin toprağa bağlı olmaktan çıkarak mekandan soyutlanması, sermayenin belli bölgelerde yoğunlaşmasına ve kır kent ayrımının belirginleşmesine yol açmıştır. Feodal düzenden kopuşu temsil eden bu değişim, kenti yoğunlaşmanın merkezi haline getirmiş ve sosyal hareketliliğin hızlanmasına da kapı aralamıştır. Tarihsel süreç içerisinde bu birikim ve bölüşüm hiyerarşik bir form kazanmış ve dünya ekonomisinin merkez ve çevre bölgeler olarak kutuplaşmasına yol açmıştır. Merkez ve çevre kavramları, uluslararası ölçekte gelişmiş ve azgelişmiş ülkeleri ifade ederken ulusal ölçekte ise bölgesel farklılıklar ile kır kır-kent ayrımına işaret etmektedir. Bu hiyerarşide üretimin örgütlenmesi, meta zincirleri kavramıyla ifade edilmekte ve bu zincirin üst kademeleri merkezin

elinde bulunmakta; her yeni üretim süreciyle birlikte birtakım “eski” üretim biçimleri alt kademelere doğru kaydırılmaktadır (Yırtıcı, 2005:43-58).

Çevre ülkelerde 1960’lı yıllardan itibaren çevresel fordizm yoluyla uygulamaya konan ithal ikameci sanayileşme yaklaşımı, üretim ve tüketimi çevre ülkelerde adapte ederken ve yaygınlaştırırken bunlarla ilgili sosyal ilişkileri sisteme adapte edememiştir. Bu sıkıntının üç temel nedeni vardır (Lipietz, 1986:28 vd.): Bunlardan biri, teknolojinin transfer edilebilir bir kaynak olmayışıdır. Bununla ilgili sosyal ilişkiler, örneğin deneyimli bir emek sınıfı ve yönetim kademesi olmadan sadece makinelerin satın alınması, sisteme adapte olabilmek için yeterli değildir. Öte yandan çevre ülkelerde, yoğun makine alımıyla birlikte yatırımların maliyeti artmış ve bu maliyeti karşılamak için enflasyonist etkiler doğuran fiyat politikaları takip edilmiş ve bu gelişmeler de ekonominin yapısını etkilemiştir.

İkinci neden, merkez ülkelerden gelen ihracat mallarının eğer varsa, üretim yapan orta sınıfı, düşük kar marjları ve yüksek yatırım maliyeti (faizler) nedeniyle zora sokmuştur. Yine bir kısım emeğin merkeze gitmesi ücretler arasında farklılığa yol açmıştır. Böylece verimlilik düşmüş ve çevre üretimi rekabetçi yapısını kaybetmiştir. Başarısızlığın üçüncü nedeni ise, dış ticaretle ilgili olarak, ithal ikameci sürecin yatırımları hızlı bir şekilde büyütürken ithalatı sınırlandırmasıdır. Bu durumda, hammadde ihracatı yatırım malları ithalatını karşılamamış ve dış ticaret açığı büyümüştür. Böylece dış ticaret açığı ile birlikte dış borçlar da artmış; içerde ise yatırımların artışına bağlı fiyat artışlarıyla birlikte enflasyon artmıştır (Lipietz, 1986:29).

Bu başarısızlığa rağmen, bu deneyimler, modern işçi sınıfını, orta sınıf ve endüstriyel sermaye ile birlikte sosyal dönüşümleri cesaretlendirmiştir. Böylece, 1960’ların ikinci yarısından itibaren başlayan fordist üretimin krizi ile birlikte bu krize cevap arayışları başlamış ve çözüm “esnek birikim ve üretim” modeline geçilerek bazı “kaba” endüstrilerin merkezden çevreye kaydırılması ve esnek çalışma ilişkilerinin yaygınlaştırılmasında bulunmuştur. İşte tam da bu noktada çevre ülke ekonomilerinin yeni sürece uyumu bağlamında gündeme YUP gelmiştir.

Yapısal uyum yaklaşımı 1980'lerin ortodoks iktisat anlayışından hareketle arz yanlı bir politika olarak kaynak bölüşümü ve ekonomik çıktıların piyasaya bırakılması ve makroekonomik politikaların parasal istikrar üzerine yoğunlaşarak hükümetin iş yapılabilecek yasal bir koruma çatısını oluşturması esasına dayanır. Bu bağlamda yapısal uyum kavramı “işgücü esnekliği” kavramıyla beraber kullanılmakta ve piyasa, popülizm anlamında yüceltilmektedir (Standing, 1991:5-6).

DB için hazırladığı bir raporda, Balassa'nın, ulusal politikaların daha önceki büyüme trendlerini kazanabilmeleri için dış şoklara cevap verme amacına yönelik bir politika şeklinde tanımladığı yapısal uyum politikaları, 1970'li yıllarda yaşanan petrol şokları gibi dış şoklar karşısında ekonomilerin istikrarsızlığa düşmelerini engelleyici bir politika olarak ortaya çıkmıştır. Fakat, yapısal uyum politikalarının içeriği ve kapsamı, bu amacı da aşan bir şekilde, bu politikalarla daha çok serbest piyasa düzenine dayalı liberal bir küresel ekonomi yaratmaya yönelmektedir. Bu politikalar bağlamında devlet teorisinden demokratik haklara, sağlıktan eğitime, konuttan işgücü piyasasına, özelleştirmeden dış ticarete ve daha birçok konuda düzenlemelere gidilmiştir. Bu bağlamda sadece ekonomik değil bazı politik düzenlemeler de yapısal uyum politikaları kapsamında değerlendirilebilir (Şahin, 2007:1-2). Bu anlamda, yapısal uyum politikalarının merkez-çevre ilişkisini post-fordist üretim süreci boyunca küresel meta zincirleri çerçevesinde yeniden kurmaya ve düzenlemeye çalıştığı söylenebilir.

1950'li yıllarda Hong Kong, iç ekonominin darlığından ve oransız endüstriyel kapasitesinden dolayı, ihracata dayalı endüstrilere dönüşen ilk ülke oldu. 60'lı yıllarda Tayvan (Çinli göçmen sermayedarların katkısıyla) ve Güney Kore, daha geniş iç pazarlar ve ölçek ekonomilerine doğru düşük maliyetler ve geniş miktarlarda ihracat çıktısını temin için bölgesel ithal ikame endüstrileri kurdular. Bu ülkelerdeki yerel şirketler endüstri öncesi ve yeni endüstrileşen ekonomilerin düşük ücret karakteristiği, tekstil, hazır giyim, ayakkabı, oyuncak gibi emek yoğun ve kadın işgücü yoğun endüstrilerde rekabet edebilir hale getirdiğinden dolayı gelişmiş ülke pazarlarına girebilmektedirler. Japonya'dan ve gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan sermaye, daha ucuz işgücü avantajlarından dolayı, gelişmiş ülke endüstrilerinin üçüncü dünyaya kaymasına yol açmakta ve çokuluslu sürecin oluşumunu

desteklemektedir. Pasifiğin öbür yanında 1960'ların ortalarında Meksika'da iç pazarların oluşumu için ithal ikameci endüstriler gelişmelerini tamamlamışlardı. Meksika, döviz takası ve Amerika'nın ihtiyaç duyduğu işgücü değişimini gerçekleştirecek Amerika Meksika sınırı temelli bir endüstrileşme programını ortaya koymuştur. Porto Riko'nun Amerika'ya mamul ihracatı yapmasıyla Amerikan firmalarının üretimi buraya ve Asya'ya kaydırmasına benzer bir program öngörülmekteydi (Lim, 1990).

Bu bağlamda, çevre ülkelerdeki fason üretim zincirlerini çevresel fordizm olarak nitelemek mümkündür. Aşağıda bu zincirlerin yapısı ve işleyiş biçimi daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

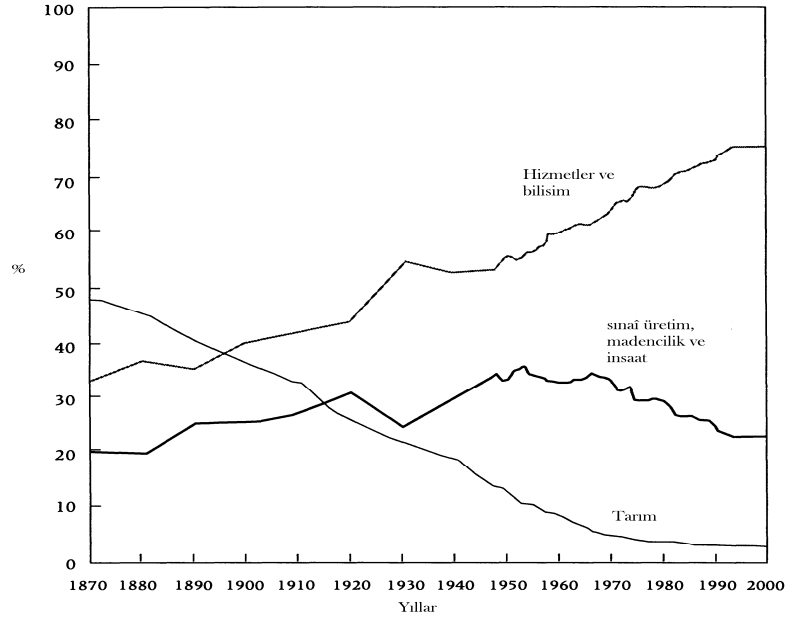
3.1.2. Dünya Sistemine Eklemlenme: Küresel Meta Zincirleri

Gary Gereffi'nin başını çektiği 'küresel meta zincirleri' yaklaşımı, Dünya Sistemi Yaklaşımı'nın devamıdır. Post-Fordist dönemde uluslararası işbölümünde cereyan eden gelişmeleri açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşıma göre, eski mal ve hizmet üreticisi merkez ülkeler üretimden vazgeçerek etkinliklerini küresel üretimin planlanması, yönlendirilmesi, uluslararası marka tutundurma etkinlikleri ile hizmetler sektörüne yönlendirmektedirler. Bunun yerine eski hammadde ve yarı mamul mal üreticisi çevre ülkeler yüksek teknoloji ürünü mallar da dahil olmak üzere dünya üretiminde daha etkin bir rol üstlenmektedirler (Dikmen, 2000:281 vd.).

Merkez ülkeler açısından uluslar arası yeni iş bölümüne ilişkin sektörel değişim, ABD'de istihdamın sektörel değişimi açısından örneklendirilebilir. Şekil 3.1'de 1870–2000 arasında ABD'de istihdamın sektörel dağılımı görülmektedir. ABD'de ve yukarıda değinildiği üzere İngiltere'deki istihdamın sektörel dağılımı, merkez ülkelerin genel karakteristiğini yansıtmaktadır. Bu ülkelerde kırdan kente göç Sanayi Devrimi ile başlar ve 1970'li yılların ortalarına kadar devam eder. 1980'lere kadar bu ülkeler kentleşme ve sanayileşme dönemini tamamlayarak bir sonraki basamak olan üçüncü ve dördüncü sektördeki (hizmetler ve bilişim) istihdamı artırmaya başlamışlardır. Bu ülkelerde hizmetler ve perakendecilik sektörleri 1930'lu yıllardan itibaren hızlı bir gelişme sürecine girerken sınai üretimdeki istihdam oranı 1940'lı yıllardan itibaren sabitlenir ve 1960'lı yılların sonlarından itibaren düşüşe

geçer. 1970'lerin başından itibaren merkez ülkelerin ayırt edici özelliği ar-ge ve bilişim sektörlerinde istihdamı artırmış olmalarıdır.

**Şekil-3.1: ABD'de İstihdamın Sektörler itibariyle Dağılımı:
1870-2000 (%)**



Kaynak: Ruttan, 2002:9

Merkez ülkelerde 1900-1920'li yıllarda gerçekleşen köy-kent nüfusu değişimi ve istihdamın sektörel dağılımındaki değişim, çevre ülkelerde daha sonraki yıllarda başlamaktadır.

Dikmen, yeni dünya düzenini Samir Amin'in çözümlerinden de hareketle üçlü bir hiyerarşiyle açıklamaktadır: Merkez, çevre ve diğer ülke grupları (Dikmen, 2000:297-300). Buna göre merkez ülke firmaları marka ve uluslararası ağ kurma yarışına girerken çevre ülkeleri de üretimden pay kapabilmek için birbirleriyle rekabet etmektedirler. Çevre ülkeleri için rekabet edememenin faturası *diğer/öteki* olmaktadır. Diğer olmak ligten düşmek demektir, üretim yapamamak, aç kalmak, Afrika olmak demektir. Bu sonuç, R. J. Barnett, J. Cavanagh, P. Kennedy, J. Naissbitt, P. Drucker, A. Toffler, M. Hammer ve J. Champy gibi yazarların da ortaya koyduğu sıkıntıları açıkça haber vermektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse, küresel

refahtaki adaletsiz hamle, merkez çevre etkileşimi içerisinde giderek hızını artırmakta, 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde yeryüzünde yaşaması beklenen sekiz milyar insanın büyük çoğunluğunu tehdit etmektedir (Akman, 1999, s. 28).

Bu işbölümü erken kapitalizm döneminde de vardır fakat orada “öteki” kategorisi yoktur. 1900’lerde, merkez ve çevre söz konusu idi ve o dönemde merkez, sanayi üretimi ile karakterize edilirken çevre, hammadde ve ucuz emek ile karakterize edilmektedir. 1930 bunalımından sonra Latin Amerika ülkeleri, 1950’lerden itibaren Güney Kore gibi ülkeler bu yapıya ithal ikameci politikalarla eklemlemeye çalışmışlardır. Türkiye de bu sürece 1960’ların başından itibaren eklemlemmiştir. Bu yapı, çevre ülkelerin 1960’ların sonlarından itibaren merkez ülkelerin fordist üretim çemberine girememelerinden dolayı başarısızlığa uğramıştır. Buna karşın merkezi güçlü yapan, yoğun birikim rejiminin yayılımı ve uluslararası ticareti zorlayan merkezle çevre arasındaki rekabetçi yapının yaygınlaştırılması gibi kendini merkezileştirme eğilimleridir. Böylece merkez kendi üretim ve tüketim modelini yayarken çevre, güçlü olduğu karşılaştırmalı üstünlükler temelinde sanayileşmek yerine, merkezden ithalatı önlemek amacıyla, oradan ara malları ihraç ederek ithal ikameci sanayilere yönelmiştir. Merkezin bu yayılması, Amerika başta olmak üzere, Kıta Avrupası, Japonya, Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda ve nihayet İngiltere’de kökleşmiş ve böylece bunlar merkez ülke konumunu almışlardır. Arjantin, 1945’te dünyanın en zengin ve kalkınmış ülkelerinden biri olmasına rağmen işçi sınıfının direnişi ve baskın sınıfın tarımsal ürün ihracatçıları olmasından dolayı fırsatı kaçırmıştır. Uluslararası işbölümünün yeniden tanımlanmasına yol açan merkez-çevre ilişkileri, tarihsel süreçte fordist birikim rejiminin kriziyle açıklanabilir. Bu süreç aşağıdaki gibi özetlenebilir (Lipietz, 1986:28-37):

Fordist birikim rejiminin çevre ülkelerde başarısız olması, eski uluslararası işbölümünün sürekli/sonsuz olduğu algısını güçlendirmiştir. Lenin’in ifadesiyle merkezde kapitalizm derinlemesine gelişirken çevrede yüzeysel bir gelişme sağlanmıştır. Merkezi fordizmin temel noktası, 1960’larda sanayi ürünlerin küresel ticaretinde çevrenin ağırlığının neredeyse sıfır olmasıdır. Böylece çevre ülkelerin milli gelirlerinde ihracatın payı minimuma inerken merkezden çevreye ihracat da

düşmüştür. Çevre ülkelere AET'den milli gelir içindeki ihracatın payı %2, ABD'den yapılan ihracatın payı ise %0.8 civarındadır.

1960'lardan itibaren kapitalist yayılma iki faktör etrafında yeniden şekillenmeye başlamıştır. Bu faktörlerden biri fordizmin mantığı ve gizli kriziyle ilişkilidir. Fordizmin temel mantığı, üretim sürecini üçe ayırmasıdır: 1- Kavramlaştırma, işin örgütlenmesi ve mühendislik; 2- Vasıflı emek gerektiren kaliteli üretim; 3- Vasıfsız işler ve montaj. Bu üç seviyenin coğrafi olarak ayrılabilme imkanı fordist sektörlerin üretim döngüsüne 3 farklı havuz imkanı sağlamıştır. Böylece uluslararası yeni işbölümü denilen mühendisliğin/yönetimin ve vasıflı işlerin merkez ülkelerde gerçekleştirildiği vasıfsız işlerin ise çevre ülkelere kaydırıldığı yeni bir safhaya geçilmiştir. Bazı iş birimlerinin yerinden oynatılarak İspanya, Kore, Meksika ve Doğu Avrupa'ya aktarılması bu döneme rastlar.

Böylece, başlangıçta var olan sektörler arasındaki (tarım-madencilik ile sınai üretim arasında) yatay işbölümü, 1960'larda endüstriyel sektörlerdeki vasıf derecelerine dayanan dikey işbölümüne dönüşmüştür. Emek süreçlerinin dağıtımıyla birlikte birikim rejimi de yeniden örgütlenmiştir. 1960'larda merkez ülkelerdeki tekstil-konfeksiyon gibi emek yoğun bazı sektörler Asya'daki Singapur, Hong Kong gibi atölye-devletlere kaydırılmıştır. Bu kayma, geniş oranda kadın emeğini mobilize etmiş ve bu sektörlerin belirgin özelliği haline gelmiştir. Bu yöntem merkez ülkedeki yatırımcının birikimini artırırken küresel sosyal talep artışı ihmal edilebilir düzeyde kalmıştır.

1970'li yıllara gelindiğinde, bazı ülkelerde geniş bir orta sınıf ve deneyimli işgücü oluşmuş ve bu otonom durum bazı ülkelere çevre fordizmi olarak adlandırılacak bir strateji uygulama imkanı vermiştir. Birikimin yoğunlaşması ve pazarın büyümesine dayanan özgün bir fordizmdir. Üretim sektörlerinin küresel hiyerarşisinde çevredirler. Nitelikli emek hala düşüktür ve pazarları, yerel mallara olan çalışan talebi ve merkezin ucuz ihracat ürünlerine olan talepten oluşan bir yerel orta sınıf tüketimi özelliği arzeder. Bir birikim rejimi olarak çevre fordizmi, iki farklı perspektiften analiz edilebilir: birincisi kendi içinde içsel birikim rejimi, ikincisi üretim ve pazarlarda merkezle bütünleşen bir yapıdır. Bunun tipik örneği, otomobil

sektörüdür. Önce ihracata karşı koruma ile iç talep artırılmakta ardından bazı araç parçalarının merkeze doğru ihracı gündeme gelmektedir. İhracatın başlamasıyla birlikte korumacılık azaltılmaktadır.

1973'ten sonra endüstriyel büyüme iç pazarlara odaklanmış ve ihracat azalmıştır. Reel ücretler düşmüş böylece çevre ülkeler hem üretimden hem de pazardan pay kapmak için kendi aralarında rekabet etmeye başlamışlardır. Bu süreçte emeğin uluslararası bölümlenmesi bu defa çevre ülkelerde yeniden tanımlanmaya başlarken merkez, bir üst safhaya, bilişim ve mühendislik (know-how) ekonomisine geçmiştir. Çevrenin kendi arasındaki bölümlenme de bu dönemde kopyalanmış ve Tayvan ve Kore gibi ülkelerin yanına Malezya, Filipinler, Tayland ve Çin gibi ülkeler de katılmıştır. Böylece bu ülkeler kapitalist birikimin zinde mekanları haline gelmiştir (Harvey, 2006:105-106). Fakat bu ikilik, kendi içinde bir hegemonik merkez yaratmamış; küresel ekonomi yine eski merkez ülkeler etrafında şekillenmiştir.

Yeni endüstrileşen bölgelerde eski hegemonik Fordist birikim rejiminin yerini, bu tarzın bir ileri aşaması olan esnek birikim rejimi almaktadır.

Bu süreçte, uluslararası küresel üretim sisteminde üç belli başlı eğilim öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, Üçüncü Dünya'da büyük katmanlar halinde farklılaştırılmış sanayileşmenin yaygınlaşmasıdır. İkinci olarak mamül mal ihracatı vurgusuyla çevresel ülkelerde ihracata dönük kalkınma stratejilerine geçilmektedir. Üçüncü olarak yeni endüstrileşen ülkeler arasında yüksek düzeyde ürün geliştirme/belli ürünlerde uzmanlaşma eğilimi sürekli endüstriyel gelişme ile birlikte öne çıkmaktadır. Merkez ülkeler endüstrileşmeden ziyade hizmetler sektörüne önem verirken, Doğu Asya, Güneydoğu Asya, Latin Amerika ve Güney Asya gibi birçok Üçüncü Dünya bölgesinde endüstrileşme ayırıcı özellik haline gelmiştir (Gereffi, 1994:217; Jilberto and Mommen, 1996:25).

Yeni üretim ve ticaret, uluslararası sermaye tarafından iki farklı yolla kontrol edilmektedir. Bu yollardan biri, uluslararası üretim şirketlerinin stratejik yatırım kararları ile küresel ekonomiye yön verme arayışlarıdır. Diğer yol ise, gelişmiş ülkelerdeki uluslararası satın alıcı firmaların (perakendeci ve markalı ürün satıcıları)

geniş sipariş ağlarını denizaşırı fabrika ve tüccarlardan oluşan küresel ihracat ağlarını harekete geçirmek için kullanılmalarıdır. Küresel meta/mal zincirleri olarak adlandırılan bu alışveriş ve yatırım zincirlerinden birincisi üretici yönlendirmeli meta zincirleri, ikincisi de alıcı yönlendirmeli meta zincirleri olarak adlandırılmaktadır. Bu iki zincirin özellikleri ve işleyiş tarzı ise kısaca aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Üretici yönlendirmeli meta zincirleri, uluslararası şirketlerin ya da geniş düzeyde entegre olmuş endüstriyel girişimlerin üretim sistemini geriye ve ileriye doğru kontrol ettikleri üretim sistemleridir. Bunlar genellikle sermaye ve teknoloji yoğun endüstriler olup otomobil, bilgisayar, uçak, ve elektrikli aletler gibi sektörlerle şematize edilmektedir. Özellikle üretimin emek-yoğun birimleri için uluslararası alt sözleşme ve fason üretim biçimlerinin yaygın olduğu üretici yönlendirmeli meta zincirlerinin ayırıcı özelliği, genelde merkez ülke kaynaklı uluslararası şirketlerin karar alıcı mekanizmaları tarafından kontrol edilmeleridir. (Gereffi, 1994:219 vd.):

Tüccar/alıcı yönlendirmeli meta zincirlerinde ise geniş perakendeci ağları, markalı ürün üreticileri ve tüccarlar, Üçüncü Dünya'daki ihracatçı ülkelerde ademi merkezi üretim ağlarını kurmada başat rol oynamaktadırlar. Tüccar yönlendirmeli endüstrileşme, giyim, ayakkabı, oyuncak, küçük elektronik ürünler, el yapımı süsleme, mobilya aksesuarları vb. gibi emek yoğun tüketici ürünlerinde öne çıkmaktadır. (Gereffi, 1994:219 vd.):

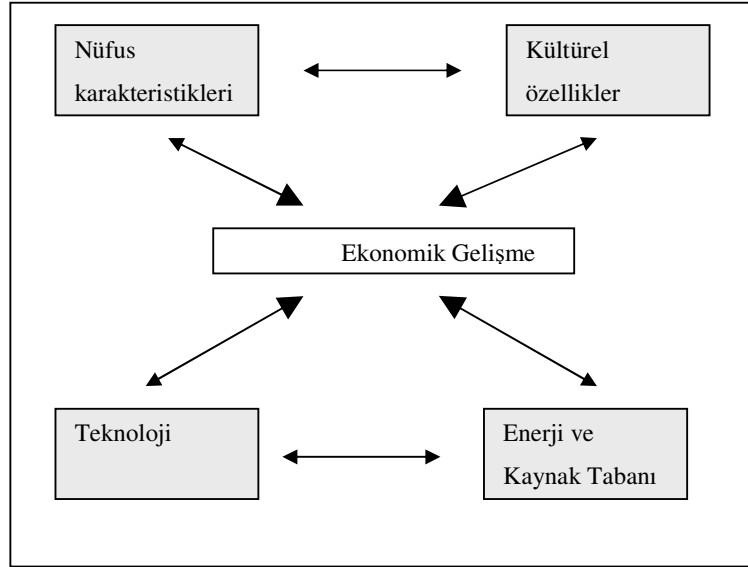
Küresel meta zincirleri ağının ihracata dönük sanayileşme stratejisi bağlamında ortaya çıktığı düşünüldüğünde, bu stratejinin ithal ikamesine göre daha iyi bir büyüme performansı sağladığı çevre ülkelerde yapılan bir araştırmada (Krueger, 1983) ortaya konmuştur. Bu büyüme performansının aynı büyüklükte istihdam sağlayıp sağlamadığı, iç pazar büyüklüğü, kişi başına milli gelir, gelişmiş merkez ülkelere yakınlık gibi çeşitli göstergelere bağlıdır ve tartışmalıdır. Fakat ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin özellikle vasıfsız emeğe olan talebi artırdığı bulgulanmıştır (Krueger, 1983:30-54, 186).

3.1.3. Yerel Emek Piyasalarında Kümelenme

Bu başlık altında, yerel emek piyasalarında “kümelenme” konusu tartışılacaktır. Ancak burada önce kümelenmenin arka planını oluşturan ekonomik gelişme/kalkınma sürecinin unsurlarına göz atmakta yarar vardır. Çünkü bu unsurlar yerel kümelenmeyi sağlayan faktörler olarak yerel emek piyasasını şekillendirmektedirler.

Ekonomik kalkınmayı etkileyen dört temel öge söz konusudur. Bunlar Şekil 3.2’de görüldüğü üzere nüfus artışı ve yapısı, nüfusun karakteristikleriyle iki yönlü etkileşim içinde olan kültürel özellikler (ki bu öge, politik tutum ve davranışları ve yönetim anlayışını da içerir), teknoloji ve teknolojik altyapıyla çift yönlü etkileşim halinde bulunan enerji ve kaynaklara erişim imkanlarıdır.

Şekil 3.2: Ekonomik Gelişmeyi Etkileyen Ögeler



Kaynak: Wheeler ve diğ. 1998:38

Çevre ülkelerde ekonomik gelişmeyi etkileyen ögelerin özellikleri incelendiğinde, nüfus bileşiminin arz fazlası ve yedek işgücü ordusu yaratacak şekilde genç nüfustan oluştuğu, kültürel özelliklerin dayanışmacı çalışma kalıpları

içerdiği, tabii kaynak ve enerji tabanının zengin olduğu ve teknolojinin düşük gelişmişlik düzeyinde olduğu görülmektedir. Yedek emek kütesinin yüksek yoğunlukta olması, ekonomik gelişmeye yön veren bürokratik elitlerin “kalkınma ve gelişme” kavramlarını kutsamaları ve bu çerçevede orta sınıf oluşumunu desteklemeleri gibi nedenlerle tabii kaynak tabanı, merkez ülkelerden sanayi malları, yatırım ve ara malları gibi teknoloji aktarımının finansmanında kullanılmakta ve böylece uluslararası işbölümü gerçekleşmiş olmaktadır. Burada kültürel norm ve değerlerin de bu yapıyı gerçekleştirmede araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin bu değer ve normlar, kümelenme ve ağ örgütlenmelerinin sorunsuz ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesinde tutkal işlevi görmektedir.

YUP'nın ülke düzeyinde, emek piyasasındaki etkisi firmalar ve diğer örgütler arasındaki ilişkilerde ve bu ilişkilerin yarattığı sosyo-ekonomik örgütlenmelerde ortaya çıkmaktadır. Yeni ekonomik düzende bu ilişkilerin yerel, ulusal ve küresel ölçekte yoğunluğu artmıştır. Bu yoğunluk “ağ örgütlenmeleri” şeklinde adlandırılmaktadır. Ağ tipi örgütlenmelerin temelinde karşılıklı bağımlılık ve uzun erimlilik bulunmaktadır. Bu biçimlenme de toplumlar ve kentler kendi sınırlarını aşarak daha yüksek platformlarda kendilerini tanımlama imkanına kavuşmaktadırlar. Bu şekilde geleneksel tarım ve küçük sanayi kentleri küresel kapitalizmin sağladığı imkanlardan yararlanarak uluslararası ticaret ağlarına girmeyi başarmaktadırlar. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin ağ örgütlenmeleri ile uluslararası işbölümüne entegre olmaları endüstriyel bölgeler oluşturmaları ile mümkün olmaktadır. Bu bölgeler zanaatsal bilgiye dayalı ve geleneksel olarak uzmanlaşmış sektörlerin ve teknoloji yoğun sektörlerin oluşturduğu endüstriyel bölgeler olmak üzere ikiye ayrılır (Pınarcıoğlu, 2000:XII-XIII).

Kümelenme konusu, merkez ülkelerdeki araştırmalarda, özellikle New Mainstream Economics (Yeni Anaakım İktisat), Business Economics (İşletme İktisadı), Regional Science (Bölge Bilimleri) ve Innovation Studies (Yenilik Çalışmaları) gibi akımlar arasında, artarak dikkat çekmeye devam etmektedir. Bunlar, girişimlerin birbirleri ile ilişkili ancak bağımsız varlıklar oldukları ve küresel pazarlarda rekabet için bölgesel etmenlere baskı unsuru oldukları görüşünü paylaşmaktadırlar.

Çevre ülkelerdeki küçük ölçekli sanayi çalışmaları Avrupa'daki, özellikle İtalya'daki, uluslararası pazarları fetheden küçük işletme endüstriyel bölgelerinin önemini vurgulamaktadır. Bu başarılı hikayeler 1970'lerin ve 80'lerin deneyimlerine aitken, 1980'lerin son dönemleri ve 90'ların ilk başlarına kadar uluslararası arenada geniş ölçüde bilinmiyordu. Bunlar, 1980'lerin sonlarından itibaren, çevre ülkelerde benzer endüstriyel öbeklerin olup olmadığı ve bu endüstriyel öbeklerin gelişimini artıran, değiştiren ya da bu gelişimi engelleyen şartların neler olduğu gibi iki temel soruna sahip, çevre ülke araştırmaları için bir gündem oluşturdu. Bu soruları cevaplamada Piore ve Sabel tarafından kurulan esnek uzmanlık sisteminin kullanıldığı ilk çalışmalar, genel olarak diğer amaçlar için daha önceden toplanmış verilerin gözden geçirilmesi şeklindedir. Kümelenme çalışmalarının ana konuları aşağıdaki gibi özetlenebilir (Schmitz ve Nadvi, 1999:1503-1504):

Endüstriyel kümelenme, çevre ülkeler için önemlidir. Kümelenme gruplarının endüstriyel üretimdeki önemlerini istatistiksel olarak belirlemek zor olsa da araştırmaların büyük bir kısmı, grupların, sektör ve ülkeler bazında geniş çapta yaygın olduklarını göstermektedir. Krugman bunu gelişmiş ülkeler için vurgulamıştır. Aynı durum gelişmekte olan ülkeler için de geçerlidir.

Bu grupların gelişen deneyimleri geniş alanda çeşitlenir. Spektrumun bir ucunda ufak dinamizmler gösteren ve genişleme ya da değişim (yenilik) gösterme yetisinden mahrum görünen zanaatsal (işgücüne dayanan) gruplar vardır. Spektrum'un diğer bir ucunda ise işgücünün firmalar arasında bölünmesini kolaylaştırabilen, rekabet güçlerini ve uluslararası pazarlara girişlerini artırabilen gruplar vardır. Spektrum boyunca bu iki uç arasında daha bir çok değişik durumlardaki kümelenme grupları mevcuttur.

İçsel farklılıklar dile getirilir. Temel bazı gruplar hariç, bazı orta ve büyük işletmeler ortaya çıkmış ve bu grupların yönetiminde önemli bir rol oynamışlardır. Bu itibarla, çevre ülke deneyimleri, 1970 ve 80'lerin deneyimlerine dayanan İtalyan modelinden önemli şekilde farklıdır, fakat 1990'ların İtalya gerçeğinden farklı değildir.

Endüstriyel öbekler hakkındaki araştırmaların, gelişmekte olan küçük girişimlerin ihracat beklentilerini ve gelişim hakkındaki düşünme şekillerini değiştirmeye başladığı ileri sürülmektedir. Bunun yanında, bu sınırlar içerisindeki araştırmaların İtalya'daki küçük sanayi endüstriyel bölgesinin başarısı tarafından tetiklendiği de bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte Harrison, küçük girişimci grupların başarısının abartıldığını ve büyük kuruluşların gücünün hafife alındığını öne sürmüştür. Onun bakış açısına göre, endüstriyel organizasyonların baskın sınıfı, çoğu zaman küçük işletmelerden oluşan tedarikçi ağlarını kontrol eden büyük işletmelerdir (Peck, 1996).

Başarılı kümelenmelerin sadece küçük işletmelerden oluşmuş hali ile kalması mümkün değildir. Örneğin, Pakistan ve Brezilya'daki ihracatçı grupların içinden birkaç büyük işletme, bölgesel tedarikçiler içinde güçlü pozisyonları ellerinde tutarak gelişmişlerdir. Bazıları da kendi gruplarının dışında yeni roller aramaktadırlar.

Sanayileştirme için arayış içinde olan yoksul bölgeler için iki şeye ihtiyaç vardır: Kullanılmamış kaynakların (insan kaynakları ve finansal kaynaklar) harekete geçirilmesi ve bu kaynakların verimli ve etkin kullanımı. İlk aşamalarda, kaynakların kullanımı ve bu kaynakların harekete geçirilmesi olgularından her ikisi de düşük oranlarda meydana gelir. Bu, kümelenmenin önemli olmaya başladığı noktadır, çünkü uzmanlaşmayı ve küçük adımlardaki yatırımları kolaylaştırır. Üreticiler bütün bir üretim süreci için gerekli olan ekipmanı tedarik etmek zorunda değillerdir. Bu üreticiler diğer aşamaları diğer girişimcilere bırakarak, belli bir aşamaya odaklanırlar. Makineleri tamir eden ya da kalitesini yükseltebilen uzmanlaşmış atölyeler teknolojik devamsızlığın azaltılmasına daha fazla yardımcı olabilirler. Bu durum, büyüklerden ziyade küçük yığınlarda yatırım sermayesine ihtiyaç duyulmasına yol açar. Ayrıca, var olan sermaye ihtiyaçı gruplaşarak değiştirilir. Hammadde ve bileşenlerin uzmanlaşmış tedarikçileri nerede birbirine yakın ise, orada girdileri stoklama ihtiyaçı daha azdır. Benzer şekilde küçük miktarlardaki insan sermayesine de itibar edilebilir. Bir üreticinin uzmanlaşmış yetenek icra edicilere yaptığı yatırım geri döner çünkü diğerleri hali hazırda tamamlayıcı uzmanlıklara yatırım yapmışlardır (Schmitz ve Nadvi, 1999:1505).

Burada hareketlilik ve girişimsel yeteneğin kullanılması göz önünde tutulmalıdır. Hakikaten vizyon sahibi olan ve geniş miktarda sermayeye sahip ve/veya büyük risk almaya istekli girişimciler çok nadirdir. Kümelenme daha az istisnai fakat genel, sıradan girişimci taslağı çizer. Bu böyle olur çünkü, kümelenme büyük ve hesapsız riskten ziyade küçük ve hesaplanabilir riskler olarak ileri gitmeyi mümkünleştirir. Adımlar, üretim kapasitesinin özel durumuna odaklanarak emeğin bölümlenmesi ve bölgesel dışsal ekonomilerin mümkün kılınmasından dolayı küçük ve risk edilebilirdir. Ayrıca birlikte hareket bireysel girişimciler için sıçrama ölçüsünü azaltmaya da yardımcı olur. Türkiye örneğinde de, girişimcilerin büyük çoğunluğu, bilinen bir sektör olan “tekstil ve konfeksiyon” sektöründe faaliyet göstermeyi yeğlemektedirler. Çünkü bu sektörün emek süreçleri, pazar yapısı ve üretim sürecinin işleyişi konusunda bilgi sahibi olmak daha kolaydır ve risk düzeyi düşüktür.

Diğer taraftan, kümelenmede devletin ve uluslararası şirketlerin, dolayısıyla uluslararası ekonomik ve mali kuruluşların etkisi de yadsınmaz. Devlet müdahalesi, küçük ölçekli ekonomiden büyük ölçekli ekonomiye dönük birikimin altında yatan faktördür. Bu katılımın kökenleri, ileri kapitalist dünyaya teknolojik bağımlılıkla yüz yüze gelen ulusal burjuvazinin zayıflığı ve bu teknolojiyi elde etmek için gerekli olan büyük ölçekli yatırımlarda bulunmaktadır. Çevre ülkelerde devlet, bizatihi yatırımcı olarak da ekonomide yer alabilmekte ve teknoloji transfer edebilmektedir. Bu ekonomik yatırımlar, yollardan ulaşım ve madencilik ve çelik gibi temel endüstrilere kadar çeşitlenebilir. Eğer devlet, kalkınmayı birincil sorumluluk olarak ele alırsa, istihdam, devlet aygıtı haline gelmektedir. Devletin ekonomik kalkınmadaki rolü, ekonomik çabanın planlaması ve koordinasyonu için yaygın bir bürokrasi gerektirir. Çevre ülkelerde, merkez ülkelerin endüstrileşmelerinin ilk dönemlerinin aksine devlet, kalkınmayı piyasa güçlerine bırakamaz. Çokuluslu şirketler ve yabancı ülkelerle görüşmenin önemi, modern teknolojinin pahalılığı, çevre ülkelerdeki devlet için ekonomik süreci gözetleyecek, sürdürecektir eğitimli bir çekirdek kadro (Türkiye’de DPT, HDTM bürokrasisi örnek verilebilir) yetiştirmesi anlamına gelmektedir (Roberts, 1978:132).

Çevre ülkelerde ekonominin yapısı, devlet müdahalesinin genişlemesini gerektirir. İstihdamla ilgili politikalar, planlama bakanlıklarında, büyük ölçekli sektörün dışında kalan işler ve tarım üretiminin kontrolü için planlanmaktadır. Öte yandan, büyük ölçekli sektörde istihdamla ilgili politikalar yerine, kalkınmanın erken döneminde, devletin yabancı kurlara olan müdahalesi ve verdiği destekler, büyük ölçekli işletmelere yüksek karlar ve güvenli pazarlar sunmaktadır (Roberts, 1978:133).

Kümelenmeden bahsederken, istihdam coğrafyasının iki boyutlu görünümünün arka planını okuyabilmenin yolu, coğrafyayı üretimin sosyal boyutuna ilişkin kavramlarla beraber düşünmektir. Bir bölgede işler doğrudan üretimle ilgili olurken başka bir bölgede üretim dışında işler de yapılabilir ya da bölgeler arasında temel endüstri değişebilir veyahut da bir bölge tamamen kol gücüne dayalı işlere yoğunlaşırken diğer bir bölge yüksek ücretli beyaz yakalı işlere yoğunlaşabilir. Bunlar üretim ilişkilerinin coğrafi organizasyonunun farklı biçimlerini yansıtır. Burada biri üretim ve sosyal sınıf diğeri de mekansal organizasyon olmak üzere iki boyutlu bir tartışma söz konusudur. Ekonominin sosyal yapısı, üretimin sosyal ilişkileri değişik formlarda ve mekana bağlı olarak gelişmektedir. Bu biçimlere üretimin mekansal yapıları diyebiliriz (Massey,1984:67-68). Bu yapılar, çevre ülkelerde, devlet müdahalesi (dışa açılma, liberalizasyon, teşvikler, özelleştirme, asgari ücret uygulamaları vb. gibi yapısal uyum politikaları) ve emeğin toplumsal yeniden üretimi süreçleriyle oluşturulmaktadır.

Çevre ülkelerde yerel düzeyde çok sayıda küçük firmanın kümelenmesinin üretimde bağımlılığı ve bölümlenmiş emek piyasalarının boyutlarını daha da derinleştirebileceği üzerinde durulmaktadır (Güler-Müftüoğlu, 2005:54-61). Aşağıdaki alt başlıklarda bu bölümlenmenin unsurları ve boyutları üzerinde durulmaktadır.

3.2. Çevre Ülkelerde Yerel Emek Piyasalarının Dönüşümü

Bilindiği gibi sınai ve hizmetler sektöründeki işgücünün gelişmesi köylü ve ziraatla uğraşan kimselerin sınai ve hizmet sektörüne doğru akmasına bağlıdır. Kentlerin büyümesi ve sanayileşme tamamen örtüşmese de birbirlerine yakinen bağlı

olgulardır. Sanayileşmenin ilerlediği memleketlerde kentlerin nüfusunun arttığı da bilinen bir gerçektir. YUP da yeni dönemde gelişen merkez çevre ilişkileri çerçevesinde çevre ülkeleri emek deposu olarak görmekte ve buralarda sanayileşmenin artırılarak kentleşmenin geliştirilmesi yönünde uygulamalar ihtiva etmektedir. YUP'nın bu yönü birinci ve ikinci bölümlerde incelenmiştir.

Bölümlenme ve Frank'ın "uydu-metropol" modelinin¹⁰ söz konusu YUP ile birlikte hayata geçirildiği dünyadaki ve ülkemizdeki sosyo-ekonomik düzenlemelerden anlaşılmaktadır. Clark'ın 1940'lı 1950'li yıllar Avrupa ve Amerika'sında gözlemediği büyük kentlerde sanayileşme ve köyden kente göç ilişkisinin bir benzeri bugün Türkiye'de ve diğer birçok çevre ülkede gözlemlenmektedir. Clark ilgili dönemlerde söz konusu ülkelerde kentin yerleşim alanı büyüdükçe gelir seviyesinin de yükseldiğini, sınaî müesseselerin en fazla orta boy kentlerde kümелendiğini ortaya koymuştur. En büyük kentlerde (metropol) çeşitli hizmet işlerinde çalışanlar yoğunlaşırken orta büyüklükteki kentlerde sınaî nüfus yoğunlaşmaktadır (Hoselitz,1964:156-158). Bilimsel yönetim ilkelerinin ve fordist üretim biçiminin hakim olduğu bu dönemde kitle tipi seri üretim tarzı yaygındır. Dolayısıyla hem sanayi hem de hizmetler sektörü merkez ülkelerde yoğunlaşmıştır. Bu dönemin doruğa çıktığı 1960'lı yıllarda merkez ülkeler çevre ülkelerden işgücü talep etmişlerdir.

¹⁰ Frank, kapitalizmin, "metropol-uydu" ikiliği ile açıklanabilecek hiyerarşik bir yapı ürettiğini ileri sürmektedir. Bu sistemde, yaratılan artık, metropol tarafından uydudan çekilerek kendi gelişmesi için kullanılmakta ve gelişme sağlanmakta; diğer taraftan uydu, kendi yarattığı fazlayı kullanamadığı için az gelişmiş kalmaktadır. Latin Amerika'daki sömürgelerin sosyo-ekonomik yaşamlarından hareketle geliştirilen metropol-uydu modeli, uluslararası düzeyde olduğu kadar ulusal ölçekte de gözlenebilir. Dünya metropollerinin uydusu haline gelen ulusal metropol, iç yörelerin üretken sektörlerine ve halkına göre giderek büyür ve kendi uydularını yaratır. Bu ulusal metropolün ve dünya metropollerinin uydusu olan kentler de çevrelerinde kendi yerel uydularını gerçekleştirirler (Ercan, 1996:154-155).

Şahit olunan yeni uluslar arası iş bölümü döneminde merkez ülkelerin karar alma satış dağıtım gibi hizmetler sektöründe yoğunlaşarak sınai üretimi çevre ülkelere kaydardıkları yine birinci ve ikinci bölümlerde tartışılmıştır. Bu bağlamda çevre ülkelerde uygulanan neo-liberal YUP ihracata dayalı sanayileşmeyi teşvik ederken kırsal kesimde tarımsal destekleme politikalarını kaldırmış ve küçük köylünün kentlere akımını hızlandırmıştır. Bu da çevre ülkelerde, bazı kentlerin daha az gelişmiş bölge ve kentlere karşı merkez roller üstlenmesine yol açmıştır. Bu farklılık istihdamda da kendini göstermektedir. Örneğin Brezilya’da Rio de Janerio ve Sao Paulo gibi kentler, Belo Horizonte, Curitiba ve Porto Allegre gibi ekonomik olarak daha az gelişmiş kentlere göre dönüşen sektörlerde, ekonomik olarak aktif nüfus, daha yüksek oranlarda istihdam edilmektedir. Bu kentler arasındaki fark, ortalama aile geliri, endüstriyel verimlilik ve sosyal hizmet harcamalarında kendisini göstermektedir. İlk sırada zikredilen “merkez” kentler, bu değişkenlerde, ikincilere göre daha yüksek göstergelere sahiptir. (Roberts, 1978:119).

Burada çevre ülkelerde üretilen artık değerın merkeze aktarılma yöntemini anlamak bakımından kentsellik ve artık değerın mekansal dolaşımı üzerinde durmak yararlı olacaktır. Harvey’e (2003:187 vd.) göre kent, kısmen önceki üretimde biriktirilmiş sabit varlıkların bir deposudur. Kentsellik belli bir toplumsal biçime, belirli bir işbölümüne ve egemen üretim tarzıyla tutarlı hiyerarşik faaliyetlere dayalı yaşam tarzıdır. Harvey, kentin biriken çelişkilerin ve muhtemel yeni üretim tarzlarının da doğum yeri olabileceğini ileri sürmektedir.

Kapitalizm, artık değerın dolaşımına dayandığına göre, kentin bu süreçte oynadığı rol, kentte yoğunlaşmış olan ve artık değerın dağıtımını yöneten toplumsal, teknolojik ve kurumsal olanaklara bağlıdır. Bu bağlamda “üretici” ve “asalak” kentlerden söz edilmektedir. Üretici kentlerden söz edebilmek için toplumsal artığın coğrafi yoğunlaşmasını kolaylaştıracak yaygınlıkta bir mekansal ekonominin oluşması gerekir. Kentselleşmiş mekan ekonomisini artık yaratan, koparan ve yoğunlaştıran bir araç olarak modellediğimizde, yerel kümelenmeler, mevcut küresel kapitalist sistemde emperyal güçlerin çıkarına uygun olarak daha fazla miktarda artığın verimli bir şekilde koparılarak merkeze aktarılmasını sağlayan mekansal örgütlenme biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Harvey, 2003:216-217).

Aşağıda, sözü edilen mekansal kümelenmede yapısal uyum etkilerini görmek bakımından, tarihsel süreçte, merkez ülke ve çevre ülkelerdeki iç göç hareketleri ele alınmaktadır.

3.2.1 Sanayileşme, İç Göç ve Enformelleşme

Göç olgusu, yerel işgücü piyasalarının hem oluşumunda hem de işleyişinde önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok göçmenin 65 yaş altında olması, göçün çoğu kez iş hareketliliği ile ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Göçün temel sebeplerinden biri, göçmenin emek piyasasındaki konumunu yükseltme isteğidir. Bölgeler/sektörler arası ücret farklılığının da göçte etkili olduğunu uzmanlar vurgulamaktadır. Yine göç, esas olarak kazanç ve kayıpların sadece parasal karakterde olmadığı bir beşeri sermaye yatırımı olarak ele alınabilir (Rouwental ve Nijkamp, 1987:101).

Belli bir zaman dilimi içinde belli bir yerleşme alanında yaşayanlar arasından kendi iradeleri ile yaşam yerlerini söz konusu yerleşme alanının dışına taşımalarına iç göç denilmektedir (Tekeli, 1998:9). Bir göç hareketinin tanımlanabilmesi ve ölçülebilmesinin 3 boyutu vardır:(İçduygu, Ünalın,1998:45)

- Mesafe: Belirli bir yerleşim biriminin sınırı geçilmelidir.
- Zaman: Göç hareketinin gerçekleştiğinin söylenebileceği bir zaman geçmelidir.
- Göçün kalıcılığı: Göç hareketi bir derecede yerleşmek amacıyla yapılmalıdır.

Sanayi toplumları için iç göç olgusunu sistem açısından ve birey açısından açıklamak mümkündür (Tekeli,1998:11). Sistem açısından göç, işgücünü mekanda üretimi daha etkin kılacak şekilde yeniden dağıtarak mekan organizasyonunun sistemin taleplerine uyumunu sağlayan bir mekanizma olarak görülmektedir. Birey açısından ise; öncelikle fırsat sayısı artırılmaktadır. Yer değiştiren kişi mesleki ve sosyal hareketlilik sağlayabilmekte, yeni bir yaşam biçimi seçebilmektedir. İç göç

olgusu bu iki rasyonelin piyasa mekanizması içinde karşılıklı etkileşmesi ile ortaya çıkmaktadır.

İç göç açısından değinilmesi gereken diğer bir konu da kentsel iş gücü piyasasının yapısını da ortaya çıkaran kentleşme ve yerleşmedir. Kentteki yerleşme hem sosyo-ekonomik gelişme derecesine göre iş yaşamının bünyesini hem de sınıfsal yapıyı aksettirir (Kıray,1998:19). Buna göre kentlerin merkezinde kontrol ve idare fonksiyonlarının toplandığı merkezi iş piyasası bulunur. Bunun etrafında halka ya da merkezden dışa doğru uzanan parçalar halinde ekonomik güçleriyle orantılı olarak güçsüzlerin en kötü yerlerde en kudretlilerin de fizik şartları en iyi , prestiji yüksek çevrelerde yerleştikleri; arada kalan sahalarda da büyük oranda orta tabakaların yayıldığı görülür.

Sanayi Devrimi, kırsal alanlardan çektiği nüfusu belirli merkezlerde toplayarak kırsal alanlar aleyhine kentlerde nüfus birikimine yol açtı. Bugün sanayi toplumlarının temel bir özelliği, çalışan nüfusun büyük bölümünün tarım yerine fabrikalar, ofisler ya da dükkanlarda çalışıyor olmalarıdır. İnsanların %90'ından fazlası varolan işlerin büyük bölümünün yer aldığı ve yeni iş olanaklarının yaratıldığı kasaba ve kentlerde yaşamaktadır. Örneğin sanayileşmiş bir ülke örneği olarak İngiltere'de nüfusun neredeyse tamamına yakını kentsel nitelikli emek iken, tarımda istihdam edilen nüfusun oranı sadece %2'dir (Giddens, 2000:58-59).

Yörükân, köy ve kent toplumunu birbirinden ayırmak üzere Becker'in iki tür toplumsal gruplaşmadan bahsettiğini belirtmektedir. Bunlar "sacred" (kutsal) ve "secular"(laik) grup tipleridir. Becker'in kutsal dediği gruplaşmalar veya cemiyetler adetlerine, mala mülke ve toprağa bağlı cemiyetler iken laik gruplaşmalar veya cemiyetler ise haberleşme, ticaret ve sosyal ilişkiler konusunda serbestleşme ve hareketlilik sonucunda ortaya çıkmış cemiyetlerdir (Yörükân, 2006:14-15).

Birinci tip kutsal cemiyetler zihniyet ve sosyal bakımdan tecrit edilmiş hatta coğrafik bakımdan diğer gruplardan ayrılmıştır. Okuma yazma oranı düşük olup nisbeten hareketsizdir. Maişet kalıpları ve mülkiyet şekilleri basit olup şahıslar arası ilişkiler akrabalık, arkadaşlık, komşuluk gibi mahalli temas ve ilgi esasına dayanır. Bu topluluklarda değişmeye karşı direnç mevcuttur.

Seküler topluluklarda ise hem fiziki hem de sosyal hareketlilik mevcuttur. Ferdin içinde doğup büyüğü aile çevresine veya yere karşı duyduğu kutsallık duygusu azalmıştır okur yazarlık oranı yüksektir, faydalılık esas ve uzmanlaşma ekonomiye hakim olmuştur. Daha çok sözleşme esasına dayalı sosyal ilişkiler, sonradan kurulmuş müesseseler eliyle şekillendirilir ve fertlerin ve grupların davranışlarını yönlendirir.

Becker'in bu ayrımı köy-kent ayırımına denk düşmektedir. Sorokin'e göre köy ve kent ayrımı şu temel özelliklere dayanmaktadır (Yörükân, age:15):

Kent nüfusu tipolojik bakımdan iki temel bağ ile arazi ve devlet vatandaşlığı bağları ile birbirine bağlanmıştır. Kent kümelenmesinin tersine köy nüfusu ise hakim bir meslek, ekonomi, dil, akrabalık ve dini grup bağı ile birbirine bağlanmıştır ve kent toplumuna göre daha homojendir.

Kent nüfusu köy nüfusuna göre daha fazla tabakalanmış bir görünüm arz eder.

Kent toplumu içerisinde çeşitli meslek gruplarında iş bölümü esastır.

Köy gruplaşması kent gruplaşmasına göre daha küçüktür.

Kent toplumunun yoğunluğu köy toplumuna göre daha fazladır.

Kent toplumu köy toplumuna göre daha fazla dikey ve yatay hareketliliğe sahiptir ve heterojendir.

Değişme temposu kent toplumunda daha hızlıdır.

Kent gruplaşmaları içerisindeki etkileşim ağı köy toplumlarınınkinden daha geniş ve karmaşıktır.

Sanayi toplumunda göçün ortaya çıkışı dört farklı çerçevede açıklanabilmektedir (Tekeli, 1998:12-16): Birinci yaklaşım, sosyal gelişme anlayışı çerçevesinde, toplumun üretim örgütlenmesi açısından geçirdiği dönüşüme paralel olarak göçün ortaya çıkacağını varsaymaktadır. Kapalı tarım toplumundan sanayi

toplumuna gezerken yaşanan topraktan kopuş, bu yaklaşım çerçevesinde değerlendirilebilir.

İkinci yaklaşım, sanayileşmeye koşut ortaya çıkan bölgesel ve mekansal dengesizlik ve eşsitsizliklerin göçe yol açaacağını savunmaktadır. Buna göre örneğin kırla kent ve taşra ile metropol arasındaki istihdam, ücret ve sosyal çevre şartlarına ilişkin farklar, eşsitsizlikler gç kararında etkilidir.

çnc açıklama çerçevesi ise toplumsal gelişme ve fırsat eşsitsizlikleri olmasa da yerlerin ve insanların heterojenliğinden dolayı yine de göçler olacaktır. Birinci ve ikinci yaklaşımlarda gç asimetrik olup tek yönlü gç söz konusudur. çnc yaklaşım, tersi yönde de bir gç olasılığından söz etmektedir ki gç araştırmaları bu yaklaşımı doğrulamaktadır.

Dördüncü açıklama çerçevesi ise göç eden kişinin niteliği ile gücü açıklama taraftarıdır. Risk alma ve varış noktasındaki yeni sosyal sorun ve sorumluluklarla baş edebilme kapasitesine sahip kişilerin göç ettiği üzerinde durmaktadır. Bu çalışmanın benimsediği çerçeve sanayileşme sırasında bölgesel-mekansal dengesizliklere bağlı gç olgusunu savunan ikinci yaklaşımdır. Bu yaklaşım, i göçe, merkez-evre gerilimini de yansıtan bir açıklama getirmektedir.

Aşağıda da görüleceği üzere merkez ülkeler, sanayileşme ve kapitalistleşme sürecini 1900'l yılların başlarında tamamladıklarından köy kent nüfusu değişimini bu yıllarda gerçekleştirmiştir. Buna karşın evre ülkeler sanayileşmeye ve dışa açılmaya büyük çoğunlukla İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başladıklarından bu ülkelerde sanayileşme ve kapitalistleşme süreci halen devam etmektedir. Dolayısıyla evre ülkelerde başta gecekondulaşma olmak üzere alt yapı ve ulaşım, arsa, konut, kentle bütünleşme gibi bir dizi kentleşme problemi söz konusudur (zer, 2004:67-77). Burada gecekondulaşma sorunu emek piyasası düzenlemeleri açısından tartışılacaktır.

3.2.1.1. Gecekondulaşma ve Çarpık Kentleşme

Gecekondu kavramı köy ve kent ayrışmasından farklı bir konumu ifade etmektedir. Gecekondu, “bayındırlık ve yapı kurallarına aykırı olarak gerçek ya da tüzel, kamusal ve özel kişilerin toprakları üzerine, toprak sahibinin iradesi dışında izinsiz veya imar yasa ve planlarına aykırı olarak yapılan, yeterli kentsel hizmetleri alamayan, genellikle göç yoluyla kente gelmiş dar gelirli ailelerin yaşadığı barınak türü” şeklinde tanımlanabilir (Keleş, 1990). Bu teknik tanımın ötesinde gecekondu ve gecekondu sosyo- ekonomik hayatı temelden etkileyebilecek özelliklere sahiptir.

Sosyal bilimler açısından gecekondu kavramı, kentin planlanmış altyapısı tamamlanmış kesimlerinde yerleşmeye geliri yeterli olmayanlar tarafından kentin çevresindeki ya da kente yakın kentleşmemiş topraklar üzerinde barınma ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kendi imkanlarıyla kurdukları sağlık açısından da yetersiz konutlar olarak tanımlanmaktadır (Şenyapılı, 1978:85; Erkan, 2004:142).

Gecekondu problemi, köyden ve kırsal alandan göç eden ailelerin sayısı, kentin emebileceği miktardan fazla olduğunda ve ailelerin mevcut kent yapısına bütünleşmesinin sağlanamaması durumunda ortaya çıkmaktadır. Çevre ülkelerin büyük bir kısmı, gecekondulaşmanın baskısı altındadır. Kurulu kentin periferisinde yoksulluğun yapıştığı koloniler şeklinde yaşayan ailelerin manzarası, bu baskının görünümünü verir (Juppenlatz, 1970: 11-12).

Gecekondulaşma probleminin kaynağı, kırsal kesimden göçenlerin varlığı ve mülk sahiplerinin kent kenarındaki gecekondulaşmaya, bir anlamda kent hayatının dejenerasyonuna buradaki toprağı satarak katkıda bulunmasıdır. Söz konusu gettolar, kent standartlarında var olan temizlik, sağlık ve belediye hizmetleri gibi kentsel hizmetleri, yerel otoriteleri yok sayarak akamete uğratabilmektedirler. Gecekonducular, kamu arazisinin ve özel mülklerin kullanımını yasadışı yollardan da elde edebilmektedirler. Ekonomik olarak baskı altında bulunan sıkışık kırsal bölgelerden göç eden gecekonducular, yasal yollardan satın alamadıkları ya da kiralayamadıkları durumda işgal yoluyla “başlarını sokacak bir göz ev” konduracakları bir toprağı elde edebilmektedirler. Fakat burada bu kesimin “kendini

geliştirme” amacı gibi ahlaki bir meşrulaştırma argümanı da söz konusudur (Juppenlatz, 1970: 13-14).

Çevre ülkelerin idari kapasitesi yetersiz olduğundan gecekondulaşma problemi, yoksullaşma problemiyle beraber büyüyerek devam etmektedir. Bu mesele, kalkınmakta olan çevre ülkelerde, refah ve yoksulluk ile modernleşme ve geleneğin birlikte var olması bağlamında da önemlidir. Burada, kentin yoksul nüfusunun meşgul olduğu düşük verimliliğe sahip geleneksel faaliyetlerin, modern endüstrileşmenin sonucu olduğu ve ona bağımlı olduğu vurgulanmalıdır. Nitekim, yoksulluk, aşırı ve çarpık kentleşmenin sonucudur. Bu sonuç, merkez çevre işbölümünün doğasına da uygundur.

Kırdan kente göç, sanayi devriminden bu yana merkez ile çevre ülkeler arasındaki farkı ortaya koyan önemli göstergelerden biridir. İngiltere örneğinde olduğu gibi, Amerika’da da gelişmişlik ölçütü olarak temel ekonomik sektörlerdeki işgücünün oranına bakılmaktadır. Sanayileşmenin ilk dönemlerinde birinci sektör olarak da adlandırılan tarımsal istihdam baskın iken, daha sonraki dönemlerde insanlar sınaî üretim ve hizmetler sektörüne (ikinci sektör) yönelmiş; dolayısıyla tarımsal istihdamın oranı düşmüştür. 1990’ların başında ise amerikan işgücünün %80’i perakendecilik ve hizmetler gibi üçüncü sektör ile yönetim ve bilişim gibi dördüncü sektörde istihdam edilmektedir. Tarımsal istihdamın oranı ise %3’ün altına düşmüştür (Wheeler ve diğ., 1998:41). Çevre ülkelerde ise söz konusu değişime ilişkin veriler kentleşme oranları açısından incelenebilir. Tablo 3.1’de merkez ve çevre ülkelerde yıllara göre kentleşme oranları gösterilmektedir.

Tablo 3.1’deki veriler incelendiğinde, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Etüdler Dairesi Nüfus Bölümü’nün yaptığı hesaplamalara göre, nüfusun köy-kent dağılımı bakımından az gelişmiş ülkelerin, 2025 yılında ancak gelişmiş ülkelerin 1950’deki seviyesine erişebilecekleri anlaşılmaktadır. Sektörel istihdamdaki değişime ilişkin verilerin de kentleşme eğilimlerine paralel olacağı açıktır. Dolayısıyla, söz konusu değişim, kapitalist bir dünya sisteminin varlığının ve küresel meta zincirleri şeklinde bir ticari örgütlenmenin de göstergesi olarak değerlendirilmelidir..

Tablo-3.1: Merkez ve Çevre Bölgelerde Yıllara Göre Kentleşme Oranları (1950-2030)

Yıllar	Gelişmiş Ülkeler		Azgelişmiş Ülkeler	
	Kent Nüfusu (%)	Kır Nüfusu (%)	Kent nüfusu (%)	Kır Nüfusu (%)
1950	52.1	47.9	18.1	81.9
1955	55.2	44.8	19.7	80.3
1960	58.4	41.6	21.7	78.3
1965	61.5	38.5	23.7	76.3
1970	64.6	35.4	25.2	74.8
1975	66.9	33.1	26.9	73.1
1980	68.7	31.3	29.5	70.5
1985	69.9	30.1	32.3	67.7
1990	71.2	28.8	35.2	64.8
1995	72.3	27.7	37.7	62.3
2000	73.2	26.8	40.3	59.7
2005	74.1	25.9	42.9	57.1
2010	75.2	24.8	45.5	54.5
2015	76.4	23.6	48.0	52.0
2020	77.8	22.2	50.7	49.3
2025	79.3	20.7	53.4	46.6
2030	80.8	19.2	56.1	43.9

Kaynak: Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, 2007.

Çevre ülkelerde kentleşme ve emeğin sektörel değişimini YUP'nın etkilediği birinci bölümde ve bu bölümün altbaşlıklarında ortaya konmuştur. Bu bağlamda, çevre ülkelerde gecekondulaşma problemi, üç önemli yaklaşım etrafında tartışılmaktadır. Bunlar, “tampon kurumlar”, “marjinal sektör” ve “merkez-çevre/bağımlı kentleşme” yaklaşımlarıdır.

Tampon kurumlar yaklaşımı, kente bütünleşmeyi sağlayan geleneksel geniş aile, hemşehrilik, arkadaşlık, mahallelilik vb. gibi, gecekondular bölgesinde güçlü dayanışma ilişkilerinin varlığına işaret eden kurum ve ilişkiler bütünü gecekondular çevresinde ele alan bir yaklaşımdır (Özer, 2004:77-78).

Bağımlı kentleşme yaklaşımına göre, kapitalist sistemin bir parçası olan çevre ülkeler, merkez ülkelerin karar alma süreçlerine bağımlıdır. Gecekondu kavramı, bu yaklaşım çerçevesinde ortaya konan çağdaş kapitalist kesim ile geleneksel feodal kesim ayrımının kentleşme olayına fiziksel olarak yansması şeklinde ele alınmaktadır (Kongar, 1982:25-26). Buradaki bağımlı kentleşme yaklaşımı, Bağımlılık Okulu'nun daha önce bahsi geçen "uydu-metropol" bağımlılığı üzerine kurulmaktadır. Söz konusu uydu-metropol bağımlılığının çevre ülkelerde kentleşmeye yansması gecekondulaşma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada merkez-çevre yaklaşımı temel alındığından gecekondulaşma da bu çerçevede değerlendirilmektedir. Fakat bu yaklaşımlar birbirinden bağımsız olarak değerlendirilemeyeceği açıktır. Merkez-çevre yaklaşımı dünya sistemi açısından üst bir ekonomik çerçeve çizerken gecekondulaşmayı da bu çerçeve açısından değerlendirmektedir. Tampon kurumlar yaklaşımı sosyolojik bir bakış açısı ile meseleyi ele alırken marjinal sektör yaklaşımı ise emek piyasası çerçevesinde konuyu çözümlenmektedir.

Bilindiği gibi emek piyasası dönüşümleri, makro-ekonomik politikalar, sosyal değişimler ve emek piyasasına ilişkin düzenleme ve kurumların karşılıklı etkileşimi ile mümkündür. Dolayısıyla gecekondulaşma olgusu da bu üç yaklaşımın ortaya koyduğu çözümlenmelerin karşılıklı etkileşimi ile bütüncül bir şekilde anlaşılabilir. Tampon kurumlar yaklaşımının sonuçlarına yeri geldikçe değinileceğinden, merkez-çevre yaklaşımının görüşü ise bu tezin temel çerçevesi olduğundan ve birinci bölümde ele alındığından burada ayrı başlık altında incelenmeyecektir. Burada iç göç ve kent ekonomisi bağlamında marjinal sektör ve enformelleşme yaklaşımı ele alınacaktır.

3.2.1.2. Kent Ekonomisi, Marjinal Sektör ve Enformelleşme

Çevre ülkelerde güçlü merkezi hükümetin sanayileşmenin yöneticisi olduğu bilinmektedir. Bu endüstrileşmenin büyük ölçekte teknoloji transferine bağlı olduğu da bilinen bir gerçektir. Teknoloji transferinin çok hızlı olması, geleneksel zanaat ekonomisi olgunlaşmadan gerçekleştirilen prematüre bir sanayileşme ortaya çıkarmaktadır.

Kent ekonomisindeki bölümlenmeyi Geertz (1963a ve 1963b), Endonezya’da yaptığı çalışmalarıyla ortaya koymuştur. Geertz, geleneksel “pazar” (bazaar) ekonomisi ile firma ekonomisi ayrımını yapmış ve geleneksel “pazar” ekonomisinin genellikle aileden temin edilen emeğin yoğun kullanımına dayalı, birbirleri arasında yüksek derecede rekabet bulunan ve amaçları, kar maksimizasyonundan ziyade, kendi risklerini azaltmak olan çok sayıda küçük girişimden oluştuğunu belirtmiştir. Buna göre, geleneksel pazar ekonomisi, ticari ve bireysel hizmetlerde söz konusudur. Geertz, geleneksel pazar ekonomisinin takasın fazla olması ve verimliliği artırmak yerine emeğin yoğun kullanımı eğilimlerinden dolayı irrasyonel bir yapı arzettiğini vurgulamıştır. Bunun kırsal alanlardaki karşılığı, tarımsal nüfus artmasına rağmen kişi başına düşen verimliliğin artmamasıdır (Aktaran, Roberts, 1978:110). Geertz’in vurguladığı temel nokta, geleneksel pazar ekonomisinin sermaye birikimini engellemesi ve artık emeğin emilmesi anlamına gelen ve ekonomik kalkınmaya yardımcı olmayan bir hayat biçimi sunmasıdır.

Geleneksel pazar ekonomisinin tersine, firma ekonomisi ise gelecek yatırımlar ve genişleme için üretimin ve sermaye birikiminin rasyonelleşmesine dayanır. Geertz’in ayrımında bu iki ekonomi birbirine karşıt olarak işlemektedir. Firma ekonomisi, daha ucuz ve uygun ürün ve hizmetler sunarak geleneksel pazar ekonomisinin yerini almaktadır. Geleneksel pazar ekonomisinin varlığı ise sermaye birikimini sınırlandırmakta ve firma ekonomisini engellemektedir (Roberts, 1978:110).

Hanehalkı ekonomisi ile geleneksel pazar ekonomisinin mantığı aynıdır. Hanehalkı ekonomisindeki istihdamın amacı yalnızca kâr olmayıp, kendi mensuplarının emeğinin daha etkili kullanımınıdır. Bundan dolayı, ailenin genç bir üyesi ya da yaşlı bir üyenin emeğine önerilen işin getirisi daha düşüktür. Kent-kır ayrımı, kalkınmakta olan çevre ülkelerde yanlış anlaşılmaktadır. Geleneksel pazar ekonomisi hem kırsal hem kentsel bir olgudur ve ekonomik ve sosyal hayatta kalmanın temel bir stratejisidir. Geleneksel pazar ekonomisinin önemi, çevre ülkelerdeki ekonomik dinamiklerdeki değişime, tarımsal yapıların cevabı olmasındadır. Köyden göçen nüfus, çok uzun süreden beri köy topluluklarında oluşan aile temelli ekonomik örgütlenmelerini benzerlerini kullanarak kentte artan

istihdam olanaklarını değerlendirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla, geleneksel pazar ekonomisi, emeğin kentte emilmesini ve evre ülkelerde kentlerde köylülerin hayatta kalmasını sağlayan, ekonomik faaliyetlerin dinamik bir şeklidir (McGee, 1971'den aktaran Roberts, 1978:111).

Marjinal sektör kavramı ise küçük boyutlu, tek kişilik, yatay ve dikey örgütlenme göstermeyen, düşük verimli ve genelde geçici karakter taşıyan işleri ifade etmek için kullanılmaktadır (şenyapılı, 1981:26-29; Erkan, 2004:147; zer, 2004:78-80). Bu bakımdan marjinal sektör, geleneksel pazar ekonomisi ile enformel sektörden ayrılmaktadır. Günümüzde bütün gecekondulu nüfusunu temsil etmekten de uzaktır. Günümüzde modern-geleneksel ekonomi şeklinde blmlenebilecek olan kent ekonomisinde, geleneksel olan, hanehalkı ekonomisi ile pazar ekonomisini kapsarken; enformel sektör hem marjinal sektörü hem geleneksel ekonomiyi hem de modern ekonomideki geleneksel özellikleri taşıyan ve kayıtdışılık eğilimleri gösteren kesimleri içermektedir. Bu bağlamda enformel sektörü marjinal işlerle evre işlerin toplamı olarak tanımlamak mümkündür (şenyapılı, 1981:18 vd.; zşuca ve Toksöz, 2003:15-21).

şenyapılı (1981:18-33), gecekondulu nüfusun emek piyasasında merkez işlerde (birincil sektör), evre işlerde (ikincil sektör) ve marjinal işlerde (ikincil-altı/üçüncül sektör) alıştığını ifade etmektedir. İkinci bölümde incelendiği üzere merkez işler/birincil sektör, yüksek vasıf gerektiren ve yüksek ücretlerin olduğu kesim olurken ikincil sektör/evre işler ise modernleşme ve yine uzmanlaşmanın olduğu ekonomilerde örgütsüz/zayıf rgtli, vasıf düzeyinin düşük olduğu, çalışma şartlarının standartlaşmadığı, işçi giriş-çıkışlarının yüksek olduğu kesimlere işaret etmektedir. Marjinal sektör ise evre ekonomilerin en ucunda yer alan kesimi ifade etmektedir. Bir ekonomide merkez ile evre ve evre ile marjinal sektör arasında geçişler söz konusudur ve bu geçişkenlik bölümlenmenin kaotik yapısına işaret etmektedir. Taşeronlaşma bu çarpık emek piyasası ilişkilerinin sonuçlarından biridir.

evre ülkelerde, kent ekonomilerinde küçük ölçekli işletmeler, büyük ölçekli üreticiler tarafından taşeron olarak kullanılmaktadır. Daha önce de merkez ile evre arasındaki bölümlenmeye ilişkin zmlenmelerde ortaya koyulduğu üzere, Scott

(1976) gibi bazı yazarlar, küçük işletmeler, bağımsız çalışan zanaatkarlar ve gündelikçilerin büyük işletmelerden bağımsız olduğuna ilişkin kanaatin yanılıcı olduğunu vurgulamaktadır. Modern kapitalizmin yaygınlaşmasına paralel olarak, Peru'da Lima örneğinde olduğu gibi, küçük işletmeler ve bağımsız çalışanlar, kendilerine kredi veya ürünleri için istikrarlı güvenli pazarlar sağlayacak büyük işletmelerle göreceli bağımlılık ilişkileri geliştirmeksizin ayakta kalamazlar. Bu şartlar altında, küçük aile işletmelerine üretimin bir kısmının taşeronluğunu veren dışardan işçi kiralayan modern fabrikada üretimin kompleks ağı gelişmektedir. Küçük işletmeler ya da bağımsız çalışanların bağımsızlığı illüzyon olmakla birlikte, bu sektörler, ticaretlerinin ve küçük miktardaki üretim araçlarının kontrolünü ellerinde bulundurdukları düşüncesindedirler. Büyük işletmeler için talepteki dalgalanmalar ve belirsiz pazarlarda yatırımlarını genişletmek yerine küçük işletmeler eliyle üretimlerini dışsallaştırarak artırmak daha uygun bir yöntemdir (Roberts, 1978:117).

Bugün, ihracata dönük sanayileşme hamleleri içinde bulunan çevre ülkelerdeki kadın çalışmasının bir benzeri, 19. yüzyıl sonlarında, İngiltere'de görülmekteydi. Söz konusu dönemde, binlerce kadın terzi, merdiven altlarında, fabrikada üretilen tekstil ürünlerinin bitirilmesini sağlamaktaydı. Bu ilişki, bugün, çevre ülkelerde büyük işletmelerle (merkez) küçük işletmeler (çevre) arasındaki ilişkiye benzemektedir. Bu değişim de günümüzdeki merkez-çevre hiyerarşisini doğrulamaktadır.

Çevre ülkelerde, emek yoğun teknolojiler vasıtasıyla endüstrileşme sağlandığı bir gerçektir. Şu var ki ileri teknoloji yoğun yatırımlar da yatırım oranında vasıflı iş yaratmamakta, vasıfsız emeği kullanmaya devam etmektedir. Bu da daha az ödeme anlamına gelmektedir. Ancak işle ilgili eğitimin artırılması orta sınıflaşmayı ve yüksek ücret baskısını artırabilmektedir.

Çevre ülkelerdeki kentlerde, ücretli emekten farklı istihdam formlarının bulunması, kompleks bir sosyal durum yaratmaktadır. Çevre ülkelerde, büyük ölçekli ekonomik sektörün dışında, dört ana ekonomik faaliyet şekli belirlenmektedir. Bunlardan biri, küçük ve orta ölçekli firmalarda (KOBİ) ortaya çıkan rekabetçi

kapitalizm; ikincisi, aile üyelerinin yoğun kullanımına dayanan aile girişimleri; üçüncüsü, değişik alanlarda kendi hesabına çalışma ve dördüncüsü de hane içi hizmetlerdir. Ekonomideki yüksek gelir seviyelerine ulaşmak, küçük ölçekli işletmelerin temel amacıdır. İnsanlar, işten ayrıldıktan ya da emekli olduktan sonra kendi tasarruflarıyla kendi işini kurabilmekte ve merkez işletmelerle güvenli, istikrarlı ilişkiler kurabilmektedirler. Burada aile emeği, küçük çocuklardan yaşlılara kadar en geniş anlamda kullanılmaktadır. Küçük ölçekli sektörde girişim, kişisel ilişkiler ve güvene dayalı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu girişimler, rekabetçi piyasanın riskleri ile baş edememekle birlikte, bu riskler altında çalışmaktadırlar. Riski azaltmak için çalıştıkları, iş yaptıkları çevreyi genişletmeye çalışırlar. Çevre ülkelerde küçük girişimlerin karakteristikleri enformel sektörün özelliklerini taşımaktadır ve genel görünümleri birkaç başlık altında özetlenebilir (Roberts, 1978:127-131):

Küçük işletmeler, yakın çevresini ihtiyacı olduğu zaman işe almakta ve işler durgunlaştığında işten çıkarmaktadır. Vasıfsız çalışanlar, işlerinin geçiciliğini önceden kestirdiğinden, sürekli iş arama halindedirler. Bu ilişkilerde, karşılıklılık esastır. Akrabalık ilişkileri, arkadaşlık, aynı etnik ve dinsel bağlar, küçük ölçekli ekonominin dinamiğinin önemli bir unsurudur. Bu görelî yoğun ilişki tipleri, ekonomide güven temeli yaratmaktadır çünkü, küçük ölçekli sektördeki işlemlerin büyük bir bölümü, söylenmeden anlaşılan işlemlerden oluşur ve bunların başarısı, iş yapanların karşılıklı güvenine bağlıdır. Karşısındaki davranışını önceden kestirmek, güveni artırır.

Sosyal ilişkiler, ekonomik ilişkilere temel sağlamaktadır. Çevre ülkelerde kentlerde yaşamak, sosyal örgütlenme şekillerine hayati bir önem kazandırmaktadır. Küçük ölçekli girişimlerin büyük bir bölümü enformeldir ve bu nedenle devlet ve özel krediye erişim imkanları düşüktür. Dolayısıyla girişim sermayelerini artırma ihtimalleri de düşüktür. Çevre ülkelerde krediler sürekli büyük girişimlere gider ve küçük girişimler emek yoğun bir yapıda düşük verimlilik ve düşük kârlarda yüksek rekabet ortamında çalışmaktadırlar. Küçük bir iş kazasının bile küçük ölçekli işlerin bir bölümünü çökertme riski vardır. Girişimin yayılması, girişimcinin kontrol alanı ile sınırlıdır. Küçük girişimci, işini büyütme yerine devlet düzenlemesinden kaçmak

ve çalışanlar arasındaki güveni sarsmamak amacıyla başka bir küçük işyeri açmayı tercih etme eğilimindedir. Bu esneklik, sermaye birikimini yavaşlatır fakat bir işletmenin başarısı diğerlerini etkilemez.

Küçük ölçekli sektör, istikrarlı olmayan ve düşük gelirli işlere sahiptir fakat yüksek derecede örgütlüdür ve özellikle kentin çoğu göçmen sakini için ekonomik olarak hayatta kalmayı sağlamaktadır. Bu fırsatlar, hane halkı ve yakın sosyal akrabalar arasında dağıtılmaktadır. Bu şartlar, yoksulluğu iyi huylu hale getirmemekte fakat yoksulların ekonomik aktivitelerini anlamaya yardımcı olmaktadır. Kentteki gerçek hayat standartlarının düşmesi, aileleri var olan tüm emeği kullanarak hane içi istihdama yönlendirmektedir. Küçük ölçekli ekonomi ağları bu stratejilere imkan tanımaktadır.

Küçük ölçekli ekonomi şartları altında yoksulluk, sürekli bir mücadele anlamına gelmektedir fakat baş olunamayacak güçlükler ile yüzleşildiğinde pasifize olmak ya da sosyal izolasyon anlamına gelmemektedir. Düşük gelirli grupların işlerindeki ve coğrafi hareketliliklerindeki heterojenlik, güçlü bir sınıf bilincinin ve sınıf örgütlenmesinin gelişmesini engellemektedir. Yaşam pratikleri bireyselleşmekte ve diğerini görmezden gelme eğilimi ortaya çıkmaktadır. Bu kesim bir taraftan burjuvazinin elleri altında sömürülürken bir taraftan da bireysel girişim fırsatlarını içinde barındırmaktadır.

3.2.2. Bölümlenmede Toplumsal Cinsiyetin Rolü ve Emeğin Toplumsal Yeniden Üretimi

Kültürün emek piyasasındaki görünümü ise, bireylerin faaliyetlerini düzenlemesi ve emek piyasası kurumlarını oluşturması sırasında ortaya çıkmaktadır. Emek piyasasının doğasının belirlenmesi, mesela ücretlerin yapısı ve düzeyi gibi sonuçların ortaya çıkmasında sosyal norm vb. kültürel öğelerin etkisi vardır (Austen, 2003:5). Marksist ve feminist literatürde üzerinde durulan emeğin yeniden üretimi ve emeğin cinsiyete dayalı bölümlenmesi bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Emek piyasasındaki radikal değişimlere rağmen ücretli işe sahip olmayan kadınların çok olması, ücretli kadınlar tarafından yapılan ev işlerinin miktarı, mesleki

bölümlenme ve yoksul kadınların fazla olması gibi gerçekler nedeniyle, üretim ve yeniden üretim arasındaki ilişkiyi dikkatlice incelemek gerekmektedir.

Emeğin cinsiyete dayalı işbölümü ve emeğin toplumsal yeniden üretimi konularına gelmeden önce, sosyolojik çözümlenmelerde, emek piyasası teorilerinde (eril modeller) ve ekonomi-politikte (bölümlenmiş emek piyasası yaklaşımında birincil (erkek) ve ikincil (kadın) emek piyasalarının tanımlanması gibi) ataerkil paradigmanın (Fine, 1992:23-24) varlığından söz etmek gerekir. Fakat burada çalışmanın sınırlarını aşmamak ve konuyu dağıtmamak amacıyla emek piyasasında kadının ikincilleşmesine yol açan emeğin toplumsal yeniden üretimi ve cinsiyete dayalı işbölümü üzerinde durulacaktır.

Hane içi çalışanlar, toplam çalışan nüfusun önemli bir bölümünü temsil etmelerine rağmen çoğunlukla görünmez sosyal özneler oldukları bilinen bir gerçektir. Aslında burada görünmez olan, üretim ve yeniden üretim arasındaki kapitalist ilişkidir. Bu bağlamda, ekonomik sistemin temel problemi, daha dar alana sıkışmış olan “çevre” kadınının problemidir.

Kadının kamusal alandaki ikincillik ve tabiiyeti, toplumsal cinsiyet (gender) kavramı çerçevesinde açıklanmaktadır. Toplumsal cinsiyet, kadının ve erkeğin sosyal olarak belirlenen rol ve sorumluluklarını ifade eder. Toplumsal cinsiyet biyolojik farklılıklardan dolayı değil, kadın ve erkek olarak toplumun bizi nasıl gördüğü, nasıl algıladığı, nasıl düşündüğü ve nasıl davranmamızı beklediği ile ilgili bir kavramdır.

Toplumsal cinsiyet ayrımları hem kadınların hem de erkeklerin yaşamını şekillendirir ve sonuçta bu çeşitlilik sadece farklılıktan daha fazla anlam taşır. Öyle ki; kadın kategorisinde olma erkek kategorisinde olmaya göre, kadınların kaynaklara daha az ulaşmasını ve elde etmesini haklı gösterir. Bu eşitsizlik en belirgin olarak gelir ve servet dağılımında kendini gösterir. Dünya ölçeğinde yoksulların % 70'ini kadınlar oluşturmaktadır. Bu durum, “yoksulluğun feminizasyonu” olarak tanımlanmaktadır ve hem zengin hem de fakir ülkelerde mevcuttur Çalışma yaşamında kadınların eşit olmayan durumunu ve ev içindeki düşük statülerini yansıtan bir gösterge olarak yoksulluk oranı dışında, kadınların çalışma yaşamındaki ikincilliği ise özellikle çevre ülkelerde ihracata dayalı sektörlerde ortaya çıkmaktadır.

Yine dünya genelinde bir çok kadın çalışma imkanı bulamazken, çalışan kadınlar ise ancak erkek kazancının ortalama 3/4'ü kadar ücret kazanmaktadırlar (Akın ve Demirel, 2003:73).

BM 1980 yılı gözlemlerine göre küresel ölçekte, kadınların işgücünün üçte ikisi, kayıtdışı işlerde ve hane içi işlerde harcanmaktadır. Aynı rapora göre, kadınlar, dünya mallarının %1'ine sahiptir (Ostergaard, 1992). Cinsiyete dayalı bölümlenme, ücretli işlerde kadının ikincilliğine işaret ettiği gibi, ücretsiz işlerde ve hane içi rollerde de kadının tabiiyetini perçinlemektedir.

Kadınlar, ücretli emeğin ucuz ve güçsüz bölümünü oluşturmakta ve sömürüye açık bulunmaktadır. Genişleme dönemlerinde işe alınırlar daralma dönemlerinde işten önce onlar çıkarılır. Erkeklere göre üretkenliklerinden daha düşük düzeyde ücretlendirilirler. Aynı şekilde ödenmemiş hane içi emek, çalışan sınıfın yaşam standartlarını artırmakta, çocukların sosyalizasyonu ve bakımını sağlamakta; böylece bir sonraki çalışan nesli de yetiştirmektedir (Mackintosh, 1984).

Son zamanlarda yapılan “iş” tanımlamaları, yeniden üretim işlerini kapsayacak şekilde genişletilmiş ve uygulamalı çalışmalarda toplam iş yükünün hesaplanmasında dikkate alınmaktadır. Hesaplamalar konusunda tartışma olmakla birlikte, zamanın kullanımında, ev işleri ve ücretli emek toplanmaktadır.

Üretim ve yeniden üretim ilişkisinin doğası, kârı, artık değer olarak değerlendiren bir bakış açısıyla açıklanmaktadır. Ücretli işler emeğin mübadelesi iken, ev işleri emeğin meta olarak üretimidir. Mübadele için emek mutlaka üretilmeli ve diğer metaların üretiminde kullanılmalıdır. Yani emek mutlaka üretilmeli ve mübadele edilmelidir. Ücretler, üretime ait bir maliyet iken ev işleri (house work), maliyetlerden ayrılan ücret ödenmemiş emektir. Ev işlerinin kendi maliyeti olmasına rağmen bu ilişki yüksek bir artık değer garanti etmektedir. Kapitalistler bunu satarak değil (ücretsiz bir şekilde) alarak kâr ettikleri için ekonomide dolaşıma girememektedir. İşverenin burada kendi sorumluluklarını işçiye yüklemesi emek değer paradoksunu açıklamaktadır. Emeğin çoğu kendisini yeniden üretmeye uğraşırken daha azı işverene maliyet olarak yansır. Emek değer paradoksu, kölelik sisteminden farklı olarak ücretli emek sürecinde, üretim ve yeniden üretim

süreçlerinin birbirinden ayrılması, ücretli ve ücretsiz işin kapitalist ayrımı ve kapitalist birikimin ihtiyaç duyduğu toplumsal yeniden üretimin bağımlılığı ile açıklanmaktadır (Picchio, 1992:97). Başka bir deyişle, kölelik sisteminde üretim ve yeniden üretim süreci, ücretli ve ücretsiz iş ve toplumsal yeniden üretim süreçleri birbirinden ayrı değerlendirmiyordu ve kölenin değeri, bütün bu süreçlerin toplamı üzerinden hesaplanıyor ve ücretlendiriliyordu. Ücretli emekte ise bu süreçler birbirinden ayrılmıştır ve işveren bu süreçlerin tamamından faydalananı olmakla birlikte sadece üretim sürecinde yer alan ücretli emeğin karşılığını ödemektedir. Toplumsal yeniden üretimin bağımlılığı eve ekmek getiren üzerinden gerçekleşmektedir.

Geleneksel zamanlarda erkek eve ekmek getiren, kadın ev işlerini gören iken, modern zamanlarda hem kadın hem erkek ekmek getirmeye başlamış fakat ev işleri kadının üzerinde kalmaya devam etmiştir. Bu bağlamda çevre ülkelerdeki kadın istihdamının niteliği ucuz emek olması ve ikincilliğidir.

Üçüncü dünyada ihracat endüstrilerinde kadın istihdamı, 1950'lerin sonlarından itibaren bütün ülkelerde kadın emeği eğilimli emek yoğun endüstrilerde başlamıştır ki bu endüstriler, ücret maliyetlerine duyarlıdır ve kadın emeği, erkek emeğine göre daha ucuzdur. Bu işlerin gerektirdiği meslekler de cinsiyete dayalı işbölümüne uygun olarak kadın işgücünün özelliklerine uymaktadır. El becerisi ve dikkat isteyen sıkıcı fakat kolayca öğrenilen işler, kadınların dikiş, yiyecek hazırlama ve diğer ev işlerinden kültürel ve geleneksel olarak alışkın oldukları işler olup kadınların uygun işçiler olmasını sağlamaktadır. Fabrika işini çocuk bakımıyla bağdaştırmanın zorluğu da bekar, sağlıklı, genç kızlardan oluşan bir işgücünün yüksek devir oranı, düşük ücretle birlikte üretkenliği düşürmeden çalışmasını sağlamaktadır. Emek yoğun endüstriler, düşük sermaye, görece basit teknoloji ve düşük uzmanlık gerektirdiğinden iş piyasasına dahil olma noktasında engeller de daha azdır. Gelişmiş ülkelerde bile bu endüstriler, yüksek rekabet endüstrileri olup düşük kâr marjlarıyla üretim maliyetleri üzerinde, özellikle de ücretler üzerinde sürekli baskı oluşturarak ucuz kadın işgücü kullanımı zorlamaktadır.

Emek yoğun, özellikle kadın emeğinin yoğun olduğu endüstriler ücret rekabeti açısından bu nedenle yeni endüstrileşmekte olan ülkelerden daha hassastır. Kalkınma stratejileri düşük ücretli kadın emeğine dayanmaktadır. Kadın işçiler yeni endüstrileşen çevre ülkelerde bazı sektörlerde, istihdamın dörtte üçünü oluşturmaktadır (Standing, 1991:20).

İhracat fabrikalarında kadın çalışmasının nedeni, erkekler gibi, çalışmaya gereksinim duymalarıdır. Öncelikle ekonomik nedenlerle çalışmak istemektedirler. Gelişmekte olan ülkelerde ekonominin yapısı, kadınlar için modern anlamda ücretli işler sağlamadığından tarım, ev içi çalışma, enformel sektör gibi ikincil işlerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bu nedenle ister iç üretim, isterse ihracata dönük olsun fabrika işi tercih edilmektedir. Bugün 1.5 milyon civarında kadın işçi ihracata yönelik üretim yapan fabrikalarda istihdam edilmektedir. Bu durum “emeğin feminizasyonu” olarak adlandırılmaktadır (Lim, 1990).

Kadınların fabrikada çalışmaları çoğunlukla evleninceye kadar mümkün olmaktadır. Bundan sonra çalışması kocanın da aynı çalışma ve yaşam kültürünü özümsemiş olmasına bağlıdır. Bundan sonra kadının görevi daha çok hane içi rollere ve emeğin yeniden üretimine yönelmektedir.

Üretim ve emeğin yeniden üretimi süreçleri bir bütündür; gelişkin, üretim kapasitesini artıracak bir üretim yapabilmek, gelişkin bir işgücüne sahip olmayı gerektirir. Üretim ve emeğin toplumsallaşması, toplumsal işbölümündeki artış, üretim süreciyle emeğin yeniden üretimi süreçleri arasındaki bağı da dolayışsılaştırmakta, çok daha açık hale getirmektedir. Kapitalizm, başından itibaren emeğin yeniden üretimini, işçinin harcadığı enerjinin fiziksel olarak yerine konulması olarak almış, işgücünün fiyatını, her zaman, en alt sınırdaki tutma eğiliminde olmuştur. İşçinin emeği kiraladığı süre boyunca çalışma sürekliliğini sağlayacak, ona disiplin ve düzenlilik kazandıracak tedbirler ise çoğu zaman kadının çocuk bakımı rolüyle birlikte ailede başlamaktadır.

Emeğin arzı, hayat standartları ve emek birimlerinin sayısı olmak üzere iki boyutta tanımlanmaktadır. Emek arzı, belli sayıda bir nüfusu ve bunların emek piyasasına girişini garanti eden sosyal bir süreçtir. Son zamanlarda hayat

standartları ve sosyal yapıların tanımlanmasına emeğin yeniden üretimi açısından yeni bir önem atfedilmektedir. Fakat hayat standartlarının doğası, nüfusun yeniden üretimi anlamında ve işverenler için maliyet anlamında ikili bir yapı arz etmektedir. Dolayısıyla kendilerinin ve ailelerinin yeniden üretimi şartlarını dikkate alan emekçilerin alışkanlıkları ve beklentileri ile emek süreci için gerekli olan sağlık, disiplin, eğitim, vasıfla ilgili işveren beklentileri ile özel mülkiyete dayalı sosyal bir sistemle ilgili devletin beklentileri olmak üzere ikili bir perspektiften etkilenir.

Alışkanlıklar, beklentiler ve hayat standartları ile ilgili farklı bakış açıları, çalışanlar ve işverenler ve tüm çalışan nüfus ile devlet arasında potansiyel bir radikal çatışma kaynağıdır. Hayat standartları ile ilgili “yükselen beklentiler” ve “üretimin maliyeti” şeklindeki iki zıt özelliği, emek metasının karakteristik özelliğidir. Diğer metalar, maliyetleri ile ilgili otonom değerlere sahip değilken, insan yaşamı sınıflar arası güç ilişkilerine ve emeğin bölümlenmesine dayanan bir süreçte sermaye haline gelmektedir. Tüketimin görece sosyal gücü açıklamasından dolayı, hayat standartları nüfustaki çatışmayı açıklamaktadır. Bir taraftan tüketim şekilleri, hâkim sınıfın egoizmi tarafından belirlenirken öte yandan da ücretli çalışanlar, ev işçileri ve diğerlerinin düş kırıklığı ile belirlenmektedir. Ücretler ve gerçek hayat standartları arasındaki cari ilişki, bütün olarak emeğin toplumsal yeniden üretim sürecine dayanmaktadır. Emeğin yeniden üretim süreçleri, aktif olan sosyal özneleri, üretim yerlerini ve bunların tamamlayıcı unsurlarını içerecek şekilde Tablo 3.2’de özetlenmektedir.

Bu tablo, ücretli ve ücretsiz işçiler arasında çalışan nüfusun farklılaşmasını göstermektedir. Üretim fonksiyonunun ayrımı, tarihsel olarak bireyler, üretim yerleri ve kurumlar arası bir ayrımı getirmektedir. Bu farklılaşma, ücretli ve ücretsiz işler arasında bir ayrımı da beraberinde getirmektedir ve bu sürekli bir yapı değildir. Bu yapıda, çalışma tutumları, ücretli mal ve hizmetler; üretim yapısına bağlı olarak aile yapısı, kurumlar, demografik yapılar, sınıflar ve cinsiyetler arası güç ilişkileri değişikliklere sebep olabilmektedir.

Tablo 3.2. Emeğin Toplumsal Yeniden Üretim Süreci

Sosyal özneler	Ücretli emek	Ücretsiz hane içi emek	Kamu kurumları
Üretim yeri	Fabrika	Ev	Hastaneler, okullar ve diğerleri
Yeniden üretim birimi için mal ve hizmetler	Ücretli mallar	Ev işleri	Hizmetler ve yararlar

Kaynak: Picchio, 1992:120

Ev işleri ve ücret yığını ile bunları sağlayan özneler karşılıklı bağımlıdır. Ücretli malları sağlayanlar, ev işlerine ihtiyaç duyarlar çünkü emek gücü ev işlerinin ve ücretli malların birleşik bir ürünüdür. Kapitalizmin problemi, üretim aşamasında emeğin yeniden üretim maliyetini karları azaltmadan sabit tutmaktır. Bu değişik şekillerde gerçekleştirilebilir (Picchio, 1992:121): Birincisi, çalışan nüfusun hayat standartlarını seviye ve birleşim anlamında aşağıda tutmaktır. Diğeri, yüksek verimlilikle ücretli mal ve hizmetlerin maliyetini azaltmaktır. Bir diğeri yöntem, üretim maliyetlerini devlete transfer etmektir. Dördüncü ve son yöntem ise, toplumsal yeniden üretimin maliyetleri, kadının ev işleri artırılmak suretiyle aileye yüklenmesidir. Eğer yeniden üretim sürecinde ailenin yeri tam olarak tesbit edilmezse, devletin rolü ve sosyal sistem tam olarak anlaşılacaktır.

Emeğin toplumsal yeniden üretimi ve kadın emeğinin ikincilleşmesi konusunu, Mackintosh (1984), “emeğin cinsiyete dayalı bölümlenmesi” ve “kadının (erkeğe) tabiyeti” başlıkları altında ele almaktadır. Emeğin cinsiyete dayalı olarak bölümlenmesi, kadın ve erkeklerin çalıştığı ücretli işlerde, kadın çalışanların belli endüstriyel sektörlerle ve bu sektörlerde belli işlere yönlendirilmesi şeklinde açıklanmaktadır. Bu işlerde de kadınlar düşük ücretli olarak çalıştırılmakta, vasıfsız olarak nitelendirilmekte ve hiyerarşik ve otoriter kontrol açısından kötü çalışma koşullarında iş görmektedirler.

Sadece ücretli işlerde değil, tarım kesiminde, ya da kentte kendi hesabına çalışmada, üretim ve ticarete veya yemek yapımı ve çocuk bakımı gibi hane içi işler gibi ücretsiz işlerde de kadınların aleyhine bir cinsiyete dayalı işbölümü vardır ve

kadınlara herhangi bir yarar sağlamaksızın kadınların çalışmasını gerektirir. Böylece, bu roller kuşaktan kuşağa öğrenilerek aktarılmakta ve toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü rolleri de pekişmektedir.

Cinsiyete dayalı işbölümü, kapitalist üretimin karını artırmakta kullandığı bir yapı olduğundan, kapitalist üretim sistemi tarafından desteklenmektedir. Kadınlar erkeklere nazaran verimliliklerine göre daha düşük ücretlendirildiklerinden hem gelişmiş ülkelerde hem de Üçüncü Dünya’da kar artışı sağlamaktadır. Ayrıca kadınlar, “yedek işgücü ordusu” olarak da işlev görmekte ve kapitalist birikim rejimine fayda sağlamaktadır. Kadınlar, düşük ücretli ve eve/erkeğe bağımlı olduklarından daralma dönemlerinde kolaylıkla eve gönderilebilmekte ve ekonomik genişleme dönemlerinde tekrar işe çağrılabilirler (Mackintosh, 1984:7). Benzer bir tartışma, ücretsiz hane içi yeniden üretim işleri için de yürütülebilir. Kadınların ücretsiz yaptığı hane içi tüketime yönelik (yemek, çamaşır, çocuk bakımı vb. gibi) ev işleri, çalışan sınıfın yaşam standartlarını kendilerine sağlanan ücretin çok ötesinde yükseltmektedir. Öte yandan çocukların sosyalizasyonu ve bakımı da gelecek dönemdeki işgücünün yetiştirilmesi anlamına gelmektedir. Kadınların omuzlarına binen bu hizmetler, alternatif olarak sadece devlet tarafından fakat çok yüksek maliyetlerle sağlanabilmektedir. Öte yandan bu hizmetlerin ücretsiz olarak yapılıyor olmasının ücretleri aşağı doğru çektiği yönünde tartışmalar da mevcuttur (agm, 7-8).

Sonuç olarak, emeğin toplumsal yeniden üretiminin kadınlar tarafından hane içi ev işleri bağlamında ücretsiz olarak yapılıyor olması, onların düşük ücretli işlerde çalıştırılmasının ideolojik temellerini de oluşturmaktadır. Düşük ücretli işler, kadınların evde kalmasını zorlamakta, böylece emeğin toplumsal yeniden üretimi garanti altına almaktadır. Bu bağlamda, kapitalist üretim biçimi, erkeklerin kadınlar üzerindeki tarihsel baskısını (ataerkillik) yeni biçimler altında devam ettirmektedir (Fine, 1992:47-56). Dolayısıyla kadının hane içindeki karşılıksız emeği ve emek piyasasındaki ikincilliği, sadece kapitaliste değil, hane içindeki erkeğe de, hem bakım hizmetlerinin ücretsiz sağlanması açısından hem de kriz dönemlerinde kadın işgücünün piyasadan çekilmesiyle birlikte erkek emek kitlesinin işsiz kalmaması bakımından yarar sağlamaktadır.

3.3. Yapısal Uyumun Yerel Dinamikleri: Çalışmaya İlişkin Algı Ve Tutumlar

Psikolojide “bilişsel davranışçılık” (cognitive behavioralism) olarak adlandırılan teori insanların kararlarını kafalarındaki resme bağlı kalarak verdiklerini ortaya koymaktadır. Coğrafyada da çevreyi nasıl algıladığımız, düşünce ve algılarımızın davranışa nasıl döküldüğünü anlatan ekol davranışsal coğrafya olarak adlandırılmaktadır. Buna göre nerede yaşayacağımız, nerede çalışacağımız, nereden alışveriş yapacağımız ya da nereleri ziyaret edeceğimiz gibi soruların cevapları bizim mekanlar hakkındaki iyi ya da kötü, güzel ya da çirkin, güvenli ya da tehlikeli gibi algılarımıza dayanır. İnsan-çevre ilişkisini daha iyi anlayabilmek için 1960’lardan itibaren öznel (subjektif) çevreye, “her insanın kendi algıladığı biçimiyle çevre”ye, başka bir deyişle insanların kafalarında ve yüreklerinde yatan “bilinmeyen ülke” ye (terra incognitae) daha fazla önem verilmeye başlanmıştır (Tümertekin ve Özgüç, 2002:52-55).

Buna göre algılama olayı ve bunun sonucunda beliren zihinsel model iki ana kaynaktan beslenmektedir: bunlardan biri, kişinin çevreye ilişkin kendi görüşü ve ikincisi de bu görüş üzerindeki kültür etkisidir. Her kişinin kendi içgüdüleri, duyguları, düşünce ve hislerinden hareketle oluşturduğu bir mekan imajı vardır. İnsanın tercihi, değerlendirmeleri, kararları ve davranışları bu imaja dayanır. Ancak coğrafyacılar için kişisel mekandan daha önemli olan kişinin dünya görüşü üzerinde kültürün etkisidir. Dolayısıyla çevrenin farklı kültürlerde farklı algılanmasının altında bu kültürel etki yatmaktadır.

Mekansal karar verme süreçlerinin önemli bir parçasını oluşturan zihin haritaları da bu görüşten hareketle analiz edilmektedir. Zihin haritaları, “insanın kendi mekansal yerleri hakkında bilgi edinme, bu bilgileri depolama, çağrışım yapma ve değiştirmeyi mümkün kılan bilme-öğrenme süreçlerini içine alan bir yapı” olarak tarif edilmekte ve bu tür bilginin mekansal karar verme süreçlerinin önemli bir parçasını oluşturduğu varsayılmaktadır. Kişilerin dünya görüşleri üzerinde, kişinin toplumsal sınıfı, eğitimi ve yaşadıkları yerin etkileri vardır. İnsanların büyük çoğunluğu için kendi evlerinin bulunduğu yer, tanıdık olan yer, tek tercih ettikleri

“yer”dir, yurttur, memlektir. Zihin haritalarının farklılaşmasında, cinsiyet de önemli bir etkidir ve kız çocuklarının genelde anneye yakın bir yerde, kapalı mekanlarda koruma altında tutulması mekansal deneyimlerinin ve dünya görüşlerinin sınırlanmasına yol açmaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2002:55-56).

Yapısal uyumda “esnekleşme argümanı” çerçevesinde coğrafi esnekliğin bir uygulaması olarak “merkez” ve “çevre” arasında yeni bir emek piyasa farklılaştırması yaratılmasından, yeni coğrafyalarda farklı “emek piyasalarının oluşturulmasına” kadar ve bu piyasalarda “ücret farklılaştırması”na kadar bir dizi düzenleme söz konusudur. Burada küresel kapitalizmin yaygınlaşmasını ve derinleşmesini sağlayan yapısal uyum düzenlemeleri, kapitalizm öncesi var olan üst yapı unsurlarından, ataerkil kapitalizmde ve emeğin toplumsal yeniden üretiminde olduğu gibi , piyasada içkin “yaşam tarzları” , “girişimcilik kültürü” ve “iş ahlâkı”ndan da yararlanmakta ve bu değerleri dönüştürmektedir. Önceden var olan hiyerarşik dizge, küresel kapitalizm tarafından yerel emek piyasasını uyumlaştırmak amacıyla kullanılmakta ve kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkileri var olan bu dizge üzerinden yürütülmektedir.

Weberyen okumayla kapitalizmin Protestan iş ahlakından doğduğu ve örgütlenme ve kurumsallaşmanın bu temeller üzerinde yükseldiği söylenebilir. Bu, merkez ülkeler açısından doğru bir okuma olabilir; fakat çevre ülkelerde kapitalizmin yaygınlaşmasını açıklamakta yetersiz kalacağını düşünmekteyim. Örneğin Türkiye’de Anadolu’da son yıllarda ortaya çıkan sanayileşmeyi de “islamî kalvinizm” (ESI, 2005) şeklinde okuma eğilimi de mevcuttur. Fakat, burada etkili olan yerel dinamiklerin kalvinist/Protestan ahlaktan farklı olduğunu düşünüyorum. Adını koyamamakla birlikte burada söz konusu yerel dinamikleri özetlemeye çalışacağım.

Çalışma/iş ahlakı, iş ahlâkı, genel olarak, “ekonomik faaliyetleri yürütürken dürüstlük, güven, saygı, adaletli davranmayı ilke edinmek ve topluma destek olacak şekilde hareket etmek” şeklinde tanımlanabilir (McHugh, 1991:15). İş ahlâkının temel eksenini, ekonomik faaliyetlerin özünü oluşturan “rasyonellik” ve “etkinlik” ancak tam rekabeti benimseyen piyasalarda gerçekleştirilebileceğinden, bütün üretim

girdilerinden ve insan kaynaklarından tam olarak yararlanabilmek ve sömürmeden kullanmak oluşturmaktadır.

Yerel ekonomilerde, üretimi kısıcıcı ve reel ekonomiyi ihmal eden bir politika izlenmesi durumunda, toplam talep karşısında toplam arzın düşüklüğüne neden olarak enflasyonist bir ekonominin yaratılacağına dikkat çekilmektedir. Ayrıca, üretim ekonomisinin zayıflaması, istihdamın daralmasıyla ortaya çıkan bir “işsizlik sorununa” yol açarak, gelişmiş bir toplum olma yolunda çok önemli bir işlev gören birincilleşmeyi engellemekte ve birincil sektörün yetersizliği ise toplumsal gelişmede oldukça önemli rol oynayan beyaz yakalı sınıfın gelişmesi olumsuz etkilenmektedir. Ülke kaynaklarının “rant”tan çok, “yatırım”a dönüşmesi, şirketleşmeyi ve yeni işletmelerin kurulmasını teşvik edeceğinden bu kötüye gidişi durduracaktır. Çünkü şirketleşmelerin sayısı arttıkça, eğitimde fırsat eşitliği yoluyla yüksek öğrenim görmüş olan teknik eleman (tekniker, teknisyen ve mühendis) mali müşavir, muhasebeci ve çeşitli alanlarda mesleğini icra edenler “beyaz yakalı orta sınıfı” oluşturarak toplumsal tabakalaşmada önemli bir denge unsuru oluştururlar. Böylece, iş etiği teorisyenlerinin bakış açısıyla, rant ekonomisinin bir zaman sonra sosyal sınıf dokusu ve ortaya çıkan gerginlikler, yatırım ekonomisiyle tam tersine çevrilerek, sosyal denge ve sosyal bütünleşmeyi temin edecektir (Bayrak, 2001:31). Girişimcilik kültürü, tam da bu noktada teşvik edilen ve kapitalist üretim rejimi ile de örtüşen bir vasat oluşturmaktadır.

İş ahlakı ile ilgili diğer bir konu, insanın işletme içinde gelişmesi, bir "yetişkin" haline gelebilme imkânı elde etmesi ve sorumluluklarını tam anlamıyla kullanarak, bir yetişkin gibi davranmasını sağlamayı da içeren işletme içi yönetsel ahlaktır. Buna karşılık, çalışanların da sadakat ve bağlılık yükümlülükleri vardır. Kapitalist işletmeciliğin temel ahlaki değerleri olarak kabul edilen bu ilkeler, çevre ülkelerde var olan (ataerkillik, büyüklere saygı ve bağlılık, çalışmanın, alın terinin kutsallığına ilişkin dinsel değerler vb. gibi) tarihsel toplumsal değer ve tutumlarla birleştiğinde sorunsuz bir fabrika sistemi ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan yine toplumdaki kalkınmacılık anlayışı, toprağa bağlılık ve “kendi memleketine yatırım yapma” “sosyal sorumluluğu”, hemşericilik ve diğer

mahalli sosyal dayanışma kalıpları da kapitalist üretim ve bölüşüm rejimi ile örtüşebilmekte ve yapısal uyumun yerel piyasa öğelerine dönüşebilmektedir.

Japonya’da geleneksel değerler “sosyal güven” ve “başarı odaklılık” bugünkü “yalın üretim” anlayışının gerisindeki itici güç olmuştur. Çin’de israftan kaçınma anlayışı, en küçük oyuncaktan bilgi teknolojilerine kadar bir dizi ürünün değişik kalite ve ebatlarda üretilmesiyle yeni bir form kazanmıştır. Çinliler en küçük en kalitesiz malzemeyi bile değerlendirmektedirler. Türkiye’de çalışmanın ve alın terinin kutsallığı konusundaki dini öğretiler, modern fabrika sisteminde köylü emekçilerin itirazsız itaatini sağlayan bir faktördür. Hemşericilik ve toprağa bağlılık (dünyada mekan, ahirette iman) kendi memleketine yatırım yapmayı sağlayan itici faktördür. Sermaye, mekanında kalmaktadır. Toplumdaki “devlet baba” anlayış ve beklentisi, yatırımların ancak devlet desteğiyle (teşviklerle) harekete geçmesini sağlayan yerel bir dinamik olmayı sürdürmektedir.

Çalışma ve girişimciliğe ilişkin söz konusu tutum ve davranışlar, toplumdaki sosyal dayanışma kalıpları ile de birleşerek yine Türkiye örneğinde, işe alma ve işten çıkarmadan borçlanmaya, aile işletmeciliğinden bürokratik prosedürlere kadar bir dizi ilişkiyi biçimlendirmektedir. Bu değer yargılarındaki sapmalar, kapitalist üretim ve bölüşüm mantığı ile birleştiğinde rüşvetten mafyaya kadar çeşitli yolsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Vergi salımı, kaynak tahsisi gibi akçal işlerde söz konusu değer yargılarındaki sapmalar, devletin de mafyalaşmasına yol açmaktadır. Örneğin kamu arazileri belli kişi ve gruplara –siyasal, bürokratik güçleri nisbetinde- dağıtılabilmektedir.

Sonuç olarak çalışmaya, bölüşüme ilişkin yerel algı ve tutumlar, iskan biçim ve sorunundan uluslar arası ticaret ağları ve meta zincirlerine kadar geniş bir alanda etkisini göstermekte ve kapitalizm tarafından kullanılmaktadır. Bu tutum ve algılar kapitalist üretim rejimine uyumu her hâl-ü kârda kolaylaştırmaktadır. Çünkü liberal kapitalizmin “bırakınız yapınlar bırakınız geçsinler” ilkesi gereği piyasada tutunabilen, hayatta kalabilen artığa el koymaya devam edebilecektir.

3.4. Çevre Ülkelerde Yapısal Uyum ve Bölümleme: Genel Bir Değerlendirme

Çevre ülkelerde yapısal uyumun emek piyasalarında bölümleme üzerine etkileri tarım sektörü, ticaret liberalizasyonu, finansal sektör ve politik açıdan birkaç başlık altında toplanabilir (Agénor, 2000:548-551):

Çevre ülkelerde tarım sektörü ve sanayi sektörü üzerindeki yapısal uyum politikaları ile emek gücünün kompozisyonuna müdahale edilmektedir. Bazı ülkelerde tarım sektörü üzerindeki yükler ve tarım ürünleri ihracatından alınan vergiler, tarımsal üretim üzerinde caydırıcı etkiye sahip olmaktadır.

Ticaretin liberalizasyonu, çevre ülkelerde emek-yoğun sektörlerde yoğunlaşmayı getirmekte ve bu da merkez lehine çevrenin sömürülmesi anlamına gelmektedir. Vasıflı emek talebi göreceli olarak artmakla birlikte vasıflı ve vasıfsız emek (birincil/ikincil sektör) arasındaki ücret farkı artmaktadır. Serbest ticaretle birlikte Hecksher-Ohlin-Samuelson teoreminin varsayımları altında, korumasızlığın neden olduğu bir malın iç piyasa fiyatlarındaki bir düşüş, o malın üretiminde kullanılan üretim faktörlerinin fiyatını da düşürmektedir. Vasıfsız emek yoğun bir sektörde üretilen bir mal üzerindeki tarife indirimleri, bu malın üretiminde çalışan işçilerin gerçek ücretlerinde düşüşe neden olmakta ve bu da ücret eşitsizliğini artırmaktadır. Tersinden, ithal edilen sermaye mallarının üretiminde kullanılan vasıflı emeğin ücretlerinde ise artış yönünde farklılaşma olmaktadır . Kaldı ki, yukarıda ayrıntılı olarak ele alınan küresel meta zincirlerinin oluşumunda da bu farklılaşmanın etkili olduğu bilinmektedir.

Ticaret liberalizasyonunun diğer bir olumsuz etkisi, cari açığı artırma ihtimali ve bunun sonucu olarak kredibilitenin düşmesiyle sonuçlanabilecek politik risklerdir.

Çevre ülkelerde emek piyasasının temel yapısı, üç sektör üzerine kuruludur. Bunlar hâlâ büyük bir kitleyi istihdam eden kırsal kesim, kendi hesabına çalışma ve sınırlı sayıda ücretli çalışmayı içeren kentsel enformel sektör – ikincil sektör - (Bu sektörde ücret esnekliği oldukça yüksek, istihdam güvencesi düşüktür. Asgari ücret vb. gibi yasal emek piyasası düzenlemeleri bu sektörde uygulanamaz.) ve sözleşmeli,

sosyal güvenceli çalışmayı ifade eden formel kentsel sektördür (birincil sektör) (Agénor, 2000:541). Burada ücretler yasal düzenlemelerle belirlenir; sektörün genişliği, yasal düzenlemelerin kapsamına bağlıdır. Sendikalaşma düşük oranlarda seyretmektedir.

Emek piyasası düzenlemeleri, gerçek ücret kayıpları, birincil-ikincil sektör ücret açıkları, geçici istihdam, alt sözleşme uygulamaları gibi bölümlenmeyi/parçalanmayı artırıcı uygulamalar içerebilmektedir (Agénor, 2000:550). Dolayısıyla merkez ülkelerde esnekleşme, teknoloji ve mühendislik (know-how) yatırımlarından ileri gelirken, çevre ülkelerde esneklik, daha çok düşük ücretli vasıfsız emeğin kullanımıyla ilgilidir. Merkez ülkelerde yüksek uzmanlaşma söz konusudur fakat çevre ülkelerde firma içinde işbölümü düşük düzeydedir. Çevre ülkelerde ekonominin bel kemiği olan küçük firmalar bireysel hareket edip yetersiz sermayeleri nedeniyle düşük ücretli yoğun emek kullanımı üzerinden rekabet ederken merkez ülkelerde rekabet, müşterek etkinliğe dayalıdır (Rasmussen, Schmitz ve Dijk, 1992:3).

Düşük ücretli vasıfsız emek kullanımı, çevre ülkelerde rekabetin başat aracı olup bölümlenmenin de temel dinamiklerinden biridir. Böylece uluslar arası yeni iş bölümünde çevre ülkelerin konumu belirginleşmekte ve yerel düzeyde bölümlenmenin karakteri de ortaya çıkmaktadır: Vasıfsız ve/veya kadın emeğinin ikincilleşmesi, yerel piyasada enformel istihdamın yaygınlaşması. Yapısal uyumun söz konusu bölümlenmedeki rolü ise, bir kez daha vurgulamak gerekirse, kırsal kesimdeki nüfus fazlasını kentlere çekmek adına tarım kesiminde nitelikli bir desteklemeye yer vermemesi; kentsel kesimde ise, düşük ücretli ve vasıfsız emek kullanımına yönelik sektörleri desteklemesidir. Öte yandan çevre ülkelerde var olan kapitalizm öncesi üretim ve bölüşüm ilişkileri de çevresel bir formasyon olarak küresel meta zincirlerine eklenmeyi kolaylaştırmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVEDEN SAHA ARAŞTIRMASINA: TÜRKİYE'DE YUP VE KENTSEL EMEK PİYASALARI ETKİLEŞİMİ

Bu bölümde, önceki bölümlerde tartışılan yerel emek piyasalarında düzenlemenin yerel düzeydeki toplumsal yeniden üretim süreçleri ile bütünleşme yöntem ve biçimleri üzerinde durulacaktır. Bunun dışında, çevre ülkelerde kapitalist birikimi sağlamaya dönük olarak organize edilen yapısal düzenleyici mekanizmaların, tarım ve sanayi politikaları bağlamında Türkiye’de kentsel emek piyasalarındaki yansımaları üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede önce yapısal uyumun aracı olarak teşvik politikaları ve yerel kümelenme etkileşiminin yerel emek piyasasının oluşumundaki rolleri tartışılacaktır. İkinci olarak, YUP’nın yerelleştirmeci ve bölümlenmecî düzenlemelerinin ışığında yerel emek piyasalarının konumlandırılması ve işleyişi, iç göç alt başlığında Türkiye bağlamında ele alınacaktır. Daha sonra, Türkiye’de çarpık kentleşme ve enformelleşme ilişkisi etrafında çalışma ve yaşam kültürü etkileşimi tartışılacaktır.

Bir emek piyasasının oluşumu ve devamı için emeğin bir araya getirilmesi (kümelenmesi), işlere tahsisi, kontrol ve denetimi ve yeniden üretilmesi gibi süreçler söz konusudur. Tarım ve sanayi sektöründeki, dolayısıyla ekonomideki genel şartlar, yerel ölçekte planlı bir şekilde emeğin kümelenmesi için uygun şartları oluşturduğunda, başlangıçta, ikincil emek piyasası ve marjinal işler çerçevesinde bir “itiş-kakış” alanı olarak tezahür eden çevresel emek piyasası oluşmaktadır (Bkz. 2. Bölüm, Şekil-2-1). Yerel piyasa belirginleştikçe, gerek eğitim süreçlerinin işlemesi (örneğin mesleki eğitim formasyonu veren orta öğretim ve yüksek öğrenim kurumlarının yaygınlaşması, yaygın eğitim gibi), işe yerleştirme sistemlerinin oluşumu, emeğin vasıf dokusunun yükselmesi gibi süreçlerle birincil emek piyasasının gelişmesi sağlanmaktadır.

Geçimlik üretim yapan kırsal ekonomilerde emeğin yeniden üretimi, tabii düzenin devamını sağlarken, kapitalist birikim ve bölüşüm ekonomisinde, emeğin yeniden üretimi, artık değerın büyümesini sağlamaktadır. Bu bağlamda, kapitalist

birikim için bu yeniden üretim maliyetlerini minimize etmenin yolu, daha önce de değinildiği üzere ataerkil aile yapısının ve dayanışmacı çalışma ilişkilerinin sömürülmesidir. Aşağıda bu sömürünün gerçekleşme yöntemi ve Türkiye'deki görünümü üzerinde durulmaktadır.

Bu başlık altında birinci bölümde tartışılan yapısal uyum politikalarından makro düzeydeki liberalizasyon politikası çerçevesinde mezo ve mikro düzeyde kaynak tahsisi politikalarının Türkiye'de yapısal uyum ve dünya sistemine eklemelenmenin ve bölümlenmenin gerçekleşmesindeki rolü üzerinde durulacaktır.

4.1. Türkiye'de Kaynak Tahsisi ve Yerel Sanayinin Oluşumu: Teşvik Politikaları

Bu başlık altında Türkiye'de uygulanan yapısal uyum amaçlı tarım ve sanayi politikalarının modern sektörlerde emek piyasalarının oluşturulmasını ve düzenlenmesini sağlamadaki rolü ele alınacak ve emek piyasasının dünya sistemine eklemelenmesi anlamında teşvik politikaları ve kümelenme olgusu incelenecektir.

4.1.1. Emek Piyasasının Yapısal Uyumu: Teşvik Politikaları

Makro ekonomik politikaların ülke genelinde mezo (bölgesel/sektörel) düzeyde yaygınlaştırılmasının yolu, mikro düzeyde özel sektör yatırımlarının desteklenmesi ile mümkün olmaktadır. Burada, 1980'den sonra Türkiye'de uygulanan yatırım teşvik tedbirlerinin niteliği ve niceliği üzerinde durulacaktır.

Yatırımları teşvik araçları, nakit teşvik araçları, vergisel teşvikler ve diğer teşvikler olmak üzere üç başlık altında ele alınmaktadır (Duran, 2002:7-8). Nakit teşvik araçları, Kaynak Kullanımını Destekleme Primi (KKDP-Hibe) ve Fon Kaynaklı Kredi (FKK) olmak üzere iki türlü uygulanmaktadır. Karşılıksız hibe nitelikli bir teşvik aracı olan KKDP, 1985-1991 dönemindeki yatırım teşvik araçları içinde yer alan en cazip teşvik aracı konumundaydı. KKDP çeşitli oranlarda uygulanmıştır. Öncelikli sektörlerde, Organize Sanayi Bölgelerinde ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere'de (KÖY) daha yüksek oranlarda uygulanmıştır. KKDP, 1991 yılından itibaren, uygun koşullu krediye (FKK) dönüştürülmüştür. FKK, 1995

yılından itibaren kapsamı daraltılarak istisnai kullanılan bir teşvik aracı konumuna gelmiştir. Yürürlükteki sistemde FKK; KOBİ, Bölgesel Amaç, ve AR-Ge gibi sınırlı alanlara tahsis edilmektedir.

Geçmişte ve günümüzde uygulama imkanı bulan vergisel teşvikler, Yatırım İndirimi, Gümrük Muafiyeti, KDV Desteği, Vergi Resim ve Harç İstisnası şeklinde sıralanabilir. Vergisel teşviklerin oranları, kapsamı ve uygulama biçimi zaman içinde değişim göstermekle birlikte, teşvik sistemi içinde istikrarlı bir şekilde uygulanan temel teşvik araçları olarak yer almışlardır. Nakit teşvikler ile vergisel teşviklerin dışında, yatırımlar üzerinde güçlü etkiye sahip diğer bazı destek unsurları da bulunmaktadır. Bunlardan arsa tahsisi ve enerji desteği en önemli iki teşvik unsurudur. İki teşvik aracı da genel ve yaygın uygulanmayıp kriterlere bağlı olarak kullanılmakta iken 2005'ten itibaren uygulamaya konan 3084 ve 5350 sayılı yasalarla bu kriterler esnekleştirilmiş ve bu konulardaki teşvik alanları genişletilmiştir. Bu teşvikler, temelde, özel sektörün, başka bir deyişle orta sınıfın yaratılmasını ve tarım sektöründen ihracata dönük sınai sektöre emek akımını amaçlamıştır.

Nakit teşvikli yatırım teşvik belgelerinin 1980-2002 yılları arasında kullanılan toplam teşvikler içindeki oranı belge sayısı bazında %26, dolara endeksli sabit yatırım bazında %27'dir. Türk lirası bazında ise bu oran %2'dir (Duran, 2002:12). Bu oranlar, ilgili dönemde TL'nin değer kaybını göstermesi bakımından da ilginçtir. Bu kayıp, dış borçlanma yoluyla sağlanan kredi faizlerinin ülkeye maliyeti hakkında da fikir vermektedir.

Vergi üzerinden sağlanan teşvikler arasında yer alan yatırım indiriminden 1980-2002 yılları arasındaki teşvik belgeli yatırımların belge sayısı bazında %60'ı %100 oranında yararlanmıştı (Duran, 2002:16).

1980-2002 yılları arasında kullanılan teşviklerin sektörel dağılımına bakıldığında ise, ihracata dönük emek yoğun imalat sanayi sektörünün payının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Enerji sektörünün payı, yatırım bazında %10.78, hizmetler sektörünün payı, %34.72, imalat sektörünün payı, %51.61, madencilik sektörünün payı, %1.69, tarımın payı ise %1.19'dur. Alt sektörler

itibariyle en yüksek oranlar ise %21 ile dokuma ve giyim, %14 ile ulaştırma, %11 ile enerji sektörüne aittir (agy: 40). Ulaştırma ve enerji sektörlerinin en önemli işlevinin imalat sanayisine lojistik sağlamak olduğu da bilinen bir gerçektir.

Söz konusu teşviklerin birçoğunun herhangi bir stratejiden yoksun olduğu, bir Hazine Uzmanı tarafından da vurgulanmaktadır (agy, 48-49):

“1995 yılından itibaren her yıl ortalama 4 bin civarında yatırım teşvik belgesi verilerek, bu dönemde (1995-2001), toplam 28 bin civarında yatırım teşviğe bağlanmıştır. Herhangi bir stratejiden yoksun olarak ve makro düzeyde bir kapasite hesabı yapılmadan her yatırım projesi teşviğe bağlanmıştır. Oluşturulan kapasitelere ilişkin ciddi sayılabilecek uyarı sinyalleri daha 1996 yıllarında kamuoyunda tartışılmaya başlanmakla birlikte gerekli tedbirin alınması 1998’e kadar gecikmiştir.”

Duran’ın (2002:50) ifadesiyle mevcut haliyle Türkiye’de uygulanan yatırım teşvik sistemi genel ve yaygın bir yatırım sübvansiyonu uygulaması görünümündedir. Teşvikli yatırımların GSMH içindeki ortalama payı yüzde 21.1 iken, toplam sabit sermaye yatırımlarının payı yüzde 23.1 olarak gerçekleşmiştir.

Uygulamaya konan son teşvik yasası, bu teşvik kalemlerine Sigorta Primi İşveren Hissesi Teşviki adıyla, sosyal güvenlik ödemesi indirimi şeklinde yeni bir kalem eklemiş ve bir taraftan emek piyasalarının kayıt altına alınmasını sağlamayı bir taraftan da oluşan emek piyasasının düzenlenmesini/yeniden üretimini amaçlamıştır.

4.1.2. Teşvikler ve Türkiye’de Kümelenme Analizi

Türkiye’deki yerelleşme eğilimi düşük teknoloji ve yüksek emek yoğunluklu birinci tip bölgeselleşmeye uygundur. Merkez ölkelerdeki tekstil ve konfeksiyon üretiminin 1960’ların başından itibaren çevre ölkelere kaydığı bilinmektedir. Bu durum “emeğin uluslararası yeni işbölümü “ ile açıklanmakta ve çevre ölkelerdeki geniş ucuz işgücü havuzuna işaret etmektedir¹¹. Çevre ölkelerdeki yerelleşme yapısal

¹¹ 1960’lardan itibaren başlayan merkez-çevre ayrışmasının temelleri Türkiye’de, 19. yüzyılın sonlarından itibaren sermaye sınıfının, Avrupa’dan alınan kredilerle Selanik, İzmir ve

uyum politikalarıyla sağlanmakta ve yönetilmektedir. Türkiye de 1980 sonrası ihracata dönük sanayileşme örüntüleri ve birkaç metropol dışında Anadolu’da yeni endüstriyel bölgelerin oluşması ve ağa eklenmesi bu programlar yardımı ile gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4.1’deki sektörlerin GSMH içindeki paylarına bakıldığında en yüksek istihdamı sağlamakla birlikte tarımın payının en düşük seviyede olduğu görülmektedir. 1980 den 2000 li yılları gelinceye kadar bu oranın yarı yarıya düştüğü de anlaşılmaktadır. Bu düşüş istihdam oranındaki değişmeden çok tarımsal desteklerdeki daralma ve tarım ülkesi olarak bilinen ve verimli topraklara sahip olan ülkemizde bir tarım politikasının olmaması ile ilgilidir. Öte yandan tarım dışı sektörlerde en yüksek payın ise hizmetler sektöründe olduğu görülmektedir. Bu sektörde finans piyasasının da yer aldığı düşünüldüğünde bu payın reel sektörden çok finans sektörünün olduğu açıktır. Sanayinin GSMH içindeki sektörel payı 1980’den 2004’e yaklaşık %10 civarında artmıştır.

Tablo 4.1:GSMH sektörel payları (%)

Yıllar	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Toplam
1976	24,0	20,5	55,5	100
1986	18,8	25,0	56,2	100
1996	14,0	27,7	58,3	100
2006	11,1	29,3	59,6	100

Kaynak: TÜİK, 2008. <http://www.tuik.gov.tr/ulusalhesapapp/ulusalhesap.zul?tur=1>

Yerel ölçekte kümelenme Türkiye genelinde düşünüldüğünde 1980’lerden itibaren önemli dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri uluslararası sermaye ve finans çevrelerine Türkiye’nin açılması ve yabancı sermaye kontrolünde

İstanbul gibi liman kentlerinde gelişmesiyle atılmıştır. Bu sermaye sınıfı, iç bölgelere erişimi sağlayan meta ağlarını harekete geçirmiş ve toplumsal işbölümünü yeniden yapılandırmıştır. Türkiye’deki periferileşme sürecinin temelleri için bkz. Çağlar Keyder, Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

sağlanan tekelleşme eğilimidir. Bir diğer dönüşüm sanayinin nihai mallar ve ara mallar üreten işletmeler şeklinde farklılaşması ve bu işletmelerin hem iç pazara hem de fason üretim ilişkileri ile dış pazara açılmasıdır. Başka bir dönüşüm ise post-fordist üretim ve bölüşüm modelinin çeşitlilik arayışına denk düşecek şekilde küçük ölçekli endüstrilerin hem nitelik hem de nicelik bakımından ekonomideki ağırlığını hissettirmeye başlamasıdır (Bilgin, 2007:50-51).

Yeni endüstrileşen bölgelerde ihracata dönük sanayileşme teşviklerinin etkisi yadsınamaz. Bu teşvikler tüm ülke genelinde uygulandığı gibi kalkınmada öncelikli yöreler ya da daha geri kalmış bölgelerin desteklenmesi gibi bölgesel kalkınma programlarıyla da hayata geçirilmiştir. Bu konuda 1980 sonrası uygulanan teşvik politikalarının bölge ve iller düzeyinde paylaşımına bakmak yararlı olacaktır.

Merkez-çevre ilişkisinde, Türkiye, Avrupa Birliği ve Amerika gibi gelişmiş ülkelerin uydusu olurken, Orta Asya ve Orta Doğu ülkelerinin metropolü konumundadır. Ulusal ölçekte ise Massey'in İngiltere için ortaya koyduğu (2004:116-119) kuzey-güney ayrışması Türkiye'de de gözlemlenebilir. Marmara Bölgesi metropol, diğer bölgeler uydu görünümündedir. 1980-2002 döneminde verilen yatırım teşvik belgelerinin yüzde 37'si de Marmara Bölgesi'ne verilmiştir. İkinci sırada Ege bölgesi gelmektedir. Bölgeye 9.284 adet yatırım teşvik belgesi verilmiştir. Toplam içindeki payı %15'tir. Üçüncü sırada İç Anadolu bölgesi gelmektedir. Bölgeye 8.689 adet yatırım teşvik belgesi verilmiş olup toplam içindeki payı %14'tür. Dördüncü sırada Akdeniz bölgesi yer almaktadır. Bölgeye 6.260 adet yatırım teşvik belgesi verilmiş olup toplam içindeki bölgenin payı %11 olmuştur. Beşinci sırada 5.260 adet yatırım teşvik belgesi ile Karadeniz bölgesi yer almaktadır. Toplam içindeki payı %9'dur. Altıncı sırada Güneydoğu Anadolu bölgesi yer almaktadır. Bölgeye 4.820 adet yatırım teşvik belgesi verilmiştir. Toplam içindeki bölgenin payı % 8'dir. Son sırada ise Doğu Anadolu bölgesi yer almaktadır. Bölgeye 2.829 adet yatırım teşvik belgesi verilmiş olup toplam içindeki payı yüzde 5'tir (Duran, 2002:41-42).

Tablo 4.2: Teşvik Belgelerinden En Çok Yararlanan İller, 1980-2002

	İL	ADET	%	TL	\$	\$/%
İLK BEŞ İL	İstanbul	13.273	21.70	10.664.918.567	107.725.105	21.63
	İzmir	3.757	6.16	2.600.325.578	21.435.855	4.30
	Ankara	3.738	6.11	2.429.876.462	26.296.612	5.28
	Bursa	3.179	5.20	2.805.891.833	33.253.874	6.67
	Tekirdağ	1.903	3.12	2.257.544.233	25.171.254	5.05
	Toplam	25.865	42.29	20.758.556.673	213.862.700	42.93
İKİNCİ BEŞ İL	Antalya	1.626	2.66	1.386.049.851	22.963.399	4.51
	Denizli	1.580	2.58	789.645.172	8.603.439	1.73
	Gaziantep	1557	2.55	1.753.873.415	13.260.876	2.66
	Kocaeli	1.459	2.39	1.843.847.610	15.160.231	3.04
	Konya	1.360	2.22	705.824.242	4.906.644	0.98
	Toplam	7.582	12.40	6.479.240.290	64.894.889	13.03
10 İl Toplamı	33.447	54.6	27.237.796.963	273.757.289	55.90	

Kaynak: Duran, 2002:43.

Kent ölçeğinde bakıldığında ise İstanbul ana metropol, Bursa, Adana, G. Antep, gibi iller alt metropol, K. Maraş, Çorum, Denizli, Kayseri gibi iller de uydu kentler olarak değerlendirilebilir. Bu kentler de çevrelerindeki kentlere göre merkez konumundadır. Tablo 4-2’de de görüldüğü üzere teşvikli yatırımların paylaşımında da aynı hiyerarşi sabitlenmektedir.

Tablo 4.3: Seçilmiş İllere Göre 1991-1997 Yılları Arasında Yatırım Teşvik Belgelerinin Dağılımı (adet)

İller	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Adıyaman	49	6	8	3	18	19	12
Çorum	45	8	16	8	24	33	38
Denizli	18	39	95	57	420	139	146
Diyarbakır	87	6	8	12	14	25	50
Hatay	16	12	31	24	87	132	91
Kayseri	19	26	37	16	91	106	117
Malatya	49	7	11	19	42	44	32
K. Maraş	39	15	64	24	268	112	56

Kaynak: DPT, 1999

Ayrıca spesifik değerlendirmelerde, K. Maraş-Denizli örneğinde olduğu gibi uydu-metropol ilişkisi görülebilmektedir. Söz konusu yerel birimlerde emek piyasasının “kümelenmesi” konusu ise, Peck’in aktardığı modelden hareketle (Bkz. 2. Bölüm, Şekil 2.1) açıklanabilir. Bu konuda, 1990’lı yıllarda teşvik belgelerinin seçilmiş illere göre dağılımına bakmak açıklayıcı olacaktır.

Tablo 4.3’ten de görüldüğü üzere, teşvik belgeli yatırımların yoğunluğu ile illerin ekonomik gelişmişlik düzeyi ve hiyerarşik konumu arasında paralel bir ilişki söz konusudur. Örnek vermek gerekirse, tabloda Kayseri-Malatya, Denizli-Kahramanmaraş gibi iller hiyerarşik ağ örgütlenmeleri şeklinde eşleştirilebilir. Teşvik belgesi sayısının düşük olduğı Adıyaman gibi iller ise henüz bu uydu-metropol ilişkisinin dışında kalmaktadır.

Burada ortaya konulan hiyerarşik yapı, dönemsel ve sektörel olarak değerlendirildiğinde de benzer sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu bağlamda, burada metropol ve alt-metropol kentler olarak ele aldığımız geleneksel sanayi kentleri (İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Adana, Kayseri, Kocaeli) 1980 öncesi dönemde yoğun olarak ithal ikameci (otomobil, elektrikli makineler, bilgisayar vb. gibi üretici şirket yönetiminde meta zincirleri özelliğı gösteren) sektörlerde öne çıkarak “geleneksel sanayi kentleri” olarak anılmaktadırlar. 1980 sonrasında ise periferide teşvikli yatırımlarla sanayileşmeye başlayan, “uydu kentler” olarak nitelediğimiz (Çorum, Denizli, Edirne, Gaziantep, Kahramanmaraş vb. gibi) kentler ise ihracata dönük emek yoğun sanayilerde ve tüccar yönlendirmeli meta zincirlerinde (tekstil-konfeksiyon, ayakkabı, oyuncak, mobilya ve süsleme vb. gibi alanlarda) üretime yoğunlaştıkları görülmektedir (Köse ve Öncü, 2000:80-88).

4.2. Kümelenme Ve Dünya Piyasalarına Eklemlenme Biçimi: Teknoloji Transferi Ve Fason İmalat

Teknolojik ilerlemeyle beraber kapitalist endüstrileşmede doğal bir yayılma etkisi ortaya çıktığı ve bunun şehir merkezlerinden banliyölere kuzey batıdan güney doğuya gelişmiş ülkelerden üçüncü dünyaya endüstrinin ademi merkezileşmesini sağladığı varsayılmaktadır (Storper and Walker, 1989:119).

Yapısal uyumun (özellikle ticari serbestleşme ve kaynak tahsis politikaları bağlamında) Türkiye’de de emek-yoğun tüccar yönlendirmeli meta zincirlerinden tekstil ve konfeksiyon ile kısmen üretici yönlendirmeli otomotiv sektöründe dünya sistemine eklenmeyi sağladığı söylenebilir. Türkiye, Gümrük Birliği anlaşması çerçevesinde ithalatta sifıra yakın koruma ile ticaret yaparken, GATT-Uruguay Round Anlaşması çerçevesinde gelişmiş ülkelere ihracatında küçük indirimler söz konusu olmakla birlikte, gümrük vergisi ödemeye devam etmektedir. Ticaretin liberalizasyonu ile birlikte 1980 öncesinde dörtte bir oranında olan mamul madde ihracatı, 1990’lı yılların ikinci yarısında dörtte üç oranına ulaşmıştır. Fakat bu ihracatın emek-yoğun ilkel teknoloji mallarından oluşması ve 1990’lı yılların sonu itibariyle, bunun da yaklaşık %40’ının dokuma-giyim sektörü olması, bu varsayımı doğrulamaktadır (Kazgan, 2004:156-160).

İhracata dönük dokuma giyim sanayiinde faaliyet gösteren işletmelerin yarısından fazlasını küçük ve orta boy işletmeler (KOBİ) oluşturmaktadır. Bunların çoğunluğu da kaynak tahsis politikaları (teşvikler) kanalıyla kurulmuş ve faaliyete geçmişlerdir. Küresel meta zincirleri ile merkez markalara fason üretim yapan bu firmalar, aynı zamanda Avrupa’nın tekstil makineleri pazarıdır.

Türkiye fabrikalarında üretimde bulunan makinelerin büyük bir bölümü Avrupa malıdır.1988’de yapılan bir çalışmada (Duruiz ve Yentürk Çoban, 1988), giyim endüstrisindeki 30 000 firmanın %90’ının 1-2 çalışanla ve bilgisayar destekli olmayan ilkel teknolojiyle faaliyet gösterdiği ve elektronik dikiş makinelerinin yaygın olmadığı belirtilmektedir (92-93). 2000’li yıllara doğru, küçük terziler hariç, atölye ve fabrika tipi üretimde bu oranlar tersine dönmüştür. 1999 sonu itibariyle Türkiye’de kullanılan tekstil makinelerinin %40’ı 1990 sonrası modeller olup 2000’li yıllarda bu oranın daha da yükseldiği tahmin edilebilir. Bu makinelerin Alman, İsveç, Japon, İngiliz ve İtalyan menşe’li olması (Balduk, 1999:200-202), ihracata dönük sanayileşmenin uluslar arası yeni işbölümünde Türkiye’nin rolünün emek-yoğun çevresel üretim olduğu ve küresel meta zincirlerinde çevresel bir formasyon olduğu tezimizi doğrulamaktadır.

Öte yandan özellikle konfeksiyon alt sektörünün üretim ağırları göz önüne alındığında, bu sektörün kayıt-dışı, sigortasız çalışan kadın çalışanlardan oluştuğu (Eraydın, 1998) ve uluslar arası büyük markalara fason üretim yaptıkları (Dikmen, 2000: 288) bilinen bir gerçektir. Türkiye’de bu sınai üretim vasatını yaratan politikaların, 1980 sonrası ticari serbestleşme, özelleştirme ve teşvik politikalarından oluşan YUP’tan kaynaklandığı da yadsınamaz bir gerçektir. Söz konusu eklemlemeyi gerçekleştiren kentsel sınai öbekler de 1990’lı yıllarda teşvik politikalarının etkisiyle kümelenmiş ve tekstil ve hazır giyim gibi belli sektörlerde “kilitlenmiştir” (Pınarcıoğlu ve Işık, 2004). Kentsel kümelenme konusundaki saha çalışmamız sırasında Kahramanmaraşlı aktörler bu kilitlenmeyi “aklı gözünde olmak” ifadesiyle dile getireceklerdir.

Bu kümelenme ve eklemleme biçiminin kırdan kente göç ve kentsel emek piyasasında bölümlenmeye etkisi, bir alt başlıkta incelenmektedir.

4.3. Türkiye’de İç Göç ve Bölümlenme Eğilimleri

Günümüzde ise, kırdan kente ve küçük kentlerden metropolitan alanlara göç, çevre ülkelerin belirleyici özelliğidir. Tarımsal yapıdaki değişmeler; tarıma yeni teknolojilerin girmesiyle birlikte emek açığa çıkması, toprak yetersizliği ve toprağın mirasla parçalanması, enstantif tarıma geçiş, köy hayatının getirdiği sosyo-ekonomik problemler, nüfus baskısı, gizli işsizlik, eksik istihdam, düşük verimlilik, mevsim dışı iktisadi faaliyetlerin mevcut olmayışı, tabii afetler, tarım arazisinin olumsuz özellikleri, iklim şartları ve erozyon itici nedenler arasında sayılabilir. Köy-kent gelir farklılığı, kentteki daha iyi eğitim imkânları, kentin çekiciliği ve serbest yaşamı, iş bulma ümidi, kentteki daha yüksek hayat standardı, yeterli ve çağdaş sağlık hizmetlerinden daha yaygın olarak yararlanma ve ulaşım gibi kentsel imkanlar çekici etmenler arasında sayılabilir. Kitlelerin kır-kent arasındaki iletişimini sağlayan haberleşme ve ulaşım olanaklarındaki gelişmeler, iletici etmenler olarak adlandırılmaktadır (Özer, 1998:2338-2339).

Kısa tanımlamalardan hareketle, göç konusundaki yaklaşımlara kısaca göz atmak gerekirse, çalışmamızı ilgilendirmesi bakımından yukarıda Özer’den hareketle özetlemeye çalıştığımız itme-çekme teorisinden başka Bağımlılık Okulu’nun

geliştirdiği “merkez-çevre” yaklaşımından ve 1990’larda geliştirilen “ağ (network) teorisinden söz edilebilir.

Bağımlılık Okulu’nun göç kavramsallaştırması, Frank’ın metropol-uydu kavramsallaştırmasından da anımsanacağı üzere, çevre ülkelerin “azgelişmişliği”, merkezin çevreyi kendi gelişmesi lehine sömürmesinden kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde, göç konusunda da dışgöçler, göç veren ülkeyi ilerlemeye, gelişmeye götüren bir süreç değil, tam tersine ülkedeki yoksulluğu ve kaynakların tüketimini şiddetlendiren bir olgudur. Merkez ülke işgücü ise daha birikimli, daha vasıflı işlere kaydırılır (Yalçın, 2004:35-39) Yerel emek piyasaları ya da kentsel emek piyasaları için de aynı süreci gözlemlemek olasıdır. Metropol kentlerin emek piyasaları görece olarak daha gelişmiştir ve birincil sektör özelliği gösterir. Buna karşın çevreden göçenler, metropol kentlerin ikincil işlerine taliptir. Aynı şekilde geri dönenler, çoğunlukla vasıf geliştiremeyenler ya da geçici olarak çalışanlardır.

Ağ (network) teorisi ise bir yere göçen kişilerin göç veren ve alan mekanları/toplumları birbirine bağlayan bir altyapı oluşturacağı ve bu bağlantının göç veren toplum/mekandaki diğer bireylere göçme olanağı vereceği savı üzerine kuruludur. Yeni göç dalgaları, bu ağı harekete geçirecek ve sonradan göç edenler ilk gelenlerin tecrübelerinden faydalanacaktır (Yalçın, 2004:49-57). Gerçi, Işık ve Pınarcıoğlu (2002), bu “ağın” sonradan gelenin sırtından sınıf atlamak şeklinde bir “nöbetleşe yoksulluk” döngüsüne yol açabileceğini de belirtmektedir ama hemşeri grupları için genel olarak olumlu sonuçlar doğurduğu teorisinin varsayımları arasındaki yerini korumaktadır.

Hukuki ve siyasal nedenler de iç göçü etkileyen unsurlardandır. Sanayileşmeye öncelik veren ekonomik ve toplumsal kalkınma planları ve toprak reformları kentleşmeyi hızlandırmaktadır. Bir toplumun yönetim yaklaşımları; demokratik-kapalı rejim farklılıkları, hükümetlerin popülist tutumları gibi özellikler de göçü özendirici olabilmektedir. Bunun yanında, terörden kaçma, siyaseten zorlanma olguları da hukuki ve siyasi nedenler arasında sayılabilir.

Türkiye’de uygulanan tarım politikaları, tarım sektörünü küçültücü, dış etkenlerin olumsuz etkilerine maruz bırakıcı ve köyden şehre göçü hızlandırıcı bir etkiye sahiptir.

Kentlerin özgür havası, daha geniş bir gruba mensup olma duygusu, kentli olmanın gururunu paylaşma, kendini gerçekleştirme ihtiyacı, orta sınıflaşma isteği, toplumsal aidiyetlerin çözülmesi, bireyciliğin yaygınlaşması, anomi ve yabancılaşma olgusu gibi sosyal-psikolojik faktörler de göçü destekleyici mahiyette işlev görmektedirler. Türk toplumunda orta sınıflaşma istekleri, “bir ev, bir araba ve düzenli gelir” şeklinde ifade edilmektedir. Türkiye’deki göçün pratik sonuçlarına bakıldığında, aynı kentten gelenlerin, aynı köylerden gelenlerin aynı mahallelerde yerleştikleri ve özellikle aynı aileden olan hanelerde gelir ve giderlerin çoğunlukla ortak olduğu gözlenmektedir. Köyden kente göçenler arasında bireyciliğin yaygınlaşmasından söz etmek de olası değildir. Kenar mahallelerde bir üst mevkiye yükselenin “çevresine faydası olacağı”nın altı çizilmekte fakat kentin özgür havası ya da kentli olmanın gururunu paylaşma şeklinde öne çıkan bir eğilim gözlenmemektedir.

Türkiye’de, 1980’li-90’lı yıllarda serbest piyasa ekonomisi, özelleştirme gibi hedefler; modernleşmenin küreselleşme süreciyle ivme kazanması, iletişim ve ulaşım koşullarının gelişimindeki süreklilik, bireysel yaşamın toplumsal yaşam karşısında öne çıkması ve sivil toplumun önem kazanmasıyla insanların toplumsal hareketliliği daha da artmıştır. Buna ilave olarak Doğu ve Güneydoğu’dan terör sebebiyle binlerce insan zorunlu olarak göç etmek durumunda kalmıştır. 1980’lerle birlikte Türkiye nüfusunun çoğunluğunun kentlerde yaşadığı bir döneme girilmiştir. 1927’de kentte yaşayan nüfusun oranı %16 iken 1990’da %59’a yükselmiştir (DİE, 1996).

1960-80’ler arası dönem, kentsel alanların kendi yapılarının ve bu yapılardaki dönüşümlerin iç göçe damgasını vurduğu dönemdir. Türkiye, sanayileşmekte olan bir ülke olduğundan iç göçlerin de yoğun olarak yaşandığı bir ülkedir. Bununla birlikte, sanayi toplumu olma yolunda hızlı bir ilerleme kaydedemeyen Türkiye’de, kentsel alanlar hızla akan kırsal nüfusu aynı hızla emme gücüne sahip olamamışlardır. Bir yandan kırsal alanlardan akan işgücünü istihdam edecek sanayi aynı hızla

gelişmemiş, diğer yandan kentsel alanlar, gelen nüfusu barındıracak konut oluşumunu sağlayamamıştır (İçduygu ve Sirkeci, 1999:252). Ülkemizde kentli nüfusun genel nüfusa oranı, 2000 yılı verilerine göre %64.9’dur (TÜİK, 2007). Kentleşme, sanayileşmeyle yakın bir ilişki içinde olmakla beraber, Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde, kentin çekim gücü ile, kırdan serbest bırakılan emek arasında ciddi bir dengesizlik olması ve kentlerin sanayileşme hızının tarımın modernleşmesinden çok daha yavaş olması sonucu, Kıray’ın (1999:131) “sahte şehirleşme” diye adlandırdığı oluşumlar meydana gelmiştir. Sonuçta gecekondularda yaşayan ve ikincil ekonomik/enformel sektörlerde geçimini sağlamaya çalışan bir göçmen kitlesi kent nüfusunun ağırlıklı bir parçası haline gelmiştir. Nüfusun kentlerde oturan oranının artmasıyla asıl modernleşmeyi belirleyen sanayide çalışan nüfusun artma oranı arasında bir ilişki yoktur.

Tablo-4.4: Kent ve köy nüfusu, 1927 – 2000

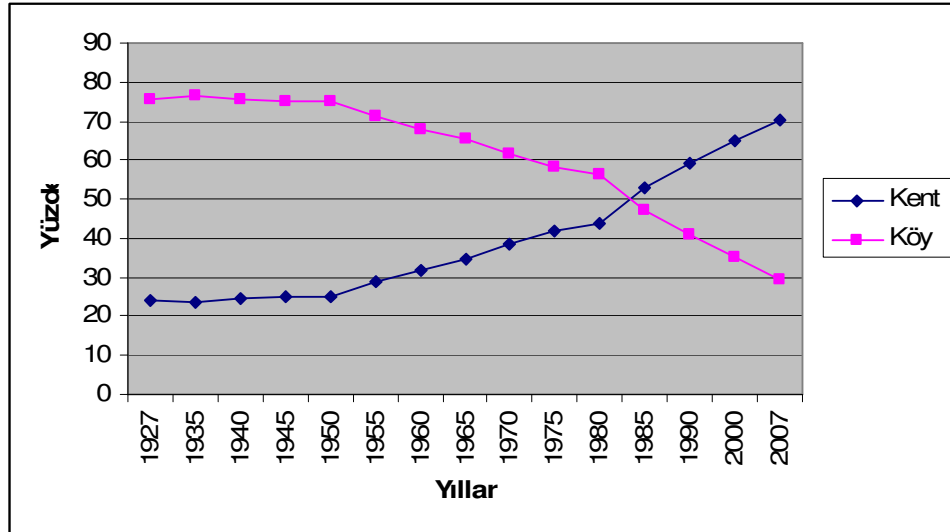
Sayım Yılı	Nüfus (Sayı)			Kent ve köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı	
	Toplam	Kent	Köy	%	
				Kent	Köy
1927	13 648 270	3 305 879	10 342 391	24,22	75,78
1935	16 158 018	3 802 642	12 355 376	23,53	76,47
1940	17 820 950	4 346 249	13 474 701	24,39	75,61
1945	18 790 174	4 687 102	14 103 072	24,94	75,06
1950	20 947 188	5 244 337	15 702 851	25,04	74,96
1955	24 064 763	6 927 343	17 137 420	28,79	71,21
1960	27 754 820	8 859 731	18 895 089	31,92	68,08
1965	31 391 421	10 805 817	20 585 604	34,42	65,58
1970	35 605 176	13 691 101	21 914 075	38,45	61,55
1975	40 347 719	16 869 068	23 478 651	41,81	58,19
1980	44 736 957	19 645 007	25 091 950	43,91	56,09
1985	50 664 458	26 865 757	23 798 701	53,03	46,97
1990	56 473 035	33 326 351	23 146 684	59,01	40,99
2000	67 803 927	44 006 274	23 797 653	64,90	35,10
2007	70.586.256	49.747.859	20.838.397	70,48	29,52

Kaynak: TÜİK, 2007: : <http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do> (15.04.2007); TÜİK, 2008:http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnks=&report=turkiye_il_koy_sehir.RDF&p_il1=46&p_kod=2&desformat=html&ENVID=adnksEnv

Neo-liberal politikaların etkisi açısından incelendiğinde, Türkiye’de köy-kent nüfusu değişim oranları, tipik çevre ülke özellikleri göstermektedir. Tablo 4.4’te 1927-2007 yılları arası nüfus sayımlarına göre kent ve köy nüfusları ve toplam nüfus içindeki oranları yer almaktadır.

Köy-kent nüfus değişimlerine bakıldığında, şehre göçün “kalkınma ve dışa açılma” politikalarının başladığı 1950 sonrasında hızlandığı ve 1980 yılından itibaren değişim oranının %10'lara yükseldiği görülmektedir. 1990-2007 arasında değişim oranı tekrar %5 civarına düşmüştür. Bu nüfus değişim hızı, 1980’den itibaren yerel sanayi kümelenmeleri ile ucuz emeğe dönüştürülecek ve küresel meta zincirine eklenmek mümkün hale gelecektir. Nüfus değişim hızının artmasında da bu kümelenmenin etkili olduğu açıktır.

Grafik 4.1: Kent ve köy nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı, 1927 – 2000



Burada konu ile ilgisi nedeniyle gecekondulaşma konusuna da değinmekte yarar vardır. Gecekondulaşma olgusu, 1950’lerdeki sanayileşme hamlesiyle, Türkiye gündemine girmeye başlayan gecekondulaşma, 1990’lara gelindiğinde, artık ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısını doğrudan etkileyebilecek konuma gelmiştir. Birçok gelişmekte olan ülkede büyük kentler nüfusunun %20 ile %70’i arasında kalan bir kesimin yaşamını simgeleyen gecekondulaşma oranı, ülkemiz büyük kentlerinden Ankara’da %70, İstanbul’da %55 ve İzmir’de %50’dir (Keleş,

1990:)1960'lı yıllarda bu oranlar Adana'da %44.95, Ankara'da %59.22, İstanbul'da %45 şeklinde tahmin edilmiştir. (İİB, 1964). Gecekondu araştırmalarında ortaya çıkan ortak sonuç, bu bölgelerin, genelde köylerden ve küçük kentlerden iş bulmak amacıyla gelen insanlar tarafından oluşturulduğudur (Yörükân, 2006:21).

Türkiye'de gecekondulaşma sorunu İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki kente hızlı göçlerle birlikte başlamış ve 1970'li yıllar ile 1990'lı yıllarda artış göstermiştir. Büyük kentlerde hazine arazisi üzerine izinsiz yerleşimler söz konusu iken, küçük kentlerde bu şekildeki yerleşim biçimi, 1960'lı yıllarda ve sınırlı sayıdadır. Küçük kentlerde daha çok kentin kenar mahallelerinde satın alınan özel mülk üzerine ruhsatsız yapılaşma söz konusudur.

4.3.1. İstihdamın Sektörel Dağılımında Değişim ve Bölümlenme

Nüfus değişimini sektörel bazda istihdam rakamlarıyla birlikte değerlendirmek düzenlemenin boyutlarını ortaya koymak bakımından yararlı olacaktır.

Tablo-4.5: Ekonomik faaliyete göre istihdam edilen nüfus, 1980-2000, 2004-2006

Sayım yılı	Toplam istihdam	Tarım		Sanayi		İnşaat		Hizmet	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Toplam									
1980	18 522	11 104	60,0	2 140	11,6	765	4,1	4 335	23,4
1985	20 556	12 118	59,0	2 345	11,4	750	3,7	5 235	25,5
1990	23 381	12 547	53,7	2 992	12,8	1 184	5,1	6 515	27,9
2000	25 997	12 576	48,4	3 470	13,3	1 196	4,6	8 719	33,5
2004	21.791	7.400	34,0	5.017	18,3	1 030	4,7	9.375	43,0
2005	22.046	6.493	29,5	4 283	19,4	1 173	5,3	10.097	45,8
2006	22.330	6.088	27,3	4 407	19,7	1 267	5,7	10.568	47,3

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do> (15.04.2007)

Tablo-4.5'de 1980-2006 yılları arasında sektörel bazda istihdamın dağılımı görülmektedir. Toplam istihdam açısından bakıldığında, 1980'de %60 olan tarım sektörünün payı 2000'de %48'e düşerken artış gösteren sektör, beklentinin tersine sanayi sektörü değil, hizmetler sektörü olmuştur. Bu düzensizlik, iki nedenle

açıklanabilir: Birincisi, sanayi sektörü, bütün desteklere rağmen gerekli birikimi ve yatırımı gerçekleştirilememektedir. İkincisi ise, sanayi sektöründe istihdama katılanların büyük çoğunluğu kayıtdışı çalıştığından herhangi bir yasal zorlukla karşılaşmamak için, hane halkı anketleri sırasında, kendilerini ya istihdam dışında ya da farklı sektörlerde çalışıyor olarak gösterebilmektedirler.

Tablo-4.5, 2000 sonrası için incelendiğinde, tarım sektöründe %20'lere varan dramatik bir istihdam düşüşü gözlenmektedir. Bu durumun tarım politikaları bağlamında değerlendirilmesi ikinci bölümde yapılmıştır. Elbette kırsal alanda, tarım sektöründe istihdam edilen nüfus merkez ülkelerin istihdam dinamiklerinin oldukça üstündedir ve bu sektörde gizli işsizlik oranının oldukça yüksek olduğu da muhakkaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, tarım sektörünün istihdam açısından küçültülmesinin gerçekçi bir politika olduğu söylenebilir. Fakat, bu daralmanın tarımsal destek politikalarındaki küçülmeye beraber gerçekleşmesi, tarım sektörünün katma değerinin küçülmesine de yol açabilecek olumsuz bir etkidir. Konunun bu boyutu bir sonraki alt başlıkta tartışılmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken başka bir husus ise, tarımdan çekilen istihdamın yaklaşık %10'luk dilimler halinde sanayi ve hizmetler sektörüne aktarılmış olmasıdır. Bu oranlar bir sonraki tabloda (Tablo-4.7) yer alan iş yerine göre istihdam açısından değerlendirildiğinde, marjinal işler bağlamında hizmet sektörü istihdamının azaldığı, buna karşın hizmet sektöründe nisbeten eğitilmiş bir emeğin ağırlık kazanmaya başladığı söylenebilir.

Cinsiyete göre istihdam oranları da emek piyasasındaki düzenlemenin niteliğini göstermesi bakımından ilginçtir. Tablo-4.6'de cinsiyete göre ekonomik faaliyetin niteliğine ilişkin rakamlar yer almaktadır.

Tablo-4.6'deki cinsiyete göre ekonomik faaliyet oranlarına bakıldığında, 1980'den bu yana kadınların ve erkeklerin tarım sektöründe istihdama katılmaktan vazgeçerek öncelikle hizmetler sektörüne ve ardından sanayi sektörüne yöneldikleri görülmektedir. Fakat, tarımda çalışan kadınların oranı, halen aynı sektörde istihdam edilen erkeklerin iki katından fazladır. Bu oran, kadınların ucuz aile işçisi konumunu aynı oranda korudukları yönünde bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo-4.6: Ekonomik faaliyet ve cinsiyete göre istihdam edilen nüfus, 1980-2006

Sayım yılı	Toplam istihdam	Tarım		Sanayi		İnşaat		Hizmet	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Erkek									
1980	11 708	5 155	44,0	1 834	15,7	760	6,5	3 824	32,7
1985	13 064	5 634	43,1	2 010	15,4	743	5,7	4 581	35,1
1990	14 973	5 647	37,7	2 425	16,2	1 173	7,8	5 606	37,4
2000	16 567	5 443	32,9	2 835	17,1	1 176	7,1	7 083	42,8
2004	16.023	4.101	25,6	3 202	20,0	1 004	6,2	7.717	48,2
2005	16.346	3.550	21,7	3 453	21,1	1 145	7,0	8.198	50,2
2006	16.520	3.272	19,8	3 571	21,6	1 231	7,4	8.446	51,1
Kadın									
1980	6 813	5 948	87,3	306	4,5	4	0,1	510	7,5
1985	7 492	6 484	86,5	335	4,5	6	0,1	653	8,7
1990	8 408	6 900	82,1	567	6,8	10	0,1	909	10,8
2000	9 429	7 133	75,6	635	6,7	19	0,2	1 636	17,4
2004	5.768	3.299	57,2	785	13,6	26	0,5	1.658	28,7
2005	5.700	2.943	51,6	830	14,6	28	0,5	1.900	33,3
2006	5.810	2.816	48,5	836	14,4	36	0,6	2.122	36,5

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do> (15.04.2007)

Öte yandan kent işgücü açısından kadınların durumuna bakıldığında, ücretli emek içinde kentsel işgücü piyasasında kadınların oranının arttığı görülmektedir. Fakat bu artış da yine cinsiyete dayalı işbölümü ekseninde bölümlenmenin bir sonucu olarak, hizmetler sektörünün alt kademelerinde ve ihracata dönük sanayide kadınların istihdamı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Türkiye şartlarında henüz işgücünün feminizasyonundan söz edilemez fakat son yıllarda, sanayide görülen %15'lik kadın emeğinin özellikle konfeksiyon sektöründe ve tekstil sektörünün iplik alt sektöründe istihdam edildiği gözlemlenmektedir. Hizmet sektöründe de aynı bölümlenmeyi destekleyecek şekilde, kadınlar, gerekli mesleki ve teknik eğitimi almış olsalar bile çoğunlukla düşük ücretlerle istihdam edilmektedir.

İşyeri durumuna göre istihdam durumuna (Tablo 4.7) bakıldığında ise, istihdamın ortalama %13'ünün kamu işyerlerinde gerçekleştiği görülmektedir. Tarlada tarımsal istihdamın 1995'den 2006'ya %16 azaldığı; buna karşın kentsel işlerde düzenli işyerlerinde %18.5 arttığı, sabit olmayan işyerlerinde de %1.7 azaldığı görülmektedir.

Tablo 4.7'deki rakamlar, yapısal uyum açısından ele alındığında, kamunun istihdam açısından ağırlığını kaybetmediği; buna karşın sanayi işyerlerinde istihdamın arttığı; kriz dönemlerinde artmakla birlikte genelde sabit olmayan işyerlerinde istihdamın az da olsa azaldığı bulgulanmaktadır. İhracata dönük sanayileşme politikalarının dünya sistemine eklemlenme anlamında amacına ulaştığı söylenebilir. İşyeri durumuna göre istihdam açısından halen %8 civarında marjinal işler diyebileceğimiz sabit olmayan işyeri çalışması ve evde çalışma söz konusudur. Aslında bu marjinalleşmenin de yapısal uyumun bir parçası olup olmadığına ilişkin tartışmalar yapılmaktadır.

Tablo- 4.7: İşyeri Durumuna Göre İstihdam Edilenler (Bin Kişi, 15+ Yaş)

Yıllar	Toplam istihdam	Özel istihdam											
		Kamu		Toplam		Tarla		Düzenli işyeri		Sabit olmayan işyeri		Evde	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
1995													
EKİM	20 912	2 887	13,8	18 025	86,2	9 102	43,5	6 836	32,7	1 873	9,0	214	1,0
1996	21 194	2 979	14,1	18 216	85,9	9 118	43,0	7 034	33,2	1 872	8,8	193	0,9
1997	21 204	2 881	13,6	18 324	86,4	8 720	41,1	7 474	35,2	1 914	9,0	217	1,0
1998	21 779	3 046	14,0	18 733	86,0	8 938	41,0	7 681	35,3	1 916	8,8	198	0,9
1999	22 048	3 104	14,0	18 945	86,0	8 774	39,8	7 737	35,1	2 047	9,3	387	1,8
2000	21 581	3 109	14,4	18 472	85,6	7 667	35,5	8 389	38,9	2 157	10,0	259	1,2
2001	21 525	3 157	14,7	18 368	85,3	8 021	37,3	8 263	38,4	1 881	8,7	203	0,9
2002	21 354	3 226	15,0	18 129	85,0	7 414	34,7	8 796	41,2	1 676	7,8	243	1,1
2003	21 147	3 212	15,1	17 934	84,9	7 101	33,6	8 881	42,0	1 709	8,1	243	1,1
2004	21 791	2 960	13,6	18 831	86,4	7 314	33,6	9 409	43,2	1 846	8,5	261	1,2
2005	22.046	3.043	13,8	19.003	86,2	6.395	29,0	10.565	47,9	1.761	8,0	283	1,3
2006	22.330	3.019	13,5	19.311	86,5	5.987	26,8	11.425	51,2	1.627	7,3	271	1,2
Değişim													
Oran			-0,3		0,3		16,7		18,5		-1,7		0,2

Kaynak: TÜİK, 2007: Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları'ndan hesaplanmıştır.

Aşağıdaki alt başlıkta marjinalleşme ve enformelleşmenin Türkiye'deki görünümü üzerinde durulmaktadır.

4.3.2. İç Göç, Kent Ekonomisi ve Enformelleşme

Türkiye'de gecekondunun emek piyasasına yansımaları ise, 1980 öncesi ve sonrası dönemde ayrı ayrı ele alınabilir. 1980 öncesinde gecekondulu yaşam ve çalışma biçimleri “marjinalleşme” ve “yoksulluk kültürü” çerçeveleri altında ele alınırken, 1980 sonrasında, özellikle 1990'lardan itibaren “enformelleşme” olgusu gündeme gelmeye başlamıştır.

Marjinalleşme, kentte modern kesim tarafından emilmeyen grupların modern kesime hizmet ederek ya da kendine yeni işler yaratarak ancak geçinecek bir gelir düzeyinde düzensiz ve örgütsüz çalışmayı ifade etmektedir (Tekeli, Gülöksüz ve Okyay, 1976). Şenyapılı (1978), fiziksel planlama açısından yaklaştığı marjinal kesime ekonomik mekan kapsamında üç fonksiyon yüklemektedir: bu fonksiyonlardan birincisi pazara ucuz emek sunmak, ikincisi, sosyal mobilité fazlalığı nedeniyle pazar yüzeyinde konveksite sağlamak ve üçüncüsü de tüketim pazarına talep yığmaktır.

Marjinal kesim tanımlaması daha çok konuya ekonomik aktivite açısından yaklaşanlar tarafından ileri sürülmektedir. Konuyu kentleşme açısından ele alan sosyal bilimcilerin, gecekonduyu köyle kent arasında bir geçiş aşaması olarak gördüklerini daha önce belirtmiştik. Şehre uyum ve bütünleşmenin boyutlarını, konut sahipliği, şehir fonksiyonlarına katılım, kent hizmetlerine ulaşılabilirlik boyutu şeklinde sıralayan Eke (1982) bir diğer önemli bütünleşme boyutu olarak da istihdamı belirtmektedir. İstihdama etkileyen faktörler ise kişisel ve çevresel faktörlerdir. Kişisel faktörler, kentteki üretim birimlerine ve mesleklere ilişkin bilgi ve uyma davranışı açısından yaş, eğitim düzeyi vb. gibi özellikleri kapsarken çevresel faktörler ise yerleşilen kent/bölgede var olan uyum konusundaki yardım hizmetlerinin kurumlaşma düzeyi, genel yerleşme düzeni, gelire beraber örgütlenme ve katılım kanallarının açıklığı gibi faktörleri içermektedir (Alpar ve Yener, 1991:15-16).

1980 sonrasında da gecekondu-emek piyasası etkileşimi, kamu ve özel kesimin kentlerde yarattığı istihdam olanağı tüm göçmenleri ememediği için, kentsel emek piyasasında türedi işler olarak görülen ve çalışanın kendi olanağı ile geliştirdiği, katma değeri düşük bir sektör oluşması şeklindedir. Bu sektörün temel özellikleri ise, kurumlaşmamış küçük mülkiyet, esnek emek ilişkileri ve giriş çıkışın çokluğu şeklinde sayılabilir.

1980 sonrası dönemde uygulanan liberal politikalarla, piyasa yücetilmiş ve sermaye kesimine geniş olanaklar sağlamıştır. Kentsel emek piyasasına yönelik olmak üzere işten çıkarma, taşeronluk, eve iş verme, parça başı iş, sözleşmeli ve dönemsel/mevsimlik işçilik gibi uygulamalara olanak verilmiştir. Böylece kentsel kesimde reel ücretler düşerken, kentlere yeni göç edenleri örgütsüzlüğe yönlendiren yollar açılmıştır. Diğer taraftan, ücretli kentsel kesim hanehalkı toplam geliri birden fazla çalışanın ücretleri toplamından veya bir kişinin birden fazla işte çalışması sonucu oluşmaya başlamıştır. Söz konusu politikalar, dikey ve yatay hareketliliği desteklemiş; nüfus ve sermaye hareketini hızlandırmıştır. Kentsel emek piyasasında göçmenlerin işgücünü değerlendirebilecek iş olanakları, teknoloji yoğun yatırımlardan dolayı azalırken işgücü enformel sektöre kaymıştır (Peker, 1999:300-301).

Enformel sektör, kendi hesabına ekonomik faaliyette bulunan, ücretli bir kişi çalıştırsın veya çalıştırmassın, küçük ölçekte faaliyet gösteren, temel amacı bu faaliyete katılan mensuplarına gelir ve istihdam yaratmaya dönük, belirgin özelliği düşük teknoloji ve organizasyon isteyen işlerin oluşturduğu sektör olarak tanımlanabilir. Çoğunlukla ilgili kamu otoritelerinden herhangi bir izin almadan, yasal onay olmaksızın gerçekleştirilen, vergi, asgari ücret, sosyal güvenlik vb. mali yükümlülüklerden kaçmak üzere faaliyet gösteren, genelde mal ve hizmet üretimi yasal, ancak, saklı ve yasal olmayan veya mevzuatlara uygun olmayan şekilde yürütülen ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır. (ILO Report I, 1987).

Türkiye açısından bir tanım vermek gerekirse, kayıt dışı istihdam, hiçbir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayan istihdam şeklinde tanımlanırken, enformel sektör şirketleşmemiş, on kişiden daha az çalışanı bulunan, sabit olmayan

işyerlerinde çoğunlukla kendi hesabına ve evde çalışma şeklinde faaliyetini sürdüren, herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışanların istihdamı olarak tanımlanır. Enformel sektörü kayıt dışı istihdamdan ayıran en önemli özellik, bu sektörün kayıtlı ekonomiyi de içeriyor olmasıdır (TÜSİAD, 2004:197).

1980 sonrası dönemde büyük kentlerde hal ve pazar yeri ticareti kent içi nokta ve seyyar satıcılık, kent içi ulaşım, göç eden gruplar tarafından denetlenmeye başlamıştır. Kentsel türedi emek piyasasında hemşerilik bağları önem taşımaktadır (Özar, 1998:199). Ankara’da enformel kesimle ilgili bir çalışmada, çalışanların %60’ının işlerini akraba ve tanıdıklar kanalıyla bulduğu belirlenmiştir. Bu durum kentsel ekonomik mekana girebilme ve bu mekanda tutunabilme konusunda bu gruplara sahip çıkabilecek ve onları yönlendirecek formel kuruluşların yokluğunda bu iç sosyal dayanışmanın önemini vurgular (Şenyapılı, 1998:148). Bu durum formel işler için de böyledir.

1950-1980 döneminde, göçmenlerin işçileşme oranı, 1980 sonrası döneme göre daha yüksektir. 1980 sonrası politikalar sonucu, başta örgütsüzlük olmak üzere kentlerde ücretlerin azalması ve kent yaşamının pahalılaşması hane halklarını zora sokmuştur. Diğer taraftan, işgücünün vasıf yapısının yükselmesiyle, nüfus baskısının da sonucu olarak enformel kesimde de göçlerle işgücünün artmış olması, daha az nitelikli yeni kentliler (göçmenler) için istihdam olanaklarını azaltmıştır. 1997-1998 yıllarında, Ankara’da enformel sektöre yönelik bir araştırmada, eğitim düzeyinin çok düşük olduğu gözlenmiştir (%5 okula gitmemiş, %41 ilkokul, %18 ortaokul, %17 lise ve meslek okulu, %13 okul terk) (Şenyapılı, 1998:163). Ankara, İstanbul ve İzmir’in gecekondu semtlerinde 1987 yılında yürütülen başka bir araştırmada da (Alpar ve Yener, 1991:48) bu üç kentteki gecekondu hane halklarının ortalama %14’ünün okuma yazma bilmediği, %8.8’inin okula gitmediği, %58.4’ünün ilkokul mezunu olduğu, %6’sının lise ve dengi okul mezunu olduğu ve %0.9’unun yüksek okul mezunu olduğu bulgulanmıştır. Aynı araştırmada işçilikten sonra en çok çalışılan işkolu hizmetler ve marjinal sektör olmaktadır (Alpar ve Yener, 1991:55). Fakat günümüzde, formel sektörde yer bulamayan eğitilmiş işgücünün de büyük oranda enformel sektörde istihdama katıldığı bilinen bir gerçektir.

Öte yandan terör nedeniyle göç edenlerin geldikleri kente fazla bir kaynak aktaramaması, kalkış noktasındaki ekonomik olanak ve vasıflarının düşük olmasının, bunların türedi/enformel işlere yönelmesine neden olduğu söylenebilir.

Enformel sektörün bu yönüyle formel sektördeki ücretlerin düşük kalması işlevini gören bir emek ambarı olarak çalıştığı açıktır. Bu yönüyle enformel sektör, YUP'nın çok da temelden çözmeyi düşünmedikleri bir problem olarak emek piyasasındaki varlığını devam ettirmektedir. Kaldı ki kayıt dışılığın denetim dışı kalmasını sağlayan da yine formel sektörün enformel sektörle yaptığı işbirliği ve fason üretim ilişkileridir.

2003 yılına ait enformel sektör istihdamına ilişkin hesaplamalar, TÜSİAD'ın 2004 yılı işgücü piyasası ve işsizlik konulu raporunda yer almaktadır. Aşağıda Tablo 4.8'd yer verile en ilgili raporun verilerine göre, en fazla kayıt dışı çalışmanın var olduğu ekonomik faaliyet kolu inşaat sektörü, onu izleyen sektör, ulaştırma, haberleşme ve depolama işkolu, ardından toptan ve perakende ticaret, onu takiben lokanta ve oteller, ardından da imalat sanayii gelmektedir. Enformel sektörün toplam ekonomideki payı ortalama %26.7 olarak ortaya çıkmaktadır.

Son döneme ilişkin veriler incelendiğinde 1990-2004 yılları arasında kayıt dışı istihdamın gelişimi incelendiğinde, kayıt dışı istihdam oranında yıllar itibarıyla dalgalanmalar olmakla birlikte, genel olarak toplam istihdamın yarısının kayıt dışı olduğu görülmektedir. Türkiye'de istihdamın tarım sektöründe yoğunlaşmış olmasının bunda önemli bir rolü vardır. Toplam istihdamda tarım sektörü dikkate alınmadığında, kayıt dışı istihdam oranı % 25-30'lara düşmektedir. Tarım dışı sektörlerde kayıt dışı istihdam oranı özellikle 1999 yılından itibaren yıllar itibarıyla artış göstermektedir (Bodazlıoğlu, 2006:7).

Ülkemizde uygulanan YUP'nın, enformelleşmeyi hızlandırdığı bilinen bir gerçektir. Toksöz ve Özsuca, enformel sektörde istihdamın ve işgücünün özelliklerini tartıştıkları makalelerinde (2002:29-35), ev eksenli çalışanlar üzerinde durmakta ve ihracata dayalı büyüme modeli içinde uluslararası piyasalara yönelik üretim yapan firmaların rekabet sürecinde fiyatları düşürebilmek için emek maliyetini düşürmek amacıyla fason ilişkiler üzerinden emeği esnekleştirdiklerini ve

enformelleştirdiklerini ifade etmektedirler. Böylece, kayıt dışına çıkması kolay olmayan büyük işletmeler, üretim sürecini parçalara bölerek küçük ve orta boy işletmelere fason üretim yaptırmakta ve fason üretim yapan işletmelerin enformel istihdamda bulunmaları ölçüsünde ucuz işgücü maliyetlerinden yararlanmaktadır

Tablo-4.8. Tarım Dışı İstidamda Ekonomik Faaliyete Göre Formel-Enformel Sektör İstihdamı (2003)

Ekonomik Faaliyet Kolu	Formel Sektör		Enformel Sektör		
	İstihdam (Bin kişi)	Ortalama Gelir (Milyon TL)	İstihdam (Bin kişi)	Ortalama Gelir (Milyon TL)	Enformel Sektörün Payı (%)
Madencilik ve taş ocakçılığı	78	658,7	5	285,3	6.3
İmalat sanayi	2,980	477,0	684	236,1	18.7
Elektrik, gaz ve su	99	704,0	-	-	-
İnşaat ve bayındırlık işleri	386	625,5	580	290,7	60.1
Toptan ve perakende ticaret	1,953	591,0	1,252	315,3	39.1
Lokanta ve oteller	534	446,7	314	275,3	37.0
Ulaştırma, haber. ve depolama	540	701,0	482	440,0	47.2
Mali kur.,sigorta ve taşınmaz mallara ait işler ve kurumları	222	839,2	7	523,6	3.0
Diğer Hizmetler	3,460	608,5	408	299,1	10.5
Toplam	10,250	570,7	3,732	309,7	26.7

Kaynak: TÜSİAD, 2004:47.

Enformel istihdamla ilgili tartışmalara Kahramanmaraş kentsel işgücü piyasasına ilişkin bulgular ışığında tekrar vurgu yapılacaktır.

Bu bölümde, emek piyasasında düzenleme, yapısal uyum ve yeniden üretim süreçleri, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı ve makro-ekonomik politikalar göz önünde bulundurularak irdelenmiştir. Bir sonraki bölümde söz konusu süreçlerin, kentsel bir yerel emek piyasasında, Kahramanmaraş kentsel emek piyasasında görünimleri çözümlenmeye çalışılacaktır. Fakat daha önce, bu çözümleme için izlenen yöntem üzerinde durulmaktadır.

4.4. Fabrikalaşma ve İşçileşmeye İlişkin Yerel Dinamikler ve Türkiye’de Kentsel Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyetin Görünümü

Bu başlık altında, sırasıyla, Türkiye’de YUP siyasalarına emek piyasalarının uyumunu sağlayan yerel dinamikler ve emeğin toplumsal yeniden üretimi mekanizmaları değerlendirilmektedir.

4.4.1. Girişimcilik Kültürü ve İşçileşmeye İlişkin Yerel Dinamikler

Birer yapısal uyum aracı olarak teşviklerin etkisiyle Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde başlayan ve hız kazanan ihracata dönük sanayileşme hamlesinin en büyük avantajı, ucuz emek potansiyelidir. 1980 sonrasında sanayileşen birçok ilin emek deposu, yine kendi ilinin kırsalı olmuştur. Öte yandan yine 1980 sonrasında sanayileşen illerde toplumsal yapı oldukça homojendir ve kentlerin küçüklüğü nedeniyle girişimciler arasında yakın ilişkiler söz konusudur. Bilgi enformel iletişim yolları ile yayılmakta ve başarılı uygulama başkaları tarafından da tekrar edilmektedir (Eraydın, 1999:271).

Pınarcıoğlu ve Işık, GAP’ta ortaya konabilecek kalkınma stratejileri üzerine yaptıkları bir araştırmada (2004), sınırlanmış rasyonalite (bounded rationality) kavramıyla ilgili olarak yapabilirlik kapasitesinden ve bununla da ilişkili olarak “kilitlenme” kavramından söz etmektedirler.

Yapabilirlik, kişilerin aktif birer aktör olarak kalkınmaya katılabilmelerini ve bu katılımdaki başarı düzeyini işaret etmektedir. Sınırlanmış rasyonalite ise bu başarı düzeyini etkileyen içsel ve dışsal sınırlılıklarla ilgilidir. Kişinin yaşam boyu öğrendikleri, kişisel tecrübeleri, değer ve tutumları, yapabilirlik kapasitesi üzerinde etkide bulunan içsel unsurlardır. Dışsal koşulların, örneğin pazar yapısı, teşvikler, yerel güven ortamı vb. gibi unsurların da yapabilirlik kapasitesi üzerinde etkisi vardır (Pınarcıoğlu ve Işık, 2004:12-14).

Eraydın’ın belirttiği toplumsal yapı homojenliği ve ucuz emek potansiyeli, özellikle belli bir zanaat kökeni (Denizli gibi) ya da tarımsal kapasitenin var olduğu (bizim çalışma alanımız olan Kahramanmaraş gibi) Anadolu’nun birçok kentinde

hem kentli kesimin hem de kırsal kesimin büyük kentlere göçmeyi tercih etmemeleri ile ilgili durumlar olarak ortaya çıkmaktadır. Kendi memleketlerinde “azıcık aşım, kaygusuz başım” deyimini gereğince, küçük sanayi ya da küçük tarımla meşgul olmaktadırlar. Başından beri büyük sanayi merkezlerinde örneğin “İstanbul’da Trabzonlular” gibi bir hemşerilik ağı oluşmamaktadır. Dolayısıyla herhangi bir tampon mekanizma oluşmadığından, “göçmenlik” durumu ve kentle bütünleşememe sorunu daha ağır yaşanacağından sonraki nesiller de göçmeyi tercih etmemektedirler. Büyük kentlere gidiş mevsimlik çalışma amaçlı olup, ikametgah adresi kendi memleketi olarak kalmaya devam etmektedir.

Böylece, uzun yıllara yayılan bir “toprağa bağlılık” olgusu ortaya çıkmaktadır. “Dünyada mekan, ahirette iman” deyimini de bu bağlılığın boyutları hakkında ipucu verecek nitelikte bir kesinlik ifade etmektedir. Göçü tercih etmeyen şehirler, dışardan göç almakta da isteksiz davranmaktadırlar, çünkü kendi kendilerine yetmektedirler. Bu homojenlik, toprağa bağlılık ve kendi kendine yeterlilik durumu, Eraydın’ın belirttiği ve Işık ve Pınarcıoğlu’nun “kilitlenme” dediği “taklit” olgusunun da en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Kahramanmaraşlı girişimciler bunu “aklı gözünde olmak” şeklinde tanımlamaktadırlar.

Çalışmaya atfedilen olumlu değerler de herkesin ekonomiye, istihdama az ya da çok, formel ya da enformel katılımını sağlayan bir düzenleme olgusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Girişimciler bunu “memleketeye yatırım yapmak, katma değer yaratmak” şeklinde tanımlarken köylü-işçiler için “kendini kurtarmak” şeklinde ifadelendirmektedirler. Kendini kurtarmak, orta sınıflaşmak, sosyal güvenceye sahip olmak, emekli olmak, çocukların iş-güç sahibi olması, çocukların okuyup birincil sektörde iş bulmaları gibi anlamlar taşımaktadır.

İşçi işveren ilişkilerinin “sorunsuz” olması ve sendikalaşma oranının düşüklüğü (Eraydın, 1999:271), küresel ölçekte neoliberal politikalar etkisindeki genel sendikasızlaşma eğiliminin yanında, kentlerdeki söz konusu özdeş yapı, çalışma konusundaki “ortak” (aylaklığın, serkeşliğin ayıplanması, uzun süreli işsizliğin kişinin kendisiyle ilgili tembellik, dikiş tutturamamak, kendine hayrı olmamak gibi özelliklerden kaynaklandığının düşünülmesi, işçinin emeğinin kutsal

sayılması ve hakkının “alın teri kurumadan” verilmesi gerektiğine olan inanç vb. gibi) olumlu değer yargılarının emekçiler üzerinde oluşturduğu toplumsal baskıyla da ilgilidir. İşçilerin çoğunluğu, köy kökenli olduğu için, bir sonraki bölümde görüleceği üzere, uzun ve belirsiz saatler boyunca sosyal güvencesiz olarak çalışıp yine belirsiz bir gelire katlanmaktansa belli saatlerde düşük de olsa belirli bir gelir karşılığında sosyal güvenceli olarak çalışmaya razı olmaktadır.

Göç süreciyle başlayan işçileşme süreci, tarımdan ve topraktan uzaklaşan göçmenlerin kentte tarım dışı işlerde enformel sektörde geçici işlerde çalışması zaman zaman da sanayi sektörüne eklenilip işçiliğe geçiş yapmaya çalışması “parçalanmış/bölümlenmiş işçi sınıfı” oluşumunun başlangıcı şeklinde değerlendirilmektedir (İçduygu, Sirkeci ve Aydıngün, 1998:211 vd.). Parçalanmış/bölümlenmiş emek piyasasında bir tarafta nitelikli, görece örgütlü ve iyi ücretli geleneksel sanayi işçisi varken, diğer tarafta da yeni göçmenlerin ve emek-yoğun sektörlerden oluşan yeni sanayide çalışmaya başlayan niteliksiz, örgütsüz ve düşük ücretli yeni göçmenler sınıfı vardır. Anadolu’da yeni sanayi dalgasının teşviklerle yaratıldığını en azından ivme kazandırıldığını hatırlamakta yarar vardır.

4.4.2. Toplumsal Cinsiyet Roller ve Emeğin Toplumsal Yeniden Üretimi

YUP’nın uygulamaya konduğu 1980’li yıllardan itibaren kırdan kente göç hızlandığı gibi kentte de kadın emeğine olan talep artmıştır. Öte yandan kadınların istihdama katılımı da her yıl artış göstermektedir (Ecevit, 1998:48-49). Bu artışın bir kısmı hizmetler sektöründe olmakla birlikte, son yıllarda tekstil ve konfeksiyon ya da gıda gibi sektörlerde kadının fiziksel özellikleri ve “el yatkınlığı” nedeniyle tercih edildiği görülmektedir. Fakat bu sektörlerde kadın istihdamının artış hızı oldukça yavaştır.

Formel sektördeki işletmelerin üretimi ademi merkezileştirmesi ve üretimi taşeronlaştırmaları, enformelleşmeye yol açmakta ve ailelerin işsizlik ve gelir düşüklüğünü telafi etme stratejisi yanında işletmelerin maliyetleri aşağı çekme stratejisi nedeniyle de enformel sektör ortaya çıkmaktadır. Özellikle aile gelirini artırma bağlamında kadınların hem ev içinde hem ev dışında enformel sektör faaliyetlerine daha yoğun katıldıkları gözlenmektedir (Ecevit, 1998:59-60).

Kriz dönemlerinde sanayide yaşanan durgunluk ve gerilime, ilk önce kadınların işten çıkarılmasına yol açmaktadır. Durgunluk dönemlerinde birincil/vasıflı işçiler korunurken vasıfsız/ikincil işçiler işten çıkarılmaktadır. Kadınlar da genelde vasıfsız oldukları için ikincil çalışanlar olarak kabul edilmektedir. “Eve ekmek getiren”in erkek olduğu vurgusu da kadınların kendi konumlarını ikincilleştirmelerine yol açmaktadır (Ecevit, 1990, 109-110).

Öte yandan özellikle yapısal uyumun getirdiği yoksullaşma karşısında, “yuvayı dişi kuş yapar” şeklinde ifadelendirilen kadınların hane içi emeğinin önemi artmaktadır. Genel olarak kadınların hane içi toplumsal yeniden üretim faaliyetlerine ayırdıkları zaman erkeklerin 3,5 katıdır. Bu toplumsal cinsiyet rollerinin oldukça belirgin olduğunun açık bir göstergesidir. Toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların işe girişinde engeller şeklinde ortaya çıkarken, işin geçici olmasına da yol açmaktadır. Kadınlar, evlendiklerinde ya da ilk çocuğu doğduğunda emek piyasasından çekilebilmektedir (Kardam ve Toksöz, 2004).

Yapısal uyum politikalarının tarım kesimine verilen destekleri sınırlaması nedeniyle kırsal kesimde, özellikle küçük ve orta büyüklükteki topraklarda tarım yapan çiftçiler üzerinde baskı oluşturmuş ve ekonomik açıdan yaşanan zorluklar nedeniyle kadınların üretim sürecine ücretsiz aile işçisi ya da ücretli işçi olarak katılmaları sonucunu doğurmuştur (Morvaridi, 1992). Bu nedenle özellikle kadınlar kente göçmeyi daha çok istemektedirler (Morvaridi, 1992; Erman, 1998:211-213). Fakat kente göçen kadın, bir müddet işgücünden çekilmekte; bu defa da düşük ücretler nedeniyle hane reisinin geliri kent ortamında evi geçindirmeye yetmeyince enformel sektörde düzensiz biçimde çalışmaya başlamaktadır. Hatta kocanın izin vermemesi, güvenli bir çalışma ortamı bulunamaması gibi toplumsal cinsiyet unsurlarına dayalı nedenlerle evde çalışan kadınlar, yaptıklarını “iş” olarak değerlendirmemekte; “cep harçlığı” kazanmak için geçici bir faaliyet olarak görmektedirler Aynı şekilde kadınların evde çalışması da düşük eğitim düzeyleri ve evli olmaları nedeniyle dışarıda iş bulamamaları ya da hane reisinin dışarıda çalışmaya izin vermemesidir. (Çınar, 1994:372, 377-378). Kentteki işlerde de kadınlar kriz dönemlerinde işten çıkarılan ilk kesim olmaktadır.

Kırdan kente göç, kadın açısından bir patriarkal ilişkiden diğetine geçmek anlamına gelmektedir. Kadınların, kentte çalışma durumunda erkeklerden daha düşük konumda olmak bakımından dikey işbölümünden, belirli ayrıntı işlerde çalışmaları bakımından yatay işbölümünden söz edilebilir (Özen, Erkan ve Şahin, 2005:197 vd.). Söz konusu cinsiyetler arası farklılaşma, çalışmanın 3. Bölümünde tanımlanan toplumsal cinsiyete dayalı bölümlenmenin Türkiye'deki yansımaları şeklinde değerlendirilmelidir. Emeğin toplumsal yeniden üretimi de söz konusu bölümlenme sonucunda kadınlar üzerinden gerçekleştirilen hane içi ücretsiz bir faaliyet olarak kalmaya devam etmektedir.

Türkiye'de teşvik politikaları ve yerel emek piyasaları etkileşimine ilişkin çözümlenelerin ardından bu bölümde saha araştırmasının yöntem ve kapsamı ile saha çalışmasının arka planını oluşturması bakımından, Kahramanmaraş'ta nüfus ve emek piyasası değişimlerine ilişkin niceliksel veriler değerlendirilmektedir.

4.5. Saha Araştırmasının Yöntem ve Kapsamı

4.5.1 Neden Böyle Bir Araştırmaya İhtiyaç Duyuldu?

Yapısal uyum politikalarının makro ekonomik etkileri oldukça fazla çalışılan bir konu. Fakat, kentsel düzeyde yerel emek piyasasında YUP'nın etkilerini inceleyen araştırmalar sınırlı sayıdadır. Ayrıca, Anadolu'da yeni sanayileşen merkezlerin YUP temelinde araştırılması da önem taşımaktadır.

Yerel ölçekte kentsel emek piyasasının kümelenmesi, oluşumu ve bölümlenmesi, küresel kapitalizm ve yeni liberalizm dalgası altında bu dalgadan bağımsız düşünülemez. Dolayısıyla, yerel kümelenmeler, yerel değerlerden kaynaklandığı ölçüde kapitalist dünya sisteminin vaaz ettiği güç dengeleri ölçüsünde YUPdan da etkilenmektedir. Hatta YUP'nın bizim örneğimizde olduğu gibi (teşvikler gibi) bazı özel politika araçlarının sanayileşmede ana unsur olduğu görülmektedir.

Peki söz konusu uyum çalışmaları, yerel emek piyasasında ne gibi dönüşümlere yol açmaktadır? Bunların hangileri yerel dinamiklerden

kaynaklanmaktadır; hangileri uluslar arası işbölümünün sonucu olarak gündeme gelmektedir? Yerel emek piyasasında bölümlenme/parçalanma nasıl ortaya çıkmaktadır ve piyasadaki vasıf ve çalışma düzeylerini nasıl etkilemektedir? Bu soruların cevaplarının aranması, küresel meta zincirinde halka değişikliğinin de temel kaynağı olacaktır.

Dolayısıyla, yerel emekçi sınıfların güçlendirilmesi, yerel dinamiklerin, emekçilerin vasıf düzeylerinin ve bölümlenmiş emek piyasasının parçalı yapısının emekçi sınıflar lehine düzeltilmesinin söz konusu yapıyı betimlemekle mümkün olacağı açıktır. Bu bağlamda, ihracata dönük sanayileşme çerçevesinde YUP'nın teşvik politikaları temelinde sanayileşen bir Anadolu kentindeki emek piyasasının çözümlenmesi önem taşımaktadır.

4.5.2. Araştırmanın Yöntem ve Kapsamı

Çalışmanın başlangıç kısmında da belirtildiği üzere tezin temel sorusu YUP'nın çevre ülkelerdeki emek piyasası dönüşümleri üzerindeki etkisidir. Bu bağlamda söz konusu etkinin Türkiye'de yerel düzeyde kentsel emek piyasasında nasıl ortaya çıktığının Kahramanmaraş kentsel emek piyasası özelinde araştırılması da bu sorunun kapsamı içinde değerlendirilmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde YUP'nın ideolojik çerçevesi ve genel olarak çevre ülkelerde emek piyasası üzerindeki etkileri ortaya konmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde fordist ve post-fordist kapitalist üretim sistemlerinde emek piyasasındaki bölümlenmenin teorik çerçevesi ve yerel emek piyasalarının esnekleşme argümanı çerçevesinde oluşumu ortaya konmuştur. Üçüncü bölümde, yerel emek piyasasının oluşumunda ve enformelleşme ekseninde bölümlenmesinde iç göç ve toplumsal yeniden üretimin çerçevesi çizilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünü oluşturan bu bölümde kuramsal çerçeveden sahaya inilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda önce mezo düzeyde Türkiye'de genel olarak bir YUP politikası olarak uygulanan teşvik politikalarının kümelenme, kentleşme ve enformelleşme üzerindeki etkileri niceliksel verilerden hareketle ele alınmaktadır. Emek piyasası dönüşümleri ve bu dönüşüme bağlı olarak kır-kent

nüfus değişimi ve kentleşme-enformelleşme sarmalının Türkiye’deki yansıması bu bölümde değerlendirilmektedir. İkinci olarak saha araştırmasının yöntem ve kapsamı üzerinde durulmaktadır. Bu bölümde, saha araştırması bulgularının çözümlenmesine geçmeden önce son olarak Kahramanmaraş kentsel alanında nüfus ve emek piyasasına ilişkin niceliksel verilerin değerlendirilmesi yer almaktadır.

Bir sonraki beşinci bölümde yukarıda sıralanan teorik çerçeve ve Türkiye’deki makro ekonomik yapısal uyum politikaları ışığında Kahramanmaraş kentsel emek piyasasında emek piyasasının dönüşümü incelenecektir. Bu dönüşüm çerçevesinde, modern sanayi ve fabrika sisteminin oluşumu anlamında “kümelenme”, iç göç ve işçileşme, enformelleşme, emeğin toplumsal yeniden üretimindeki etkisi bakımından kadın emeğinin ve çocuk emeğinin biçimleri, birincil ve ikincil emek piyasalarındaki ayrışma ve referans sistemi anlamında hemşerilik ve toplumsal aidiyetler, ve nihayet enformelleşmenin de bir göstergesi olarak köyden göçenlerin kentsel mekanda yerleşme ve çalışma örüntüleri ile zaman kullanım eğilimleri çözümlenme konusu yapılacaktır. Ücretler Türkiye’deki ücret yapısı ile paralel olduğundan bu konu ayrı bir başlık altında değerlendirilmeyecektir. Bu bağlamda aşağıda Kahramanmaraş kentsel emek piyasasında yürütülen alan araştırmasının kapsam ve yöntemi üzerinde durulmaktadır.

4.5.3. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmanın alan araştırması, özel yatırımı teşvik politikaları ekseninde YUP’nın yerel ölçekte bir kentsel emek piyasasında kümelenme, bölümlenme, işçileşme/orta sınıflaşma ve enformelleşme eğilimlerine etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Kentsel ölçekte yerel emek piyasasının oluşumu köyden kente göç olgusunu da içerdiğinden iç göçün yapısal uyum uygulamaları boyunca aldığı biçim ve emek piyasasının dönüşümüne etkisi de alan araştırmasının amaçları içinde değerlendirilmiştir.

Araştırmanın temel probleminden hareketle, saha çalışmasında önce niceliksel veriler değerlendirilmek suretiyle K.Maraş’taki fabrikalaşma olgusu irdelenmiştir. İç göçe ilişkin istatistiklerin önemli bir bölümü nüfus sayımlarından derlenmektedir. Bizim çalışmamızda da Cumhuriyet döneminde yapılan sayımların

K.Maraş ili bazında köy ve kent nüfus değişmelerine ilişkin verilerden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra daimi ikametgâha göre iç göçe ilişkin verilerden hareketle hazırlanan DİE yayınlarından yararlanılmıştır.

Daha sonra vaka çalışması, yaşam öyküsü, doküman taraması, yarı yapılandırılmış mülakat ve katılımcı gözlem tekniklerinden oluşan niteliksel araştırma yöntemiyle köyden şehre göç ve işgücü piyasası dönüşümlerinin fabrikalaşmaya olan bağımlılığı çözümlenmeye çalışılmıştır. Niceliksel veriler aynı zamanda niteliksel bulguların desteklenmesi amacıyla da kullanılmıştır.

Vaka çalışması arşiv kayıtları ve belge incelemelerine, mülakat ve gözlem tekniklerine dayanır. Analiz birimi kişi ya da insan grupları olmayıp doğrudan doğruya olgunun kendisidir. Aktörlerin bakış açısı ve ifadeleri aracılığıyla sosyal koşulları açıklamayı amaçlar.(Tellis'ten (1997) aktaran Özügurlu, 2005;132). Vaka çalışması sosyal bir birimin-bu birim bir kimse, bir aile, kuruluş, kültür grubu hatta bir toplum olabilir- araştırılmasında ve analiz edilmesinde kullanılan bir metottur. Amacı birimin karışık davranış şekillerine ve çevresiyle olan ilişkilerine etkisi olan faktörleri bulmaktır. Vaka verileri bütün bir hayat süresini veya birimin tarihini, sosyal faktörlerle olan ilişkisini ve çevresinde yer alan kuvvetleri araştırmayı öngörür. Diğer bir deyimle vaka metodu yoluyla sosyal araştırmacı sosyal bir birimin içindeki çeşitli faktörleri bir bütün olarak görmeye çalışır (Young ve Schmid, 1968:250).

Burada vaka çalışmasına köyden şehre göçün fabrikalaşmanın başlamasına bağlı olarak 1980 öncesi ve sonrasında aldığı seyri ve göçmenler arasındaki dönemsel farklılaşmayı ortaya koymak amacıyla başvurulmuştur. Ayrıca endüstri bölgelerinin yer seçimi konusuna da vaka çalışmasının bulguları ışık tutmuştur.

Yaşamöyküsü tekniğinin amacı sosyal değişimin bireylerce nasıl tecrübe edildiğini ortaya koymaktır. Çalışmada yaşamöyküsü tekniğine birinci ve ikinci nesil göçmenlerin ve farklı kökenlerden gelen fabrika sahiplerinin 1980'li yılların dönüşümünü nasıl yaşadıklarını ve değerlendirdiklerini anlamak amacıyla başvurulmuştur. Bu teknik aktörlerin olayları algılamaları hakkında bilgi vermiştir.

Doküman taraması tekniği, DİE (Türkiye İstatistik Kurumu-TÜİK) verilerinin tasnifi ve yorumlanmasında, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın Kahramanmaraş'a kullandığı yatırım teşviklerinin saptanmasında, Kahramanmaraş Ticaret Odası'nın web sitesinin taranmasında, yıllık raporlarının ve envanter çalışmalarının incelenmesinde, Oda kayıtlarının yıllara göre tasnifinde, mahalli dergi ve gazetelerin fabrikalaşma ve iş gücü piyasası ile ilgili haber yorum ve röportajların değerlendirilmesinde kullanılmıştır. İlin Kurtuluş günü olan 12 Şubat günlerinde çıkarılan yıllık mahalli dergiler, araştırma için bir yılın envanterini ortaya koyan değerli kaynaklar niteliğindedir.

Yarı yapılandırılmış mülakat tekniği vaka ve yaşamöyküsü tekniklerinin alt yapısını oluşturmuştur. Aktörler ile görüşme yapılırken belirli sorular tespit edilmiş; bu temel sorular etrafında mülakatın yönelimi esnek bırakılmıştır. Böylece kişinin kendi bakış açısı ile olguları değerlendirmesi sağlanmıştır.

Katılımcı gözlem tekniği, ya dışarıdan müdahil olarak yarı-katılımcı düzeyde ya da incelenen sürecin/olgunun bizzat aktörü olarak, olayların içerisine girip kümeden bir fert şeklinde davranarak uygulanabilmektedir. İkinci uygulamada, araştırmacı, olayların bizzat nesnesi konumunda yahut da işleyicisi, yönlendiricisi konumunda olabilmektedir. Çalışmada tam katılımcı gözlem tekniği uygulanmıştır. Köyden şehre göçen ailelerden birinin üyesi olarak süreci “içeriden” izleme imkânı buldum. Çalışma boyunca, kimisi ilkokul arkadaşım, kimisi akrabam olan fabrika işçilerinin, işportacıların evlerine işyerlerine konuk oldum. Sofralarına oturup beraber yemek yedim. Onları kendi evimde misafir ettim. Arkadaşımla başka bir köyden göçmüş olan iş arkadaşıyla “araştırmacı” sıfatıyla değil, bir dost, arkadaş olarak görüştim. Çalışmanın bu teknik açısından bir eksiği onların yaşadığı mahallelerde oturma fikrimi gerçekleştirememiş olmamdır. Burada da 1985–1997 yılları arasını kapsayan lise ve üniversite çağlarında kirada kaldığımız “tek göz evler”den kalan tanıklıklarımın ve halen ailemin bu tip bir evde oturuyor olmasının bu açığı kapattığını varsaymaktayım.

Vizesi dolduğunda ailemin “Yeşil Kart” evraklarını “dolaştırarak”, bazen kardeşimle beraber bir fabrikaya iş başvurusunda bulunarak, bazen bir arkadaşımın iş

arayarak, zaman zaman köye “çantı” göndererek, bazen köyden gelen çantayı köyün şoföründen alarak halen devam etmekte olan göç ve kentsel işgücü piyasasına giriş deneyimlerine tanıklık ettim.

Öte yandan liseyi K. Maraş'ta o zamanın (1985-1992) “koleji” sayılabilecek bir okulda okumuş olmamdan dolayı, çalışma için şehre döndüğümde, lise arkadaşlarımdan bazılarını fabrika yöneticisi olarak buldum. Babalarının 1980'lerde kurduğu fabrikada ikinci nesil işadamları olarak “bayrağı devralmışlardı”. Bu durum, fabrikaya kabul edilmemi kolaylaştırdı. Bu şekilde 3 fabrikada inceleme yapma olanağı buldum.

4.5.4. Araştırmanın Kapsamı

Kahramanmaraş Merkez ilçe kentsel alanı, çalışmanın fiziki sınırlarını belirlemektedir. Bu alan, Belediye sınırları içinde kalan mahalleler ve endüstri bölgeleridir. Bu alan Ek 3 Harita 1'de gösterilmektedir.

İl merkezi, diğer ilçelerden, ilçe köylerinden ve merkez ilçe köylerinden göç almaktadır. Fakat diğer ilçelerden alınan göçler sınırlı olduğu gibi daha çok çevre illere ya da belli mesleklere yönelmektedir. Dolayısıyla ilçelerden alınan göçler sayısal verilerde (DİE verileri) kapsanmakla beraber niteliksel araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur; ancak çok yakın olduğu için Türkoğlu ilçesinin 1 köyü araştırma kapsamına alınmıştır. Böylece daha dar bir alanda daha heterojen bir yapı arz eden merkez ilçe köyleri araştırma kapsamına alınmıştır.

Kentte ise teşvik politikalarının fabrikalaşma açısından etkisinin izini sürmek amacıyla işverenlerle, esnafla ve çeşitli kurumlarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Köylerin Seçimi

Merkez ilçe köyleri arasından görüşme yapılacak köylerin seçimi yargısal örnekleme metotları arasında yer alan kota yöntemiyle yapılmıştır. Buna göre merkez ilçe haritasında yer alan köyler, fiziki özellikleri ve bu köylerin fiziki özelliklerine bağlı geçim stratejileri göz önüne alınarak 3 ayrı kategoriye ayrılmıştır. Bunlar:

1. Kuzey köyleri (Dağ köyü-DK)
2. Batı köyleri (Dağ köyü-DK)
3. Güney ve Doğu köyleri (Ova köyü-OK)

Daha sonra bu bölgelerden göçmüş olan kanaat önderleri (bölgeyi bilen yaşlı göçmenler, muhtarlar, belde başkanları, kamu görevlileri vb.) ile yapılan ön görüşmelerden hareketle yargısal örnekleme yöntemiyle her bölgeden en çok göç veren ve göçmenlerine en kolay ulaşılabilecek ikişer köy tespit edilmiştir. Belirlenen köyler ve mülakat gerçekleştirilen göçmen hane reisi ve birey (2. nesil göçmenler için) sayıları Tablo-4.9’de gösterilmektedir. Göçmenlerin geldikleri köylerin K. Maraş İl haritasındaki konumları ise Ek 3-Harita 2’de gösterilmektedir.

Tablo-4.9: Mülakat Gerçekleştirilen Göçmenlerin Geldiği Köyler ve Görüşme Dağılımı

Köy Grubu	Köyün Adı	Görüşme Yapılan		
		Hane reisi	Birey (II. Nesil)	Toplam
Kuzey Köyleri (DK)	Yenipınar	7	3	10
Kuzey köyleri (DK)	Hacıyüplü	5	3	8
Batı köyleri (DK)	Karadere	5	3	8
Güney köyleri (DK)	Dedeler(Türkoğlu)	5	2	7
Güney ve doğu köyleri (OK)	Beyoğlu	3	-	3
Güney ve doğu köyleri (OK)	Dutdağı	3	2	5
Toplam	6 köy	28	13	41

Köylerden gelen göçmenlerle yapılmış olan “Göç ve çalışma yaşamına ilişkin yarı yapılandırılmış mülakat sora kağıdı”, EK-1’de yer almaktadır.

Kurumların ve İşverenlerin Belirlenmesi

Göçle ve işgücü piyasası ile ilgili kurumların bu alanlarla ilgili yetkilileriyle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İşverenin seçiminde ise farklı dönemlerde yatırım yapmış olmaları ve 1960 ile 1980 dönüşümünü iyi gözlemlemiş olmaları belirleyici olmuştur. Bunun dışında uluslar arası ticaret ağlarına fason çalışma yöntemi ile eklenmiş işletmeler de araştırma kapsamında incelenmiş ve bu işletmelerin yetkilileriyle de mülakatlar gerçekleştirilmiştir. İş verenlerle yapılan görüşmeye

ilişkin yarı yapılandırılmış mülakat soru kağıdı EK-2’de yer almaktadır. Görüşme yapılan kurum ve kuruluşlar ile işverenlerin sayısı Tablo-4.10’da gösterilmektedir.

Tablo-4.10. Görüşme Yapılan Kurum ve İşveren Sayıları

Kurum adı	Görüşme Adedi
Belediye	3
Bayındırlık Müdürlüğü	2
DSİ	1
Tekstil İşkolunda Örgütlü Sendikalar	3
İŞ-KUR	1
Sosyal Yardımlaşma Vakfı	1
Yeşil Kart	1
Fabrikatör	5
Küçük esnaf	5
Farklı illerden göçen aileler	5
Toplam	27

Çalışmanın konusu köyden şehre göç ve kapsamı da Kahramanmaraş Merkez İlçe köyleri olmakla birlikte işgücü piyasasında farklılaşma eğilimlerini tespit edebilmek ve dâhili göç hareketleriyle karşılaştırma yapabilmek amacıyla il dışından belli dönemlerde göçen ailelerle de mülakat yapılmış ve yaşam öyküsü tekniği ile işgücü piyasasındaki konumları sorgulanmıştır.

4.5.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılıkları ise şu şekilde sıralanabilir:

İl düzeyinde köyden şehre göçe ilişkin nicel veriler oldukça kısıtlıdır ve bu konuda nicel bir değerlendirme yapılamamaktadır.

Belediye’nin kentleşme ve gecekondulaşmaya ilişkin sistematik bir çalışması bulunmadığından konut ve yaşam standartları konusunda sağlıklı veri bulunmamaktadır.

Yerel istihdam ve sektörel kuruluşlarda yerel emeğin bileşimine ilişkin niceliksel veriler bulunmamakta ve sadece genel sayıların toplanması ile yetinilmektedir. Bu da çözümlemeyi zorlaştıran unsurlardan biridir.

Belirtilen konulardaki niceliksel veri eksikliği nedeniyle çalışmada sadece TÜİK'in topladığı veriler analiz edilmiş ve bunun dışında belediye yetkilileri ve çeşitli sektörel kuruluşların yetkilileriyle yapılan görüşmelerden yararlanılmıştır.

Çalışmada sadece merkez ilçeye ilişkin kentsel emek piyasası izlenmiş, ilçeler, kendine özgü koşulları nedeniyle çalışma dışı bırakılmıştır. Ancak karşılaştırma ve destekleme amacıyla yeri geldiğinde ilçelere ilişkin emek piyasası şartlarına değinilmiştir.

Kentsel emek piyasasının oluşumunda ve yerel sanayinin kümelenmesinde, öncelikle ve özellikle teşvik politikalarının etkili olduğu varsayımından hareketle, saha çalışmasında yerel emek piyasası üzerinde etkisi bulunan yapısal uyum politikalarından sadece teşvik politikalarının etkileri sorgulanmıştır. Yerel emek piyasasını etkileyen diğer yapısal uyum politikalarına yeri geldikçe değinilmiştir.

Aşağıda saha araştırmasının arka planını oluşturan Kahramanmaraş'ta nüfus ve emek piyasasına ilişkin niceliksel veriler irdelenmektedir.

4.6. Kahramanmaraş Yerel Emek Piyasasında Nüfusun Köy-Kent Bileşimi ve Emek Profiline İlişkin Niceliksel Bulgular

Bu başlık altında 1980 öncesi ve sonrasında nüfusun dağılımı, emek profili ve il dışı nüfus hareketlerine ilişkin niceliksel veriler değerlendirilmektedir. Ayrıca il içi nüfus hareketleri de incelenmektedir.

Saha araştırması sonuçlarının çözümlenmesine niceliksel verilerden başlanmasının nedeni, sonraki başlıklarda ele alacağımız nitel değişimlerin, niteliksel verilerin yorumlanmasında ihtiyaç duyacağımız sayısal verilerin el altında bulundurulması gereğidir. Öte yandan kırsal ve kentsel nüfus değişimi ile sektörel istihdam rakamları, ihracata dönük sanayileşme dönemi ile öncesi arasındaki farkı ortaya koymak açısından da önem taşımaktadır.

4.6.1. Nüfusun Dağılımına İlişkin Veriler

Kahramanmaraş ilinin nüfusu 2000 nüfus sayımına göre 1 002 384 olup 81 il içinde nüfus büyüklüğü açısından 18. sırada yer almaktadır. 1927 yılında ilin toplam nüfusu 184 958 olarak tespit edilmiş olup, o zamanki idari bölünüşe göre 63 il arasında 33. sırada yer almaktadır. İlde nüfus artış hızının en yüksek olduğu dönem, %38.6 ile 1970-1975 yılları arasındadır. 1990-2000 döneminde ilin yıllık nüfus artış hızı %11.6 olup bu dönemde nüfus artış hızı bakımından 81 il içinde 42. sırada yer almaktadır (DPT, 2003:84). Söz konusu dönemde Türkiye genelinin nüfus artış hızı %18.28'dir ve Kahramanmaraş'ın nüfus artış hızı Türkiye ortalamasından daha düşüktür. Fakat 1927 yılında il nüfusunun ülke nüfusu içindeki payı %1.4 iken 2000 yılında bu oranın %1.5'e yükselmiş olması, 73 yıllık dönemde ülke ortalamasından daha yüksek bir nüfus artışı gerçekleştiği söylenebilir (DİE, 2002:25-26).

2000 Yılı Nüfus Sayımı Sonuçlarına göre Türkiye ortalamasında nüfus artış hızı kent merkezlerinde %26.81, köylerde %4.21'dir. Akdeniz Bölgesi'nde aynı rakamlar sırasıyla %25,03 ve %16,30 olarak gerçekleşmiştir. Kahramanmaraş ölçeğinde ise, kent merkezlerinde, %27.47; köylerde %4.34 şeklinde gerçekleşmiştir. Köylerdeki nüfus artış hızının negatif olması, köyden kente göçlerin yoğunluğunu göstermektedir. Kahramanmaraş ilinin 1927-2007 yılları arasında kent ve köy nüfusunun değişimi Tablo 4.11'de gösterilmektedir.

DİE verilerine göre Kahramanmaraş İl Merkezi'nin (merkez ilçe) nüfusu 1990 sayımında 228 129; 2000 yılı sayımında 326 198 olarak gerçekleşmiştir. Merkez ilçenin yıllık nüfus artış hızı ise bu dönemde %35,75'tir. Bu rakam Akdeniz Bölgesi'nin de Türkiye ortalamasının da çok üstünde bir artışı göstermektedir. Kahramanmaraş İl Merkezi'nin nüfus artış hızı komşuları olan Osmaniye (35.23), G.Antep (34.66), Kayseri (23.09), Malatya(34.30) ve Sivas'tan (12.08) daha yüksektir. Komşu illerden sadece Adıyaman'ın nüfus artış hızı K. Maraş'tan daha yüksektir (57.90).

Doğum yerine göre nüfus incelendiğinde başka bir ilde ya da yurtdışında doğanların oranı 1970 yılına kadar %2.5-%5 arasında değişirken bu oran 1970-2000

yılları arasında %5 ile %8 arasında değişmektedir. Bu veriye dayanarak son yirmi yılda ilin dışardan aldığı göç oranının ortalama %6 olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo-4.11: İlde Yıllara Göre Nüfusun Köy-Kent Bileşimi (%)

Yıllar	Toplam Nüfus	Kent nüfusu	Köy nüfusu	Kent ve köy nüfusunun toplam nüfus içindeki payı	
				Kent (%)	Köy (%)
1927	184 958	36 343	148 615	19,65	80,35
1935	188 877	39 343	149 534	20,83	79,17
1940	202 073	38 470	163 603	19,04	80,96
1945	261 550	49 491	212 059	18,92	81,08
1950	288 843	54 000	234 843	18,70	81,30
1955	336 797	66 963	269 834	19,88	80,12
1960	389 857	85 828	304.029	22,02	77,98
1965	438 423	105 090	333 333	23,97	76,03
1970	528 982	165 056	363 926	31,20	68,80
1975	641 480	220 710	420.770	34,41	65,59
1980	738 032	281 382	456 650	38,13	61,87
1985	840 472	342 428	498 044	40,74	59,26
1990	892 952	407 215	485 737	45,60	54,40
2000	1 002 384	536 007	466 377	53,47	46,53
2007	1 004 414	584 726	419 688	58,22	41,78

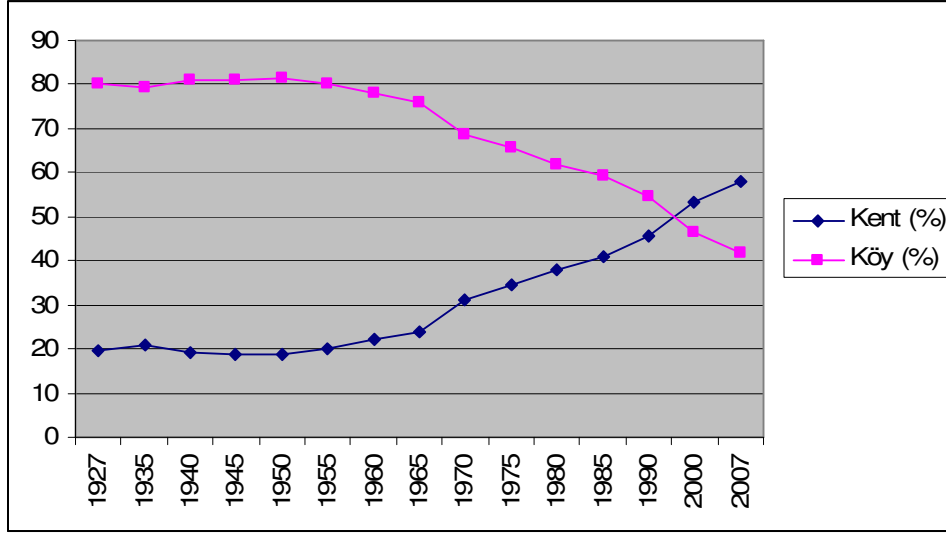
Kaynak: DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Verileri; TÜİK 2007 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verileri, http://report.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?adnks=&report=turkiye_ilce_koy_sehir.RDF&p_il1=46&p_kod=1&desformat=html&ENVID=adnksEnv

Kentte yaşayan nüfusun payı 1927 yılında %19,27 iken 1950 yılından sonra sürekli bir artış göstererek 2007 yılında %58,22'ye ulaşmıştır. En keskin değişimin olduğu yıllar ise Grafik-4.2'de de görüldüğü üzere 1965-1970 arası ve 1985 sonrasındaki 2007'ye kadar 22 yıllık dönemdir.

Nüfusun eğitim durumuna baktığımızda ise, DİE 2000 yılı verilerine göre, 1990 yılından itibaren lise ve üniversite mezunlarının oranı ilkokul mezunlarının oranına yaklaşmış ve il nüfusu içinde orta ve yüksek öğrenim mezunlarının oranı artma eğilimi göstermiştir. 1975 yılında 25 ve daha yukarı yaşlardaki erkeklerin %40,8'i, kadınların %13,2'si ilkokul mezunu iken 2000 yılında erkeklerin %49,9'u; kadınların ise %37,7'si ilkokul mezunudur. 2000 yılı nüfus sayımı il verilerine göre, 2000 yılında erkeklerin %32,2'si, kadınların da %11,7'si ilkokuldan sonraki eğitim

düzeylelerinden birini tamamlamıştır. Eğitim düzeyi ile ilgili verilerin kent nüfusunun artışıyla doğru orantılı olarak artış eğilimi gösterdiği izlenmektedir.

Grafik 4.2: Nüfus Sayımlarına Göre Kahramanmaraş'ta Köy Kent Bileşeni (%)



4.6.2. Emek Profiline İlişkin Veriler

2000 yılında, işgücüne katılma oranı %57.6; işsizlik oranı %7.8 olarak görülmektedir. Bu veriler, cinsiyetle ilişkilendirildiğinde, erkeklerde işgücüne katılma oranı %69.5, kadınlarda %45.4 şeklindedir. İşsizlik oranı ise, erkeklerde %10.2; kadınlarda %4.1'dir. İşgücüne katılma oranları, 1990-2000 yılları arasında eğitim ve emeklilik sistemindeki düzenlemelerle (Gürsel ve Ulusoy, 1999:36-37) Türkiye geneline paralel olarak, Kahramanmaraş'ta da yaklaşık %10 oranında gerilemiştir. Türkiye'de 2001 yılı verilerine göre katılım oranı %48.7, erkeklerde %71.7, kadınlarda %25.9'dur (DİE, 2001). Gelişmiş ülkelerde işgücüne katılma oranları farklılık arz etmekle beraber, Türkiye'ye göre yüksektir. (1993 verilerine göre, örneğin erkek işgücününün katılma oranları, Almanya'da %78.6, İngiltere'de %84.0, ABD'de %84.9, Japonya'da %90.2, İtalya'da %74.8'dir.) (Gürsel ve Ulusoy, 1999:36).

Ülkedeki gelişmeye paralel olarak 1960'lardan itibaren, nüfusun yoğun olarak yaşadığı kırsal kesimden kentlere yönelik başlamıştır. 1965-1970 arasındaki değişim hızı 1990-2000 yılları arasında da görülmektedir. 1960'lı yıllar, Kahramanmaraş'ta ilk fabrikaların kurulduğu, sanayileşmenin başladığı yıllardır. 1990'lı yıllar ise, sanayide “kümelenme” dönemidir. Buna rağmen kentleşme oranı açısından Kahramanmaraş, 2000 yılı itibariyle 81 il içerisinde, 48. sırada olup, iyi bir konumda değildir. Ayrıca, kentte nüfusun birikmesi, doğrudan sanayi sektörüne aktarıldığı anlamına gelmemektedir. Sanayi işkolunda çalışanların toplam istihdama oranında, 25. sırada bulunmaktadır. Aşağıda, Tablo-4.12'de Kahramanmaraş'ta sektörler itibariyle işgücünün durumu yer almaktadır.

Tablo-4.12: Ekonomik Faaliyete göre İstihdam Edilen Nüfus, 1980-2000

Yıllar	Tarım		Sanayi		İnşaat		Hizmet		Bilinmeyen	
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
1980	95,1	63,1	1,2	9,2	0,1	6,9	3,2	19,7	0,4	1,1
1985	95,4	62,6	1,1	8,9	0,1	6,1	3,4	21,8	0,1	0,5
1990	92,8	57,0	3,3	11,2	0,1	6,5	3,8	24,5	0,1	0,7
2000	92,1	47,5	2,1	15,2	0,1	6,8	5,7	30,5	0,0	0,1

Kaynak: DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı İl Verileri K: Kadın, E: Erkek

Tablodaki verilerden hareketle, nüfusun köy-kent bileşimindeki değişmeye paralel olarak emeğin tarımdan sanayi ve hizmetler sektörüne kaydığını görmekteyiz. Kente göçen nüfusun cinsiyet açısından sektörlere dağılımına bakıldığında, hizmet ve sanayi sektöründe genellikle erkeklerin istihdam edildiği görülmektedir. Sanayi ve hizmetler sektöründe, 1980-2000 yılları arasında önemli bir istihdam artışı olduğu görülmektedir

Ücretli çalışan kadınların toplam istihdama oranı, Türkiye ortalamasının (%8.81) oldukça altında, %3.76'dır ama, tarımda çalışanların oranı Türkiye ortalamasına (%48.38) göre, %65.63'le oldukça yüksektir. Bu veriler ışığında, tarımda, kadınların daha fazla istihdam edildiği söylenebilir.

İşteki duruma göre istihdam edilen nüfus açısından yapılacak olan bir değerlendirmede, ücretli-maaşlı-yevmiyeli çalışanların oranı, Türkiye genelinde, kadınlarda %35.1 iken Kahramanmaraş'ta, %9.2'dir. Buna karşılık, işveren, kendi

hesabına ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların oranı, Türkiye’de %64.8 iken; Kahramanmaraş’ta sadece ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranı %85.1’dir.

Kahramanmaraş’ta 2000-2002 yılı rakamlarına göre SSK’nda kayıtlı çalışan sayısı aylara göre 34.544 ile 48.500 arasında değişmektedir. Eylül 2002 itibariyle emekli sayısı ise 15.600’dür. Bağ-Kur’a kayıtlı kendi hesabına çalışan sayısı ise aynı dönem itibariyle 32.119’dur (Ozan, 2003). Emekli Sandığı’na bağlı çalışan sayısı ise 20 bin civarındadır.

Tablo-4.13: İstatistik Alt-Bölgeler İtibariyle Kahramanmaraş’ın Yer Aldığı İstatistik Bölge İle Komşu İstatistik Bölgelerin İşgücü Verileri (2004-2005)

Bölge Kodu	Bölge Adı	Kurumsal Olmayan sivil nüfus (1000)	15 ve yukarı yaşta nüfus (1000)	İşgücü (1000)	İstihdam (1000)	İşsiz (1000)	İşgücüne dahil olmayan (1000)	İşgücüne katılma oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Tarım dışı işsizlik or (%)	
TR62	Adana, Mersin	2004	3764	2609	1170	1010	160	1439	44.8	13.6	18.8
		2005	3813	2642	1230	1018	212	1412	46.6	17.2	21.6
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	2004	2139	1380	593	504	89	787	43	14.9	19
		2005	2177	1373	577	497	80	796	42	13.8	15
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	2004	2801	1832	778	643	135	1054	42.5	17.3	23.2
		2005	2811	1889	904	763	141	985	47.8	15.6	21
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	2004	2517	1745	693	631	62	1052	39.7	8.9	15
		2005	2510	1760	776	690	86	984	44.1	11.1	16.3
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	2004	1759	1190	561	461	100	629	47.2	17.9	27
		2005		1774	1210	542	445	98	667	44.8	18

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, <http://diweb.die.gov.tr>, (19.05.2006).

DİE (2000) verilerine göre, Kahramanmaraş’ın 12 yaş ve üzerindeki toplam nüfusu 244 bin 684 olup bu nüfus içerisinde işgücüne katılanların sayısı 119 bin 161 olarak hesaplanmaktadır. DİE (2000) ve KMTSO (2003) verilerinden hareketle toplam kayıtlı çalışan sayısının 96 bin 619 olduğu göz önüne alınırsa, kayıt dışı çalışanların sayısı 32 bin 542 olarak tespit edilebilir. Bu veriler ışığında kayıtdışı çalışanların oranı %27.3 olup bu oranın büyük bölümünü köyden kente göç edenler oluşturmaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu’nun son yıllara ilişkin emek verileri alt-istatistik bölgeler itibariyle incelendiğinde, Kahramanmaraş’ın içinde bulunduğu Hatay-

Osmaniye-Kahramanmaraş bölgesi, 2004 yılı itibariyle komşu bölgelere göre işsizlik ve tarım dışı işsizlik oranının en yüksek olduğu bölgelerden biri olarak görünmektedir. Bunda Osmaniye gibi tarım karakterli bir kentin aynı bölge içinde olmasının etkisi olmakla beraber, tek başına Kahramanmaraş ilinin işsizlik verileri de benzer özellikler taşımaktadır (Bkz. Tablo-4.13).

Tablo 4.14’de görüldüğü üzere Kahramanmaraş’ta ilçeler itibariyle işsizlik oranının en yüksek olduğu ilçeler, Nurhak, Göksun ve Çağlayancerit gibi ulaşım güçlüğü olan dağlık ve sanayileşmenin olmadığı ilçelerdir.

Tablo-4.14: 2000 Yılı İtibariyle Kahramanmaraş’ta İlçeler İtibariyle İşsizlik Oranları

İlçeler	İşsizlik oranı (%)	İlçeler	İşsizlik oranı (%)
Merkez	6.6	Göksun	12.9
Afşin	8.8	Nurhak	14.5
Andırın	7.5	Pazarcık	9.3
Çağlayancerit	10.8	Türkoğlu	9.1
Ekinözü	7.7	İl Geneli	7.8
Elbistan	7.7		

Kaynak: DİE 2000 Genel Nüfus Sayımı Kahramanmaraş İl Verileri

4.6.3. Nüfus Hareketlerine İlişkin Niceliksel Veriler

Kahramanmaraş, coğrafi konumu itibariyle İç Anadolu ile Güneydoğu Anadolu’nun ve Doğu Akdeniz’in geçiş noktaları üzerinde bulunduğundan eski tarihlerden beri değişik nüfus hareketlerine sahne olmuştur. 13 ve 14. yy’larda bölgede Beyazıtöğulları ve Dulkadiroğulları arasındaki nüfus mücadelelerinin hareketliliğe sebep olduğu bilinmektedir. 15 ve 16. yy’lardan itibaren bölgede Osmanlı hâkimiyeti vardır. Bu dönemde şehir merkezi Müslümanlardan oluşmaktadır. Bazı köylerde Ermeni nüfus bulunduğu kaydedilmektedir. 17. ve 18. yy.’a ait kayıtlar henüz çözümlenmediğinden (bu yıllara ait kayıtların yandığı da iddia edilmektedir) bu yılların nüfus bileşimine ait veri elimizde bulunmamaktadır. 19. yy’a gelindiğinde Ermeni ve Yahudi nüfus şehirde baş göstermektedir. Yahudilerin 16. yy’da Endülüs’ü boşalttıktan ve Osmanlı himayesine girdikten sonra bir kısmının Maraş’a gelerek ticarete başladıkları düşünülebilir. Ermenilerin Amerika ve Fransızlar tarafından örgütlenerek göçe zorlandıkları görüşü ağır basmaktadır.

1900'lü yıllara gelirken başlayan Ermeni Ayaklanmaları nedeniyle Ermenilerin bir kısmının farklı bir mekanda iskan edildiği (Suriye); şehirde kalanların ise 12 Şubat 1920'de Fransızlarla birlikte kaçtığı bilinmektedir. 1898 Osmanlı Rus harbinden sonra Kafkaslar'dan gelen bazı Türk ailelerin Maraş'ın ova köylerine yerleştirildiği belirtilmektedir. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise Yunanistan'la nüfus mübadelesi ile gelen bazı Balkan göçmenlerinin şehrin ilçelerine yerleştirildiği bilinmektedir.

İşgücü göçü bakımından incelendiğinde, Kahramanmaraş, hem 1980 öncesinde hem de 1980 sonrasında net göç veren bir il durumundadır. E. Kanadıkırık'ın (1971) verdiği bilgiye göre 1935-1940 yıllarında hızlanan göç, İstanbul, Ankara, İzmir ve İskenderun gibi büyük kentler ile sanayi ve liman kentlerine yönelmiştir (Aktaran Gürbüz, 2001:47). 1940'tan sonra da 1960-1965'lere kadar tarımsal karakterli kent ekonomisinin işgücünü istihdam etmekte yetersiz kalması nedeniyle göçler devam etmiştir. DİE verilerine göre 1955-60 döneminde net göç miktarı kent nüfusuna göre %90.2 1960-1965 döneminde %5.55'tir (Gürbüz, 2001:48). Oysa İ. Tekeli, nüfusun mekandaki dağılım biçimine ait makro değişkenlerle iç göçü açıkladığı çalışmasında (1978a), 1960-1965 dönemindeki iç göçün nüfusun ülke yüzeyinde dengeli dağılımını saptırıcı yönde ve nüfus yığılması olan yerlerdeki yığılmayı artırıcı yönde etki yaptığını ortaya koymuştur. Söz konusu çalışmaya göre, 1960-1965 yılları arasında net göç alan iller, İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Adana, Manisa, Muğla, Elazığ, Diyarbakır, Kars, Muş ve Hakkari'dir. Kahramanmaraş'ın da içinde bulunduğu diğer iller net göç veren iller kategorisi içinde yer almaktadır ve dengeli bir nüfus dağılımı için Kahramanmaraş'ın da göç alması gerekmektedir.

1980 öncesi dönemde, 1960-65 yıllarını kapsayan başka bir çalışmada, Kahramanmaraş'tan en büyük göçlerin, bölgesel merkez olan Adana'ya ve sonra İstanbul, İzmir ve Ankara'ya olduğu; ikinci ve üçüncü derece göçlerin ise, G. Antep, Hatay, İçel, gibi diğer bölgesel merkez niteliğindeki illere yöneldiği ortaya konmuştur (Tekeli, 1978b: 277-281). Bu dönemde Kahramanmaraş, yoğun olarak Adıyaman ve Urfa'dan göç almıştır. 1975-1980 döneminde net göç verme oranı bakımından 36. sırada yer almaktadır (Tandoğan, 1989'dan aktaran Gürbüz, 2001:48).

İlin göç verme yönü, Avrupa emek piyasasındaki talepler nedeniyle, Türkiye genelinde olduğu gibi, 1960'lı yılların başlarından 1975'lere kadar başta Almanya ve Fransa olmak üzere yurtdışına da yönelmiştir. 1975'ten itibaren Avrupa'ya işçi göçü sınırlanmış fakat aile birleşimi ve evlilik göçleri günümüze kadar devam etmektedir. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren güney ülkelerine, Libya, Mısır, S. Arabistan gibi ülkelere işçi göçü yaşanmış; 1990'lardan itibaren de yine Arap ülkelerine göçler olmakla birlikte kuzey ülkelere, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Rusya Federasyonu'na da işçi göçü devam etmektedir (Toros, Ulusoy ve Ergöçmen, 1997:20; İçduygu, 2004). Fakat Arap ülkeleri ile kuzey ülkelerine (Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Türkmenistan, Gürcistan vb.) göçler daha kısa dönemli olmakta ve aile birleşmeleri bu bölgelere yönelen işçi göçlerinde görülmemektedir.

1980 sonrasında net göç verme özelliği devam eden ilde göç oranı, 1985'te %15 (Gürbüz, 2001: 48), 1990'da %42'dir. Tablo 4.15'te görüldüğü üzere kendi köylerinden il merkezine 1985-1990 döneminde 3 397 kişi göçmüştür. Aynı tablodan 2000 yılı rakamları incelendiğinde ise, 2000 yılında, Kahramanmaraş'ın net göç hızının düştüğü (%28); aldığı göçün verdiği göçe oranla görece olarak daha hızlı arttığı görülmektedir. 1995-2000 döneminde, il merkezinin kendi köylerinden aldığı göç de artarak 5 666'ya çıkmıştır. Kent emek piyasasında hareketlenmenin başladığı 1960'lı yıllardan 2000'e kadar her beş yılda ortalama 4 000 kişinin kente göçtüğü varsayılırsa, 40 yılda 32 000 kişinin Kahramanmaraş'ın köylerinden kent merkezine göçtüğü hesaplanabilir. 1970-2000 yılları arasında oluşan yeni mahallelerin nüfusları dikkate alındığında bu sayının daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Ek 3 Harita 3'te görülen haritada kentin doğu, güney, güneybatı ve kuzeydoğusunu kaplayan mahalleler, köylerden gelen göçlerle kurulmuştur ve ortalama nüfusları 200 bin civarındadır. Bu rakama göç sonrasında kentte doğan çocuklar da dahildir.

Tablo-4.15: Kahramanmaraş'ın Aldığı ve Verdiği Göç (1990, 2000)

Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç Hızı (%)	Kendi İlinin Köyünden gelenler	Diğer İllerin köyünden gelenler	Kendi köylerinden il merkezine gelenler
23 957	57 906	-42	9 410	1 138	3 397
33 864	59 394	-28	10 099	1 882	5 666

Kaynak: DİE, 1997:1-11; TÜİK, 2005: 49, 57, 59

Kahramanmaraş'ın il dışına verdiği göç rakamları incelendiğinde, Tablo 4.15'te de görüldüğü üzere her beş yılda ortalama 58 bin civarında il dışına göç gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Kentin il dışından aldığı göçün Cumhuriyet tarihi boyunca sınırlı olduğunu görmek bakımından sayım yılları itibariyle doğum yerine göre nüfusa ilişkin verileri gözden geçirmek anlamlı olacaktır.

Tablo-4.16: Doğum Yerine Göre Nüfus (1935-2000)

Sayım yılı	Toplam	Kahramanmaraş ilinde doğanlar		Başka bir ilde veya yurt dışında doğanlar		Bilinmeyen
		Sayı	%	Sayı	%	
1935	188 877	180 915	95.78	7 962	4,22	-
1945	261 550	251 991	96.35	9 559	3,65	-
1950	288 843	280 567	97.29	7 827	2,71	449
1955	336 797	324 328	96.61	11 369	3,39	1 100
1960	389 857	376 972	96.70	12 877	3,30	8
1965	438 423	424 174	96.75	14 236	3,25	13
1970	528 982	489 973	92.63	39 006	7,37	3
1975	641 480	612 453	95.48	28 995	4,52	32
1980	738 032	696 694	94.40	41 335	5,60	3
1985	840 472	792 356	94.28	48 107	5,72	9
1990	892 952	846 757	94.83	46 169	5,17	26
2000	1 002 384	934 880	93.28	67 387	6,72	117

Kaynak: DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı 46 Kahramanmaraş İl Verileri: 46

Tablo 4.16 incelendiğinde, 1935'teki görece yüksek il dışı doğumların Kafkas ve Balkan Savaşları sonrasında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Nüfus Mübadelesi ile Kahramanmaraş'a yerleştirilen Kafkas ve Balkan doğumlulardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. 1970'teki görece yüksek il dışı doğumların ise Muş ve Adıyaman'dan yapılan göçlerin etkisi olduğu düşünülmektedir. Muş'tan gelen göçler, 1966 Varto depremi sonrasında, Varto ilçe merkezinin tamamen yıkılması nedeniyle Muşlular'ın Türkiye'nin değişik illerine yerleştirilmesi ile başlamıştır. 1970'li yıllarda ise 1966'da gelen akraba ve yakınları vasıtasıyla Kahramanmaraş, Muş'tan göç almaya devam etmiştir. Adıyaman ise coğrafi olarak Kahramanmaraş'a yakınlığı sebebiyle, Adıyaman'da sanayinin gelişmemesinden ötürü Kahramanmaraş'a göç vermiştir. Çünkü bu yıllarda Kahramanmaraş'ta çirçir

sanayinin gelişmesi ve Sümerbank'ın faaliyete başlaması ile inşaat sektöründe de canlanma başlamış ve Doğu illerinden inşaat işçileri için çekim merkezi olmuştur.

Grafik 4.3: Sayım Yıllarına Göre İl Dışında Doğanların Oranı (%)



1974'lerden itibaren ise yurtdışından kesin dönüşler başlamış ve yurt dışı doğumlular il dışı doğum oranında artışa sebep olmuştur. 1990'lardan itibaren hem kentte sanayinin gelişimi hem de kamu görevlisi ihtiyacındaki artışlar, bir taraftan il dışındaki Maraşlıların dönmesine yol açarken bir taraftan da dışardan gelen kamu görevlisi sayısında artışa neden olmuştur. Öte yandan söz konusu yıllardan itibaren sınırlı da olsa, Kayseri, Ankara, İstanbul gibi illerden birincil emek piyasasına girişler olurken, Adıyaman, Osmaniye, G. Antep gibi illerden de ikincil emek piyasasına girişler başlamıştır.

Ek 3 Harita 3'te kentte çeşitli dönemler itibariyle yerleşmeleri görülmektedir. Batıya doğru bir taraftan planlı yapılaşma sürerken, diğer bölgelerde ise kent dışı çepçemeğe doğru sürekli genişlemektedir. Bunların büyük çoğunluğu ruhsatsız, plansız yapılaşma anlamında geçmektedir.

Kahramanmaraş'ın aldığı göçü yaş grubu, cinsiyet ve işteki durumuna göre incelediğimizde; yaş grubu itibariyle en geniş kesimi, 15-30 yaş grubu oluşturmaktadır. Bu grup, 1985-1990 arasında 11 064 kişi; 1995-2000 arasında 18 597 kişidir. Cinsiyet itibariyle bakıldığında, 1985-1990 arasında 13 978 erkek göçmen, 9 979 kadın göçmenin; 1995-2000 döneminde, 20 088 erkek, 13 776 kadın göçmenin kente yerleştiği anlaşılmaktadır.

İşteki durumu ve cinsiyete göre bakıldığında ise, 1985-1990 döneminde, Kahramanmaraş'a göçenlerin 7 351'i ücretli erkek, 1 448'i ücretli kadındır. Bu dönemde kendi hesabına çalışan göçmen sayısı 1 220 erkek, 149 kadın olarak belirlenmiştir. Söz konusu dönemdeki erkek göçmenlerden 506'sı ücretsiz aile işçisi iken, kadınların 1 036'sı ücretsiz aile işçisidir. 1995-2000 dönemi verileri incelendiğinde, 10 883 erkek ücretli, 2 510 kadın ücretli; 1 100 erkek kendi hesabına çalışan, 119 kadın kendi hesabına çalışan göçmen tespit edilmektedir. Ücretsiz aile işçiliği açısından cinsiyete göre dağılım ise 650 erkek, 1 697 kadın şeklinde ifade edilmektedir (DİE, 1997, 128-129; TÜİK, 2005: 226-227).

Kahramanmaraş kentsel alanında yapısal uyum ve emek piyasası etkileşimi, iç göç bağlamında araştırılmakta ve saha araştırması bulguları çözümlenmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

YAPISAL UYUM VE KAHRAMANMARAŞ KENTSEL EMEK PİYASASININ DÖNÜŞÜMÜ

Bu bölümde ilk olarak 1980 sonrasında Kahramanmaraş'ta teşvik politikalarının yerel sanayi öbeğinin oluşumuna etkisi incelenecektir. Daha sonra da bir önceki bölümde yer verilen il merkezinin nüfus ve emek piyasasına ilişkin niceliksel verileri ışığında, niteliksel veriler, araştırma sorularının rehberliğinde, önceki bölümlerde çerçevesi çizilen yerel emek piyasası-yapısal uyum etkileşimi bağlamında, belirli başlıklar altında yorumlanacaktır.

5.1. Kahramanmaraş'ta Teşvik Politikalarının Etkisinde Yerel Sanayi Öbeğinin Oluşumu

Bu başlık altında yapısal uyumun aracı olarak Kahramanmaraş'a verilen yatırım teşviklerine ait niceliksel bilgiler ve teşviklerin etkisi ile oluşan "kümelenme" olgusu analiz edilecektir.

Birinci Bölüm'de teşvik politikalarının kaynakların yeniden dağıtımını sağlamaya yarayan bir yapısal uyum aracı olduğu ve yerel emek piyasaları üzerinde doğrudan etkide bulunduğu ortaya konmuştu. Bu politikaların başka bir yapısal uyum aracı olan dışa açılma ve serbestleşme politikaları ile eş zamanlı olarak uygulamaya konması, Kahramanmaraş'ta da emek yoğun sanayilerden biri olan tekstil sektöründe (özellikle iplik alt sektöründe) kümelenme sağlamıştır. Bu kümelenme olgusu aynı zamanda kalkınma açısından bir kilitlenme de oluşturmuş ve Kahramanmaraş'ta emek piyasasının ikincilleşmesini yaygınlaştırmıştır. Böylece emek gücü büyük çoğunlukla düşük vasıflı olarak yığılmaya devam etmektedir.

Aşağıda ilk önce yatırım teşvik uygulamalarının il genelinde sözü edilen "kilitlenme"yi sağlayacak şekilde dağılımını ortaya koyan niceliksel veriler analiz edilmektedir. Ardından yerel sanayi öbeğinin oluşumunun teşviklerle örtüştüğüne dikkat çekilerek bu oluşum irdelenmektedir. Burada, üçüncü alt başlıkta ise söz konusu kümelenmenin ulusal ticaret ağlarına ve ikinci bölümde tanımlanan küresel meta zincirlerine eklenme süreçleri ele alınmaktadır.

5.1.1. Emek Piyasasını Düzenleme Aracı Olarak Yatırım Teşvik Uygulamaları

Yapısal uyum politikaları, ithal ikameci anlayıştan kopmayı sağlamakla beraber, yeni sağ ekonomi politikalarının amaçladığı liberalleşmeyi ve serbest piyasanın gelişimini sağlayamamıştır. Birçok çevre ülkede olduğu gibi Türkiye’de de devlet, uyguladığı iktisat politikalarıyla piyasanın merkezinde yer almaktadır. Bu bağlamda, devlet, Türkiye’de emeğin toplumsal yeniden üretiminde, kümelenme ve emek piyasasının oluşumunda bu çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde tartışılan düzenlemeye ilişkin rollerini fazlasıyla yerine getirmektedir. Devlet, 1980 sonrasında, Cumhuriyet döneminin bütün iktidarlarının döneminde çok daha yoğun bir biçimde girişimcilerin kaygılarının merkezinde yer almaktadır.

Bu ortamda, rant sağlamaya yönelik faaliyetler geliştikçe gelişmiş ve Türk işadamları, ithal ikameci dönemde edindikleri k arı büyük, sosyal faydası k c k girişimcilik alanındaki becerilerini kullanmak için pek çok fırsat bulmuşlardır. Bir yandan hükümet politikalarının istikrarsızlığı bu tür davranışların güçlenmesinde etkili olurken öte yandan ulusal ekonomi içinde artan önemleri sayesinde sermaye kesimi de politika sürecini kendi çıkarları doğrultusunda etkileyerek veya amacından saptırarak bu sürecin keyfililiğini artırmışlardır (Buğra, 1997:358-359).

YUP’nın ve liberalleşmenin yerel düzeyde, Kahramanmaraş kentsel alanındaki tezahürü, yatırımı teşvik politikalarıdır. Kahramanmaraş’ta sanayinin oluşumu ve kümelenme, aşığıda da görüleceği üzere, kullanılan teşvikler doğrultusunda oluşturulmuştur. Kahramanmaraş’taki işadamları sınıfı, Buğra’nın ifade ettiği gibi, 1980’li yıllarda hükümet politikalarını etkilemek açısından varlık g sterememekle birlikte, verilen teşvikleri kullanan illerin başlıcaları arasında yer almaktadırlar. Söz konusu teşviklerin emek yoğun tekstil sektöründe kullanılması ise, ucuz emek kullanımı ile k ra dönüştürülmüştür. Tablo 5.1’de Kahramanmaraş’ta 1980-2005 yılları arasında verilen teşviklere ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Birinci ve üçüncü bölümde birçok çevre ülke örneğinde izlendiği gibi, tekstil sektöründe Kahramanmaraş’ta, Türkiye geneline paralel olarak ciddi bir kayıtdışı istihdam sorunu ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra teşviklerin Organize Sanayi

Bölgesi (OSB) kurulmadan kullanılmış olması, Kahramanmaraş'ta birinci sınıf tarım alanlarının sanayiye açılması şeklinde yanlış bir yatırım yeri seçimi ile sonuçlanmıştır. Kahramanmaraş kentsel alanında arazinin kullanım biçimleri EK 3 Harita 5'de gösterilmektedir.

Tablo-5.1: Özel Sektör Yatırım Teşvik Belgelerinin Yıllara Göre Dağılımı, Cari Fiyatlarla

Yıllar	Belge Sayısı	Toplam Yatırım (Milyon TL)	Sabit Yatırım (Milyon TL)	İstihdam (kişi)
1980	4	864	452	92
1981	27	3.687	2.195	1.320
1982	13	1.971	1.211	230
1983	4	576	389	100
1984	8	27.718	14.626	1.074
1985	22	13.511	8.999	553
1986	23	31.667	16.915	816
1987	23	56.465	37.398	1.042
1988	29	181.705	139.509	1.530
1989	42	287.029	248.545	1.970
1990	74	9.503.697	9.473.520	3.857
1991	39	2.187.468	2.126.392	2.818
1992	15	2.332.658	2.209.800	1.025
1993	64	27.813.903	26.705.691	3.549
1994	24	14.920.112	14.410.367	1.313
1995	268	226.054.264	211.577.199	19.438
1996	112	106.043.347	102.700.880	6.376
1997	56	53.576.539	51.542.186	4.416
1998	39	42.771.043	42.771.043	2.800
1999	19	15.805.685	15.805.685	1.110
2000	29	1.265.743.080	1.265.743.080	2.641
2001	26	72.535.503	72.535.503	1.195
2002	49	360.586.831	360.586.831	2.737
2003	82	1.139.701.246	1.139.701.246	7.561
2004	39	187.099.416	187.099.416	1.493
2005	85	807.836.074	807.836.074	3.214
Toplam	1.215	4.335.116.059	4.313.295.152	62.008

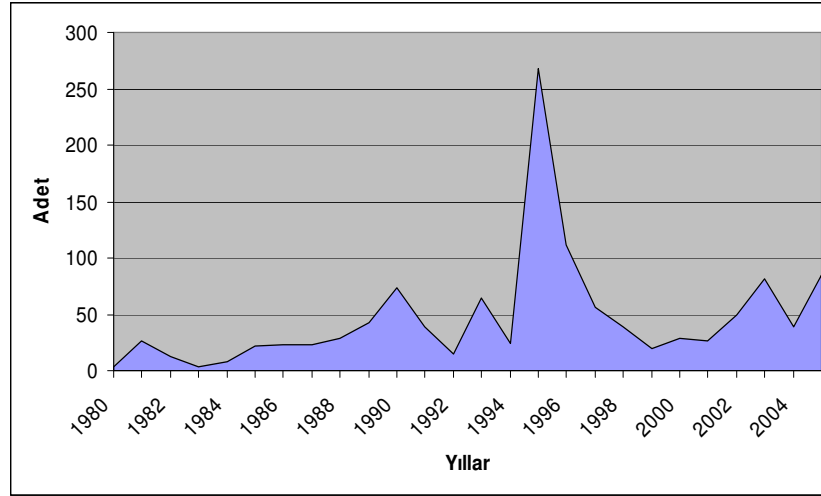
Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Şubat 2006

Birçok bölge ve ilde sanayinin temel teşviklerinden biri olan Organize Sanayi Bölgesi düzenlemesi, Kahramanmaraş'ta gerçekleşmemiştir. 1986 yılında OSB kurulmasına dair Bakanlar Kurulu Kararı çıkmasına rağmen, yerel aktörlerin konuya ilgisizliği nedeniyle kuruluş çalışmaları ancak fabrikalaşma hız kazandıktan sonra 1989 yılında başlayabilmiştir. Literatürde “küresel fabrika mekânı” (Özügurlu, 2005: 120-121) olarak kabul edilmekle birlikte, Kahramanmaraş'ta OSB daha önceden

planlanıp yapılmadığı için endüstri bölgeleri birinci sınıf tarım arazisi üzerinde kurulmuş ve beraberinde yerleşim alanlarının da hem tarım alanlarına hem de deprem bölgesine kaymasına yol açmıştır. OSB inşaatına ancak 2000'li yıllarda başlanmış; inşaat bitmesine rağmen halen faaliyete geçmemiştir.

1980'den sonra uygulanan YUP'nın il bazında en belirgin uygulama biçimi yatırım teşvikleridir. Bu teşvikler uyum programları çerçevesinde geliştirilmek istenen sektörlerle yoğun olarak verilmiştir. K. Maraş, Türkiye genelinde bu teşvikleri en fazla kullanan illerden birisidir. Verilen teşviklerin toplamının %3,84 olarak en çok teşvik belgesi alan iller içerisinde 6. sıradadır. (Ozan,2003: 23). Grafik 5.1'de Kahramanmaraş'a verilen yatırım teşviklerinin yıllara göre dağılımı görülmektedir.

Grafik-5.1: Yıllara Göre Teşvik Belgelerinin Dağılımı, 1980-2005 (Adet)



Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Şubat 2006

Hazine Müsteşarlığı Teşvik Uygulama Genel Müdürlüğü verilerine göre, 1980-2005 yılları arasında Kahramanmaraş'a verilen teşviklerin sektörler itibariyle dağılımı şöyledir: Tarım sektörüne söz konusu dönemde 57 adet teşvik belgesi verilmiş, hizmetler sektörü 158 adet, madencilik 15 adet, enerji sektörü 21 adet, imalat sektörü ise 1005 adet teşvik belgesi almıştır.

Hazine Müsteşarlığı Teşvik Uygulama Genel Müdürlüğü verilerinden hareketle Eyüp Ozan'ın (2003) alt sektörler itibariyle ortaya koyduğu rakamlar ise daha ilgi çekicidir. Tarım ve hayvancılık alanında 1980–2003 yılları arasında verilen toplam 40 teşvik belgesinden 40 hayvancılık sektöründe 2 bitkisel üretimde 3 de su ürünlerinde kullanılmıştır. Bu sektörde teşvikin en yoğun dönem 1980–1990 arasındır. 1990 yılı teşvik belgelerinin en fazla alındığı yıldır. Bu yıldan sonra toplam 6 adet teşvik belgesi verilmiştir. Belge sayısında belirgin düşüş olmuştur.

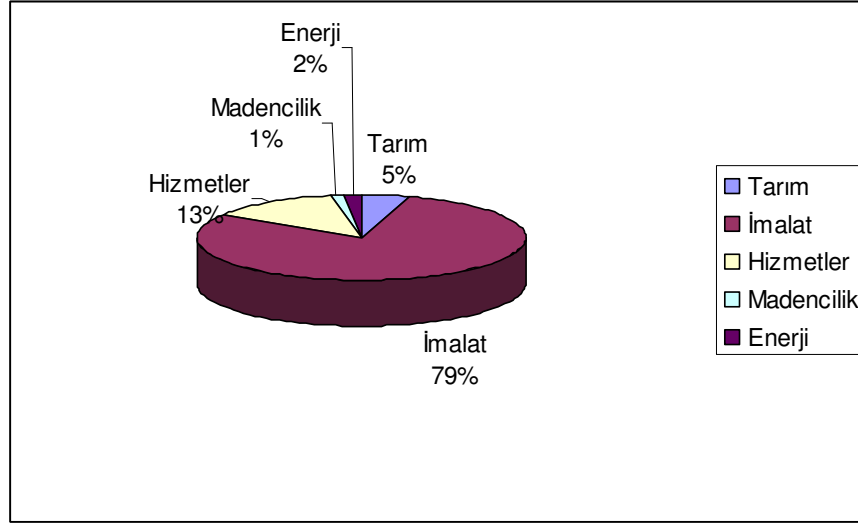
İmalat Sanayisinde verilen 746 teşvik belgesinden 624 adeti dokuma ve giyim sektöründe kullanılmış, 52 adeti gıda ve içki sektöründe, 6 adeti orman ürünlerinde, 3 adeti makine imalatında, 5 adeti kağıtta, 4 adeti lastik-plastik'te, 4 adeti demir dışı metallerde, 8 adeti madeni eşyada, 17 adeti çimentoda, 11 adeti pişmiş kil ve çimento gereçleri sektöründe ve 12 adeti diğer alt sektörlerde kullanılmıştır. Görüldüğü gibi en çok desteklenen sektör, imalat sanayisinde dokuma ve giyim alt sektörüdür. 1995 yılında dokuma ve giyim sektörüne 257 adet teşvik belgesi verilmiştir. Bu sektördeki bazı firmalar Türkiye çapında önemli konuma gelmişlerdir. İstanbul Sanayi Odası'nın düzenlediği ilk 500 büyük şirket anketlerinde kentin tekstil fabrikalarını görmek mümkündür.

Hizmet sektöründe düzenlenen toplam 103 teşvik belgesinden, 66 adeti ulaştırma sektöründe, 15 adeti ticaret sektöründe, 9 adeti sağlık, 2 adeti eğitim, 4 adeti turizm ve 7 diğer alt sektörlerde kullanılmıştır.

Çeşitli yıllarda Kahramanmaraş'ın Kurtuluş Gününde yayınlanan mahalli dergiler incelendiğinde, Kahramanmaraşlı işadamlarının yatırımları konusunda teşviklerin önemli bir yeri olduğunu belirttikleri ve Kahramanmaraşlı sanayicilerin verilen teşvikleri doğru yerde kullanarak hemen hemen %100 oranında yatırıma dönüştürmeleri ile övündükleri görülmektedir. Teşvik belgelerinin sektörel dağılımı Grafik-5.2'de görülmektedir.

1997 yılından itibaren uygulamaya konulan KOBİ yatırım teşvikleri 2001 yılı ortasına kadar 66 adet olup 32 adeti dokuma ve giyimde, 11 adeti çelik-bakır eşyada, 9 adeti gıdada, 7 adeti haddehane ve 7 adeti makine imalatı alt sektörlerinde kullanılmıştır. (Ozan, 2003:52)

Grafik-5.2: Teşvik Belgelerinin Sektörel Dağılımı, (%)



Kaynak: HDTM, 2006, yayınlanmamış veriler

1980'den günümüze değin verilen teşvik belgelerinin ve KOBİ yatırım teşviklerinin sektörel dağılımı (imalat sanayi %82 tarım %5 hizmetler %11 diğer %2), nüfusun sektörlere göre istihdam oranları ile birlikte düşünüldüğünde (1990 nüfus sayımında nüfusun %72 tarım %9.4 sanayi %18.6 hizmet sektöründe istihdam edilmektedir.) istihdamın tarım sektöründen sanayi sektörüne kaydırılması teşvik edilmektedir.

2004 yılından itibaren uygulamaya konan 3084 ve 5350 sayılı "Yatırımların ve İstihdamın Teşviki" yasaları ise, ilk defa yatırımın yanında istihdama da vurgu yapmakta ve ilgili sektörlerde belli oranda fiili istihdam şartına bağlı olarak teşvik sağlamaktadır. Kahramanmaraş kentsel emek piyasasında bu yasaların etkisi oldukça dikkat çekicidir. Yatırımların sektörel bileşiminde anlamlı bir değişim olmamıştır. Tamamlanan ve devam eden yatırımlarda ağırlıklı oran sırasıyla %81 ve %50 oranlarında yine tekstil sektörüne aittir. Bunu tamamlanan yatırımlarda %5 oranla konfeksiyon, %4 oranla metal sektörleri, devam eden yatırımlarda ise %35 oranla çimento-inşaat ve %5 oranla altyapı yatırımları takip etmektedir. Asıl dikkat çekici değişim kayıt altına alınan istihdamda görülmektedir. Yasanın uygulamaya konduğu 2005-2008 yılları arasında imalat sanayisi istihdamında il düzeyinde %48.1 oranında

atış sağlanırken, genel istihdamda ise %63 artış sağlanmıştır (KMTSO, 2007; KMTSO, 2008).

Döviz fiyatlarının gerilemeye başlamasıyla birlikte ve ekonominin durgunluğa girmesiyle birlikte, 2007 yılı sonundan itibaren yatırımlar durmuş olup bazı büyük tekstil fabrikaları işçi çıkarmıştır. Öte yandan teşvikler nedeniyle başlanılan yatırımlar, yurtdışından makineler geldiği halde, yarım kalmış olup durgunluğun aşılması beklenmektedir.

Kahramanmaraş'ın 3084 ve 5350 sayılı “Yatırımların ve İstihdamın Teşviki” yasalarından yararlanması, yerel sanayicinin “kepenk kapatma”. “iflas”, “fabrikayı söküp götürme” tehditleri ile söz konusu olabilmektedir. Esasen ilde bulunan Afşin-Elbistan Termik Santrali nedeniyle ilin gelir düzeyi yüksek çıktığından başlangıçta söz konusu yasaların kapsamına alınmamıştır. Fakat yerel sanayicinin yoğun baskısı ile Hükümet geri adım atmış ve ili söz konusu yasaların kapsamına almıştır. Teşviklerin kaynak tahsis aracı olarak ilin sanayileşmesinde güçlü bir etken olduğu ve yerel girişimcilerin söz konusu desteklerle yurt dışında rekabet edebildiği açıktır. Tarım kesimindeki desteklere ve ithalat korumalarına karşı çıkan uluslar arası ekonomik ve mali kuruluşların merkez ülkelere ihracat yapan imalat sanayiindeki söz konusu desteklere karşı çıkmaması da ülkemizde bu yönde sanayileşmenin uluslar arası ekonomik çevreler tarafından desteklendiği anlamına gelmektedir. Aşağıda söz konusu sanayinin küresel ekonomiye eklemlenme biçimi ele alınmaktadır.

5.1.2. Yerel Sanayi Öbeğinin Oluşumunda Teşvik Uygulamalarının Etkisi: 1980 Sonrasında Tarım Kökenli Sermayenin Fabrikaya Dönüşmesi

1980 sonrasında bu yıllara kadar pamuk üretimine dayanan tarımsal kaynaklı sermaye ile çırçır ve prese fabrikalarında işlenen pamuk ticaretinden kaynaklanan ticari sermayenin teşviklerle desteklenmesi sonucunda daha önceki Marteks gibi çok ortaklı girişimlerin ortakları birer birer ayrılarak kendi fabrikalarını kurmuşlardır. Kahramanmaraş sanayileşmesine öncülük eden Marteks örneğine ilerde tekrar dönülecektir. Dönemin dışa açık büyüme politikası sonucu getirilen kolaylıklar ve en önemlisi teşviklerin belli bir alt yapısı olan tüm girişimcilere açık olması; başka bir

deyişle bürokratik kolaylıklar ve açılımlar girişimcilere güven veren gelişmeler olarak ortaya çıkmaktadır. Kahramanmaraşlı işadamlarının kendi memleketlerine yatırım yapma idealleri de bu gelişmelerin altyapısını oluşturmuştur.

1989 Yılı Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü raporuna göre teşvikli yatırımlardan kentte 7 adet iplik fabrikası çalışır durumda, 3'ü de yatırım aşamasındadır. 3 adet dokuma fabrikası tamamlanmış, 4'ü yatırım aşamasındadır. 7 adet örgü fabrikası çalışmakta, 6 tanesi yatırım aşamasındadır. 1 hazır giyim fabrikası çalışmakta, 2'si yatırım aşamasındadır. 1 adet boya kasar fabrikası deneme üretimine başlamış, 1 adet hidrofil pamuk fabrikası üretimde 1 LPG dolun tesisi çalışmaktadır. Üretimde olan fabrikaların yarattığı toplam istihdam 2 284 kişidir İl genelinde teşvikli yatırımların taahhüt ettiği istihdam, 1989 yılı itibariyle 2 924 kişidir. (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Kahramanmaraş Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü, 1989:20). 1989 yılı itibariyle Kahramanmaraş sanayinde fabrikalaşma ve istihdam oranları Tablo 5.2'de gösterilmektedir.

1989 yılı, 2. Özal Hükümeti'nin son dönemleri (Özal, 1989'da cumhurbaşkanı seçilmiştir) ve dolayısıyla Özal'ın liberalleşme politikalarının sonuçlarının görülmeye başlandığı bir dönemdir. Kahramanmaraş'ta ise Tablo 6.8'den de anlaşılacağı üzere tarım ve çırçır işletmeciliği kökenli sermayenin teşvikler yoluyla tekstil sanayine yöneldiğinin işaretleri ve ilk sonuçları görülmektedir. 1980 öncesinde kentte sadece 3 adet tekstil fabrikasının var olduğu hatırlanmalıdır. Bu dönemin ilk tekstil fabrikalarını kuranlar, 1972'de Maraş'ın ilk özel girişimi olan Marteks'in ortaklarıdır. Marteks'i kuran 27 ortağın birçoğu aynı zamanda çırçır fabrikası sahibidir ve pamuk tarımı ile ya da bahçecilikle uğraşmaktadır. İlk özel girişim olması bakımından Marteks'le ilgili daha geniş bilgiye sonraki alt başlıklarda yer verilmektedir. Bu dönemde Maraş burjuvasının, artık sanayi tesisi kurmaya teşebbüs edecek ve bunu işletecek sermaye birikimine ve bilgi donanımına sahip olduğunu görmekteyiz. Bu işadamlarına İskenderun ve Adana'dan gelen makine ustalarının teknik anlamda ve Ankara'daki birkaç mali

müşavir bürokratin da fikir ve uygulama planında katkıda bulunduğu ve girişimlerin başarısında bu teknik desteğin de etkili olduğu bilinmektedir.¹²

Tablo-5.2: Kahramanmaraş İli Sanayi Envanteri, 1989

Sektörler	Firma sayısı	Üretim kapasitesi	birimi	İstihdam
TEKSTİL VE KONFEKSİYON	20			3.337
1-İplik Fabrikaları	7	31.028	Ton/yıl	1.934
2-Dokuma Fabrikaları	4	14.582.000	m/yıl	1.208
3- Örgü Fabrikaları	7	1725	Ton/yıl	140
4-Boya-Kasar Fabrikaları	1	800	Ton/yıl	40
5- Hazır Giyim Fabrikaları	1	250 000	Adet/yıl	15
6- Çırçır*	(60)			(900)
GIDA SEKTÖRÜ	19			1.464
1-Un Fabrikası	7	121.800	Ton/yıl	163
2-Bulgur Fabrikası	3	11.300	Ton/yıl	68
3-Yağ Fabrikası	4	16.930	Ton/yıl	150
4-Yem Fabrikası	3	95.000	Ton/yıl	88
5-Şeker fabrikası	1	54.600	Ton/yıl	985
6-Dondurma fabrikası	1	2.000	Ton/yıl	10
7-Biber Atölyeleri*	(50)			(750)
YAPI ELEMANLARI SANAYİ	6			312
1-Tuğla Fabrikaları	5	117.600.000	Adet/yıl	287
2-Briket fabrikası	1	7.000	Adet/yıl	25
KAĞIT SANAYİ	1			240
1- Kağıt Fabrikası	1	60.000	Ton/yıl	240
AMBALAJ SANAYİ	1			20
1-Plastik Ambalaj Fabrikası	1	600	Ton/yıl	20
Genel Toplam	47			5.373

Kaynak: Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü 1989 Yılı Raporu

* Çırçır işletmeleri ve biber atölyelerine, Ticaret ve Sanayi İl Müdürlüğü Raporu'nda büyük olasılıkla geleneksel sektörler oldukları ve modern fabrika özelliği taşımadıkları için yer verilmemiştir. Bu alt sektörlerle ilişkin rakamlar bizim kendi tahminlerimiz olup parantez içinde gösterilmiş ve genel toplama dâhil edilmemiştir.

¹² Marteks Yönetim Kurulu Başkanı Hasan Balcı, Marteks'in kuruluşunda şimdi başka bir tekstil işletmesinin sahibi olan Maraşlı bir ustanın İskenderun'dan getirildiğini ve bürokratik prosedürü de Ankara'da bir mali müşavirin takip ettiğini belirtmektedir: "O yıllarda tekstilci sayısı azdı. Biz birbirimize yardımcı olurduk. Bugün Maraş'ın büyük firmaları olan bazı arkadaşlar için o dönemde ben kendi mülkümü ipotek ettirmiştim. O zaman dayanışma vardı." (Hasan Balcı ve H. Bünyamin Balcı ile 18.02.2005 tarihinde yapılan görüşme)

Büyük kentlerde sermaye sınıfı, bir tampon mekanizma olarak hemşerilik ilişkileri geliştiremediğinden, ancak il merkezinde bu dayanışma ilişkileri geliştirilmiştir. Bilindiği gibi, aile, akrabalık, komşuluk vb. gibi birincil ilişkilerin kente eklenmesi, resmi ilişkiler anlamındaki ikincil ilişkilere dönüştürülmesinde hemşerilik, bir tampon mekanizma işlevi görmektedir. Yerleşme ve iş ilişkileri de bu tampon mekanizmaya bağlı olarak geliştirilmektedir (Tekşen, 2003: 62). Kahramanmaraş'ın coğrafi yapısı nedeniyle tarıma elverişli topraklarının bulunması ve sermayenin tarıma dayalı olarak birikmesi nedeniyle başından beri sermaye sahiplerinin il dışına göçleri sınırlı olmuştur. Benzer şekilde, yerel ölçekte hem tarım sektöründe, hem de inşaat, sanayi gibi tarım dışı sektörlerde çalışma imkanlarının bulunması, 1980 öncesi ve sonrası göç biçimlerinde de ortaya koyulduğu üzere, köylerden il dışına göçlerin de sınırlı kalmasını sağlamıştır. Dolayısıyla “nüfus hareketleri” ve “göç ve emek piyasası” başlıklarında da yer verildiği üzere, Kahramanmaraşlıların toprağa bağlılığı nedeniyle başka illerde Kahramanmaraşlı sermaye ve çalışan sınıfı oluşmamıştır.

Kahramanmaraşlıların il dışına göçmemeleri, 1980 sonrasında teşviklerden de yoğun olarak yararlanmalarını beraberinde getirmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu durum yerel sermaye sınıfı tarafından iftihar vesilesidir. Teşviklerin yoğun kullanımında merkezi bürokrasideki Kahramanmaraşlıların katkısı ise oldukça fazladır.

İlk örnek olması ve sonradan kurulan birçok fabrikanın da ortağını başlangıçta bünyesinde barındırmasından dolayı, Marteks'in kuruluş hikâyesini, kurucusu ve Yönetim kurulu Başkanı Hasan Balcı'nın biyografisinden hareketle özetlemek dönemin fabrikalaşma dinamiklerine ışık tutacaktır:

Hasan Balcı, 1934 doğumlu olup ortaokul üçüncü sınıftan ayrılmıştır. Babası komisyoncudur ve bir taraftan da çiftçilikle uğraşmaktadır. Aile, İskenderun'da ve Maraş Ovası'nda çeltik ve pamuk ekimi yapmaktadır. Pamuk, İskenderun'da sanayicilikle iştigal eden Maraş asıllı Pişkinler ailesinin çırçır ve prese işletmelerine satılmaktadır. 1960 sonlarında ettikleri pamuğu kendileri işlemek için başka bir çırçır ve gıda sanayi işletmecisi olan (bugünkü Sanayi ve Ticaret Odası Başkanı

Mehmet Balduk'un babası) Arif Balduk'tan bir çırçır fabrikası satın alınır. 1971'de İskenderun'da faaliyet gösteren Cumhuriyet Un Fabrikası, Maraş'tan birtakım ortaklarla birlikte alınır; fabrikanın yağ üretim tesisleri sökülerek Maraş'a getirilir ve Edem Yağ Fabrikası kurulur. 1972'de Marteks, 27 ortakla birlikte kurulur ve 400 işçiyle faaliyete geçer. Bugün Kahramanmaraş'taki Ar-Al Tekstil'in sahibi olan Maraşlı usta Abdullah Çinkay İskenderun'dan getirilir. İbrahim İlikçi, (halen Erdem Tekstil Genel Müdürü'dür) teknik eleman olarak destek sağlar. Süreyya Ak, Ankara'da mali müşavir olarak resmi işlemleri takip eder ve resmi işlemler konusunda teknik bilgi sağlar. Daha sonra 1984'te Marteks'ten ayrılan ortaklardan biri Marmis'i kurar. Başka biri birkaç yıl sonra Kurteks'i kurar. Diğerleri Kipaş ve Arsan'ı kurarlar. Özetle, Marteks'in kurucu ortaklarından her biri hükümetin teşvik uygulamalarının da desteğiyle kendi tekstil fabrikalarını kurarlar. Bu ortakların/fabrikatörlerin çoğu da aynı kökenden; ziraatçılık ve çırçırcılık kökeninden gelmektedir. Günümüz itibariyle Marteks'ten bütün ortaklar ayrılmıştır. Hasan Balcı, yönetimi çocuklarına devretmiştir. Yönetimde sorumluluk sahibi olan H. Bünyamin Balcı ve M. Ali Balcı, İşletme eğitimi almış profesyonel yönetici-işletme sahibi konumundadırlar. İşletme, eğitimli profesyonel üyelerin yönetiminde bir aile işletmesi şeklinde yoluna devam etmektedir (Hasan Balcı ve H. Bünyamin Balcı ile 18.02.2005 tarihinde yapılan görüşmeden özetlenmiştir).

Yukarıda kısaca özetlenen Marteks'in kuruluş ve gelişim öyküsü, Kahramanmaraş'ta ilk dönemde kurulan tekstil ve hazır giyim işletmeleri için bir model ve aynı zamanda bir prototiptir. Diğer birçok işletmede aşağı yukarı aynı hikayeyi dinlemek ve aynı yönetim özelliklerini görmek mümkündür.

Özetlenerek alıntılanan hikâyeden hareketle, 1980 sonrasında ülkemizde ve Kahramanmaraş'ta tekstil ve hazır giyim sektörünün lokomotif sektör haline geldiği söylenebilir. Son on yılda gerçekleştirilen tekstil yatırımları sayesinde Kahramanmaraş'ta 2003 yılı itibariyle toplam 355 tekstil ve hazır giyim işletmesi faaliyet göstermektedir. Alt sektörler itibariyle iplik alt sektöründe 66, dokuma alt sektöründe 25, örme alt sektöründe 47, boya-kasar alt sektöründe 15, çorap sektöründe 1, pamuk işleme (çırçır) sektöründe 51, hidrofil pamuk sektöründe 2 ve hazır giyim sektöründe 150 işletme faaliyet göstermektedir (KMTSO, 2003).

Kahramanmaraş İli sanayinin genel görünümü 2004 yılı itibariyle Tablo 5.3'te görülmektedir. 2004 yılı, 1997, 1998 ve 2001 krizlerinin etkilerinin azaldığı ve Kahramanmaraş yatırım ve emek piyasasının oluşumunu tamamladığı, tekstil piyasasının doyduğu ve belli bir dengeye oturduğu bir dönem olarak kabul edilebilir.

Tablo 5.3'teki 2004 verileri ile tablo 5.2'deki 1989 verilerden hareketle; sermayenin tarımdan sanayie geçişini ve bu dönüşümde teşviklerin rolünü 1989 ve 2004 sanayi envanteri tabloları üzerinden yorumlamak anlamlı olacaktır:

Tablo 5.3'teki veriler, Tablo 5.2'deki 1989 verileri ile karşılaştırıldığında üç ana sektörde büyük artış olduğu ve buna paralel olarak da bu sektörlerin istihdam oranlarının da arttığı gözlenmektedir. Söz konusu sektörler, tekstil ve hazır giyim –en yoğun artış bu sektörde gözlenmektedir-, gıda ve metal sanayi sektörleridir. Teşvik belgelerinin sektörel dağılımına bakıldığında, yine en çok belgenin ve en yüksek değerlerin bu sektörlerde kullanıldığı gözlenmektedir. Dolayısıyla, Kahramanmaraş'ta yatırım ve ihracatı teşvik belgelerinin yatırım ve istihdamın artışında önemli bir rolü olduğu varsayımı, niceliksel veriler tarafından doğrulanmaktadır. En fazla istihdam sağlayan alt sektörler ise ilk dönem yatırımların yapıldığı iplik alt sektörü ile son yıllarda sanayicinin yöneldiği hazır giyim sektörü olarak öne çıkmaktadır. Buradan hareketle, Kahramanmaraş tekstil sektörünün 1980'den 2005'lere uzanan 20- 25 yıllık dönemde ancak entegrasyona geçebildiği söylenebilir. Söz konusu dönemi, Kahramanmaraş'ta “yerel sanayinin kümelenmesi” ve emek piyasasının “oluşması” dönemi olarak nitelendirmek mümkündür. Çünkü artık, 500'ün üstünde fabrikanın bulunduğu, yaklaşık 25 bin kişinin bu fabrikalarda çalıştığı, bir o kadar kişinin de bu fabrikalarda ve yan sanayide ya da hizmetler sektöründe kayıtdışı olarak çalıştığı; dolayısıyla TÜİK 2000 yılı verilerine göre kayıtlı çalışanların %16,9'unun imalat sanayinde, yine kayıtdışı çalışanların da %35'inin imalat sanayi ile ilgili bir işkolunda çalıştığı 350- 400 bin nüfuslu bir işçi kentinden söz ediyoruz. Söz konusu hesaplama, sigorta priminin teşvik kapsamına alındığı 2006 yılı istihdamı ile teşvik uygulamasının olmadığı 2004 yılı istihdamı arasındaki farkın teşvikli yıldaki istihdama bölünmesi yoluyla yapılmıştır. Fakat bu hesaplamaların nihayetinde kayıtdışı istihdamla ilgili tahmini verilere dayandığı unutulmamalıdır.

Tablo-5.3: Kahramanmaraş İli Sanayi Envanteri, 2004

SEKTÖRLER	FİRMA SAYISI	ÜRETİM KAPASİTELERİ	MİKTAR BİRİMİ	İSTİHDAM DURUMU
TEKSTİL VE KONFEKSİYON	360			18.530
1- İPLİK FABRİKALARI	68	278.000	Ton/yıl	9.000
2- DOKLMA FABRİKASI	27	41.000	Ton/yıl	2.090
3- ÖRGÜ KLMAŞ FAB.	47	50.000	Ton/yıl	650
4- ÇORAP FABRİKASI	1	3.000	Çift/gün	20
5- ÇİRCİR	51	41.000	Ton/yıl	800
6- BOYA-KASAR FABRİKASI	15	75.000	Ton/yıl	900
7- KONFEKSİYON FABRİKASI	20	25.000.000	Adet/yıl	5.000
7- KONFEKSİYON ATÖLYESİ	130			
8- HİDROFİL PAMUK FAB.	2	3.850	Ton/yıl	110
GIDA SEKTÖRÜ	92			2.901
9- UN FABRİKASI	7	340	Ton/gün	135
10- YAĞ FABRİKASI	6	135	Ton/gün	150
11- BULGUR FABRİKASI	3	25	Ton/yıl	26
12- ŞEKER FABRİKASI	1	47.000	Ton/yıl	1.000
13- DONDURMA	3	3.000	Ton/yıl	215
14- YEM FABRİKASI	7	220	Ton/gün	75
15- BİBER ATÖLYELERİ	65	18.000	Ton/yıl	1.300
METAL SANAYİ	72			1.058
16- ÇELİK MUTFAK EŞYASI	50	8.700.000	Adet/yıl	750
17- DEMİR HADDEHANESİ	5	7.000	Ton/yıl	60
18- TEL VE ÇİVİ FABRİKASI	1	Tel 25 Çivi 40	Ton/yıl Ton/yıl	5
19- METAL LEVHA FAB.	15	9.000	Ton/yıl	230
20- LPG TANKI İMALAT FAB.	1	20	Adet/yıl	13
KAĞIT SEKTÖRÜ	4			223
21- KAĞIT FABRİKASI	1	100.000	Ton/yıl	150
22- KAĞIT BOBİN FAB.	1	81.000.000	Adet/yıl	45
23- KARTON FABRİKASI	1	Masura 1.000.000 Karton 2.000 Rolik 600	Adet/yıl Ton/yıl Ton/yıl	22
24- OLUKLU KARTON FAB.	1	1.200	Ton/yıl	6
YAPI ELEMANLARI SANAYİİ	10			330
25- PREFABRİK YAPI ELE. F.	2	30.000	m ³ /yıl	60
26- TUĞLA FABRİKALARI	3	36.000.000	Adet/yıl	180
27- HAZIR BETON TESİSLERİ	3	225.000	m ³ /yıl	65
28- MERMER FABRİKALARI	1	3.000	m ² /yıl	5
29- BORDÜR TAŞI FAB.	1	150.000	Adet/yıl	20
AMBALAJ SANAYİİ	5			49
30- KARTON KUTU FAB.	1	1.200	Ton/yıl	10
31- ÇUVAL FABRİKALARI	1	14.000.000	Adet/yıl	22
32- POŞET FABRİKALARI	3	2.100	Ton/yıl	17
PETRO KİMYA SANAYİİ	2			46
33- LPG DOLJIM TESİSİ	2	23.000	Ton/yıl	46
GENEL TOPLAM	545			23.137

Kaynak: KMTSO, 2005, http://www.kmtso.org.tr/statik.php?file=ek_gos, (15.02.2006)

2004 yılından itibaren uygulamaya konan yatırımı ve istihdamı teşvik tedbirlerinin ardından kentteki istihdam rakamlarına bakıldığında uygulama öncesindeki kayıtdışı çalışmanın oranı hakkında da bilgi sahibi olunabilir. Tablo-5.3 ve Tablo-5.4'teki 2004 ve 2006 yıllarına ait Kahramanmaraş Sanayi envanterlerindeki sektörel istihdam rakamları söz konusu kayıtdışı çalışma farkını ortaya koymaktadır.

Tablo-5.3'teki Kahramanmaraş'ın 2004 yılı sanayi envanteri ile Tablo-5.4'teki 2006 yılı sanayi envanteri karşılaştırıldığında, 5350 sayılı teşvik yasasının emek piyasasını düzenleyici işlevi net bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Son teşvik yasasının uygulamaya konduğu 2005 yılı ile 2006 yılı arasındaki bir yıllık zaman zarfında, imalat sanayiinde faaliyet gösteren firma sayısı 545'ten 562'ye yükselerek küçük bir artış gerçekleştirirken toplam istihdam, 23 137'den 31 036'ya çıkmıştır. Başka bir deyişle imalat sanayiinde faaliyet gösteren firma sayısı %3.12 artarken istihdam %34.14 artış göstermiştir. Bu durum yerel emek piyasasında iki farklı olguya işaret etmektedir: Artışın bir kısmının ek yatırımlardan kaynaklandığı düşünülürse, bir taraftan sermaye sınıfı, yatırımlarını genişleterek büyürken, diğer taraftan da kayıt dışı emek kayıt altına alınmaktadır. Dolayısı ile daha önceki bölümde, emek profiline ilişkin başlıkta hesapladığımız %27'lik kayıt dışı çalışma oranının gerçeğe yakın olduğu söylenebilir.

Kayıt dışı çalışmanın teşvik kapsamına girmeyen ya da teşvikten yararlanamayan küçük işletmelerde devam ettiği bilinmektedir. Özellikle küçük imalat sanayinde ve hizmet sektöründe kayıt dışı istihdam yüksek seviyesini korumaktadır. Teşviklerden yararlanan işletmelerde teşvik uygulamaları sona erdiğinde çalışanların bir kısmının işten çıkarılacağı Kahramanmaraş'taki işletmelerin kriz dönemlerindeki uygulamalarından hareketle öngörülebilir. Bu olguların emeğin yeniden üretimine etkisi üzerinde sonraki başlıklarda durulacaktır.

Tablo 5.4. Kahramanmaraş İli Sanayi Envanteri, 2006

SEKTÖRLER	FİRMA SAYISI	URETİM KAPASİTELERİ	MİKTAR BİRİMİ	İSTİHDAM DURUMU
TEKSTİL VE KONFEKSİYON	365			25.766
1- İPLİK FABRİKALARI	67	310.000	Ton/yıl	13.950
2- DOKUMA FABRİKASI	30	41.000	Ton/yıl	3.526
3- ORGU KUMAŞ FAB.	47	50.000	Ton/yıl	1.210
4- ÇORAP FABRİKASI	1	3.000	Çift/gün	20
5- ÇİRÇİR	50	41.000	Ton/yıl	800
6- BOYA-KASAR FABRİKASI	21	75.000	Ton/yıl	1.260
7- KONFEKSİYON FABRİKASI	29	25.000.000	Adet/yıl	5.000
8- KONFEKSİYON ATOLYESİ	120			
GIDA SEKTÖRÜ	95			3.141
9- UN FABRİKASI	6	340	Ton/gün	155
10- YAĞ FABRİKASI	7	135	Ton/gün	170
11- BULGUR FABRİKASI	3	25	Ton/yıl	26
12- ŞEKER FABRİKASI	1	47.000	Ton/yıl	1.000
13- DONDURMA	10	3.000	Ton/yıl	215
14- YEM FABRİKASI	7	220	Ton/gün	75
15- BIBER ATOLYELERİ	61	18.000	Ton/yıl	1.500
METAL SANAYİ	76			1.381
16- ÇELİK MUTFAK EŞYASI	48	8.700.000	Adet/yıl	1.050
17- DEMİR HADDEHANESİ	8	7.000	Ton/yıl	70
18- TEL VE ÇİVİ FABRİKASI	1	Tel 25 Çivi 40	Ton/yıl Ton/yıl	5
19- METAL LEVHA FAB.	19	9.000	Ton/yıl	243
20- LPG TANKI İMALAT FAB.	1	20	Adet/yıl	13
KAGIT SEKTÖRÜ	9			223
21- KAGIT FABRİKASI	1	100.000	Ton/yıl	150
22- KAGIT BOBIN FAB.	6	81.000.000	Adet/yıl	45
23- KARTON FABRİKASI	1	Masura 1.000.000 Karton 2.000 Rolik 600	Adet/yıl Ton/yıl Ton/yıl	22
24- OLUKLU KARTON FAB.	1	1.200	Ton/yıl	6
YAPI ELEMANLARI SANAYİ	10			430
25- PREFABRİK YAPI ELE. F.	2	30.000	m ³ /yıl	60
26- TUĞLA FABRİKALARI	3	36.000.000	Adet/yıl	180
27- HAZIR BETON TESİSLERİ	4	225.000	m ³ /yıl	165
28- MERMER FABRİKALARI	1	3.000	m ² /yıl	5
29- BORDUR TAŞI FAB.	1	150.000	Adet/yıl	20
AMBALAJ SANAYİ	5			49
30- KARTON KUTU FAB.	1	1.200	Ton/yıl	10
31- ÇUVAL FABRİKALARI	1	14.000.000	Adet/yıl	22
32- POŞET FABRİKALARI	3	2.100	Ton/yıl	17
PETRO KİMYA SANAYİ	2			46
33- LPG DOLUM TESİSİ	2	23.000	Ton/yıl	46
GENEL TOPLAM	562			31.036

Kaynak: http://www.kmtso.org.tr/statik.php?file=ek_gos, (15.05.2007)

5.1.3. Kahramanmaraş'ta Yerel Sanayinin Ulusal Ve Uluslar Arası Ticaret Ağlarına Eklemlenme Süreçleri

Bir üst başlıkta kaynak tahsis politikaları Osmanlı'nın son döneminden 1950'lere kadar Maraş ekonomisi, tarıma dayalı bir ekonomidir ve toprak, belli ailelerin elinde toplanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce kentte iplik ve kumaş üreticilerinin de bulunduğu bilinmektedir (Quataert, 1999). Fakat savaş sonrası dönemde söz konusu üretim odağının dağıldığı, Cumhuriyetin ilk yıllarına ait sosyo-ekonomik verilerden anlaşılmaktadır. Kentte, 1920-1940'lar arasında özellikle pirinç ekimi, ıslahı ve işlenmesinde (çeltik fabrikaları) öne çıkan aileler, Kadızade'ler, Emirmahmutoğlu ailesi, Şişmanzadeler, Dedezadeler, Pişkinzadeler, Hüdaizadeler ve Kazancızadeler şeklinde sıralanabilir (Karlıklı, 1997:169-171).

Bu yıllarda ilde fabrika tanımına giren tek işletme, Maraş Çeltik Fabrikaları TAŞ'dır. 1927 sanayi sayımı sonuçlarına göre ilde 798 işyeri bulunmaktadır ve bunun 432'si tarıma dayalı küçük sanayi imalathanelerinden oluşmaktadır. 1924 yılında kurulan Maraş Çeltik Fabrikaları TAŞ'ın 120 bin liralık kuruluş sermayesinin 112 bin 700 liralık kısmı Sanayi ve Maadin Bankası tarafından sağlanmış geriye kalan 7 300 lirası ise zamanın ileri gelen aristokrat aileleri Kadızade ve Hüdaizadeler ile diğer büyük çiftçiler (Arıkanlar, vb) tarafından sağlanmıştır. 1924 yılında Maraş Ticaret ve Sanayi TAŞ'a bağlı un ve çırçır prese fabrikası açılmıştır (Karlıklı, 1997:163). 1950'li yıllara kadar Maraş sanayi, çeltik, un ve birkaç çırçır fabrikasından ibarettir. 1950'li yıllardan itibaren kentte pamuk ekiminin artmasına paralel olarak çırçır ve prese fabrikaları hızla çoğalmaya başlar.

Dokumacılık ve buna bağlı iplik sektörü, Savaş yıllarında büyük bir gerileme yaşamış fakat işgalin sona ermesinin ardından yeniden canlanmıştır. 1926'da 100'e inen dokuma tezgahı sayısı 1933'te 800'ü aşmıştır. Devlet destekli yatırımlar 1950'lerden itibaren tarıma dayalı sanayide olduğu gibi dokumacılık alanında da gerçekleştirilmiştir (Karlıklı, 1997:167).

Bu çerçevede ilk olarak 9 Ocak 1956'da 208 ortaklı Maraş Pamuklu Dokuma Sanayi Türk A.Ş. (Kahramanmaraş Sümerbank İplik ve Dokuma A:Ş) kurulmuştur. (Maraş Pamuklu Sanayi Dokuma Türk A.Ş. 1963'te işletmeye geçmiş ve 1968'de

Sümerbank'a devredilmiştir.) Daha sonra 27 girişimcinin¹³ bir araya gelmesiyle 1972'de Maraş Tekstil Sanayi A.Ş. (Marteks) kurulmuş ve 1974-1975'te işletmeye geçmiştir. Aynı yıllarda Pişkinler tarafından Adana yolu üzerinde başka bir iplik fabrikası daha kurulacak fakat daha sonra 1979 yılında Bossa'ya devredilecektir.

Özetlemek gerekirse, Osmanlı ekonomisinin temeli olan toprak sisteminin çöküşüyle başlayıp savaş yıllarıyla tamamlanan süreçte, Türkiye genelinde yaşanan gelişmelere paralel bir şekilde aristokrat sınıfın eline geçen toprak (doğal kaynak), Kahramanmaraş'ta II. Dünya Savaşı sonrası dönemde oluşmaya başlayan burjuvazinin eline geçmeye başlamıştır. 1970'lere kadar, 20-25 yıllık süreçte bir taraftan bu dönüşüm sağlanırken bir taraftan da tarımsal ürünün satışından doğan sermaye birikimi gerçekleşmiştir. 1950-1970 arasında bölgenin temel tarımsal çıktısı pamuğun ilde işlenerek satılmasına yönelik çırçır ve prese fabrikalarının üretime geçmesi de sağlanmış ve Kahramanmaraşlı toprak sahipleri, tarladan topladıkları pamuğun ilk terbiyesi olan çırçır ve prese işlemini de tamamen ilde yapmaya başlamışlardır. Böylece yerel sanayi, çırçırıcılıkla ulusal ticaret ağlarına eklemlenmiş olmaktadır.

1970-1983 yılları arasında Kahramanmaraş'ta yeni bir oluşumun, bugünkü tekstil sanayinin temelleri atılmıştır. 1973 yılında başlayan petrol krizinin etkisiyle 1973 ekiminde pamuğun taban fiyatının bir önceki yılın 3-4 katına yükselmiş olması kentteki arazi sahibi çırçırıcıların bir yıl içinde pamuk zengini olmalarını sağlar. Önlerinde Sümerbank örneğinin de olması ve 1968'den itibaren Kalkınmada

¹³ Marteks'i kuran girişimciler, 1980 sonrasında öne çıkan aile şirketlerinin ilk nüvesidir. Bu bakımdan Dedeoğlu'nun sıralamasına sadık kalarak isimlerini not etmekte fayda vardır: Osman Dingiş, Ömer Faruk Arıkan, Mehmet Arıkan, Ömer Dokumacı, Şükrü Dokumacı, Yağlıca Kardeşler ve Ortakları Kolektif Şirketi, Yusuf Kirişçi, Hamza Kirişçi, İsmail Kurtul, Sıdık Akdişli, Ahmet Gürkan, Zekeriya Tanrıverdi, Mehmet Selahattin Karaçam, Hasan Balcı, Tarık Sarıkatoğlu, Abdülhakim Bilgili, Osman Yemşen, Mehmet Şirikçi, Halil Özdil, Süleyman Elbistanlı, Mehmet Bilgili, Mehmet Ciğer, Abdurrahman Okutucu, Ali Tümer ve Halit Uzun.(Dedeoğlu, 1996: 145). Genelde kent kökenli olan bu girişimcilerden birçoğu, mahalli dergilere verdikleri röportajlarda, geçmişlerindeki ziraatçılık ve çırçırıcılık deneyimlerinden bahsetmektedirler.

Öncelikli Yöre (KÖY)'lere getirilen sınai yatırım amaçlı ithalat kolaylıklarının da devreye girmesiyle harekete geçen Kahramanmaraş burjuvazisi için 1973 yılı pamuk gelirleri de ayrı bir itici güç oluşturur. Geleneksel güven ortamının hakim olduğu kentte çok ortaklı yatırımların temeli bu yıllarda atılır. Bu dönemde burjuvazi arasında “memlekete yatırım yapma fikri” hakimdir ve daha önce dışarı çıkmış bazı aileler de bu dönemde kente dönerek yatırım yapma girişimlerinde bulunurlar.

1980 öncesi dönemde, tarım kökenli tüccarlık ve tarıma dayalı sanayi ile uğraşan girişimciler, 1980 sonrası dönemde, yukarıda incelenen teşvik politikalarının etkisiyle, çoğunlukla iplik sektörüne yönelirken; esnaf kökenli girişimcilerin kendi meslekleri ile ilgili alanlarda yenilikçi ve marka yaratma açısından yaratıcı yatırımlara yöneldikleri görülmektedir. 1980 sonrasında bir üst başlıkta ele alındığı üzere teşviklerden yoğun olarak yararlanan Kahramanmaraşlı girişimci, önce ulusal araçlar eliyle, 1990'ların ortalarından itibaren ise doğrudan yurtdışına ihracat yapmaya başlamış ve uluslar arası ticaret ağlarına eklenme tamamlanmıştır. Başka bir deyişle, yapısal uyumun kaynak tahsis politikaları yardımıyla Kahramanmaraş'ta yerel düzeyde emek yoğun bir sektör olan tekstil ve son zamanlarda konfeksiyon sektöründe bir kümelenme oluşturulmuş ve çalışmanın üçüncü bölümünde ele alındığı üzere, tüccar yönlendirmeli küresel meta zincirine eklenmiştir.

Söz konusu eklenme sürecini kentte bir çok fabrika sahibinin teşvik belgesi hazırlanmasında öncülük etmiş olan Mali Müşavir Metin SAÇMA şöyle dile getirmektedir;

“1970’li yıllarda kırkın üzerinde çırçır işletmesi vardı. O zaman pamuk kaliteliydi. Bozuk tohum nedeniyle 1978 ve 1980’ler arasında pamuğun kalitesi bozuldu. 1983 servet beyannamesinin kaldırılmasıyla birlikte yastık altı meydana çıktı. O sırada teşvik yasası da uygulamaya konuldu böylece maraş’ta tekstil fabrikaları kurulmaya başlandı. 1991 yılına kadar kaynak kullanımı destekleme piri (KKDP) vardı. Devlet yatırımın %40’ını nakit olarak ödüyordu. 1991’den sonra bu uygulama kredi şeklinde devam ettirildi. 1994’den itibaren KKDP yerine

KDV indirimi, yatırım indirimi, vergi resim harç istisnası teşvik kalemleri olarak devam etmektedir.

Maraşlı'nın akli gözündedir. Gördüğünü yapar baştan beri bu teşvik uygulamaları birinin yaptığını öbürünün de taklit etmesi şeklinde geldi. Teşvikler olmasaydı bugün Maraş sanayisi bu konumda olmazdı. Teşvikler tabii ki Maraş'ta sanayileşmenin ana unsurudur. Şimdi Maraş'ta birçok fabrika ihracat yapmakta, bilinen yabancı firmaların ürünlerini üretmektedir.”

Bu bağlamda Harvey'in de (2003:237-256) belirttiği günümüz metropolcülüğünde, tekeller merkez ülkelerde toplanmakta ve çevre ülkelerin küçük ve orta boy işletmelerinin reel üretiminden topladıkları artık değeri finans sektöründe daha “kârlı” yatırıma dönüştürmektedirler. Çevre ülkelerde uygulamaya konulan teşvik uygulamaları, söz konusu artık değer üretiminin gerçekleştirilmesinin alt yapısını oluşturmakta ve yereldeki iş ve çalışma kültürü de bu alt yapıda harç görevi görmektedir.

5.1.4. Kümelenme ve Bölümlemenin Yerel Dinamikleri: Çalışmaya İlişkin Algı ve Tutumlar

Kırdan kente göçen kesimin çalışma yaşam algısına ilişkin bulgular, daha sonra hem köyde hem de kentte ilgili başlıklar altında ayrı ayrı ele alınacaktır. Burada teşviklerden yararlanan ve kümelenmeyi sağlayan girişimcilerin tutum ve davranışları üzerinde durulacaktır.

Kahramanmaraşlı sermaye sahibi, il dışında yatırım konusunda son yıllara kadar çekingen davranmıştır. Bu nedenle 1980 sonrasında gündeme gelen teşvik uygulamalarından kentte daha önce çırçırılık ve pamuk ziraatı ile uğraşan bütün aileler yararlanmıştır. Burada aileler ifadesinin kullanımından da anlaşılacağı üzere Kahramanmaraş'ta sanayileşme aile işletmeleri şeklinde gerçekleşmektedir. Yine son yıllara kadar büyük işletmeler dışında profesyonel yönetim gelişmemiş olup tek karar mercii işletme sahibidir.

Tekstil sektöründe kilitlemenin sebebinin ise yerel girişimci, daha önce de belirtildiği üzere, “aklı gözünde olmak” şeklinde ifadelendirilmektedir. Yani iyi uygulamalar taklit edilmektedir. Kentte ortak iş yapma anlayışı gelişmemiş olup aile işletmeleri şeklinde örgütlenme söz konusudur. Ortaklığın gelişmemiş olması da yine bu aile işletmesi örgütlenmelerinin profesyonel yönetim anlayışına uzak olmalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla başlangıçta çırcılıktaki birbirini taklit eden aileler 1980’lerden itibaren tekstil sektöründe fabrika kurmada birbirini taklit eder hale gelmiştir. Farklı bir sektörde iş yapmak için birilerinin başlaması ve para kazanması gerekmektedir. Son yıllarda eğitim, enerji, sağlık ve tarım sektörlerinde iyi örnekler ortaya konmaya başlanmıştır. Önümüzdeki dönemde fabrika sahiplerinin tekstildeki kar marjı darlığı nedeniyle anılan sektörlerde yatırıma yönelmeleri söz konusu olabilecektir.

Kentli işveren ortaklık konusunda birbirine güvenmemekle birlikte, devletten aldığı yatırım teşviklerini yerinde kullanmış ve bu konuda dürüstlükten şaşmamıştır. Teşvik belgeli yatırımların gerçekleşme oranı %98’dir. %2’lik sapma da zorunlu sebeplerle yatırımın sonuçlandırılmaması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu yüksek gerçekleşme oranında yerel düzeyde var olan toplumsal denetim yanında teşvik kullanan girişimcilerin daha önce de reel sektörde ziraatçı, tüccar, esnaf olarak faaliyet gösteriyor olmalarıyla da ilgilidir. Dolayısıyla teşviklere başvuranlar, önceden beri iş yapan ve iş yapmak isteyen girişimcilerdir.

İl dışına yatırım yapılmaması, ilde kümelenmenin yoğunluğunu artırmıştır. İl dışına yatırım yapılmamasının nedeni, ilden daha önce büyük kentlere iş kurma ve çalışma amaçlı göç yaşanmamış olmasıyla ilgilidir. Kentin ilçe ve kasabalarından yoğun olarak yurt dışına göçler olmuştur. Kent merkezinden dışarıya tek göç biçimi ise kamuda tayin yoluyla gerçekleşmiştir. Söz konusu kamu personeli de emekliliğinde kente dönme eğiliminde olmuştur. Dolayısıyla il dışında geniş bir hemşerilik ağı ve buna dayalı iş çevresi oluşmamıştır. Bu da “memlekete yatırım yapma” ifadesiyle yerelde kümelenmeyi beraberinde getirmiştir. Sözü edilen kamu personeli arasında yer alan merkez bürokraside görev yapan Maraşlılar, yerel girişimcinin teşviklerden yararlanmasında önyak olmuş ve teknik destek sağlamıştır.

Kentten iş amaçlı dışarı çıkışlar olmayınca, yerel girişimcinin “aklı gözünde olmak” diye tabir ettiği ufuk darlığı ve kilitlenme daha da derinleşmektedir. Buna en güzel örnek mobilyacılık sektörüdür. Aslında kentte 1960’lı yıllarda, mobilyacılık ileri düzeydedir. Bugün modüler mobilya denilen sistem, o yıllarda atölyelerde gerçekleştirilmektedir. Yerel zanaatkarın bu sistemi modernize edecek sermayeden yoksun oluşu, veya sermaye sahibi olanların da böyle bir şeyi düşünmemesi, öte yandan sermaye sahiplerinin de çoğunlukla ziraat ve pamuk ticareti ile uğraşiyor oluşu, mobilyacılık sektöründe gereken ilerlemeyi sağlayamamış ve bugün kentte yerel mobilyacılık sadece tamir ve bakım düzeyine gerilemiştir. Söz konusu modernizasyonu Kayserililer sağlamıştır ve bugün kendi markalarını ihraç eder duruma gelmiştir.

Kentteki yatırım ortamını göstermesi bakımından tekstil işletmesi müdürü olan Murat Yücel’in (MY şeklinde anılacaktır) tanıdığı bir mutfak eşyası imalatçısı (Tencereci şeklinde anılacaktır.) ile arasında geçen konuşma ilginçtir;

“Tencereci –İplik fabrikası kuracam, Open End kurmak istiyorum.

MY:-Neden?

Tencereci – Bildiğimiz iş

MY – Etüt yaptırın mı?

Tencereci – Yok Open End kuracam,

MY – Türkiye’de ‘Ya Nasip’, ‘Çala Çala Bir Havaya Döner’ yaklaşımıyla iş yapıyor. Belli bir standart yok”

Yatırım konusunda Kahramanmaraşlı girişimcilerin mesele bakışı bu şekilde ortaya konulabilir. Gerçekten de herhangi bir rasyonel analiz yapılmadan komşunun yaptığının bir benzeri yan taraftaki arazide uygulamaya konulmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Kahramanmaraş’taki firmaların yenilikçilik kapasitesinin düşük olduğu ve mekansal yakınlığı da yenilikçilik açısından kullanamadığı söylenebilir. Çok basit bir örnekle kendisine komşu olan Gaziantep’te yenilikçilik kapasitesi yüksek olup tekstil dışında plastik sanayi, gıda sanayi gibi değişik sektörlerde faaliyet göstermekte ve Kahramanmaraş’a makarnayı Gaziantep satmaktadır.

Yenilikçilik kapasitesi büyümeyi ve başarıyı sürdürebilmek için değişen şartlara uyum sağlamak ve değişebilme kapasitesi şeklinde tanımlanmaktadır. Günümüze yenilik sadece bir sektörde yeni bir ürün geliştirilmesi değil firma içinde de yeni bir ürüne geçiş, mevcut bir ürünün geliştirilmesi firma içinde yeni bir sürecin uygulanması ve üretim örgütlenmesindeki iyileştirmeleri de kapsamaktadır. Bu açıdan bakıldığında sektör ve firma düzeyinde toplam patent ve faydalı model sayılarına göre Türkiye’de ilk 28 il arasında Kahramanmaraş bulunmamaktadır. Toplam patent ve faydalı model sayılarına göre yenilikçi kapasitesi yüksek olan bölgeler Ankara, Kayseri, Eskişehir, Konya şeklinde sıralanmaktadır. Denizli ise bölgesel büyüme açısından ilk sırada yer almaktadır (Armatlı – Köroğlu, 2006:399-408).

Denizli ve Gaziantep’te üretim mekanlarının ortaya çıkışında rol oynayan etkenler Kahramanmaraş’taki yatırım ortamı açısından da geçerlidir. Buna göre girişimcilerin yatırımlarını doğup büyüdüğü yerel mekana yapmalarında, pazara ve hammaddeye yakın olmak, işgücü potansiyeli yığılma ekonomileri gibi geleneksel yer seçim ölçütlerinin yanında, girişimcilerin sosyal ağlarını oluşturan aile tanıdık ve arkadaş çevreleri de etkili olmaktadır (Varol, 2006 :448). Söz konusu etkenlerin Kahramanmaraş açısından yenilikçilik kapasitesini kilitlediği ve belli sektörlerde yoğunlaşma sağladığı daha önce de vurgulanmıştır.

Emek piyasasında bölümlenme konusu ileride ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Burada kısaca belirtmek gerekirse, girişimci, teşvikler konusunda gösterdiği dürüstlüğü çalışanına göstermemektedir. Sadece bakımcı, usta vb. gibi vasıf gerektiren işlerde çalışanlarını korumakta, bunun dışındaki işçilerin devir hızının yüksek olmasını sağlamaktadır. Böylece kıdem tazminatı ödeme yükümlülüğünden kurtulmaktadır. Öte yandan mesleki eğitim konusunda da yerel düzeyde herhangi bir farkındalık söz konusu değildir. Hatta işgörenin vasıf düzeyinin düşük olması, itaat ve düşük ücret konusunda daha sorunsuz ilişkileri getirmektedir. Bu durumda çalışanın herhangi bir pazarlık gücü bulunmamakta ve fabrika sistemine uyumda herhangi bir güçlük çıkarmamaktadır.

Toparlamak gerekirse, Kahramanmaraş'ta, bir yapısal uyum ögesi olarak ele aldığımız yatırım teşvik politikaları, yerel girişimcinin uluslararası ticaret ağlarına yeni işbölümünün karakterine uygun olarak, büyük oranda, tüccar yönlendirmeli meta zincirlerinden tekstil ve konfeksiyon sektörleri ile eklemlenmesini sağlamıştır. Söz konusu eklemlenmeyi kolaylaştıran ve başarılı kılan ise, çalışmaya ilişkin yerel algı ve tutumlar, göçten kaçınma ve toprağa bağlılık gibi alışkanlıklar olmuştur.

Aşağıda değişen yatırım karakteri ve ticaret ağları paralelinde 1980 öncesi ve sonrasında kırdan kente göç olgusu ele alınmaktadır. Bu göçler, burada sözü edilen vasıfsız emek gücünün ve yedek işgücü ordusunun temel kaynağıdır.

5.2. Kahramanmaraş'ta Kırdan Kente Göçün Biçimleri, Kentte Yerleşme Örüntüleri ve Emek Piyasasında Bölümleme Eğilimleri

Kır meselesi, yapısal uyum politikaları tarafından özellikle ihmal edilen bir konudur. Ancak uluslar arası ticareti ve tüketimi ilgilendiren bir alanda üretim yapan bir ülke ya da bölge varsa, buralar üzerinde kendi içinde tutarlı olan yerli bölüşüm ilişkilerini çökertmek üzere program yürütülebilmektedir¹⁴. Yapısal uyum çevreleri bunun dışında geçimlik üretim yapan küçük köylülük üzerinde fazla durmamakta ve yürütülen kentsel kesim programlarıyla bunların kente akışını özendirmekte ve hızlandırmaktadır. Nitekim çevre ülkelerin “gelişme” miti açısından önlerindeki model de zaten merkez ülkeler olduğundan bu ülkelerdeki %2-5'lik tarım kesimi de ideal sektörel istihdam oranı olarak kabul görmektedir. Oysa sektörel altyapıyı modernize etmeden istihdam oranını aşağı çekmenin getireceği sonuç, atıl kalan üretim faktörlerinin sermaye tarafından harekete geçirilmesi ve geride kalan köylülerin kendi toprakları üzerinde “sözleşmeli çiftçilik” yapmasıdır. Sanayi sektöründe başkasının fabrikasında taşeron işçi olarak çalışan köylü, bu durumda, kendi toprağı üzerinde taşeron çiftçi olarak çalışmaya başlayacaktır.

¹⁴ Bu konuda Afrika ülkelerinde yürütülen YUP örnek verilebilir. Bu konu, Birinci Bölüm'de ayrıntılı olarak işlenmiştir.

Türkiye’de ve nihayet Kahramanmaraş’ta da küçük orman köylüsü tabiri caizse “kendi kaderine” terkedilmiş ve “daha iyi bir gelecek” ümidiyle kentin yolunu tutmuştur. Aşağıda önce Kahramanmaraş’ın köylerinin sosyo-ekonomik yapısı, üretim ve geçim durumları, toprak yapıları niceliksel olarak analiz edilmektedir. Ardından köyde günlük çalışma ve yaşam döngüsü tahlil edilmektedir. Bu çözümleme bize daha sonraki başlıklarda ele alınacak olan kentsel emek piyasasında göçmen köylülerin enformel sektörde düzensiz çalışma saatlerine razı olmalarının ve ikincilleşmelerinin arka planını sunması açısından önem taşımaktadır. Yine kadın emeğinin kentsel kesimde ücretsiz ve düşük ücretli kullanımının alt yapısı da kırsal kesimdeki toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün izdüşümü olarak ele alınmaktadır.

5.2.1. K.Maraş’ta Göç Veren Birim Olarak Köyün Analizi: Orda Bir Köy Var Uzakta

Kahramanmaraş kent merkezi baz alındığında, çalışma alanının kuzeyi, batısı ve güneybatısı dağlık alanlardan, güneyi ise düzlük alanlardan oluşmaktadır. Bu nedenle dağlık alanlardaki köyler, köy-altı iskân şekillerinden oluşurken, ovalık alanlarda yerleşim topludur. Dağlık alanlarda özellikle kuzeyde arazinin parçalı düzlüklerden oluşması ve bu şartların oluşturduğu hayvancılık ekonomisi gevşek dokulu yerleşme şartlarını hazırlamıştır. Ovadaki köylerde ise, toprağın verimli olması ve sulama imkânlarının fazla olması gibi nedenlerle köyler toplu halde kurulmuştur. Fakat bu topluluk, İç Anadolu Bölgesi gibi üst üste değil, nispeten gevşek dokulu bir yerleşme şeklindedir. Dağ ve yamaç köylerinin kuruluş tarihi eskiye dayanırken ovadaki köylerin kuruluş tarihi diğerlerine göre daha yenidir. Çünkü eski yıllarda Maraş ovasındaki taban suyu seviyesi yüksek, bataklıklar fazla ve sivrisinek sorunu vardır (Gürbüz, 2001:91). Taban suyu seviyesinin yüzeye yakınlığı nedeniyle çoğu yerde tarım yapılamazken, son yıllarda bataklıkların kurutulması ve ıslah çalışmaları sonucunda birçok alan tarımsal işletmeye açılmıştır.

Köy yerleşmelerinde alt sınır 450 metre, üst sınır ise 1500 metredir. Köy yerleşmeleri yükselti basamaklarına göre doğru değerlendirildiğinde, 450–1000 metre yükselti basamağında 71 köy, 1001–1500 basamağında 47 köy vardır. Yani, yükselti arttıkça köy yoğunluğu azalmaktadır. DİE 1997 köy envanterine göre

K.Maraş Merkez ilçede bulunan 131 köyden 10'u ova köyü (OK), 121'i dağ köyü (DK)¹⁵ olup 39 köyde telefon aboneliği bulunmamaktadır. Bu köylerden ancak birinde emtia pazarı kurulmaktadır.

Merkez ilçe köylerinde yerleşik nüfus 133.619, yerleşik olmayan nüfus ise 18.212'dir. Köylerde yerleşik bulunan 21.093 hanenin 17.524 tarım ve hayvancılık faaliyetinde bulunurken 3.569 hane köyde yaşamakla beraber tarım ve hayvancılık faaliyetinde bulunmamaktadır. Bu verilerden hareketle bu hanelerin tarım işçiliği yaparak geçimlerini sağladıkları söylenebilir.

Hanelerin sahip olduğu arazi büyüklüğüne göre yerleşik hane sayısı, arazi parça sayısı ve toplam arazi değerleri karşılaştırıldığında arazi büyüklüğü ile hane sayısı arasında negatif bir korelasyon bulunduğu görülmektedir.

Toplam arazi değerinin en yüksek olduğu arazi büyüklüğü grupları 50 ile 200 arasında yoğunlaşmaktadır. Bu verilerden hareketle köylerdeki nüfusun büyük çoğunluğunun az topraklı hanelerden oluştuğu görülmektedir. Bu değerlerin merkez ilçe köylerin fiziksel özellikleriyle de paralellik arz ettiği söylenebilir. Yine 1997

¹⁵ Dağ köyü, ova köyü ayrımı, tarım faaliyetleri ve köy ile köylüler arasındaki farklılaşma üzerinde coğrafi konumlarından kaynaklanan ekolojik şartların belirleyici olmasından dolayı yapılmaktadır. Coğrafi konumun özellikle denizden yükseklik ve dolayısıyla arazi yapısı, toprak özellikleri ve iklim koşulları, köylerin ve tarım işletmelerinin farklılaşmasına yol açmaktadır (Çağlar, 2001:144). (Türkiye genelinde olduğu gibi Kahramanmaraş'ta da yeryüzü biçimi, iklim ve tabii bitki örtüsü özelliklerinin hem dikey hem de yatay olarak kısa sayılabilecek uzaklıklar içinde değişmesi, ekolojik şartların belirleyiciliğini pekiştirmekte ve yaşam biçimlerini ve üretim ilişkilerini biçimlendirmektedir. Tunçdilek (1978) ve Çağlar'ın (2001) da belirttiği gibi Türkiye genelinde olduğu gibi Kahramanmaraş'ta da denizden nisbî olarak daha yüksek yerlerde ve özel olarak da dağlarda yerleşik köylülerin işletme arazileri nisbeten küçük olmakta ve kuru tarım yapılabilmekte; dolayısıyla daha az ücretli emek kullanılmakta ya da hiç kullanılmamakta ve ürün pazarlama oranları daha doğrusu pazar için üretim yapan işletme oranı daha düşük olmaktadır. Ova ve dağ köylerindeki toplumsal yapı farklılaşması için bkz. Behice Sadık Boran, Toplumsal Yapı araştırmaları:İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

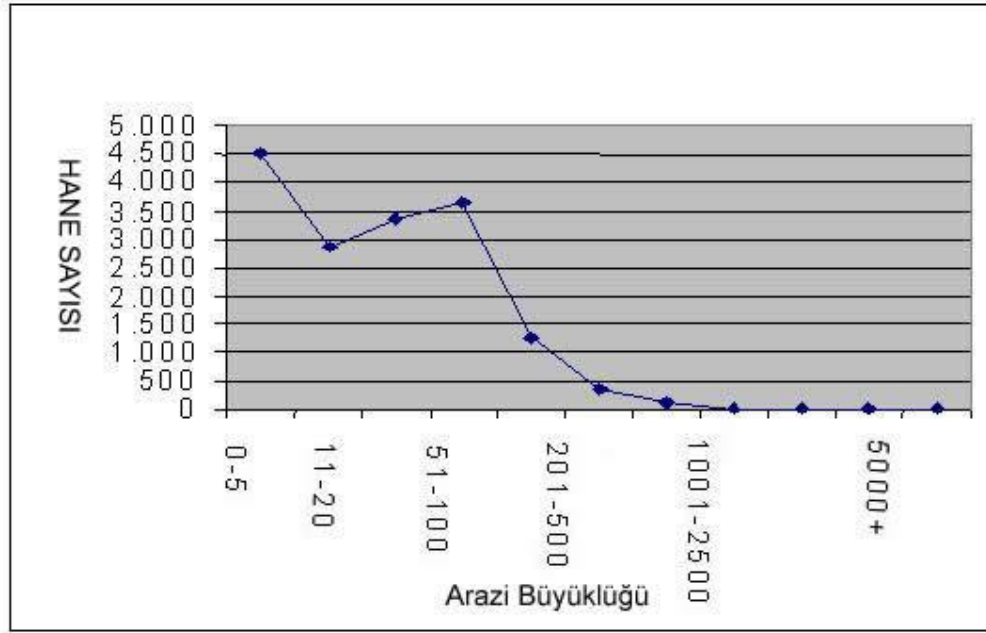
Köy envanteri verilerine göre merkez ilçe köylerinde ekilen toplam tarla arazisi (345.126 Dekar) içinde sulanmayan (kıraç) arazi miktarının (176.675 Dekar) sulanan arazi miktarına (168.451 Dekar) göre daha fazla olduğu tespit edilmektedir. Bunun yanında köy envanteri açısından dikkat çeken bir başka veri de 131 merkez ilçe köyünde 505 hanenin hiç toprağı olmadığıdır. Tarım ve hayvancılık dışında demirci, kalaycı, marangoz vs gibi mesleklerde çalışan kişi sayısı araştırmamız açısından ihmal edilebilir küçüklüktedir. (Bknz: DİE Köy Envanteri 1997).

Tablo 5-5: Kahramanmaraş Merkez İlçe’de Arazinin Hanelere Göre Dağılımı (Da)

Arazi Büyüklüğü Grubu	Hane Sayısı	Arazi Parça Sayısı	Toplam Arazi Değeri
0-5	4504	6046	13509
6-10	2847	6139	25412
11-20	3348	9404	58593
21-50	3654	13998	133461
51-100	1238	5361	88098
101-200	323	1629	37397
201-500	98	625	23862
501-1000	10	76	6120
1001-2500	0	0	0
2501-5000	0	0	0
5000+	0	0	0
Toplam	16022	43278	386452

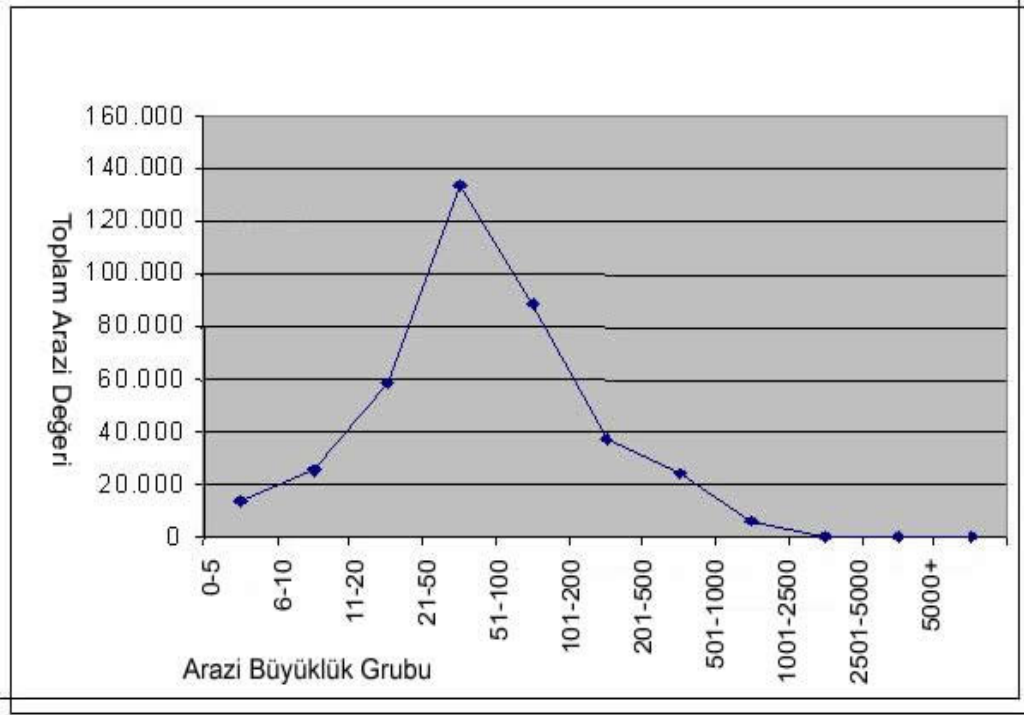
Kaynak: DİE Köy Envanteri(Kahramanmaraş), 1997

Grafik 5-3: Arazi Büyüklüğü Hane Sayısı İlişkisi



Köylerin geçim kaynakları ile topografik özellikleri arasında büyük ilişki vardır. Ova içerisinde veya ova kenarındaki köylerde geçim kaynağı, tarla ziraatı iken, dağlık alanlardaki köylerde hayvancılık, meyvecilik ve işçilik gibi faaliyetlerdir. Bu sebeple Maraş ovası ve çevresindeki geçim kaynağı tarla ziraatına, güneybatıdaki Sır Barajı Gölü çevresindeki köylerde ve güneydeki dağlık alanlardaki köylerde geçim işçilik ve meyveciliğe dayanmaktadır. Ahır Dağı'nın kuzeyindeki Ağabeyli depresyonunda hayvancılık, meyvecilik ve işçilikle geçim sağlanmaktadır. Çukurhisar yöresindeki köylerde ise hayvancılık en önemli geçim kaynağıdır (Gürbüz, 2001:93). Bağcılık, 1980 sonrasında, bitkilerde görülen salgın hastalıklar nedeniyle duraklama devresine girmiştir. 2000'lerden itibaren bireysel çabalarla yeniden fideleme çalışmalarına girişilmiştir. Hayvancılık ise, kentin kuzeyindeki dağlık alanlarda yok olmaya yüz tutmuşken, batıdaki köylerde halen devam etmektedir.

Grafik 5-4: Arazi Büyüklük Grubu Toplam Arazi Değeri İlişkisi



Burada teşvikler ve yapısal uyum politikaları açısından Kahramanmaraş Merkez İlçe köylerinin durumu değerlendirilirse, kırsal kesimde küçük çiftçiliği ve küçük köylülüğü modernize etmeye yönelik herhangi bir sosyal ve iktisadi politikadan söz etmek mümkün görünmemektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kahramanmaraş'ın köylerinden siyaseten yetkin olanları; yani CHP'nin il yönetiminde tanıdığı olanlar ve siyasette etki sahibi olanlar, 1930-1940 yılları arasında Ziraat Bankası'nın kredilerinden yararlanmışlardır. Fakat zaman zaman bu kredilerin köyün ileri gelenleri tarafından suistimal edildiği; köy adına alınan zirai kredilerin ildeki yetkili şahıslarca kullanıldığı ve köylünün borçlandırıldığı bilinmektedir¹⁶. Yine son dönemde, Doğrudan Gelir Desteği ödemeleri ise, ancak

¹⁶ Saha çalışması sırasında, Kahramanmaraş Merkez'e bağlı Yenipınar Köyü'nde böyle bir durumun yaşandığı, I. Nesil göçmenlerden bazıları tarafından ifade edilmiştir.

köylünün Orman İdaresi tarafından açılan kadastro mahkemesi masraflarına¹⁷ harcanmaktadır.

Kırsal alanda çalışmaya atfedilen değeri ve göç sonrasında bu değer yargılarının kentsel emek piyasalarına yansımaları anlamak bakımından köyde günlük yaşam ve çalışma döngüsüne göz atmakta fayda vardır.

5.2.1.1. Kentsel Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyete Dayalı Bölümlemenin Kökenleri: Merkez Köylerde Günlük Çalışma ve Yaşam Döngüsü

Köyde hava yumuşayıp toprak uyanmaya başlar başlamaz çiftçi de kışın rahavetini üstünden atar ve ekim - dikim mevsimi başlar. Bu mevsim Şubat'ın sonu ile Mart'ın sonu arasındadır; yani cemrelerin düştüğü dönemdir. Havaların durumuna göre Şubat sonundan Nisan'ın sonlarına kadar ekim ve dikim işleri yapılır. Bu

¹⁷ 2000 yılından itibaren Kahramanmaraş'ın merkez köylerinde "kadastro" çalışmalarına başlanmış ve 2006 yılı sonu itibariyle çalışmalar bazı köylerde halen devam etmektedir. Bu çalışmalar sırasında, Orman İdaresi'nin önceden orman sınırlarını belirlemiş olması gerekmekte ve aslında orman olmadığı halde orman sınırları içinde yer alan ve orman vasfını yitirmiş yerleri orman sınırları dışına çıkarması gerekmektedir. Eğer "orman kadastrusu" denen bu çalışma, "tapu kadastro" işleminden önce gerçekleşmediyse, Orman İdaresi, köylünün yıllardır atadan miras yoluyla kullandığı arazilerden "gizli memleket haritaları"nda orman gözüken yerler için Kadastro Mahkemesi'nde dava açmaktadır. Mahkeme'nin ve bu konuda yüksek mahkeme olan Yargıtay'ın ise bu konuda tek dayanağı 1950'li yıllarda çekilen hava fotoğraflarına istinaden çizilen "gizli memleket haritaları"dır. Eğer memleket haritasında bir yer orman olarak gözükiyorsa ve bilirkişi heyeti de o yerin dava konusu yer olduğuna karar vermiş ise, bu yer 300-500 yıldır [Kahramanmaraş Merkez köylerinin yerleşim tarihleri yaklaşık 300 ile 500 yıllık bir geçmişe sahiptir, kırsal bölgelerde yerleşme 1500'lerin başında başlamış ve 1600'lerin ikinci yarısında tamamlanmıştır (Gürbüz, 2001:8-25)] tarım arazisi olarak kullanılıyor olsa bile Mahkeme tarafından "orman" olarak tescil edilmekte ve dava masrafları davalı köylülerden tahsil edilmektedir. Kahramanmaraş Merkez İlçe'ye bağlı bazı köylerde bu konuya ilişkin yüzlerce dava bulunmaktadır. (Orman Bölge Müdürlüğü Yüksek Ziraat Mühendisi Cüneyt Cesur ile 21.08.2006 tarihinde yapılan görüşme). Saha çalışması sırasında görüşülen köylülerden bazıları Doğrudan Gelir Desteği ödemelerinden aldıkları paraya hiç dokunmadan Kadastro Mahkemesi vizesine yatırarak mahkeme borcundan kurtulduklarını belirtmişlerdir.

dönemde sebze ekimi ve fidan dikimi yapılır. Kahramanmaraş'ın dağlık merkez köylerinde çoğunlukla hane içi tüketim ya da geçimlik üretim amaçlı olarak biber, fasulye, domates, patlıcan gibi sebze ekim ve fidelemesi yapılır. Yine patates, soğan ve sarımsak ekimi de birkaç köy/bölge hariç hane içi tüketim amaçlıdır. 1980 öncesinde hane içi tüketim amaçlı olarak yetiştirilen ceviz, kiraz, vişne, elma, bağ çubuğu gibi meyve çeşitleri son yıllarda pazara sunulmak üzere de dikilir olmuştur. Bu meyvelerin fidanı da köylerde karın kalkmasıyla ve toprağın işlemeye elverişli hale gelmesiyle birlikte dikilir ki bu da Şubat sonu Nisan sonu arasındadır. Ekim ve dikim geleneksel yöntemlerle yapılmaktadır ve çoğunlukla modern ziraat teknikleri ve modern bahçe işletmeciliği yapılmamaktadır. Köylüler buna “kara düzen” diyorlar.

Nisan ayından itibaren ekim ve dikimi yapılan fide ve fidanların çapalanması gerekir. Öte yandan ağaçlar açılmaya başladığında budama yapılır. Mart sonu Nisan başı gibi toprağa yakın yerden aşu yapılabilecek kiraz, bağ çubuğu gibi fidanlara yarma aşu yapılır. Mayıs başından itibaren de yağmurların kesilmesiyle birlikte ekinlerin ve söz konusu fide ve fidanların sulanması işi gündeme gelir. Mayıs-Haziran ayları boyunca dönüşümlü olarak sulama ve çapa işi devam eder. Haziran'dan itibaren köyün konumu ve ürünün özelliğine göre hasat mevsimi başlar.

Mayıs sonundan Haziran sonuna kadar kiraz mevsimidir. Kiraz son yıllarda söz konusu köylerde pazara sunulmak üzere üretilmekte ve köye gelen tüccara satılmaktadır. Arkasından vişne çıkar. Haziran sonundan itibaren baharda ekim ve fidelemesi yapılan sebzelerden de ürün alınmaya başlanır. Öte yandan Haziran başı arpa biçim ve mercimek yolum vaktidir; ayın sonuna doğru ise ekinler biçilir. Haziran'dan Ekim sonuna kadar çeşidine göre elma yetişebilir. Yine Haziran Ağustos arasında hane içi tüketim fazlası yemiş üretimi söz konusuysa şehirden alınacak üç beyaz (şeker, tuz, toz) karşılığında pazara arz edilebilir. Haziran ayı aynı zamanda kalem aşısı gerektiren ceviz, antep fıstığı gibi ağaçların aşu mevsimidir.

Temmuz ayında biçilmiş olan ekinler bir harmanda toplanıp sap yapılır ve taneyi samandan ayırmak için patoza verilir. (Patoz, biçerdöverin yaptığı işi tarlaların küçüklüğü, arazinin engebeli ve taşlı olması nedeniyle sapların bir araya getirildiği

harmanda traktöre bağlı olarak motor gücüyle yapan bir alettir.) Daha sonra tane ve saman ayrı ayrı eve taşınır. Saman artık naylondan yapılan ve adına haral denen geniş çuvallara sıkıca basılarak taşınır. Daha önceleri bu harallar el dokuması oluyordu ve hem taşımak hem de doldurmak çok daha zordu.

Temmuz ayı boyunca yine sebze ve meyve bahçelerinin sulama ve çapa işlerine devam edilir. Birinci ürünün kaldırıldığı tarlada ikinci ürün ekilecekse bu ayda ekim yapılır. Bu ayda sebzelerin ilk ürünü alınır. İkinci toplamadan itibaren fasulye, biber gibi sebzeler ve örneğın vişne, elma gibi ürünler köy otobüsüyle kente gönderilir ve karşılığında çay, şeker, tuz, sıvı yağ, sabun gibi asli ihtiyaç maddeleri ısmarlanır.

Temmuz ayı sonunda nohut hasadı yapılır. Ağustos'ta saman ve ot gibi hayvanların yiyecekleri eve taşınır. Bu ayda da soğan sarımsak, patates gibi hane içi tüketim amaçlı sebzelerin hasadı yapılır. Öte yandan bu ay, köyde kışlık zahire yapma mevsimidir. Kışlık un, bulgur ve dövme/tarhana bu ayda hazırlanır.

Eylül başında sergilik üzümler serilir. Eylülün 5'i ile 15'i arasında ceviz çırpımı yapılır Eylül sonuna kadar ceviz kabuğundan ayrılır ve kurutulur. Eylülün 15'inden itibaren üzüm sırası yapımına başlanır ve Ekim sonuna kadar devam eder. Eylül-Ekim aylarında kuru fasulye, kırmızıbiber gibi sebzelerin de hasadı yapılır. Ekim sonunda ekim işleri başlar. Ekim sonundan Kasım ortasına kadar buğday, arpa, nohut, mercimek gibi tahıllar ekilir.

Ekim ayında ekimi yapılmayacak tarlalar nadas amaçlı olarak sürülür ve bahar ekimine yahut ertesi yılın ekim ayına kadar dinlenmek üzere bırakılır. Tarla dinlenmeye bırakılmakla beraber köylünün kışın da dinlendiğı pek söylenemez. Kasım ayından itibaren aralık ayı ortalarına hatta sonlarına kadar; daha doğrusu kar yağıncaya kadar tarla ve bahçelerdeki düzenleme işleri yapılır. Örneğın engebeli bir arazi ise seki oluşturmak üzere duvarlar yapılır, taşlı tarlaların taşı atılır, tarla ve bahçelerin kenarındaki yabancı ot ve çalılar temizlenir. Bu çalılar kışlık odun olarak kullanılır.

Aralık ortasından itibaren Kahramanmaraş'ın merkez ilçeye bağlı dağ köylerinde kar yağabilir. Kar yağdıktan sonra da eğer yazdan odun ihtiyacı karşılanamadı ise yakacak odun getirmek gerekir. Kışlık odun yazdan hazırlandıysa bile daha çok dayanması için araya yaş odun da atmak gerekir ve bu amaçla da olsa arada birkaç yük yaş odun yapılır ve getirilir. Eğer küçükbaş hayvan besleniyorsa, kış yaz hayvanların günlük dal ihtiyacı karşılanmak zorundadır. Bunun için kışın dahi her gün olmasa bile hayvan sayısına göre gün aşırı veya 2-3 güne bir dağdan dal getirmek gerekir. Hayvanların bakımı ile kışın daha çok kadınlar ilgilenir. Yaz aylarında ise çocuklar otlatır.

Şubat sonundan itibaren karın kalkmasıyla birlikte işler yeniden başlar. Tarla ve bahçelerin bakımı yapılır; hayvanlar dışarı çıkarılır, otlak ve meraya götürülür. Cemrelerin düşmesiyle birlikte ekim ve dikim ve budama işlerine yeniden başlanır.

Tablo-5-6. Kahramanmaraş'ın Merkez Dağ Köylerinde Yıllık İş Döngüsü

Aylar	İşler
Şubat sonu	Tarla ve bahçelerin temizliği, fidan dikimi
Mart	Fidan dikimi, sebze bahçesi kurulumu, meyve ağaçlarının budanması, aşılama
Nisan	Sebze fideleme, patates, soğan, sarımsak ekimi, ekinlerin gübrenmesi, budama
Mayıs	Sebzelerin çapalanması, meyve bahçelerinin sürülmesi, kazılması, ilk suyun verilmesi, yetişmeyen fideleme işlerinin yapılması
Haziran	Aşılama, kiraz toplanması, sebzelerin sulama ve çapalanması, arpa ve buğday biçimi, şelek çekimi, mercimek yolumu,
Temmuz	Sebzede birinci hasadın yapılması, patoza sap verilmesi, saman çekimi, sulama, çapalama, nohut yolumu
Ağustos	Nohut hasadı, sebze hasadı, saman çekimi, sulama, çapalama, kışlık zahire yapımı, salça yapımı
Eylül	Bağ bozumu-üzüm şırası yapımı, ceviz çırpımı, fasulye, biber vb. hasadı
Ekim	Hasadın tamamlanması, ekilecek tarlaların sulanması, buğday, arpa, nohut, mercimek ekimi.
Kasım	Ekim işlerine devam, tarladaki son hasat ürünlerinin de çatı altına taşınması, tarla ve bahçelerin temizlenmesi, bakımı, kışlık odun temini.
Aralık	Bağ-bahçe-tarla bakımı, yakacak odun ve küçükbaş hayvanlar için dal temini
Ocak	Yakacak odun, dal temini, damların kardan temizlenmesi ve çatı aktarımı

Günlük yaşam ve çalışma döngüsü ise kısmen ailenin yapısına göre değişmekle birlikte genel bir çerçeve çizmek mümkündür. Kış ayları hariç kalkma vakti genelde saat 04.00-04-30 civarındadır. Saat 05.00'a kadar kahvaltı edilir ve ortalık

ağarınca 05.30 gibi işe başlanır. Öğle sığağında yorulmak istenmiyorsa kahvaltı yapmadan gidilip saat 9-10 gibi tarlada da kahvaltı yapılabilir. Hayvan otlatan çobanlar için bu daha tercih edilir bir durumdur. Küçükbaş hayvanları sağım için eve ya da yatağa getirdikten sonra 10 civarında kahvaltı yapılır. Sulama, yük taşıma, patoz gibi acil ve sıralı bir iş varsa saat 4'ten önce ilk şafak söktüğünde saat 3 gibi de kalkılabilir.

Kuşluk vaktine yani güneş iyice yükselip sıcaklığını hissettirinceye kadar çalışılır. Biraz dinlenilip gerekiyorsa bir kahvaltı yapıp tekrar işe devam edilir. Mevsimine ya da gününe göre ne iş varsa o yapılır. Sulama, patoz, yük taşıma, bağbozumu gibi işlerde kuşluk arası verilmeyebilir. Öğleyin yemek yendikten sonra yaz aylarında değilse ve güneş çok yakmıyorsa tekrar işe başlanır. Kara sabanla çift sürmek, hayvanla yük taşımak gibi işlerde hayvanın da yemlenmesi ve dinlendirilmesi gerekir. Yaz ayları ise ve güneş çok yakıyorsa, şelek çekimi, çapa, gibi işlerde ikindiye kadar ara verilebilir. Ara verilmemişse ve bahar aylarıysa günbatımına yakın iş bırakılır ve eve dönülür. Ara verilmişse, özellikle yaz aylarında gün batıncaya kadar çalışılır. Patoz, saman basımı, yük çekimi, üzüm suyu sıkma, cevizi kabuğundan ayırma (kavlatma), sulama gibi işlerde gece gündüz ayrımı olmaksızın her saat çalışılabilir. Örneğin saat üçte tarlaya suyu çevirdiğiniz zaman, sizden sonraki tarla sahibi sıra beklediğinden akşam saat 9-10'a kadar ortalık iyice kararıp nerenin sulu nerenin susuz olduğu ayırt edilmez oluncaya kadar çalışmanız gerekir. Yine sıra işinde Eylül yağmurları başlamadan şırayı kurutmak gerektiğinden gece boyunca üzüm suyu sıkılabilir. Ceviz, badem, antep fıstığı gibi meyvelerin kabuktan ayrılıp güneşte kurutulması gerekir. Güz ayları olduğu için geceleyin ansızın bastıran bir yağmur nedeniyle yataktan kalkıp sıra, meyve, salça gibi kurumaya bıraktığınız ürünlerin üzerini örtmek gerekebilir.

Dolayısıyla günlük iş döngüsü, doğaya, işin biçimine, ivediliğine ve hanenin çalışma alışkanlığına göre değişebilir. Bu döngüde çocuklar biraz geç kalkabilir. Ama yine de güneş doğmadan kalkıp hayvanları otlatmaları gerekir. Bu saat en geç 5.30 olabilir. Kadınlar her halükarda daha erken kalkıp kahvaltıyı ve iş için gerekli malzemeleri ayarlamak zorundadırlar. Hanenin nüfusuna göre kadınlardan biri evde kalıp öğle azığını hazırlar ve tarlaya öğle yemeği götürür. Öğle yemeği hazırlanırken

hayvanların sütlerinin sağılması da gerekir. Akşamları da yine evin kadını ya da kızlarından biri eve erken dönerek akşam yemeği hazırlar. Bu yemek hazırlanırken hayvanların akşam sütlerinin sağılması da gerekir. Akşamleyin en geç yatanlar da yine kadınlardır çünkü her iş bittikten sonra bulaşıkları yıkamaları gerekir. Gece çocuklardan başka üstü örtülmesi gereken şıra, salça vb. gibi ürünler varsa bunlarla ilgili düzenlemeleri yapmaları ve sabah için de hazırlık görmeleri gerekir. Bunun yanında tarlada da erkeklerle beraber aynı mesaiyi harcamaları gerekir.

Tablo-5.7. Kahramanmaraş'ın Merkez Dağ Köylerinde Günlük İş/yaşam Döngüsü (Kış ayları hariç)

Saatler	Diğer/açıklamalar	Çalışma	Dinlenme /çay saati	Yemek	Uyku
04.00 - 04.30	Kalkış (acil veya sıralı bir iş varsa kalkış saati 03.00 civarındır)				
04.30 - 05.00	(Kahvaltı)			X	
05.00 - 05.30	Tarlaya/bahçeye gidiş				
05.30 - 09.30		X			
09.30 - 10.00	(ihtiyaç varsa)		X		
10.00 - 12.30		X			
12.30 - 13.30				X	
13.30 - 14.30			X		
14.30 - 17.00		X			
17.00 - 17.30	(ihtiyaç varsa)		X		
17.30 - 20.00		X			
20.00 - 20.30	Eve dönüş				
20.30 - 21.30				X	
21.30 - 22.00	çay saati		X		
22.00 - 04.00					X
Toplam*	2	11.30	2	2.30	6

* Tabloda yer alan saat ve değerler, bahar ve yaz aylarında köy yaşamının gözlemlenmesinden hareketle oluşturulmuş ortalama değerlerdir.

Kahramanmaraş'ın merkez dağ köylerindeki çalışma, dinlenme ve uyku saatleri ana hatları ile tabloda gösterilmektedir. Buna göre kış ayları hariç ortalama çalışma süresi 11.30 saattir. Sıralı ve acil işlerde bu süre 14 saate kadar çıkabilir. Sadece kışın kar, şiddetli yağmur ve aşırı soğuklarda hiç çalışılmayabilir. Bunun dışında kışın da kalkış saati ortalama 07.00 olup kışın yapılabilecek işlere 09.00 gibi

gidilir ve akşam 17.00 sularında dönülür. Ama kışın her gün çalışılmayıp gün aşırı veya 2-3 güne bir de iş yapmak gerekebilir. Hiçbir iş yapılmasa bile ortalama 2 saat sobada yakacak odun kırmak gerekir. Kadınların yemek, çocuk bakımı ve hayvan bakımı gibi hane içi görevlere ilişkin işleri mevsimlere göre değişmeksizin baki kalırlar.

Hane fertlerine göre işlerin dağılımına bakıldığında ise hangi işin hangi gün ve saatte yapılacağına hane reisinin eşi ile birlikte karar verdiği görülmektedir. Çünkü evin kadını, birçok işte kocası ile birlikte çalışmak zorundadır. Kadının ev içi rolleri gereği, tarlada çalışacağı günler ile ev içinde gıda, zahire yapımı gibi işlerle uğraşacağı günlerin birlikte ayarlanması gerekmektedir. Öte yandan evin erkeğinin de zahire ve şıra yapımı sırasında çuval taşıma işlerinde evin kadınına yardımcı olması gerekmektedir.

Çift sürme, fidan dikme, ağaç budama, aşılama, sulama, kazma, şelek çekme, patoza sap verme, saman çekimi, ceviz badem çırpımı, yük çekimi, odun ve dal getirme gibi işler erkeklere mahsus işler olup hane reisi ve/veya büyük erkek çocukları tarafından yapılır. Kiraz, vişne, fıstık, fasulye toplama, nohut, mercimek hasadı, ekin biçme, ot yolma, sebze ekimi ve fidelenmesi, zahire ve şıra, ceviz-fıstık-badem kavlatma, erkeğin de katılımı ile kadınlar tarafından yapılır. Çapa ve yabani otların bahçelerden temizlenmesi işi çoğunlukla kadın ve çocuklar tarafından yapılır. Hayvan otlatma işi çocuklar ve başka iş yapamamakla birlikte dolaşabilen ihtiyar hane üyeleri tarafından yapılır. Küçük çocukların bakımı ve uyutulması işleri de çoğunlukla yaşlılar ve ilkokul çağındaki çocuklar tarafından yapılır. Anne tarlaya gittiğinde, meme emen çocuklar anneyle birlikte götürülür.

İşlerin hane fertlerine göre dağılımına bakıldığında, ağır işler ve erkeklerle imece ve yardımlaşma yoluyla yapılabilecek işler, hane reisi ve evin (15 yaş üstü) büyük erkek çocukları tarafından paylaşılmaktadır. Erkek çocukların evli olmaları ve hatta aynı çatı altında oturmamalarının iş paylaşımına herhangi bir etkisi yoktur. Çünkü araziler ve hayvanlar genellikle ortak kullanımdadır. Hatta evlenen erkek üyelerden biri çoğunlukla baba evinde kalmaktadır. Bu durumda evde mekan kullanımında küçük değişiklikler yapılmaktadır. Örneğin evde sofanın altında uygun

bir yere küçük bir oda yapılmakta ve evin ihtiyar üyeleri bu odaya taşınmaktadır. Böylece evin asıl kısmı olan büyük odalar ve evin idaresi, evin gelecekteki hanım üyesi olacak yeni geline devredilmektedir.

Tablo-5.8: Kahramanmaraş'ın Merkez Köylerinde Hane Fertlerine Göre İşbölümü

Ağırlık Sıra	İşler	Hane reisi	Büyük Erkek çocuklar	Kadınlar	Çocuklar	Yaşlılar
1	Çift sürme, fidan dikme, ağaç budama, aşılama, sulama, kazma, buğday saplarını toplama (şelek çekme), buğdayın sapsamanından ayrılması (patoza sap verme), hayvan yemi olarak samanın depolanması (saman çekimi), ceviz badem toplama (çırpma), yük çekimi, odun ve dal temini					
2	Kiraz, vişne, fıstık, fasulye toplama, nohut, mercimek hasadı, ekin biçme, ot yolma, sebze ekimi ve fidelenmesi, zahire ve şıra, ceviz-fıstık-badem kavlatma					
3	Hayvanların bakımı, ev temizliği, yemek, çocuk bakımı, ekmek yapımı, tahıl temizleme, kurutmalıkların ve şraların saklanması					
4	İçme suyu taşıma, çapa ve yabani otların bahçelerden temizlenmesi					
5	Hayvan otlatma, çocuk bakımı					

Hane fertlerinin işbölümüne ilişkin olarak dikkat çeken başka bir husus ise kadının hane içi rolleriyle beraber geçimlik üretim amaçlı ya da pazara yönelik işlerde de rol alması ve süre olarak erkekten daha fazla çalışmasıdır. Erkekler, kadınlara yardım ettikleri işleri, ancak birinci derecede ağırlığa sahip olan erkek işlerinden arta kalan zamanlarında yapmaktadırlar.

Hane reisi, bunun dışında, dışarı ile ilişkileri düzenleme, hane adına alım satım yapma, komşularla emek takasını kararlaştırma, hane adına borçlanma ve borç verme ve hane adına üretim tüketim faaliyetlerini düzenleme ve denetleme rollerini de üstlenmektedir.

Köydeki sosyal yapı incelendiğinde, bu işbölümünün sosyal yapıya da aksettği ve sosyal yapının aile büyüklerinden köy ileri gelenlerine doğru hiyerarşik bir doku arzettiği görülmektedir. Çoğunlukla tabiat şartlarına bağlı birlikte yaşama

olgusunun devam ettirilebilmesi için köy ihtiyar heyetinin aldığı kararlara tüm hane reisleri uymak zorundadır. Herhangi bir imece işinde, o işle ilgili ailelerden en az bir fert bu ortak çalışmaya katılmak ya da yerine “ırgat” tutmak zorundadır. İhtiyar heyeti ortak işlerin görülmesinde ya da ihtilaf konularının aydınlığa kavuşturulmasında dirayetli bir yönetim sergileyemezse toplumsal muhalefet devreye girer ve heyetteki yetkili kişilerin doğru kararı alması sağlanır. Eğer bu da işlemezse o zaman mülki idareye ya da yargıya başvurmak gündeme gelebilir. Köyde hiç kimse doğrudan valiliğin ya da adliyenin yolunu tutmaz. Önce mahalli/toplumsal denetim mekanizmaları işletilmeye çalışılır. Bu haliyle köy-kent ayrımındaki kutsal-seküler kavramlaştırmasında köy toplumu, “kutsal” bir topluluk özelliği göstermektedir. Kaldı ki köyde herhangi bir ihtilafı kendi arasında çözemeyip “karakola düşmek” ya da “mahkemede sürünmek” cahillik işareti sayılır ve utanılacak bir durumdur.

Burada kesinlikle büyüklerin sözünden çıkılmayacağı şeklinde bir yargıya varılmamalıdır. Yönetimde gençlere de söz hakkı tanınır ve pratik çözümler sunan gençlerin görüşlerine de yer verilir. Bu manada köy ihtiyar heyeti yaşlılardan oluşan bir kurum değildir fakat sözü dinlenen yaşlılara değer verir.

Köyde başkasının işinde ücretli çalışma da komşuya yardım olarak görülür. Bu çalışmanın karşılığı nakdi olarak tahsil edilebileceği gibi, “ödeşme” yöntemi ile, emeğin takas edilmesi şeklinde de ödeme söz konusu olabilir. Her halükarda çalışma komşuya yardım amaçlıdır ve iş bitiminde, ödeme yapıldığında “alacak verecek kalmadı” şeklinde helallik alınır. Burada dikkat çekmek istediğimiz husus, ücretli çalışmanın ücret boyutunun kapitalist üretim biçiminde olduğu gibi amaç haline getirilmediği ve ödemenin öncelenmediğidir. Ücretin, ödemenin söz konusu olduğu çalışma ilişkisinde vurgu yine sosyal bütünleşmeyi sağlayan “yardımlaşma” kavramı üzerindedir.

Erkek emek, daha çok hane reisinin yapmakla yükümlü olduğu ağır beden işlerinde ücretli çalışmaya katılırken, kadınlar da meyve-sebze toplama, çapa yapma vb. gibi kadınların üretime katıldıkları “bantlarda” ücretli emek olarak istihdam edilebilmektedirler. Kadınlar kendi aralarında, ekmek yapma, zahire hazırlama gibi hane içi işlerde de yardımlaşabilmektedirler.

Her toplumda olduğu gibi, Kahramanmaraş köy topluluklarında da bu teamüller, gelenekler sosyalleşme ilişkisi çerçevesinde çocukluktan itibaren bireyin yetişme tarzını belirlemekte ve çalışmaya ilişkin algı ve tutumlarına kaynaklık etmektedir. Hem günlük çalışma saatlerine ilişkin alışkanlıkların hem de çalışmanın ücretli-ücretsiz her biçimiyle ilgili alışkanlık ve bakış açılarının göç sonrasında kentsel emek piyasasında istihdama katılımı, bu katılımın koşullarını, biçimlerini etkileyeceği gayet açıktır. Kentleşmede “gecekondulaşma” olgusu nasıl köy-kent arası bir alt-kültür oluşturuyorsa, emek piyasasında da “işçileşme”, köyden tevarüs ettiği sosyo-ekonomik altyapıyla benzer bir alt-kültür oluşturmaktadır. Bu konu, göç sonrasında emek piyasasının oluşumu ve işleyişi başlıklarında ele alınacaktır.

5.2.2. Teşvik Uygulamalarının Etkisinde Kentsel Emek Piyasasında Dönüşüm: Göç ve İşçileşme

Kahramanmaraş'ta sistemli ilk göç hareketleri, Çukurova'da ve Maraş Ovası'nda pamuk ekiminin arttığı yıllarda dağ köylerinden tarım alanına doğru, mevsimlik işçilik şeklinde başlamıştır. Pamuk ekiminin artışı, çırçır fabrikalarını; bu da sanayi işçiliğinin ilk uygulamalarını doğurmuştur. Bundan sonra 1950-1960 yılları arasında Sümerbank öncülüğünde iplik ve kumaş dokuma fabrikaları şeklinde tekstil sanayinde işbölümü gelişmiş ve göçün yönü küçük tarım ve esnafılık işleriyle uğraşan yakın köylerden kente doğru kaymıştır. Bu dönemde dağ köyleri halen tarım işçiliğine devam etmektedir. Teşviklerin uygulamaya konulduğu 1980 sonrasında ise, artık dağ köyleri de tarım alanından kente doğru kaymış ve bir tarafta fabrika işçiliği ile ikincil emek piyasasında “işçileşme” tecrübe edilirken bir taraftan da kayıtdışı düzensiz çalışma şekilleriyle ikincil emek piyasasının da dışında “marjinalleşme” yaygınlaşmıştır. Her iki dönemde, yani hem 1980 öncesinde hem de 1980 sonrasında eğitim yoluyla göç ise eğitim yoluyla birincil sektöre emek yetiştirirken, üniversiteye gidemeyenleri de ikincil sektöre yönlendirmiştir.

Köy tarafından gelen bu üç farklı göç dalgasına paralel olarak olan kent merkezinde de makro iktisat politikalarının yansması birtakım değişimler yaşanmıştır. Bunlar 1950'lerdeki Marshall yardımlarına paralel olarak pamuk ekiminin yaygınlaşması ve çırçırın artması; 1970'lerde pamuk ziraatçı ve

tüccarlarının iyi para kazanarak iplik fabrikasına yönelmesi; 1980’li yıllarda, Turgut Özal hükümetlerinin liberal politikaları eşliğinde uygulamaya konulan yapısal uyum ve teşvik politikalarının sonucu olarak fabrikalaşmanın tekstil işkolunda yaygınlaşması ve 1990’lı yılların sonundan itibaren tekstil ihracatına ilişkin krizlerin ortaya çıkması ile birlikte fabrikaların alt-işverenlere bölündüğü taşeronlaşma örüntülerinin gözlemlenmesi şeklinde dört ana başlıkta toplanabilir.

Göç ve işçileşme konusu aşağıda üç alt başlıkta incelenmektedir. İlk olarak 1980 öncesi, 1980 sonrası ve eğitim amaçlı göç şeklinde 3 ana eksenle köyden kente göç olgusu ele alınmaktadır. İkinci alt başlıkta yerel sermaye öbeğinin oluşumu yukarıda özetlenen 4 ana eksenle incelenmektedir. Üçüncü alt başlıkta ise günümüz itibarıyla geleneksel noktada emek piyasasının oluşumu ve farklılaşma eğilimleri ortaya konmaktadır. Dönemler itibarıyla Kahramanmaraş kentsel alanında yerleşme örüntüleri EK 3, Harita 3’te gösterilmektedir.

5.2.2.1. 1980 Öncesinde Göç ve Emek Piyasası

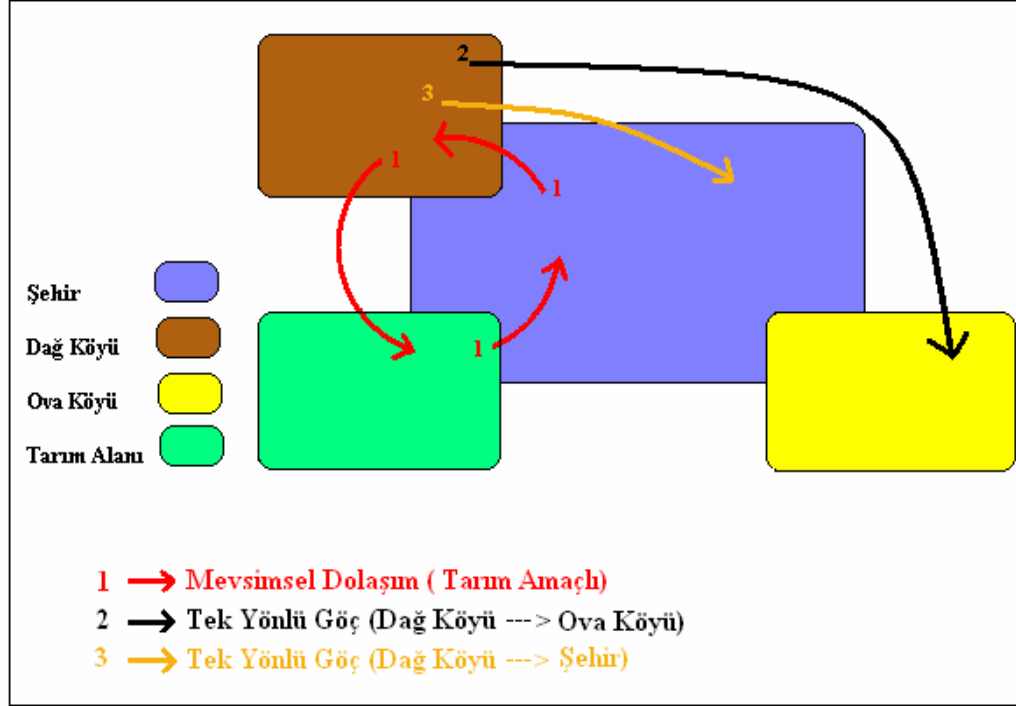
1980 öncesinde, köylerin topografik yapılarına bağlı geçim stratejileri, kente göçte belirleyici olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki traktör öncesi şartlar bir yana bırakılırsa; tarıma makinenin girmesiyle birlikte ekim alanlarının değerlendirilme oranının artması, özellikle ovalarda büyük toprak parçalarının işlenmesi için ziraat üretim dönemi olan yaz aylarında ek mevsimlik işçi ihtiyacını doğurmuştur. Burada daha önceden söz konusu ovalarda sulama işi yapan sakalar ve hasatla ilgilenen çavuşlar devreye girmiş ve geldikleri dağ köyünden mevsimlik amele temin etmeye başlamışlardır. İşte kente göçün düzenli ve toplu olarak yapılmaya başlaması da 1950’li yıllardan 1970’li yılların sonlarına kadar devam eden bu “geçici tarım işçiliği” dönemine rastlamaktadır. Bu dönemi Yenipınar Köyü’nden annemin (56) anlatımıyla betimlemek mümkündür:

“Ben çok küçüktüm. 12–13 yaşlarında ya vardım ya yoktum. Köyden Asker Emmi çavuşluk ederdi. Onun için köyde hemen her aileden bir erkek ve ailenin bütün kızları çapaya giderdi.”

1980 öncesinde kente göç yöntem ve güzergahı Şekil-5.1’de gösterilmektedir.

Şekil-5.1: 1980 Öncesinde Köyden Kente Göç Güzergahı (I. Dönem Göç)

İşçilikle geçinen dağ köyünden (DK) tarım alanına, ovaya (TA) gidiş gelişler



sırasında kentle (Ş) (şekillerde kenti sembol şeklinde ifade ederken, köyle karışmaması için şehir kelimesinin baş harfi olan Ş harfi tercih edilmiştir) temas başlamış ve bu temas sırasında kentte de beden kuvvetine dayalı işler olduğu; bu işlerde çalışarak kente yerleşebileceği fikri oluşmuştur. Öte yandan o yıllarda kamu yatırımlarının artması nedeniyle kamuda işçi açığı olduğu ve “particilik” (siyasi patronaj ilişkileri) kanalıyla kamuda işe girilebileceği de gözlemlenmiştir. Yaz boyu “sarı sığağın altında” kazandığını kış boyu tüketmek yerine daha düzenli ve sürekli bir kazanç sağlamayı düşünen topraksız ya da az topraklı köylü, ertesi kış “soluğu şehirde almıştır”. Bir müddet köyden daha önce göçmüş bir hemşehrisinin evinin “bir gözünde” kalan yeni göçmen, birkaç yıl içinde yan taraftaki küçük arsayı almış ve birkaç yıl içinde de “başını sokabileceği” bir göz ev yapmıştır. “Birinci dönem göç” diye tanımlayabileceğimiz tarım alanından gecekonduya hareket böyle başlamıştır.

“Askerden önce 10 sene kadar Habur sınırı kapısına çeltik suyuna gittim. Askere 1972’de gittim. 1973’ün son aylarında geldik. 1974’te bizi tekrar ihtiyat

topladılar, Kıbrıs Harbi için. Askerden döndükten sonra birkaç sene devam ettim. Yazın pamuğa, kışın Mersin'e bahçe işine gittik. 1977'de de şehre yerleştim.

Dedim ki kendi kendime, dışarıda çalışıp köyde yedikten sonra göçeyim dedim. Burada (köyde) rahat olurdum amma çocuklarım benim kadar yapamazlar. O zaman 2 çocuk vardı. Belki şehre yerleşirsem orda okula giderler, meslek öğrenirler. Hiçbir şey yapamazlarsa bir kazanç bulunur.

Köydeki şartlar zoruma giderdi. Su zoruma giderdi. 4-5 saat çekerdi yol. Tarlaya traktörle gidilmezdi arklar toprak, beton olsa yarım saatte varır su. Şehre göçtüğüm sene yazıda iş bulamamıştım. Beraber çalıştığımız ağanın o sene ürünü gelim vermemişti. Biz de geç kaldığımızdan başka iş de bulamadık. İş bulmadan yazıdan gelince evimi aldım gittim. Şehrin içinde ameleleri görüyordum. İnşaatları görüyordum. Her mevsimde iş bulunuyordu. Kaç paraya çalıştıklarını öğrendim. Niye Adana'ya gideyim, sarı sıcağın altında sarı suları içeyim dedim. Bunu gözüme kestirdiydim.

Göçmeden önce Duraklı'dan arsa almıştık fakat ev yoktu. İlk göçtüğümüz ev, Serintepe'de eniştemizin evi idi. Kira vermedik amma altından kalktık.(Kira yerine yardımlaşma yoluyla kira bedelini tazmin ettiğini ifade ediyor) Şehre geldiğim gün aralık ayının içindeydik. Kar vardı yollarda. Soğuk bir gün; tek tek kar atıyor. Bir poyraz var. Cepte beş kuruş yok.

Ertesi gün, doğru Postane'nin önüne ameliye pazarına vardım. İlk gün inşaat işi buldum. O iş benim kaderimi belirledi. Ondan sonra 25 yıl inşaat işinde çalıştım. Sigortasız, güvencesiz". (Mahmut Usta, 25 yılın sonunda Belediye'ye taşeronluk yapan bir şirkette sigortalı bir iş bulur. Halen bu şirkete bağlı olarak park ve bahçe bekçiliği yapmaktadır.)

Burada dikkat çeken bir husus, mevsimlik işçi olan DK nüfusunun bir kısmı TA'dan dönüşte Ş'ye yerleşmeyi seçerken, bir kısmının da ova köylerinden (OK) toprak satın alarak kendi toprağını işlemek suretiyle çiftçiliğe devam ettiği ve OK'ye yerleşme kararı aldığıdır. Ama her iki halde de (hem kente yerleşmede hem de ova köyüne yerleşmede) mevsimlik tarım işçiliği 5-10 yıl; belki daha fazla, hatta bazen

aşağıda bahsedilecek olan yeni bir iş imkanı olarak fabrikanın doğuşuna kadar devam etmektedir.

5.2.2.2. 1980 Sonrasında Göç ve Emek Piyasası

Kahraman Maraş ölçeğinde DİE verilerine göre, 1981 yılında tarla ziraati ile geçinen köylerin oranı %35 iken 1997 yılında %76.3 olmuştur. Hayvancılık %17'den %7.6'ya, meyve ve sebzeçilik %16.5'dan %5'e, işçilik %26.5'tan %14'e, orman ürünlerinden geçinenlerin oranı %3'ten %0'a düşmüştür (Gürbüz:2001:93-94). Özellikle tarla ziraatine ilişkin oranlardan hareketle yukarıda sözü edilen DK'den OK'ne göç bulgumuz doğrulanmaktadır. Diğer kesimlerdeki nisbi azalmalar ise yine ova köyüne ve kente göçle ilgilidir.

Bu değerlendirmeler ışığında 1980'li yıllara doğru ve özellikle 1980'lerden sonra ova köylerindeki küçük işletmelerin büyüklerin eline geçtiği, ya da daha da küçülerek elden çıkarıldığı varsayımında bulunabiliriz. Buradaki nüfus fazlasından elinde bir miktar zirai faaliyet kaynaklı sermaye bulunanlarının kentte ticaret amaçlı küçük yatırımlara yöneldiğini, en azından pazarcılık gibi marjinal mesleklere yöneldiğini söyleyebiliriz. Diğer taraftan 1980'lerden sonra özellikle Urfa olmak üzere Doğu kökenli mevsimlik tarım işçilerinin Çukurova'ya (TA) gelmeye başlaması, TA'daki emek piyasası şartlarını değiştirmiştir. Doğu'dan gelenler biraz da tutunmak için olsa gerek, yevmiyeyi daha düşük tutmakta ve talep Doğu'lu işçilere kaymaktadır. Böylece bölge işçileri; özellikle de Maraş'ın köylerinden gidenler, ücretlerinin yüksekliği sebebiyle bölgeden çekilmek zorunda kalmaktadırlar.

Dağ köylüsünün TA'dan çekilmesinin içsel nedenleri daha düzenli bir iş tutma isteği, düzenli bir hayat tarzı ve tarım işçiliğinin ağır oluşu şeklinde açıklanabilir. Bu faktörler yanında 1980 sonrasında Çukurova ve Maraş Ovası'nda ekilen ürün bileşiminin kısmen değişmesi ve kentte ekonomik hayatın canlanması gibi dışsal faktörler de söz konusudur. 1980'li yıllardan itibaren yukarıda tartışıldığı üzere pamuk fiyatlarındaki gerilemeler, tarımsal girdi fiyatlarındaki artışlar; yeni bir olgu olarak Maraş ve Adana pamuğunun değişen iplik teknolojilerinde çalışılmaya müsait olmaması gibi nedenlerle TA'da ürün bileşimi kısmen şekerpancarı

(Dedeoğlu, 1996:94-95) ve mısır, buğday gibi őrnlere doğru kaymıştır. YUP'nın gereği olarak,1990'lı yıllardan itibaren tarımsal desteklerin sőrrekli azaltılması ve nihayet 2000'lerden itibaren tamamen kaldırılması, Kahramanmaraş'taki şekerpancarı őrretimini de etkilemiş ve 1990'lı yıllarda 170 bin dőrnm olan şekerpancarı ekiminin, kota uygulamasıyla, 1996'da 60 bin dőrne, 2002'de 11 bin dőrne dőrşmesine yol ağmıştır (Dedeoğlu, 1996:95; KMTSO, 2003:191).

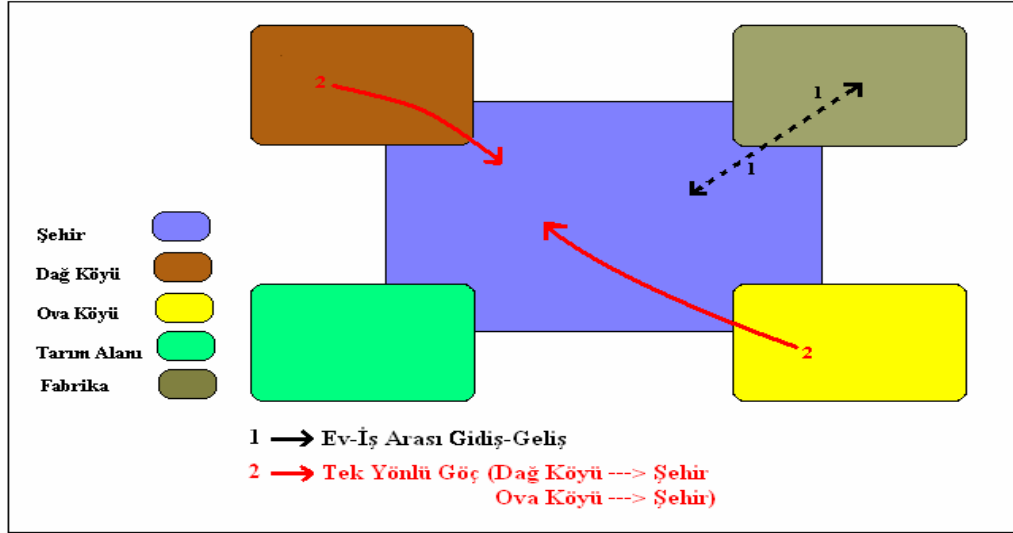
Kentte ise bunu destekleyen diğer bir olgu, yine yapısal uyum çerçevesinde dağıtılan teşvikler sonucu, kentin çekme etkisi olarak isimlendirilen sanayileşmenin, fabrikalaşmanın hız kazanmış olmasıdır. Böylece kentte iş imkanları artmakta, fabrika işçiliğinin yanında bu işçi kőtlesini barındırma, besleme ve giydirme işlevini őrstlenecek ara kurumlara da ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çerçevede gecekondular mahallelerinde ya da belli sabit pazar yerlerinde açılan kőtçük giyim dőkkanları, bakkallar, sabit kuru gıda tezgahları, tablacılar ve işportacılar sayılabilir.

Tablacıların iş alanı yeni kurulan gecekondularla birlikte sőrrekli genişlemektedir. Tablacılığın iğerriği de bu vesileyle zenginleşmektedir. Ancak, 2000 yılından sonra, tablacıların kentin ana cadde ve bulvarlarına girişleri yasaklanmış ve bunlar ancak kenar mahallelerde yahut ana caddelerin arkasındaki bōlgelerde kōře başlarında sabit yerlerde faaliyet gōstermeye devam edebilmektedirler.

Diğer bir meslek dalı, inşaatçılıkta da kentin hem dőrzenli yapılaşma atılımı inşaat kooperatifleri, hem de dőrzensiz yapılaşma biçimi gecekondular nedeniyle 1980'den sonra daha fazla emekçiye ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla DK, bu dōnemde TA bağlantısını kullanmaksızın doğrudan kente gōçerek inşaat işleri, amelelik ve fabrika işçiliğinde yoğunlaşırken; OK kőtçük esnaflık, kőtçük giyim atōlyesi işletmeciliği, pazarcılık gibi işlerde yoğunlaşmıştır. DK içerisinde yer almakla birlikte coğrafi olarak daha batıya dōřen Batı Kōyleri (BK)'nin bir kısmı tablacılık, marangozluk, oymacılık gibi işlere, bir kısmı da lokantacılık, gıda őrretim ve pazarlaması gibi işlere yōnelmiřtir. Bu dōnemde, DK'den turistik bōlgelere mevsimlik çalışma amaçlı kısa dōnemli gōçler de sōz konusudur. Burada da gōney ve batı kōyleri lokantacılık ve inşaatçılık gibi işleri tercih ederken kuzey kōylerinden

gidenler dondurma kaşıkçılığını tercih etmektedirler. Şekil 5-2’de 1980’li yıllardan itibaren göç ve yerleşim alanları gösterilmektedir.

Şekil 5.2. 1980 Sonrasında Köyden Kente Göç Güzergahı (II. Nesil Göç)



Göçler kentte iki ayrı bölgeye yapılmaktadır. Bunlardan biri, bilindiği ve beklendiği üzere gecekondu alanlarına yapılan göçlerdir. İkincisi ise kent merkezine yapılan göçlerdir. Kent merkezi, yerlilerin apartmanlara taşınmasıyla birlikte boşalmakta ve buralara köyden gelen nüfusun bir kısmı yerleşmektedir.

1980 sonrasında göç ve işçileşme örüntülerini yansıtmaması bakımından Rıza'nın hayat hikayesini kaydetmek açıklayıcı olacaktır:

“1970 yılında Kahramanmaraş'ın Yenipınar Köyü'nde doğdum. İlkokulu köyde 1985'te bitirdim. Askere gidinceye kadar anam ve diğer kardeşlerimle birlikte Çukurova'ya çapaya ve pamuk toplamaya gittim. Bir dönem çeltik suyuna da gittim. 1990'da askere gittim, 1992'de askerden geldikten sonra bir yıl daha köyde kışın davar(hayvancılık) işleriyle uğraştım; yazın gene pamuk suyuna gittim. 1993 yılında köyden Hasan'la birlikte Malatya'ya karo-mermer silme işine gittik. O daha önceden gitmişti ve iş bağlantıları vardı. 2 ay orda çalıştıktan sonra Maraş'ta inşaat işlerine başladım. Duvarcılıkta çalıştım. 1996'ya kadar duvar işlerinde devam ettim. 1996'da bir fabrikanın duvarını örmüştük; orda muhasebecisi Fahrettin Çiçekçi

vardı. Adam çalışmamızdan memnun kaldı, biz de birkaç arkadaş sigortalı bir iş olsa diye rica etmiştik. Sizi fabrikaya aldırırım dedi. İnşaat bittikten sonra fabrikada sigortalı olarak başladık. Paketleme çuvallama bölümünde başladım. Şimdi başka bir fabrikada devam ediyorum. Selim ağabeyim 1993'ten beri Karboy'da çalışıyor. Karacasu'da oturuyor (Karacasu, şehrin doğusunda bir ova köyü olup bugün belde belediyesidir ve şehre uzaklığı 15 km'dir; dolmuş çalışmaktadır.) ben Dulkadiroğlu'nda oturuyorum. 1994'te aynı mahalleden bir kızla Maraş'ta evlendim.

Mehmet ağabeyim inşaatta çalışıyor. Küçüğüm İsmail 5 yıldır Kipaş'ta çalışıyor. Onun küçüğü Ömer, 1 yıldır Memteks'te çalışıyor. Ablam Fatma, hemşire ve G. Antep'te çalışıyor. İsmail'in küçüğü Leyla kuaförlük yapıyordu, vefat etti. Anne-baba köyde oturmaya devam ediyor. Arada bir yıllık izinlerde giderim." (Rıza, bu görüşmeden yaklaşık bir yıl sonra fabrikada servis yüzünden vardiya amiri ile kavga etmiş ve işten ayrılmıştı. Daha sonra bir ara görüştüğümüzde yaklaşık 2 aydır boşa geziyordu ve geçimini yoğun saatlerde evin yanındaki markete yardım ederek sağlıyordu. En son görüştüğümüzde ise inşaatta çalışmaya başladığını ifade etmişti. Yani kentteki ilk işine geri dönmüştü.)

Rıza'nın kentteki iş arama ve iş değiştirme serüveni, vasıfsız emeğin ikincil sektördeki süreksizliğine örnek teşkil etmektedir.

Kahramanmaraş'a göç nedenlerine ilişkin TÜİK verileri de çözümlerimizi destekler mahiyettedir. 1995-2000 döneminde Kahramanmaraş'a yapılan toplam 33 864 göçten 4 652'si (%14) iş arama bulma amaçlıdır. Bağımlı göç sayısı ise 8 204 (%24) olarak hesaplanmaktadır (TÜİK, 2005:98).

5.2.2.3. 1980 Öncesi ve Sonrasında Klasik Bir Göç Biçimi: Eğitim Amaçlı Sosyal Hareketlilik

Eğitim amaçlı göç konusunda kimya öğretmeni Erdal'ın ve ailesinin deneyimi, diğer eğitim amaçlı göç çabaları ve sonuçları için örnek oluşturabilecek ve eğitim amaçlı göçleri açıklayabilecek bir zenginlik içermektedir:

“Çevremizde benden 2 yıl önce gelen ağabeyim vardı, ben başladığımda ağabeyim orta 3’e gidiyordu. Biraz ona özeniyordum. Çevrede az da olsa akrabalarından da bazıları okumak için şehre gelmişti. Onlar köye geldiklerinde daha farklı geliyordu bana. Biraz iyi görüyordum imreniyordum. Okumak daha güzel hoş bir şey olsa gerek diye düşündüm o günkü şartlarda.

Sene 90’da ailecek göç ettik. Ancak yazları nisan-mayıs ayları civarında ana babam köye gider ve kasım ortalarında dönerler. Fakat kardeşlerimle birlikte ben sürekli şehirde kalmaktayız. Anne baba dışında köye sürekli gidip kalan yok, üç beş gün ziyaret amaçlı gideriz.

9 kardeşiz, 5 erkek 4 kız. En büyük ağabeyim evli, tekstil fabrikasında çalışmakta. Onun okuma deneyimi olmamıştı babam zorlamasına rağmen. O zamanlar öğretmen ulaşılamayacak birisiydi köyde. Babam özellikle Osman ağabeyimi okutmak için zorladı. Daha sonra abimin yakındığını duydum keşke okusaydım şeklinde. O zamanlar babamın durumu da ekonomik olarak iyiymiş. İlkokul hocası ağabeyimi nefret ettirmiş o yüzden okumaya heves etmemiş. Abim ben okula başlamadan önce gelmişti, benden 2 ya da 1 sene önce (87 yılında) geldi. 65 doğumlu. Köyde hayat şartları malum. Gelir bırakan bir iş olmadığından dolayı ve amatörce yapıldığından Maraş’ta şartların daha iyi olduğunu düşünerek askerden sonra şehre yerleşmişti. O zaman un fabrikasında çalıştı; on yıl kadar un fabrikasında çalıştı. 6-7 yıldır da tekstil fabrikasında çalışıyor.

Onun küçüğü Ahmet abim 1993’te İHL’yi bitirdikten sonra, ekonomik şartlar elvermediği için okumaktan çok çalışma taraftarı oldu. İnşaatlarda duvarcı olarak çalışmaya başladı. Aynı zamanda okula giderken de yazın iki ay Adana’ya pamuk sulamaya giderdi. Okul bittikten sonra epeyce çalışmaya adapte olduğundan duvar örmeye başladı. 3 yıl o şekilde devam etti, askere gitti geldi, tekrar inşaatta duvar ustası olarak devam ediyor. Bir ara tekstil fabrikasına girmişti kışın boş kalmamak için. Ancak daha serbest çalışmaya alıştığından ve fabrika ekonomik olarak tatmin etmediği için duvar işi daha hoş geldi. Kışın problem oluyor; hava şartları duvar örmeye elverişsiz olduğu zaman evde kalıyor.

Onun küçüğü ablam var. O çalışmıyor. Evli, ev hanımı.

Benim küçüğüm Süleyman, ilkokulu bitirdikten sonra, bir mobilya ustasının yanında, bizim buranın tabiriyle sanayiye gidip gelmeye başladı. 3-4 sene çalıştıktan sonra (79 doğumlu) ilkokuldan sonra 99'a kadar orda çalıştı. Askere gitti geldi. Dönüşte 3-4 ay tekrar sanayide çalıştı mobilya işi üzerine. Ondan sonra Bellona'da servis elemanı olarak çalışmaya devam ediyor. (Görüşme yapıldıktan altı ay sonra bu kardeş kendi atölyesini açtı)

İki büyük ağabey evli, biz bekarız. (Küçük kardeş kendi atölyesini açtıktan sonra evlendi.) Benim küçük kız kardeşim de tekstil fabrikasına gidiyor. Örgü olsa gerek. Bizde herkes kendine anlayışı olmadı hiçbir zaman. Evin hangi ihtiyacı varsa birlikte karar verilir ve hep beraber yapılır. Benim ufak kardeşim nereye harcama yapılırsa söyler, biz onu veririz. Aylık herkes ihtiyacını ayırır, onun dışında evin ihtiyaçları ve borçlarına harcanır. Onun dışında para kalmaz.

Köyden göçüp geldiğimizde asıl amaç abimin ve benim daha iyi şartlarda okumamızdı. Şehre göçmeden önce 1 sene en büyük ağabeyimin evinde, 1 sene başka yerlerde kaldım, akrabaların yanında. Babamın şehre göçmesindeki amaç eğitim şartlarımızın rahat ve düzenli olması içindi. Bizlerin okuyup geleceğimizi kurtarmamız içindi. İlk geldiğimizde kendi evimiz yapılmıştı, ancak okula çok uzak olduğu için 1 sene kirada kaldık. Daha sonra kiracılığın zorluğundan dolayı kendi evimize taşındık.”

Eğitim, teoride göç gibi, vasıf edinmeye dönük bir yatırım kararı olarak tanımlanmaktadır. Birey, vasıf düzeyini, dolayısıyla üretkenlik kapasitesini artırmaya karar verdiğinde gelecekte kendisine ilave gelir sağlayacak olan belli bir kaynağı şimdiden harcamak mecburiyetindedir. Bu yatırım süreci, beşeri sermaye yatırımı olarak adlandırılmaktadır (Elliott, 1997:147). Her köyden birçok ailenin en az bir çocuğu özellikle 1980 sonrasında “okumak” için şehrin yolunu tutmuştur. 1980 öncesinde durumu iyi olan, kentte akrabası olan bazı ailelerin çocukları şehre “okumaya” gidebilirken 1980 sonrasında birçok aileden en az 1 kişi bir ortaöğretim kurumuna kaydolmuştur. Bunların bir kısmı şehirdeki bir akrabalarının yanında kalıp okumaya çalışırken bir kısmı aileleriyle birlikte kışın kente göçmekte; yazın köye dönmektedir. Bir kısım öğrenciler ise yurtlarda ve cami hücrelerinde ikamet etmek

zorunda kalmaktadır. Aileleri ile göçenler hariç diğerlerinin ancak %10'u bir yükseköğrenim kurumuna yerleşmeyi başarabilmekte; geriye kalan %80'lik kesimin bir kısmı öğrenim gördüğü dönemde okuyamayacağını anlayınca bir “mesleğe” gitmekte ve “çırak” olarak bir ustanın yanında işe başlamaktadır. Bir kısmı ortaöğrenim kurumunu bitirip fabrikaya işçi olarak girmekte; diğer bir kısmı, çok az bir kesimi ise köyüne geri dönmektedir. Ailesiyle göçenlerin sayısı çok az olup bunların ilk nesli yüksekokul bitirirken ikinci nesil yine “sanata” gitmekte veya hizmet sektöründe düşük ücretle çalışmaya başlamaktadır. Eğitim yoluyla göçe ilişkin grafik, Şekil 5.3'te gösterilmektedir.

Şekilde 2 numaralı kırmızı çizgiler, eğitim amacıyla köyden kente göçü sembolize etmektedir. Siyah sürekli kalın çizgi (1 numaralı) yükseköğrenime giden yolu, kesikli siyah oklar (4 numaralı) ise sınavda ya da okulda başarısız olanların emek piyasasına girişini ifade etmektedir. Kesikli kırmızı çizgiler ise (3 numaralı) nadir de olsa köye dönüşleri ifade etmektedir ki bu hiç bir köylü çocuğu tarafından arzu edilmez.

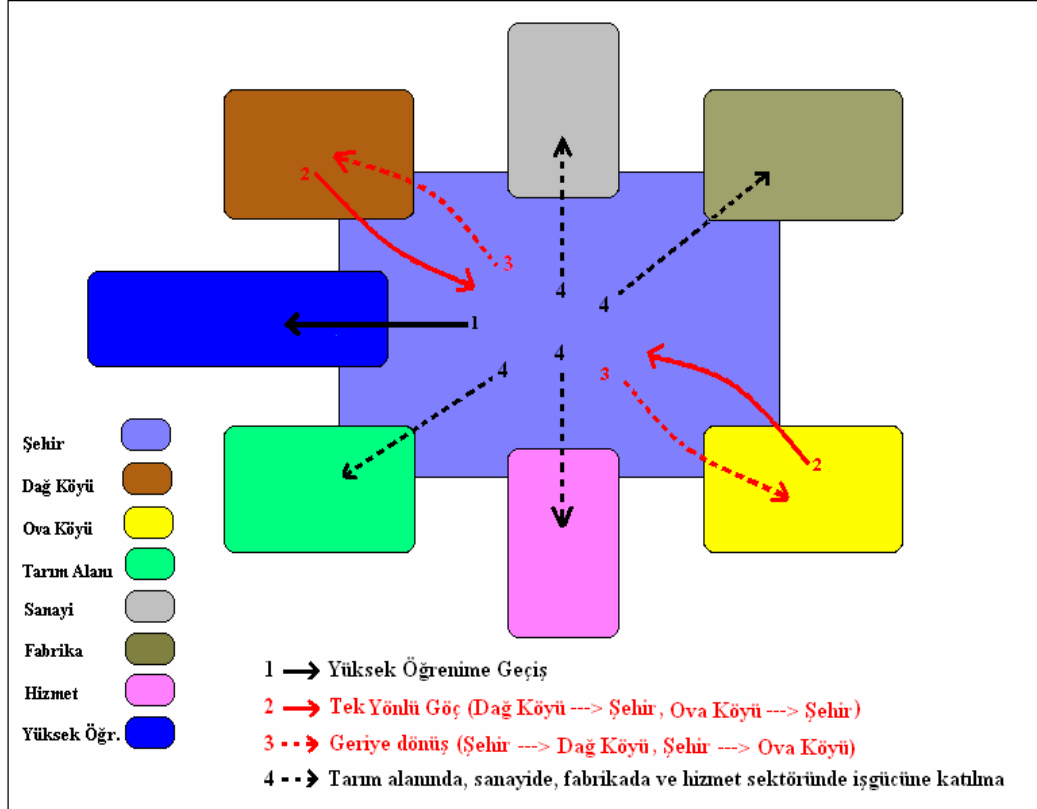
Okulda başarılı olamayan emek piyasasına girenlerin hangi işi ya da hangi sektörü seçecekleri, öncelikli olarak kendilerinden önce gelmiş olan akrabalarının mesleklerine bağlıdır. Bunların bir kısmı daha özgür davranarak çalışacakları işi kendileri de bulabilmektedirler. Köye dönenlerin çok azı köyde ikamet etmeyi seçmekte; bir çoğu II. Nesil Göçmen olarak tekrar fabrikanın ya da marjinal mesleklerin yolunu tutmaktadır.

2000 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, burada sözü edilen eğitim amaçlı göçe ilişkin rakamlar, 1995-2000 dönemi için 4 018 (bu dönemdeki toplam göçün %12'si) olarak hesaplanmaktadır (TÜİK, 2005:98). 1990 yılı nüfus sayımı verilerine göre de Kahramanmaraş'ın il merkezine 1985-1990 döneminde, köylerden aldığı göçün 2 156'sı 10-14 yaş grubundadır (o dönemde köylerden gelen göçün %20'si) (DİE, 1997:68). Bu oranın büyük bir kısmı eğitim amaçlıdır.

Kırdan kente göç olgusu, yapısal uyum çerçevesinde değerlendirildiğinde, 1980 sonrası göçlerin fabrikada çalışmak amaçlı olduğu görülmektedir. Hatta yakın köylerden kente göçmeksizin fabrikalara çalışmak için günübirlik gidiş-geliş yapan

köylüler de mevcuttur. 1980 öncesindeki kamu işçiliğinin ve marjinal işlerin yerini formel ya da enformel fabrika işçiliği almıştır. Eğitim amaçlı göçler de eğitimde başarısız olunması durumunda en nihayetinde küçük sanayide ya da fabrikada işçilikle sonuçlanmaktadır.

Şekil-5.3. Kahramanmaraş'ta Eğitim Amaçlı Göç Biçimleri ve Sonuçları



İhracata dönük sanayileşme stratejisinin kaynak tahsis politikalarının, yatırım teşviklerinin, Kahramanmaraş'ta sanayileşmenin lokomotifi olduğu düşünülürse, köy-kent nüfus bileşimi dikkate alındığında 1980 sonrasında kente göçün hızlandığı ve bunun da söz konusu politikaların etkisiyle kurulan fabrikalardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bir yapısal uyum aracı olarak teşvik politikaları köyden kente göçü hızlandırmıştır. Öte yandan küçük tarıma dayalı herhangi bir desteklemenin –doğrudan gelir desteği hariç; ki buradan elde edilen para da kentsel hizmetlere ulaşmak amaçlı kullanılmaktadır- bulunmayışı ve var olan desteklerin

kaldırılması da kentsel sanayi teşviklerinin etkisini daha da artırmıştır. Sonuç olarak YUP'ların iç göçü hızlandırdığına ilişkin varsayımımız doğrulanmaktadır.

Aşağıda YUP'nın kentsel emek piyasasında bölümlenme açısından etkilerine ilişkin bulgular çözümlenmektedir.

5.3. Kentsel Emek Piyasasının Oluşumu, İşleyişi ve Bölümlenme Eğilimleri

Bu başlık altında ilk olarak 1980 sonrasında dönemler itibariyle kentsel sanayinin oluşumu ve kentsel emek piyasasında bölümlenme, işçileşme ve enformelleşme olguları göz önünde bulundurularak analiz edilecektir. Sonraki alt başlıklarda sırasıyla firma düzeyinde bölümlenme, emeğin toplumsal yeniden üretimi boyutu ile kadın emeğinin biçimleri, hemşerilik bağlantılarının yerleşme, marjinalleşme ve orta sınıflaşmaya etkisi bağlamında toplumsal aidiyetler ve emek piyasası ilişkisi ve çocuk işçiliği konuları işlenecektir.

Kahramanmaraş'ta kentsel emek piyasasının gelişimini göç ve sanayileşme safhalarını göz önünde bulundurarak İkinci Dünya Savaşı yıllarından başlayarak 1950 öncesi dönem, 1950-1984 arası dönem ve 1985-2000 arası dönem ve 2000 sonrası dönem şeklinde 4 ayrı dönemde incelemek mümkündür.

1950 öncesi dönemi, ikili emek piyasası yaklaşımı açısından değerlendirmek gerekirse, bu dönemde kentte geleneksel zanaatkar zümre ve küçük esnaf hakimdir. Bu yıllarda emek piyasası homojen bir yapı arz etmekte olup bölümlenme söz konusu değildir. Çünkü birkaç gıda endüstrisi imalathanesi dışarıda bırakılırsa makineleşmiş, modernleşmiş bir üretim tarzından söz etmek mümkün değildir. Büyük oranda kent içine üretim yapan geleneksel bir üretim ve geleneksel hanehalkı ekonomisi çerçevesi söz konusudur.

1950- 1984 yılları arası, yukarıda ayrıntılı bir şekilde çözümlendiği üzere hem sermayenin aristokrat sınıfın elinden burjuvaziye geçtiği hem de kentsel emek piyasasının oluşmaya başladığı dönemdir. Bu dönem, I. Dönem göçlerin yaşandığı, Sümerbank'ta köylü tarım işçilerinin çalışmaya başladığı, Belediye, DSİ, Köy

Hizmetleri gibi kurumlarda geçici işçilik veya hizmetlilik, küçük memurluk yoluyla kamuda sosyal güvence ve sendikal güvence altında çalışılmaya başlandığı süreçtir. Bu dönemde göç yoluyla gelen köylüler, ikincil emek piyasasını oluşturmaktadırlar. Birincil emek piyasasını, kentli esnaf ve görece yüksek memurlar ile tekstil fabrikalarına kent dışından çağrılan ustalar oluşturmaktadır. 1960'lı yıllarda Sümerbank'a, 1970'li yıllarda ise Marteks ve Pişkinler Tekstil'e Adana, Bursa ve İstanbul'dan çağrılan kısa süreli kalifiye emek birincil emek piyasasının oluşumunda öğretici/mesleki açıdan eğitici rol oynamıştır.

1985-2000 yılları arasında Kahramanmaraş kentsel emek piyasasının genişlemesinden ve kurumsallaşmasından söz edebiliriz. Genişleme hem dikey hem yatay yönde olmaktadır. 1980 öncesinde gelen göçmenlerin çocukları ve 1980 öncesi küçük esnafının çocukları olan ikinci nesil bugün kentteki kalifiye işlerin çoğunu elinde tutmaktadır. Yani birinci dönem göçmenlerin ikinci kuşağı artık birincil işlerde çalışmaktadır. Bunu kent dışından yapılan göçler için de söyleyebiliriz. Fakat 1980'den sonra gelen ikinci dönem göçmen köylüler de yine ilk dönemde olduğu gibi, kentsel emek piyasasına ikincil emek piyasasında iş bularak giriş yapabilmektedirler.

Kahramanmaraş yerel emek piyasasına ilişkin bu dönemselleştirme, kuşaklar arası geçiş ve ikili piyasa özellikleri, Prandy ve Bottero'nun (2000:265-277) 19. yüzyıl İngiltere'si için saptamalarına benzemektedir. 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyılda tarım, toprağa dayalı zenginlik ve aile şirketleri düşüş gösterirken eğitim, bürokratik kariyer, beyaz yakalı istihdamı ve belgeye dayalı güvenilirlik ön plana çıkmıştır. Türkiye ve özelde Kahramanmaraş İngiltere'nin bu dönemiyle karşılaştırıldığında çalışma alanımızın halen "aile şirketleri" safhasında olduğu söylenebilir. Kahramanmaraş'ta ikinci kuşaktan genç bir işadamı bu konuda şu tespiti yapmaktadır: "*Birinci kuşak kazanır, ikinci kuşak korur; üçüncü kuşak yer.*" Kahramanmaraş'ta da bir sonraki kuşakta emek piyasasının yeniden farklı bir kompozisyonda şekilleneceği söylenebilir.

Kurumsallaşma elbette çevre ülke şartlarında ve uydu-kent bağlamında ikincil emek piyasası temelinde gerçekleşmektedir. 1980 sonrasında uygulanan liberal

yapısal uyum politikalarına paralel olarak Kahramanmaraş kentsel emek piyasasında 1980 öncesindeki sosyal koruma şartları da yavaş yavaş çözülmüştür. 1985-2000 yılları arasında açılan bir çok fabrikada, bir çok atölyede sigortasız işçiler çalışmaktadır. Biraz daha “arka mahallelere” gidersek eskiden beri faaliyet gösteren yağ fabrikalarında, çırçır ve prese fabrikalarında sigorta yaptırılmak üzere işe alındığı halde hiçbir zaman sigorta kaydı yaptırılmayan işçiler söz konusudur. Söz konusu işçiler, işe girdikten 6 ay sonra rahatsızlanıp vizite kağıdı için idare katına çıktıklarında, nüfus cüzdan fotokopilerinin halen masadaki kalemlikte durduğunu hayret ve acıyla görmekte-dirler:

“Sigorta mı? Ne sigortası ede. Güya yapıcık dediler. Nüfus kâğıdının fotokopisini istediler. Biz de bir hevesnen götürdük. İnandık, ne bilek. Nüfus cüzdanının fotokopisini verdim idareye, çektim işime gettim. Bir daha da sormadım. İşe başladıktan 6 ay sona üzerinden uzak rahatsızlandım. Nasıl olsa sigortamız var dedim. Bir vizite kâğıdı alıp doktora görüneyim. Bir de ne görüm; nüfus kâğıdının fotokopisi verdiğim gimi galemlikte duruyo. Unuttuk dediler. Ne yapabilirsin ki!” (Ökkeş, (45), Yenipınar Köyü’nden göçüp N. Kemal Mahallesi’nde oturuyor.)

Böylece emek piyasasında bölümlenme/katmanlaşma da belirgin hale gelmektedir. Birincil ve ikincil sektör ayrımı, başlangıçta modern fabrika-geleneksel atölye tipi üretim arasında ortaya çıkarken, 1990’ların ikinci yarısından itibaren ve özellikle fason şirketler bünyesinde modern fabrika içinde de birincil/çekirdek firma işçileri ve ikincil/taşeron firma işçileri ayrımı ortaya çıkmaya başlamıştır. Taşeronlaşmadan kaynaklanan firma içi bölümlenmeler 2000’li yıllardan itibaren belirgin hale gelmiştir. 2000’li yılların bölümlenme özelliklerine ayrıca dönülecektir.

Kurumsallaşma kavramıyla kastedilen, emek piyasasının geleneksel referans (mahalli deyimle “torpil”) yöntemiyle işlemedir. Maraş şartlarında bir fabrikaya işçi olarak girebilmek için daha önce aynı fabrikada çalışmaya başlamış ve artık birincil sektörde yer alan bir tanıdığı “referans” göstermeniz gerekir. Daha doğrusu siz başvurunuzu yaptığınızda içerdeki “tanıdığın” personel yönetimini sizin başvurunuzdan haberdar etmesi gerekir. Eğer içerdeki tanıdığınızın performansı ve fabrika sistemine uyumu iyiye, sizin için olumlu bir puan teşkil eder ve yönetim işçi

almaya karar verdiğinde ilk sırada işe girersiniz. Artık “filan ustanın sayesinde” işe girmişinizdir ve fabrikada “filan ustaya karşı” göbek bağıyla bağlısınızdır. Sizinle ilgili bir problem olduğunda “filan usta” tarafından kulağınız çekilebilir ve kendinize çeki düzen verirsiniz. “Filan ustanın adamı” olmak her zaman kötü bir şey değildir. İçerde adamı olmayanlara göre –dışardan bakıldığında- daha rahatsızsınız ve kimse size “işine geliyorsa” diyemez¹⁸.

Referans sistemi sadece Kahramanmaraş yerel emek piyasasına özgü bir uygulama değildir. Farklı sektörlerde farklı mekanlarda da oldukça sık başvurulmuş bir işe alma yöntemidir. Pahl, Granovetter, McGauran ve Pettinger gibi çalışma sosyologları “şifahen işe alma” yönteminden bahsetmekte ve yakın arkadaşlık ve akrabalık ilişkilerinin iş bulmada önemli etken olduğunu belirtmektedirler (Pettinger, 2005:43-45). Pettinger (2005:44) her ne kadar bunun özellikle hizmet sektöründe formel vasıflar istemeyen bir yerel emek piyasası özelliği olduğunu ifade etse de yerel emek piyasalarının sektör ayırt etmeksizin genel özelliği olduğunu Kahramanmaraş gibi Türkiye’de 1990’lardan sonra ortaya çıkan birçok sanayi kentinin emek piyasalarından hareketle söylemek mümkündür¹⁹.

Kahramanmaraş’ta tekstil fabrikalarında işçi ücretleri genelde zamanında ödenmez. Muhasebe departmanının ince manevralarıyla –elbette yönetimin isteği ile- finansman yapısı sağlam olan büyük fabrikalarda bile ücretler zaman zaman birkaç gün geciktirilir. Finansman yapısı bozuk olan ya da küçük işletmelerde bu gecikme haftaları hatta ayları bulabilir. Krizin eksik olmadığı ülkede işçiye söylenecek çok bahane vardır.

¹⁸ İsmaili Köyü’nden göçüp Namık Kemal’de oturan ve “eski hükümlü” kontenjanında (dolayısıyla kimsenin adamı değil) bir tekstil fabrikasında çalışan Ramazan Usta ile yapılan mülakat.

¹⁹ Örneğin Metin Özüğurlu’nun Denizli sanayi üzerine saptamaları. Bkz. Metin Özüğurlu, Anadolu’da Küresel Fabrika’nın Doğuşu: Denizli İli Örneği, İstanbul Halkevleri Emek Araştırmaları, İstanbul, 2004.

Deneme süreleri ve çalışma saatleri keyfiyete göre ayarlanır. Eğer teşvik varsa ve SSK primi indirimi söz konusuysa işçi başladığı gün SSK kaydı yapılır. Eğer böyle bir uygulama yoksa ve SSK primleri işveren tarafından ödenecekse büyük fabrikalarda deneme süresi ortalama 3 aydır; küçüklerde ise 5-6 aya kadar uzayabilir. Altıncı aydan itibaren çalışan, sigortasının yatırılmayacağını bilir. Bu durumda iki yol söz konusudur: Eğer çalışan erkekse artık deneyimli bir işçi olarak sigorta yapabilecek bir fabrika aramaya başlar. Bulamazsa bir müddet daha çalışır ve işten ayrılır; bulursa “bir gün bile beklemez”. Çalışan kadınsa ve evde kendisinin çalışmasına ihtiyaç varsa işveren çıkarıncaya kadar devam eder. Kendisinin çalışmasına ihtiyaç yoksa –ki böyle bir durum nadirdir- bir müddet daha çalışır ve işten ayrılır. Çalışma saatleri 50 kişiden az işçi çalıştıran küçük atölyelerde 12 saate kadar çıkabilir. Fakat daha fazla işçi çalıştıran işletmeler 3 vardiya halinde 8 saatlik çalışma günü düzenlemesine uyarlar.

“Odun Anbarı’nın orda 50 civarında işçi çalıştıran bir konfeksiyon atölyesinde çalışmaya başladım. Komşumuzun kızı gidiyordu. O söyledi, eleman arıyorlarmış. Müracaat ettim, denediler, kalite kontrolde işe aldılar. Penye, gömlek falan diyoruz. Ne kadar aylık verecekler bilmiyorum; sormadım. Onlar da söylemediler. Sabah 7-akşam 7 çalışıyoruz (12 saat). Sigorta yapacaklar mı onu da bilmiyorum. 300-350 civarı veriyorlarmış herhalde. Bana ne verirler bilmiyorum. Ay sonunda aylığımlı alınca öğrenirim.” (Ayşe, (27), Yenicekale Köyü’nden.)

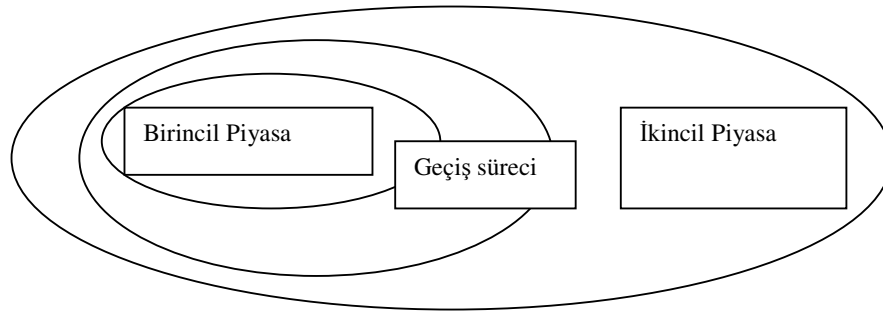
Kentteki daha az işçi çalıştıran küçük iş birimlerinde (küçük esnaflar-kırtasiyeciler, bakkal, market, cep telefonu bayii, lokantalar, pastaneler, dondurmacılar vb., küçük imalathaneler-kuyumcu atölyeleri, sandık işlemecileri, marangozlar, mobilyacılar, bakırcılar, gümüşçüler, ayakkabıcı ve terlikçiler, vb., serbest meslek erbabı-doktorlar, avukatlar, muhasebeciler, vb.) sosyal güvence ancak çalışan kendisi adına işyeri açtığı zaman maliye kaydı nedeniyle söz konusu olabilmektedir. Bu iş birimlerinde çalışma saatleri mevsime ve iş yoğunluğuna göre değişmekle birlikte genelde 07,30-19,30 şeklindedir. Dolayısıyla bir iş günü ortalama 12 saattir.

Küçük atölyelerde işler usta-çırak ilişkisi çerçevesinde yürütülür. Hem kentin yerlilerinden hem de göçmen ailelerden birçoğu, eğer çocuk okulda pek başarılı

değilse, bir “sanata” vermeyi tercih etmektedirler. Çünkü böylece çocuk askerlik çağına kadar (18 yaş) bir meslek edinmekte ve askerden geldikten sonra da (21-25 yaş) kendi işyerini açabilmektedir. Dolayısıyla ortalama on yıllık bir çıraklık ve kalfalık devresi fabrika işçiliğine tercih edilmektedir.

Aşağıda 1980 öncesinde Kahramanmaraş kentsel emek piyasasına ilişkin bölümlenme eğilimleri çizimlenmektedir.

Şekil-5.4: 1980 öncesinde Kentsel Emek Piyasası



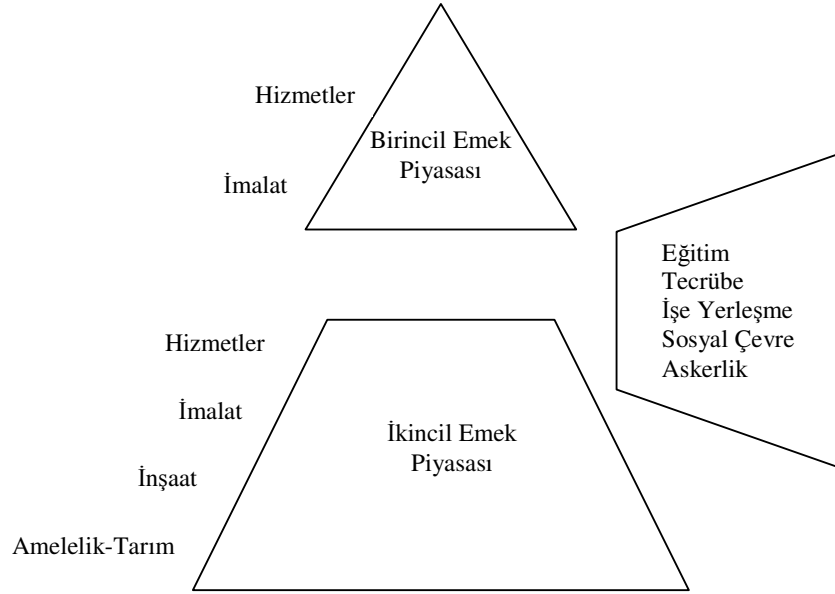
İşgücü piyasasında her meslek/iş kolu için ayrı ayrı birincil-ikincil piyasa sınıflaması yapılabilir. Tekstil işkolunda yukarıda gelişimi anlatılan birincil-ikincil piyasaya benzer bir örgütlenme tipi örneğin kuyumculuk sektörü için de söylenebilir. Veya eğitim sektörü için de benzer bir ikili emek piyasası portresi çizilebilir. Bu tabakalanmayı bir grafikte açıklamak daha aydınlatıcı olabilir: 1980 öncesinde bölümlenme geleneksel sektörle modern sektör arasında söz konusudur (Şekil-5.4).

1980 sonrasında modern sektörün kendi içinde de bölümlenme/parçalanma eğilimleri ortaya çıkmıştır (Şekil 5.5).

2000 yılı sonrasında birincil-ikincil sektör bölümlenmesi yeniden şekillenmektedir ve sektörel bazda birincil-ikincil piyasa farkı daha çok belirginleşmiştir. Çünkü ard arda gelen krizler (1997, 2001 ve nihayet 2003 Çin olgusu) nedeniyle bütün sektörler çareyi üretim maliyetlerini düşürmekte görmüşler ve bu bağlamda kontrol edebildikleri tek girdi olan emek maliyetlerini aşağıya çekmişlerdir. 2000 sonrasında Türkiye genelinde ilk 500'e giren tekstil sektöründe kentin önde gelen firmaları dahi kendi içlerinde taşeronlaşmış ve örneğin iplik

bölümlerini kâğıt üstünde taşeron bir firmaya devrederek bir takım sosyal hak ödemeleri ve sosyal güvenlik ödemelerinde haksız kısıntıya gitmişlerdir. Şekil 5.5'te görülen bölümlenme grafiği, yapı biraz daha karmaşık hale gelmekle birlikte, 2000 sonrası için de geçerlidir.

Şekil-5.5: 1980 Sonrasında Kahramanmaraş Kentsel Emek Piyasası



Sendikal örgütlülük bakımından piyasada 1980 öncesi dönem kamu kesimi örneği ve güçlü örgütlenme bilinci nedeniyle en parlak dönemdir. 1980'den sonra küçük özel sektör işletmelerinin çoğalması, Sümerbank'ın özelleştirilmesi, liberal eğilimlerin ve kriz ekonomisinin yaygınlaştırılması nedeniyle sendikal örgütlülük bilinci zayıflamış ve örgütlü emek sayısı tedrici olarak azalmıştır. Geline nokta tekstil sektöründe Türk-İş'e bağlı Teksif-İş, 3 fabrikada örgütlüdür ve 1500 üyesi vardır. Hak-İş'e bağlı Öz-İplik İş ise 1 fabrikada örgütlü olup 800 üyesi vardır. Öz İplik-İş örgütlü bulunduğu fabrikada 2005 Temmuz ayında prim ödemelerinde çıkan sorun nedeniyle grev yapmış ve yaklaşık 1 ay süren pazarlıkların ardından sorun işçiler lehine çözülerek greve son verilmiştir. Bunun dışında kentte sendikal örgütlenme olmayan fabrikalarda da zaman zaman iş bırakma eylemi yapılmaktadır. Şubat ayı sonlarında Değirmenci Gruba bağlı bir fabrikada işçiler ücretlerini alamadıkları gerekçesiyle bir günlük iş bırakma eylemi yapmışlardır. 2001 krizinden

sonraki dönemde Bozkurt Konfeksiyon'da ustalar işi durdurma tehdidinde bulunarak yapılmak istenen kesintilerin önüne geçmişlerdir. Örneklerin çoğaltılabileceği bu tip küçük/dar eylemliliklerden hareketle işçi kitlesinin ustabaşılar öncülüğünde harekete geçtiği; aksi durumda işinden atılma korkusuyla bir takım haksızlıklar karşısında sessiz kalmayı yeğlediği söylenebilir.

5.3.1. Kahramanmaraş Kentsel Emek Piyasasında Firma Düzeyinde Bölümlenme

Kahramanmaraş kentsel emek piyasasında firma düzeyinde bölümlenme ise hem birincil sektörün kendi içinde hem de birincil ikincil sektör arasında ortaya çıkmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi kent ekonomisi tekstil ve konfeksiyon sektörlerinde ağırlıklı olarak üretim yaptığından firma düzeyinde bölümlenme de bu sektör çerçevesinde ele alınmaktadır. Kaldı ki dondurma ve çelik eşya sektörlerinde de iş birimleri farklı olmakla birlikte benzer bir bölümlenme grafiği söz konusudur.

Şekil-5.6'da görüldüğü üzere, fabrika yönetimi birincil içsel (Bİ) piyasayı oluştururken, üretim noktasındaki vasıflı emek Bİ olabileceği gibi (mühendisler), birincil dışsal (BD) da (tedarikçi firma teknik elemanları) olabilmektedir. Burada bölüm müdürleri ve vardiya amirleri Bİ iken, posta başları mühendis kökenli olmamakla birlikte yüksek ücretlidirler. Yine ustaların durumu da birincil ve ikincil piyasalar arasında gidip gelmektedirler. İşçiler ise ikincil piyasanın başat unsurlarıdır.

“Biz işçiyle muhatap olmayız. Onların konumu ayrı, bizim konumumuz farklı. Biz direk işletme müdürüne bağlıyız. Sadece ona hesap veririz. Bize arıza bildirilir; gider sorunu çözeriz. Makineyi çalıştırır işletme şefine teslim ederiz. Müdürle aramızda iletişimi işletme şefi sağlar. Onun dışında bir işimiz olmaz düz işçiyle.” (Hasan Usta, (37), Güzelyurt Köyü'nden, iplik fabrikasında bakım ustası).

Geleneksel sektördeki atölye tipi küçük işletmeler için böylesi bir katmanlaşmadan söz etmek mümkün görünmemektedir. Çünkü bilindiği gibi geleneksel sektörde usta çırak ilişkisi vardır ve çırak, deneme süresi sonunda işe kabul edildiği andan itibaren birincil sektör çalışanı olarak muamele görür ve ona

göre yetiştirilir. Burada firma düzeyinde değil ama mali yapıları açısından firmalar arası bölümlenmeden söz edilebilir.

Geleneksel sektörde daha güçlü işletmeler çalışanlarının sosyal sigorta kayıtlarını yapabilirken, büyük çoğunluk, işyerinin Bağ-Kur ve vergi ödemelerini bile yapmakta zorlanmaktadır. Bu açıdan güçlü işletmeler birincil sektörde yer alırken zayıf işletmeler sosyal güvenlik imkanları bakımından ikincil sektörde yer almaktadır. İşletmenin mali yapısı, elbette çalışma şartlarına da etki etmekte ve güçlü işletmeler daha çok ve daha kaliteli iş yapabilirken zayıf firmalar kıt imkanlarla daha az ve görece daha kalitesiz iş üretmektedirler.

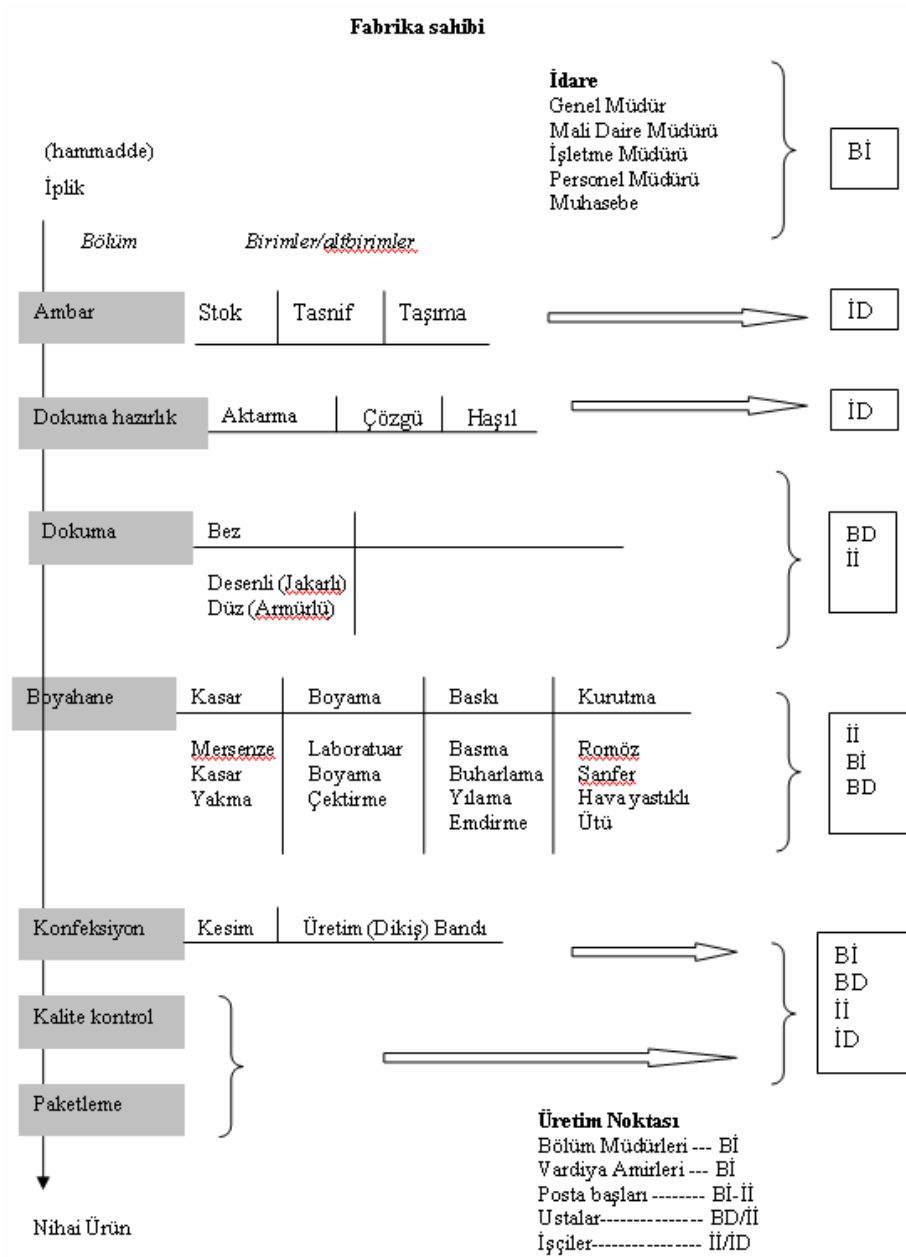
Eğitim durumu açısından firma içi bölümlenmeye baktığımızda Kahramanmaraş'ın en büyük firmalarından biri olan KİPAŞ Mensucat işletmelerinde toplam fiili çalışanların %57,32'si ilköğretim mezunu, %29.38'i ortaöğretim mezunu, %11.02'si de yüksek öğrenim mezunudur²⁰. İlköğretim ve ortaöğretim mezunlarının yoğun olarak çalıştıkları bölümler şekil 6.6'da gösterildiği gibi ambar, dokuma hazırlık, paketleme gibi vasıf gerektirmeyen birimlerdir. Yine iplik üretiminde de vasıfsız ilköğretim mezunlarının yoğunlukta olduğu kentteki diğer iplik fabrikalarında da gözlenmiştir. Ücretler de eğitim durumuna göre asgari ücret düzeyinde belirlenmektedir. Bu da bölümlenmeyi pekiştiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁰ Kipaş Mensucat İşletmeleri insan kaynakları uzmanı Sezer Büyüктаş'la yapılan görüşme 27.04.2008

Şekil-5.6: Kahramanmaraş Tekstil İşletmelerinde Fabrika Organizasyon Şeması ve Firma Düzeyinde Emek Piyasalarında Bölümlenme

Organizasyon/İş akış şeması

Birimlerin Emek Piyasasındaki Konumu



Kaynak: Özüoğlu, 2005:208'den geliştirilmiştir.

5.4. Kadın Emeğinin Biçimleri

Kahramanmaraş'ta kadın emeği, 1980 öncesinde birincil işler diyebileceğimiz işlerde eğitilmiş kadınların kamuda memur olarak çalışması şeklinde ortaya çıkmaktadır. İkincil emek piyasasında ise tarım işçisi olarak kenar mahallelerden TA'ya gidiş-gelişler söz konusudur. Bunun dışında ağaçlandırma çalışmaları için orman işçiliği de yapılabilmektedir. 1980 öncesinde fabrikada çalışan köylü göçmen kadın yok denecek kadar azdır. Ancak çok daha önce kente göçmeleri ve yeniliklere daha açık olma şeklindeki sosyal yapı farklılığı nedeniyle bazı küçük Çerkez gruplarının kızları fabrikada çalışmaktadır.

1980 sonrasında artık köylünün yeni mekana alışması, yeni mekanın çalışma şartlarını gözlemleyerek kendine güven telkin etmesi sonucunda köylü göçmenlerinin kızları da birer işçi fabrikanın yolunu tutmuşlardır. Bunda erkek aile bireyinin fabrika şartlarını öğreniyor olmasının yanında topraksız köylünün kente göçle birlikte yaşam şartlarının ağırlaşmış olması asıl etken olmuştur. Diğer bir etken, özellikle 1990'lardan itibaren atılım yapan hazır giyim sektöründe işe uygunlukları nedeniyle kadın işçilerin daha çok tercih ediliyor olmasıdır. Kadın istihdamının 2001 krizinden sonra %10'u aştığı (2000 yılında bu rakam TÜİK'e göre %2.1'dir) tahmin edilmektedir.

Hatice, Karadere Köyü'nden göçüp konfeksiyon atölyesinde çalışan kadınlardan biridir. İş bulma ve atölyedeki emek süreçlerini şöyle anlatmaktadır:

“Ağabeyim fabrikanın iplik bölümünde çalışıyordu. Konfeksiyon bölümü için eleman alınacağını duyunca bana haber verdi. Ben zaten daha önce mahalledeki bir gelinlikçide haftalık 30 milyona çalışıyordum. Fabrikada çalışan komşu kızlar vardı ve aylık 300 milyon alıyorlardı. Sigortası olanlar da vardı. Çeyizimi hazırlamak ve aile bütçesine katkıda bulunmak için zaten çalışmam gerekiyordu. Babam yazları su işine (sakalık) gidiyordu ama yetmiyordu. Son yıllarda artık eski işler de kalmadığı için düzenli olarak gitmez olmuştu. Mahalleden bir komşu kızla beraber gittik form doldurduk. Bizi denediler. Abim de söylemiş müdüre. Sonra, gelsinler demişler.

(...) Gelinlikçide iş olduğu zaman çalışırdık iş olmadığı zaman otururduk. Haftalığı sürekli geciktirirdi. İş olmasa bile gidip işyerini açıyordum sabah erkenden. Akşam da 6-7'ye kadar bırakmıyordu. Fabrikaya başladıktan sonra gündüz vardiyasında gidiyorum. Bir de akşam vardiyası var. Bayanları genelde gündüz vardiyasına yazıyorlar. (...) Günlük sekiz saat çalışıyoruz. Asgari ücret alıyoruz. Bir ay denemedikten sonra sigorta yaptılar. (...) Evleninceye kadar çalışacağım. Evlendikten sonra eşimle birlikte karar veririz. Çalışmamı istemezse çalışmam.”

Kadınlar emek piyasasında genellikle evleninceye kadar yer almaktadırlar. Eğer ailenin durumu çok kötüyse ve erkek aile bireyinin düzenli bir işi yoksa ya da boşanma söz konusu olmuşsa kadın tekrar emek piyasasına dönmekte ve aile bütçesine katkı sağlamaya devam etmektedir. Tarım işçiliği söz konusu olduğunda emek piyasasından çekilme söz konusu olmamaktadır. Ancak ailenin durumunda bir iyileşme olmuş ve aile sınıf değiştirmişse tarım işçiliğinden de çekilmektedir. Son yıllarda Diyarbakır ve Şanlıurfa üzerine yapılan “yoksulluk” temalı çalışmalarda da (Ersoy ve Şengül (der.), 2002; Şengül ve Ersoy (der.), 2004) kadın emeğine ilişkin benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Kadının çalışması bir hane halkı geçinme stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkinci bölümde tartışılan radikal iktisatçıların yeni bölümlenme teorileri de kadının emek piyasasındaki eşitsiz durumunu yalnızca onların üretim ve tüketim ilişkileri ile değil; kadınların yeniden üretimdeki rolleri ve emek piyasasına girmeden önceki toplumsallaşma sürecinin rolünü de göz önünde bulundurmaktadırlar (Şengül ve Ersoy (der.), 2003:120-121).

Son yıllarda Kahramanmaraş'ta küçük işlerde de ikincil bir çalışan olarak kadınlar daha çok tercih edilmeye başlanmıştır. Kasiyerlikten sekreterliğe, market ve mağazalarda ürün/stand sorumluluğundan kitap ve kırtasiyeciliğe kadar kadınlar her alanda çalışmaya başlamışlardır. Tabii çoğunlukla sigortasız ve düşük ücretlerle... İkincil piyasanın ikincil çalışanı. Bu durum literatürde “yoksulluğun kadınlaşması” ya da “ataerkil kapitalizm” olarak nitelendirilmektedir (Şengül ve Ersoy (der), 2004:163).

1980 öncesinde TA'da çalışma döneminde kız çocuklarının tarım işçisi olarak çalıştırılması oldukça yaygındır. 1980 öncesinde kuzey ve batı köylerinde yaşayıp da Çukurova'ya pamuk toplamak ve çapa yapmak için gitmeyen kız çocuğu sayısı köydeki kız çocuklarının çok az bir kısmıdır. Döngüle Köyü'nden evlilik yoluyla kente göçen (başka bir merkez köyden, Yenipınar Köyü'nden göçen Ahmet'le evli) ve şimdi kentin merkezi eski mahallelerinden birinde oturan Satı Hanım o dönemi "sarı sıcaklar" dönemi olarak nitelemektedir:

"Ağabeyim su işine giderdi. Biz de kardeşlerimle beraber çapa ve pamuğa giderdik. Köyde çapa zamanı ve pamuk zamanı amele toplanırdı. Amele çavuşu da köyümüzden bir adamdı. Köyün nerdeyse yarısı giderdi. (...) Güle oynaya çıkardık yola. O zaman çocuktuk. Bir dönem köyün yolu da yoktu. Şehre giden ana yola kadar yaya giderdik. Ordan kamyonlara binerdik. Doğru Adana'ya. Ondan sonra sarı sıcaklar başladılar. Çapada çocuk yevmiyesi yarı tam yevmiyesi idi. Büyüklere 10 lira veriyorlarsa bize 5 lira verirlerdi. Biz de akşama kadar sarı sığağın altında başımız yerde çapa vururduk. Ama gene de çocuk yevmiyesi verirlerdi. (...) Bir de sabah erkenden kaldırır tarlaya götürürlerdi. Daha ortalık aydınlanmadan tarlanın başına varırdık. Ortalığın ışmasını beklerdik ki pamukla zararlı ot birbirinden seçilsin. (...) Pamuk toplamada zaten kilo hesabı idi. Kaç kilo toplarsan kilo başına ücret verirlerdi. Bazı eli çabuk çocuklar büyükler kadar toplar aynı parayı alırlardı. O dönem bitti şükür. Şimdi şehirde sürünme zamanı."

Daha önce de değinildiği gibi, son yıllarda tarım işçiliği Kahramanmaraş'ın köylerinde 1980 öncesi kadar yaygın değil. Ancak kente daha uzak köylerde mevsimlik tarım işçiliğine giden aileler bulunmaktadır. Yine kentin kenar mahallelerinden Maraş ovasındaki kente yakın tarlalarda çalışmak için giden kadınlar da mevcuttur. Son yıllarda kitleler halinde tarım işçiliğinin yerini kitleler halinde fabrika işçiliği almıştır. Bir mahalleden birçok kadın/genç kız birbirini özendirerek aynı fabrikada çalışmaya başlamaktadır. Ya da aynı köyden göçenler, yine referans yöntemiyle farklı mahallelerde otursalar bile aynı fabrikada çalışabilmektedirler.

Kadın emeğinin 3. bölümde tartışılan ikincil emek özelliği taşıdığı ve büyük ölçüde, diğer çevre ülkelerdekine benzer şekilde tarımda ve tekstil-konfeksiyon

sektöründe istihdam edildiği görülmektedir. Hane içi rollerde ve emeğin yeniden üretimindeki rolünde de bir değişme yoktur. 2000 Yılı Genel Nüfus sayımı verilerine göre, 1995-2000 döneminde Kahramanmaraş il merkezine göçen 13 776 kadının 4 996'sı (%36) ev kadını, 1 697'si (%12) ücretsiz aile işçisi, 1 732'si (%12.5) öğrencidir. Bunun yanında bu dönemde göçen kadınlardan kendi hesabına çalışanların sayısı 119, herhangi bir irat sahibi olan kadınların sayısı 19, ücretli, maaşlı yevmiyeli olarak çalışan kadınların sayısı ise 2 510 (%18)'dir. Bu rakamlar da iddiamızı doğrulamaktadır.

Üçüncü bölümde de tartışıldığı üzere, aile bireylerinin bakımı ve korunması anlamında emeğin toplumsal yeniden üretimi, milli hesaplarda göz ardı edilmektedir. Halbuki, hanehalkı ve ülke açısından kalkınma ve beşeri sermayenin korunmasını sağlayan toplumsal yeniden üretim, temel bir ekonomik işleve sahiptir (Momsen, 2004:66). Toplumsal yeniden üretimin göz ardı edilmesinin temel nedeni, toplumda varolan otorite ilişkileri ve ataerkil üretim biçimiyle doğrudan ilgilidir.

Delaney (2001:235), cinsiyetle simgelenen geleneksel otorite ilişkilerinin yapısını konik bir yapı ile açıklamaktadır. Buna göre kadın, altta, iç içe geçmiş daireler biçiminde, ev, köy, kent, ülke ve dünya gibi kültürel yapıların fiziksel ve çoğalmayan yönlerini simgelemektedir. Erkek ise üstte Tanrısal olanla aynı çizgide, bu sayılan kültürel yapılar arasında var olan çoğalmaya dair ilişkileri kuşatmakta, temsil etmekte ve oluşturmaktadır.

Delaney'in bu ataerkil dizgesi, ikinci bölümde tartışılan emeğin toplumsal yeniden üretimine ilişkin teorik çerçeveye birlikte düşünüldüğünde ve bunlara Kahramanmaraş'taki kadın emeğinin kentsel istihdamdaki oranı (TÜİK'in 2000 verilerine göre sanayi ve hizmetler toplamı %7.8) eklendiğinde, kadınların büyük oranda hane içi rollere yöneldiği anlaşılmaktadır. Yalnız, 2005'teki yeni teşvik yasası kapsamında devletin sosyal sigorta primlerini ödemesi nedeniyle, kayıt dışı çalışan kadınların bir kısmının kayıt içine alınmaları nedeniyle bu oranın %10'u aştığı tahmin edilmektedir.

Sonuç olarak, kadınların kentsel emek piyasasındaki konumu, daha önce ele alındığı üzere köydeki ataerkil yaşam ve çalışma şartlarının kentte de devam

ettirilmesinden ibarettir. Çalışmak için kentte belli bir süre oturmuş olması ve çevreyi tanımak gerekir. Eğer “sağlam, güvenilir” bir erkek referans ya da kadın iş arkadaşı bulunursa o zaman işe gidilebilir. Kadınlar ücretlerini sormazlar. Ancak ay sonunda ücretlerini aldıklarında bilirler. Sigorta yapılıp yapılmayacağı da bir ayın sonunda ancak öğrenilebilir.

5.5. Toplumsal Aidiyetler ve Emek Piyasası: Kentte Göçmen Köylülerin Yerleşme Örüntüleri ve Etnik Temele Dayalı Bölümleme

Bu başlık altında merkez dağ köylerinden göçen emek gücünün kentteki coğrafi dağılımı ve etnik temelde bölümleme eğilimleri üzerinde durulacaktır.

5.5.1. Merkez Köylerden Göçen Köylülerin Kentte Yerleşme ve Çalışma Alanları

Toplumsal aidiyetler, emek piyasasında hemşerilik, bölgecilik bağlamında söz konusu olmaktadır. İşgücü piyasasının genişlemesi ve kurumsallaşması konusunda da değinildiği üzere özellikle kayıtlı emek piyasasına –ikincil piyasa söz konusu olduğunda dahi- giriş yapabilmek için büyük çoğunlukla fabrikada çalışan ya da fabrikada birincil emek arasında yer alan bir çalışana ulaşabilecek bir “tanıdık”tan “referans” götürülmesi gerekmektedir. Bu bağlamda köyden yeni, ya da yakın zamanda göç etmiş bir kişinin kentte farklı bir sosyal sınıfa girip kabul görmesinin imkansızlığı ortadadır. Kaldı ki Gans’tan hareketle “köylü şehirliler” şeklinde niteleyebileceğimiz gecekondü kitle, kent merkezinde yaşayan bir anlamda “yerli” kitleden ayrıldığı gibi, kendi içinde de farklılıklar arz etmektedir. Her köy kendi hemşerilerinin yerleştiği mahalleye yerleşmeyi tercih etmektedir. Dolayısıyla gecekondü mahallelerini de “batı köylerinden gelenler”, “kuzey köylerinden gelenler”, “doğu köylerinden gelenler”, “kuzeydoğu köylerinden gelenler” şeklinde bir ayrıma tabi tutmak mümkündür. Örneğin Sakarya Mahallesi (Ek 3 Harita 4, Mahalle No:57) Doğu köylerinden gelenlerin 1950-1970 yılları arasında yerleştiği bir mahalle olup bunların köy arabaları da bu mahalleden kalkmaktadır. Kentin doğu yakasında daha dışarıya doğru Namık Kemal, Dulkadiroğlu, Kanuni gibi mahallelerde kentin kuzey ve kuzeydoğu köylerinden gelenler yerleşmiştir (Harita 5.2, Mahalle No:49,18,36). Kentin kuzey tarafındaki Saçaklızade, Serintepe gibi

mahallelere (Ek 3 Harita 4, Mahalle No:56,60) kuzey köylerinden ve kuzeybatı köylerinden gelen göçmenler yerleşmiştir. Yine kentin batı yakasındaki, Mevlana, Piri Reis, Karacaoğlan, Sümbüllü gibi mahallelere (Ek 3 Harita 4, Mahalle No:47, 55, 39, 61) Batı köylerinden gelen aileler yerleşmiştir. Bu bağlamda emek piyasasına girişler önce akraba/köylü ve dolayısıyla mahalleli kanalıyla sınılanmakta; daha sonra diğer mahallelerde oturan “tanıdık”lar aranıp devreye sokulmaktadır. Buradan hareketle kentin dış çeperinin hemşerilik alt grupları şeklindeki cemaat yapılarıyla örüldüğü söylenebilir. Bu çeperin iç kısmında daha erken gelen Birinci dönem göçmenlerin ise günümüzde sosyo-ekonomik düzeylerinin yükselmesi nedeniyle daha gevşek dokunmuş “toplumsal ağlar” (Ayata ve Ayata, 1996:6) yoluyla kentleşen bir kesim bulunmaktadır.

Bu veriler ışığında köylerin kente yakınlığına göre çalıştıkları işler Tablo 5.9’da gösterilmektedir.

Tablo 5.9: Köylere Göre Yerleşilen Mahalleler Ve Çalışılan İşler

Yakınlık ve yön	Köyler	Göç zamanı ve Kentte Yerleşilen semt	Çalışılan işler
Yakın, kuzey doğu	Dereli, Dereköy, Bulanık, Cüceli, Kozludere vb.	1950-1985- Doğu iç mahalleler	Küçük sanayi
Yakın, batı	Hartlap, Karadere, Hasancıklı, Kızılseki	1950-1985: batı iç mahalleler	Hizmetler, kamu işçiliği, oymacılık, bıçakçılık, vb.
Yakın, güney	Çakallı, Kılılı, Beyoğlu, Şekeroba, Dedeler,	1940-1970, güney mahalleler	Fabrika işçiliği, kamu çalışanı (işçi, memur)
Uzak kuzey	Bertiz köyleri	1960- devam ediyor, doğu ve kuzey dış mahalleler	Fabrika işçiliği, inşaat, tarım,
Uzak batı	Yenicekale, Sarımollalı, Altıparmaklı, Yolyanı, Demrek	1960- devam ediyor, batı ve kuzey dış mahalleler	Oymacılık, işportacılık, hizmetler, fabrika işçiliği,

İşverenlerin işletme içinde “klik” oluşturmamaları için aynı köyden özellikle akraba olan çok fazla kişiyi işe almadıkları bilinen bir gerçektir. Fakat bu kural özellikle kuzey ve batı köyleri söz konusu olduğunda ve işçi, işverenlerin güvendiği referanslar tarafından tavsiye edildiğinde göz ardı edilmekte ve aynı köyden daha fazla kişinin aynı fabrikada ama farklı birimlerde çalıştığı gözlenmektedir. Ankara üzerine yapılmış bir çalışmada da (Ayata ve Ayata, 1996) gecekondü mahallelerinde

aynı kökenden gelen göçmenlerin aynı mahallelere yerleştiği ve iş bulma girişimlerini de bu hemşerilik kökeni üzerinden yürüttükleri ortaya konmuştur.

Hemşerilik ağları deyimi bu olguyu açıklamaya daha elverişli görülmektedir. Burada etnik ve mezhepsel ayırmadan çok gelinen yer ve yerleşilen mahalle belirleyici olmaktadır. Çünkü kent dışından alınan göçler bağlamında Kürt kökenli Muş'lu, Bitlis, Ahlat'lı ve Adilcevaz'lı bazı aileler 1980 öncesinde göçmüşler ve Dulkadiroğlu ile Yusufklar Mahallesi (Ek 3, Harita 4, Mahalle No:18, 76) civarına yerleşmişlerdir. Her iki mahalle de aynı zamanda Kahramanmaraş Merkez İlçe köylerinden göç alan mahallelerdir. Bu mahallelerde Maraş'ın yerlileri ile Muşlu aileler arasındaki komşuluk ilişkileri doğal seyrinde olup herhangi bir dışlanma gözlenmemiştir. İşgücü piyasasında da Doğu'lu göçmenlerin kendi uzmanlıklarından kaynaklanan bir "öbeklenme/yığılma"dan söz edilebilir ki bu da inşaat sektörüdür. Birinci nesil göçmenler inşaat sektöründe yoğunlaşırken, ikinci kuşak, aynen yerli göçmenlerde olduğu gibi daha nitelikli işlerde birincil sektörde iş bulup çalışabilmektedir.

5.5.2. Etnik Temelde Bölümlenme Eğilimleri

Kentte üç farklı etnik göçmen kitesinden söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi merkez Sünni köylerden göçen ve çoğunlukla fabrikada ya da oymacılık, küçük sanayi vb. sektörlerde işçileşme eğilimi gösteren kitledir. İkincisi Muş, Bitlis gibi Doğu illerinden göçen Sünni Kürtlerdir. Bunlar da kentte inşaat sektörüne hakimdir. Üçüncüsü ise daha çok eğlence sektöründe faaliyet gösteren ve 1980 sonrasında yurt dışına göçü tercih eden Alevi Türkmen kesimdir.

Merkez köylerden gelen Sünni Türkmenler, fabrikada ikincil işler için en çok tercih edilen kesimdir. Bunlar, vasıfsız oldukları gibi Kahramanmaraşlı girişimcilere çalışma ahlakı ve kültür bakımından en çok benzeyen kesimdir. Dışarı göçmeyi tercih etmezler; bunun yerine fabrikada asgari ücretle çalışmak daha kolay gelir. Ancak turizm sektöründe mevsimlik çalışma amaçlı olarak yazları dondurma kaşıkçılığına gidebilirler. Hem ailede hem okulda yoğun bir itaat kültürü ile eğitildiklerinden fabrika sistemine uyum sağlamaları kolay olur. Kahramanmaraş kentsel dil ve çalışma ilişkilerine en yakın kesim de yine bunlardır. Yerli aileleri

bilirler ve 1980 öncesinden beri daha önce sözü edilen sakalık, çapa vb. işler nedeniyle de 1980 sonrasının fabrikatörleriyle iletişimleri vardır.

Muş, Bitlis vb. gibi illerden gelen göçmenler, inşaat sektöründe işe başladıklarından daha sonraki nesil de ilk gelenlerin izinden gitmiş ve inşaat sektörünün çeşitli alanlarında vasıf sahibi olmuşlardır. Bunların fabrika işçiliği yerine inşaat sektörünü tercih etmelerinin nedeni, inşaat sektöründe kendi hesaplarına çalışıyor olmaları ve fabrika işçiliğine göre daha çok kazanmalarındır. Ayrıca kışın sektörün ölü olduğu mevsimde kendi memleketlerine dönme ve “tatillerini” aileleriyle birlikte geçirmeleri mümkün olmaktadır. Kentte inşaat sektöründe yerli ustalar hem işlerinin kalitesinin düşüklüğü hem de daha pahalı çalışmaları nedeniyle tercih edilmezler. Kentteki birçok fabrikanın temelinde Muşlu, Bitlisli, Vanlı Kürtlerin alın teri vardır. Hem konut inşaatında hem de fabrika inşaatında Doğulu çalışanlar “marka” olarak kabul edilmekte ve kalıptan duvar inşaatına, sıvadan fayans ve mermer işine kadar bütün inşaat işleri onlara teslim edilmektedir.

“Babamız duvar işi yapıyordu, biz karo işi yapıyoruz hocam. Aileden gelen bir meslek. Bizden önce gelenler bu işte başlamış. Biz de gözümüzü burada açtık. Burada iyi kazanıyoruz şükür. Fabrikaya gitsem ayda elime geçecek olan asgari ücret. Burada aylık gelirim 1-1.5 milyarı düşmez. Bir de serbest çalışmaya alışmışız. Fabrika boğar bizi. Hem yüksek geliri bırakıp niye asgari ücrete talim edeyim ki?” (Muş’un bir köyünden Ali, (32), karo ustası; akrabalarından oluşturduğu 4 kişilik bir ekibi var.)

Kaldı ki son dönemde Doğu kökenli göçmenlerden fabrikada çalışmaya başlayanlar da mevcuttur. Bunlardan biri de bir tekstil fabrikasında personel müdürü olarak görev yapan Selim Bey (35):

“Ticaret Lisesinde okurken stajyer olarak burada çalışmışım. Staj bittikten sonra onlar (fabrika yetkilileri) teklif ettiler kalmam için. Biz köken olarak Bitlis Ahlat’lıyız. Fabrika sahipleri Maraş’ın yerlisi. Bitlis, Muş, Mersin, Osmaniye, Adana gibi illerden göçüp Maraş genelinde fabrikalarda çalışan oranı %10 civarındadır. Önceden bizim oralardan gelip fabrikada çalışan yoktu. Hem fabrika sayısı azdı hem

de ilk işe giriş ister istemez daha önce gelenlerin yanında inşaat sektörü oluyordu. Bilmediğiniz bir işi yapmak da (fabrika işçiliğini kastediyor) zordur. Şimdi ikinci nesil fabrikalarda çalışmaya başladı. Ben Kürt kökenli olduğum için herhangi bir ayrımcılığa uğramadım. Böyle bir şey hissetmedim şimdiye kadar. Bu şartların getirdiği bir ayrışma olduğunu düşünüyorum. Şehirde kalış süresi arttıkça, eğitim düzeyi arttıkça, ikinci nesil inşaat dışındaki alanlarda da çalışmaya başlıyor. Fabrikanın eleman alım politikasını ben belirliyorum ve iş başvurularını ben değerlendiriyorum. Bizim için önemli olan işçinin dürüst bir şekilde işini yapması. Bunun dışında başvuru sahibinin kökenini araştırmayız.”

Alevi Türkmen kesim ise kendi deyimleri ile “aşiretler” öncelikli olarak yurtdışına göçmeye çalışmaktadır. Bunun yanında turizm sektöründe otel ve aşçılıkta, yine inşaat işlerinde Akdeniz sahiline mevsimlik çalışma amaçlı olarak gidenler de mevcuttur. Kentte kalanların büyük çoğunluğu, eczacılık, doktorluk, mühendislik gibi kariyer mesleklerinde söz sahibidir. Yine okuma imkanı olanlardan bürokraside görev alanları da mevcuttur. Kentte kalan vasıfsız kesim ise daha çok küçük esnafılık, hizmet sektöründe çalışma gibi alanları tercih etmektedirler. Bu kesim, asgari ücreti beğenmez ve fabrika işçiliğini sevmez. Dolayısıyla bu kesimde işçileşme ve ikincilleşme oranı düşüktür. nitekim, yukarıda deneyimlerini aktardığımız Bitlisli Selim Bey de kimsenin kökenini araştırma ihtiyacı hissetmediklerini belirtmekle beraber Alevi köylerinden fabrikada çalışmaya gelenlerin oranının Doğu kökenlilerden daha az olduğunu tahmin ettiğini belirtmiştir.

Yapılan görüşmelerden ve gözlemlerden hareketle, emek sürecinin denetimi amacıyla belli etnik kökenleri işe almama yaklaşımının kentleşme ve işçileşme sürecinin başlangıç dönemi olan 1980 öncesine ait bir olgu olduğunu söylemek mümkündür. 1980 öncesinde ideolojik ayrımlar daha belirgindir ve göçmenlerin kentleşme ya da işçilerin işçileşme süreci yeni başlamıştır. Dolayısıyla fabrika sistemine “uyum” konusunda elbette değişik bölge ve etnisiteler kente uzaklıklarına göre farklı tutumlar sergilemektedirler. Örgütlülük düzeyinin de yüksek olması nedeniyle örgütlenme bölgecilik temelinde de organize olabilmektedir. Oysa 1980 sonrasında kente yerleşme tamamlandığı ve fabrika sistemine alışıldığı için bölgecilik, ancak iş başvurularıyla sınırlı kalmaktadır. Bunun yanında artan göçler

nedeniyle kentte yedek işgücü ordusu yığılmış vaziyettedir ve işten çıkanın yeri anında doldurulmaktadır. Hem bu yoğun emek arzı nedeniyle hem de örgütlenme düzeyinin yoğun liberalleşme dalgası çerçevesinde erozyonu nedeniyle emek süreçleri zaten yapısal olarak “sorunsuz” hale gelmiştir. Bunun dışında kentteki “pamuk ipliğine bağlı” ekonomik koşullar nedeniyle “sorun çıkarmayan” işçilerin bile iş güvencesi bulunmamaktadır. Ekonominin yapısal koşulları da doğal bir denetim mekanizması işlevi görmektedir. Bu bağlamda işverenin emek sürecini denetim amaçlı yükümlülük ve sorumluluğu yapısal süreçlere devredilmiştir ve bu anlamda herhangi bir dışlanma, ayrımcılık söz konusu değildir. Çünkü büyük çoğunlukla emekçi kitlesi söz konusu dönüşümün farkındadır ve istemese de buna uyum sağlamıştır.

Burada 1978-1979’daki “Maraş olayları”nın emek piyasasındaki etkileri için ayrı bir paragraf açmakta fayda vardır. Söz konusu olaylar, 1977’den itibaren yukardan gelen örgütlenmelerin ülke genelinde paralel bir şekilde yarattığı gerilimlerin yerel düzeyde ortaya çıkmasından kaynaklanan bir mizansendir. Emek tarihine “olaylı 1 Mayıs” olarak geçen 1977 1 Mayıs’ında kalabalığın üstüne ateş açanlar kimlerse ve amaçladığı şey ne ise, Maraş olaylarını “programlayan” ve uygulamaya koyanlar da aynı kişilerdir ve aynı amaca hizmet etmek için olayları tertiplemişlerdir. Dönemi yaşayan ve çözümleyen görgü tanıklarının anlatılarına göre, 1977 öncesinde Maraş’ta iş ilişkileri ve komşuluk ilişkileri açısından bir bağnazlık, bir husumet ve kamplaşma yoktur. 1977’den itibaren sol ve sağ dernek şubelerinin kentte kurulması ve bunların yetkililerin dışarıdan gelmesinden tutun da olaylarda kalabalığın önünde Alevi vatandaşlarımıza saldırı konusunda kitleyi tahrik ve provoke eden eli silahlı kişilerin kentte hiç kimse tarafından tanınmıyor olmasına kadar bir dizi provokasyon unsurunun bir araya gelmesiyle kotarılan bir toplum mühendisliği ürünüdür. Nitekim silahların Bulgaristan üzerinden yurda sokulduğu ve halka dağıtıldığı, olayları tahrik etmeleri için alevi vatandaşlarımıza para dağıtıldığı da belgelerde ve dönemi yaşayanların anlatılarında yer almaktadır. Olaylardan sonra da ilişkiler eski seyrine dönmüştür. Örneğin ova köylerinde ya da kentte Alevi ailelerin oturduğu mahallelerde Sünni-Alevi evlilikleri, komşular arasında karşılıklı gidiş gelişler ve yardımlaşma örüntüleri yaygındır. Olayların etkisi o dönemle sınırlıdır. 1977’den önce kendi içinde bir emlak piyasası döngüsü vardır. Bu döngü

1985'lere kadar kesintiye uğramıştır. Özellikle 1990'lardan sonra normal seyrine dönmüştür.

1980'lerden sonra aile birleşmeleri yoluyla Alevi kökenli ilçe ve köylerden yurtdışına göçler arttığından dolayı merkez ilçeye bu ilçe ve köylerden fazla göç olmamaktadır. Ancak yurt dışından kesin dönüş yapan aileler kent merkezine yerleşmeyi seçebilmektedirler. Bunların emek piyasasındaki dağılımları daha çok küçük esnaflık şeklinde olmaktadır. Fakat ikinci nesil göçmenler, kariyer sahibi olabilmekte ve birincil emek piyasasında iş bulabilmektedirler.

Maraş olaylarının bugüne yansıyan olumsuz etkilerinden söz etmek gerekirse, özellikle kentin güney doğusunda yer alan alevi vatandaşlarımızın işlettiği tarım arazilerinin ürünlerinin, dolayısıyla bu alanda yaratılan katma değer in başta G. Antep olmak üzere diğer kentlere akıyor olması önemli bir gelir kaybı olarak öne çıkmaktadır. Çünkü bu arazilerin ürünleri biraz coğrafyanın biraz da G. Antep ve Adana gibi civar kentlerdeki ticaret yoğunluğunun etkisiyle bu illerde pazarlanmakta; pazar imkanı ve fiyat oranlarının yüksekliği yanında Maraş olaylarının da, bu yönelimde etkisi olduğu tahmin edilmektedir.

5.6. Çocuk İşçiliği

Çocuk işçiliği, el emeğine dayalı küçük sanayi ve atölye tipi üretimde çıraklık sistemiyle işbaşı yapılma zorunluluğu nedeniyle Kahramanmaraş'ta yaygın bir görünüm arz etmektedir. Merkez ilçede kentin merkezindeki birçok iş hanında kuyumcu atölyeleri, ayakkabı ve terlik imalathaneleri faaliyet göstermektedir. Yine kenar mahallelerde mobilya ve ağaç oymacılığı, küçük sanayi sitesinde ise tamircilik yaygın mesleklerdir. Dolayısıyla bu sektörlerde çıraklık sistemi ile usta olunduğundan işe başlama yaşı 10-12'ye kadar düşmektedir. Sekiz yıllık zorunlu eğitim bu yaşı 15'e çekmekle birlikte ilkokul (5 yıllık dönem) bittikten sonra ortaokul devresinde part-time çalışma yoluyla da sisteme girilebilmektedir. Yine, berberlik, fırıncılık, bakırcılık, gümüşçülük gibi el hünere dayalı küçük zanaatlarda da çocuk işçiliği yaygındır. Eğitimli işsiz sayısının artması ve artık üniversite mezunlarının da iş bulamıyor olması, aileleri ve çocukları bir "meslek edinme" düşüncesine yöneltmektedir. Eğitimli genç işsizliği olgusu, çocuk işçiliğini artıran bir

etken olarak gözükmektedir. Bu konuda Yenipınar köyü'nden Süleyman ve Veysel'in hikayeleri açıklayıcı olabilir:

Süleyman, 1979 doğumlu ve ağabeyi Erdal'ın aksine ilkokuldan sonra kararını sanayiye “çırak durma” yönünde karar verir ve büyük ağabeyleri Osman'ın bir tanıdığı olan Hasan Usta'nın yanında çalışmaya başlar. 3-5 ay burada çalıştıktan sonra, bir arkadaşıyla mahalledeki Selami Usta'nın atölyesinde başlarlar. Askere gidinceye kadar burada çalışır. Askerden geldikten sonra Bellona'nın bir bayiinde işe başlar. 2004'te kendi işyerini açar. 2005'te evlenir. Süleyman geldiği noktayı şöyle yorumlamaktadır:

“O zaman çalışmak zaman zaman ağır gelmişti. Ustalar bazen çok sert davranırdı. Uzun süreli çalışma saatlerimiz vardı. Sabah 7'den akşam 7'ye kadar; işlerin yoğun olduğu yaz aylarında akşam 9'a 10'a kadar çalışırdık. Fakat orda sebat etmeyip kaçsaydım, şimdi asgari ücretle bir fabrikada pamuk tozu soluyor olacaktım. Yaşım 27 ve Allah'a şükür kendime ait bir işim var. Yanımda 2 kişi çalıştırıyorum. Bunlardan biri kardeşim. O bizim gibi ızdırap çekmeden meslek öğreniyor. Artık bir mobilya ustasıyım. Bu dükkani işletemesem bile, gittiğim hiçbir mobilyacının kapısından geri dönmem. Her yerde iş bulurum. Elbette okuyabilse idim ben de okurdum fakat kendimde o kabiliyeti görmedim. Boşa ömür çürütmenin ne alemi var ki? Çocuk yaşta çalışmak doğru mu diyorsun. Ben de biliyorum doğru değil amma bir sanat öğrenip iyi para kazanmak varken, iyi yaşamak varken bir ömür 365 gün sabah 7 akşam 5, 350 milyona kart basmak akıl karı mı peki? Bunun cevabını da sen ver. Şartlarım içinde en iyi tercih olduğumu düşünüyorum. Eğer sanat sahibi olmasaydım ve asgari ücretle fabrikada çalışmaya da razı olmayacaksam; beni bekleyen en iyi meslek amelelik; yani istikrarsız bir gelecekti.”

Veysel de Süleyman'la aynı yıl doğmuş. O da aynı köyden. Onun yöneldiği meslek ise ilkokuldan sonra kuyumculuk olmuş. Ona da teyzesinin oğlu Fatih yardımcı olmuş ve Fatih'in çalıştığı atölyede “3-5 kuruş harçlıkla” çalışmaya başlamış. 1999'da askere gidinceye kadar kalfalığa yükselir. Askerden geldikten sonra 2 yıl daha bir atölyede çalışır. O sıra evlenir. Kayınbiraderleriyle ortak bir atölye açarlar. Kayınbiraderlerinin meslekten olmaması nedeniyle işler iyi gitmez ve

1 yıl sonra ortaklıktan ayrılır. 2003-2005 arası kendi hesabına bir atölye işletir. 2005'te bir atölye satın alır ve halen bu atölyede 2 çırak 1 kalfa olmak üzere 3 kişi çalıştırmaktadır. Kardeşi İlyas'ı kuyumcu ustası olarak yetiştirmiştir. Kardeşi askere gittiğinde asker harçlığını göndermiş ve "ağabeylik" yapmıştır. Veysel kuyumcu atölyelerindeki çocuk işçiliği sürecini şöyle anlatmaktadır:

"Hocam, biz 12 yaşında çalışmaya başladık. Şu yanımda çalışan çocuk orta bir talebesi, yarım gün atölyeye gelir. Başka bir çocuk da bunun yerine sabahleyin gelir. Biz bunlara burada altını inceltmeden tut da şekil vermeye, işlemeye, parlatmaya varıncaya kadar her şeyi öğretiriz. Ortaokul bitinceye kadar bunlar da yarım gün gelmek şartıyla mesleği öğrenirler. Haftalık 25 ile 40 arasında veririz. Bir seneliklere haftalık 40-50 arası veririz. Zaten kuyumculukta güven, sadakat, doğruluk önemlidir. Bunların ailelerini araştırırız. Tanıdıklar bize önerir, biz de bir iki hafta çocuğu tartarız. Doğru dürüst çalışacaksa bu belli olur. Devam kararı veririz. Bir ay sonunda güvensiz hareketlerde bulunuyorsa 4. haftalığını da verir yol veririz. Liseye başladığında kalfalığa da yükselebilir iyi bir çırak. İsterse Çıraklık Eğitim Merkezine devam eder, isterse liseye gider. Kendini sınamak istiyorsa liseye devam eder. Üniversite sınavında başarı gösteremezse mesleğe döner; dışardan kalfalık ustalık sınavlarına girerek ustalık belgesini alır. Yok, ben okumayacağım diyorsa, Çıraklık Eğitim Merkezi'ne devam eder ve 4 sene sonunda yapılan imtihanla ustalık belgesini alır. Benim atölyemde şu anda bir kalfa, 2 çırak olmak üzere 3 kişi çalışıyor. Kalfaya haftalık 100 milyon, çırağın birine 40, diğerine 30 veriyorum. Kalfa evine ayda 400 milyon götürüyor. Fabrikada çalışmaktan rahat. Kafa dengiyiz. Öyle patron işçi ilişkisi olmaz bizde. Arkadaşlık, meslektaşlık demek daha doğru olur. Zaten o da daha önce atölye açmış bir arkadaş. Sonradan düğün masrafları nedeniyle ortağından ayrılmak zorunda kalmış. Çıraklardan biri aylık 160; diğeri de 120 kazanıyor. Cep harçlığı çıkıyor çocukların; hem de meslek öğreniyorlar. Bunların gün boyunca hal ve hareketlerini de takip ederiz. Kötü alışkanlık kazanmalarına engel olmaya çalışırız. Benim kardeşim de bu tezgahlardan geçti. Askerden gelince beraber devam edeceğiz.

Bizim çalışmamız mart-nisanda başlar; ekim-kasım'a kadar devam eder. Ondan sonra 3 ay ölü mevsimdir. Bu aylarda geç açar erken kapatırız. Tatilimizi bu

aylarda yaparız. Bu aylarda günlük 5-6 saat çalışırız. Diğer zamanlarda 10-12 saati bulabilir günlük çalışma temposu. Çırakları akşam 7-8 gibi evlerine göndeririz. Fakat bizim işler günlük işler olduğu için, yetiştirmemiz gereken iş olursa sabah 7-7.30'dan gece 1'e kadar çalışabiliriz. Sigorta yapamıyorum. Çünkü kendi altınım yok; iş geldikçe çalışıyorum. Dolayısıyla sadece işçilikten kazanıyorum; altınım olmadığı için altından kar etme imkanım yok. Kazandığının yarısını geri çalışanlara dağıtıyorum. Geriye kalan 10'da atölyenin diğer giderleriyle ev ihtiyaçlarını ancak karşılıyor. Bizim sigortamız, kolumuzdaki altın bileziktir yani sanatımızdır.”

10-12 yaşında çıraklığa başlayan bir çocuk, 5 yılda kalfa, en geç 10 yılda da usta olabilmekte ve atölye/dükkanı tasarlayacak sermayesi varsa, askerlik dönüşü 22-23 yaşlarında, en geç 25 yaşında kendi adına çalışmaya başlayabilmektedir. Oysa üniversite bitiren bir genç ancak 25 yaşında iş aramaya başlayabilmekte ve iş bulabilmesi için okulunu başarıyla bitirmesi yanında iş sınavlarında da başarılı olabilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla üniversite bitiren birinin en alt basamaktan işe başlaması 30 yaşını bulabilmektedir. Bütün bu hususlar, aileler tarafından gözlemlenmekte ve çocuğun “okuma kabiliyeti” yoksa işsiz kalmaması için küçük yaşta bir mesleğe yönlendirilmektedir.

Birçok ilde olduğu gibi, çocuk çalışmasını, Kahramanmaraş'ta ekonomik zorlukların dışında geleneksel meslek eğitimi anlayışıyla açıklamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Ekonomik yetersizlikler elbette etkilidir fakat açıklayıcı tek etken değildir. Burada çocuğun aile ekonomisine katkısından çok bir meslek edinmesi, en azından kendi başına kaldığında geçimini sağlayabileceği bir deneyim kazanması önemlidir. Yapılan görüşmeler ve gözlemlerden hareketle göçmen ailelerin çocuğun çalışmasını “çıraklık” ve “iş tecrübesi” olarak gördüğü, çocuğun “başının çaresine bakması” “hayatta kalabilmeyi başarması” amacıyla çalışmaya yönlendirildiği söylenebilir. Çünkü çıraklık yoluyla bir meslek edinmemiş olanlar, inşaat işçisi ya da amele olmak zorunda kalmaktadırlar fakat, çıraklık yoluyla zanaat sistemine giriş yapanlar, askerlik dönüşü kendi dükkanını açabilmekte ve “esnaf” olarak “orta sınıflaşma” yolunda ilerlemektedir. Oysa zanaat sahibi olmayanların “işçileşmekten, hatta marjinalleşmekten başka çaresi bulunmamaktadır.

5.7. Kentleşme ve Göçmenlerde Günlük Emek Kullanımı Örüntüleri

Günlük emek kullanımı, birinci, ikinci nesil ve eğitim amaçlı göçmenlerde, köydeki emek kullanımı örüntülerine benzer bir şekilde değişmektedir. Birinci nesil göçmenler, daha önce de belirtildiği üzere 1950-1980 arasında göçmüş olup inşaat, tarım işlerinde ya da yevmiyeci olarak günlük işlerde çalışmaktadırlar. Bunun dışında bu dönemde siyasi patronaj ilişkileri ile kamuda işçi, hizmetli olarak ya da kamu fabrikalarında (Sümerbank, Süt Endüstrisi Kurumu vb.) işçi olarak çalışan göçmenler de söz konusudur. 1980 sonrasında göçmenlerin daha çok fabrika işçisi olarak çalışmaya başladığı, el zanaatlarında ustalaştığı ya da işportacılık yaptığı bilinmektedir. 2000 sonrası göçmenlerin ise daha çok hizmetler sektöründe veya el zanaatlarında yoğunlaştığı görülmektedir. 2005 sonrasında teşvik yasalarının sosyal güvence maliyetini işverenin üzerinden almasıyla birlikte, fabrika işçiliği göçmenler açısından yeniden gözde bir iş haline gelmiştir. Tablo-5.10'da göç tipi ve zamanına göre çalışılan işler ve günlük emek kullanım süresi yer almaktadır.

Tablo 5.10: Göç Tipine Göre Çalışma ve Günlük Emek Kullanımı

Göç tipi	Göç zamanı	Cinsiyete ve Hane Fertlerine Göre Çalışılan işler	Günlük çalışma süresi
Birinci nesil	1950-1980	Erkekler: İnşaat, tarım, hamallık, yevmiyecilik, marjinal işler Kadınlar: tarım işçiliği, gündelikçilik Çocuklar: simitçilik, boyacılık	10-12 saat
İkinci nesil	1980-2000 ve 2000 sonrası	Erkekler: Fabrika işçiliği, hizmetler (lokantacılık, terzilik, berberlik, kasiyerlik, vb.) el zanaatları (marangozluk, kuyumculuk, dondurmacılık vb.), işportacılık Kadınlar: Fabrika işçiliği (özellikle 1990 sonrasında artıyor), hizmetler (kasiyerlik, kuaförlük, mağaza hizmetleri) Çocuklar: çıraklık (el zanaatları ve bilişim hiz)	8 saat, (fabrika işçiliği) 11-14 saat diğer
Eğitim amaçlı göç	1950-80; lise mezunu	(Sadece erkekler) Küçük memurluk, kamu işçiliği, fabrika (kamu) işçiliği	8 saat + hafta sonları köyde çalışma
	1980-2000; üniv. mezunu	Kadın ve erkekler: Memurluk, öğretmenlik, uzmanlıklar (kamu)	8 saat + 3 saat ek iş (kurs vb.)
	2000 sonrası; lise ve üniv. Mezunu	Kadın ve erkekler: Özel sektör büro işleri, kamu sektörü büro işleri ve uzmanlıkları, fabrika işçiliği (EML mezunları), bilişim hizm	8 saat (kamu ve fabrika) 11-12 saat (özel sektör büro işleri) 12-14 saat (kendi işi ya da aile büro işi)
	Tüm dönemler Başarısız (orta terk veya üniv. Kazanmamış)	Kadın ve erkekler: Fabrika işçiliği Hizmetler (kasiyerlik, komilik, bilişim vb.) El zanaatları (çocukluktan itibaren çalışıyor ise)	8 saat (fabrika) 10-12 saat(hizmetler) 10-14 saat (kendi/aile işinde)

Birinci nesil göçmenlerde kentsel emek kullanımı da mevsimsel olarak değişmekte ve köydeki iş döngüsüne göre şekillenmektedir. Özellikle inşaat, yevmiyecilik gibi “serbest” çalışanlar, eğer köyde az çok toprakları, bağları bahçeleri varsa, bahardan itibaren kentteki çalışmalarını köydeki bahçe işlerine göre ayarlamaktadırlar. Bağımlı çalışanlar ise baharda yapılması gereken bakım işlerini akrabalarına yaptırmakta, yıllık izinlerini hasat mevsiminde alarak hasat işlerini kendileri yapmaktadırlar. Bu durumda, köyde evden tarla/bahçeye gidiş geliş sürecine, kentten köye gidiş geliş süreci de eklenmektedir. İkinci nesil göçmenler de, yine köyde tarla/bahçe olmak koşuluyla birinci nesilden tevarüs ettikleri köy-kent döngüsünü devam ettirmektedirler. Eğitim amaçlı göçlerde yaz tatili nedeniyle köy işlerinin yürütülmesi daha kolay olmaktadır. Eğitim amaçlı göçler başarılı olup ilgili kişi eğitimini başarı ile tamamlarsa, yine yaz tatillerini ya da yıllık izinlerini köyünde geçirmekte ve göçte köy-kent bütünleşmesi, eğitim sonunda da devam etmektedir.

Oturulan mahallelerin özelliği de köydeki yaşam biçiminin kente taşınmasını kolaylaştırmakta ve bu mahallelerde benzerler arası dayanışma devam ettirilmektedir. Örneğin hayvan varsa, kışın kente taşınırken hayvanlar ve hayvanların yiyeceği hayvan yemleri de yakın çevreden bir tanıdığın kamyonuyla kente taşınmaktadır. Hayvanların eti, sütü, yumurtası vb. de kentte bakkaldan ekmek, şeker ve çamaşır ilacı gibi tüketim malzemeleri alırken takas edilmektedir. Evde üretilen hayvansal ürünlerin bir kısmı ise hane içi tüketim amacıyla ayrılmaktadır.

Çalışmaya ilişkin değer yargıları da kente aynen taşınmaktadır. İnşaat, yevmiyecilik vb. gibi günlük ya da iş bitimi hesabı çalışanlar (örneğin bir dairenin iç ve dış boyasının yapılması konusunda metrekaşe hesabı ya da bir hafriyatın tamamının temizlenmesi üzerinden hesaplaşma ki buna mahalli dilde “kabala almak” denir), eğer küçük işler yapıyorlarsa, genelde kendi hemşerilerinin işlerini ya da kendi hemşerilerinin tavsiyesi ile komşu köylülerin işlerini yapıyorlardır. Bu durumda, köydeki yardımlaşma kuralları aynen geçerlidir. Söz konusu işin ücreti, benzer şekilde karşılıklı emek ödünleşmesi şeklinde ödenebilir. Eğer yapılan iş, büyükse, bir apartman işi yapılıyordur ve bu durumda kentsel emek kullanımına özgü çalışma ve ödeme kuralları uygulanır. Fakat “aldığı parayı helal ettirme”

anlayışı yine de baskın bir anlayıştır ve patron isterse ücretsiz fazla mesai yapılabilmektedir. Çalışma saatleri düzensizdir.

Fabrika işinde de yine köyden getirilen çalışma alışkanlıkları çerçevesinde aldığı ücrete bakmaksızın patrona “sadakat” öncelikli bir görev haline gelmektedir. Uygunsuz çalışma koşullarının kabullenilmesi ve içselleştirilmesi, kırsal yapıdan getirilen doğal hayat-sosyal realite kesişmesi ekseninde mümkün olmaktadır: “Cari ücret neyse patron da aynı ücret üzerinden ödeme yapmaktadır; üç beş gün gecikme ya da çalışma süresine göre düşük ücret söz konusu olabilir. Bunlar büyütülecek meseleler değildir. İnsanlık halidir.” Fabrikada çalışanların öfkesi daha çok kendilere yakın olan ustabaşı, posta vb. gibi ara kadroya yönelmekte ve işletme yönetici ve sahipleri “çalışanın ekmeğini veren”, iş yaratan değerli insanlar olarak değerlendirilmektedir.

El zanaatlarında ise göçmen çocuk zaten ya bir akrabanın ya da bir tanıdığın yanında çırak olarak işe başlamakta ve çalışma “aile işi” “dost işi” olarak görülmektedir. Akriba yanında çalışma ücretsiz aile işçiliğine de dönüşebilmekte; çırağın “kârı” işi öğrenmesi olmaktadır. Eğer çırak iş değiştirmez ve işi öğrendikten sonra da devam ederse iş yapmaya başladığında ücret ödenmeye başlanmakta; askerlik dönüşü iş kurmasında yardımcı olunmakta ya da ortaklık teklif edilmektedir. Çalışma saatleri burada da düzensizdir.

Kahramanmaraş'ta görüşme yapılan işçi ve işverenlerin oturduğu konutların özellikleri, kent ve kır ayrımında, Türkiye genelinde yapılan nüfus ve sağlık araştırmasının verilerine paralel özellikler taşımaktadır. Kahramanmaraş'ta, işçilerin oturduğu gecekondu semtlerinde, evler genellikle 3-4 odalı olup odanın biri köy yaşamında olduğu gibi tüm günlük ihtiyaçlar için kullanılmaktadır. Burada yatılmakta, oturulmakta, yemek yenmekte ve misafirler de bu odada ağırlanmaktadır. Odalardan biri ebeveyn yatak odası, diğeri evlenip aynı evde oturan çocuklar için ya da bekar genç çocukların kullanımına sunulmakta; varsa dördüncü oda ise kiler olarak kullanılmaktadır. Birçok evde mutfak ve banyo ayrıca bulunmakla beraber, bazı evlerde ise odalar bölünerek mutfak ve banyo alanı oluşturulmaktadır. Ortak ihtiyaçlar için kullanılan oda, özellikle kışları yatmak için de kullanılmaktadır ve bu

odada kalan kişi sayısı ortalama 4'tür. Evler genelde başlangıçta küçük yapıp sonradan eklerle büyütüldüğü için bazen ilk yapılan kısım ayrılarak kiraya da verilmekte ve bu kısımlar bir-iki odayla sınırlı kalabilmektedir. Göçmenlerin yaptığı gecekondu tipi konutların nicel özellikleri Hacettepe Üniversitesi'nin Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması'nın (1994) ve (2004) verileri ile benzer özellikler göstermektedir. Nitel açıdan değerlendirildiğinde ise emekçiler için bu evler "başını sokacak iki göz oda"dır.

Evlerin çoğundaki eşyaların bileşimi, günün şartlarına göre asgari yaşam standartlarını sağlayacak şekilde değişmektedir. Yaşam koşulları, emeğin yeniden üretimini garanti edecek şekildedir.

5.8. Kriz Dönemlerinde İşgücünün Ayakta Kalma Stratejileri

Uluslararası krizler ve ulusal ya da yerel ölçekteki daralmalardan kaynaklanana kriz ortamlarında bazı fabrikalar işçilerine ücretsiz izin vermekte ya da işçi çıkarmaktadırlar. İşletme sahipleriyle yapılan görüşmeler sırasında genelde, işletmelerin tahminen %10'unun bu yola başvurduğu ifade edilmiştir. Bu dönemlerde 1-2 ay hatta 3 aya varan işsizlik söz konusu olabilmektedir. Söz konusu kriz atlatıldıktan sonra işletme çalışanları tekrar çağırılmakta ve işbaşı yaptırmaktadır. Eğer işçi çağırılmadıysa 3 ay sonra iş arama faaliyetiyle birlikte yeni bir sorunlu dönem başlamaktadır.

Geçici işsizlik dönemlerinde ayakta kalma stratejileri de yine yakın akrabalık bağlarından başlayarak akrabalık-hemşerilik-mahallelilik ve tanıdık eş-dost zinciri şeklinde bir ağ içinde geliştirilmektedir.

Göçmenlerin geçinme stratejileri içinde enformel ekonomi önemli bir yer tutmaktadır. Connolly'ye göre, kentsel yoksunluk, hızlı kentleşme ve sanayileşme ile yan yana gelişmektedir. Bu görüşe göre emek kitlesinin sanayi tarafından istihdam edileceğine ilişkin neoklasik kuram, hızlı göç nedeniyle geçersiz hale gelmektedir. Bu durumda, kentsel yoksulların ve göçmenlerin geçinme stratejisi olarak çalışmanın üçüncü bölümde ele alınan enformelleşmesi ortaya çıkmaktadır (Şengül ve Ersoy, 2003:62).

Kahramanmaraş'ta göç ve emek piyasası başlıkları altında da incelendiği üzere, enformel sektör, bir taraftan göçmenlerin kentsel emek piyasasına giriş kapıları olurken, diğer taraftan kapitalizmin gelişiminin bir parçası olarak da (fason ilişkiler bağlamında) görülebilir. Enformel sektör, küçük esnaf basamağının bir adımı olarak kullanılmaktadır. Enformelleşme, kriz dönemlerinde de büyük işçi kitlesinin kentsel emek piyasasında tutunma araçlarından biridir.

Dördüncü bölümde ele alınan kriz ve yapısal uyum dönemlerinde, Kahramanmaraş'ta da birçok küçük işletme, zayıf finansal yapıları ve borçları yüzünden kapanmak durumunda kalmıştır. Bunlardan bazıları, işletmeyi devrederken bazıları ise işletmedeki üretim araçlarını devretmektedirler. İflas eden küçük işletmeciler, başka büyük işletmelerde ya da borcu olmadığı için ayakta kalabilen küçük işletmelerde idareci/usta olarak iş bulabilirken emekçiler geçici bir dönem de olsa işsiz kalmaktadırlar.

Kahramanmaraş kentsel emek piyasasında, kriz dönemlerinde işsiz kalan göçmenler, bir taraftan küçük birikimlerini harcarken bir taraftan da köy bağlantısını harekete geçirmekte; yaz aylarındaysa ve meşgul olması gereken bir toprağı-bahçesi varsa köye dönmekte, kış aylarındaysa köylü akrabayla bağlantı kurarak eve ekmek götürmeye devam edebileceği geçici bir iş tutmaktadır. Bu önlemlerin ikisi de yürürlüğe girmediği takdirde, komşu-akrabalardan ve mahalledeki diğer komşularından borç alarak geçinmeye çalışmakta ve nihayet durumu iyi olan iş arkadaşlarına ve diğer mahallelerde oturan köylü-tanıdıklara başvurmaktadır. Böylece 2-3 ay idare edebilmekte ve bir taraftan da iş arama faaliyetine devam etmektedir. Bu arada bulabildiği takdirde geçici inşaat işleri, bir esnaf akrabanın dükkanında görünen işlere bakma, işportacılık, boyacılık gibi geçici çözümler de devreye sokulabilmektedir. Geriye, köye dönüş çok nadirdir. Ancak belli bir sabit gelir olduğu zaman (örneğin bir kira geliri, anne-babanın emekli aylığı vb.) kentsel emek piyasasında tutunulamadığında köye dönüş gündeme gelebilmektedir.

Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç (2002:197-246) YUP'yla birlikte ortaya çıkan yoksullukla baş etme stratejileri olarak bir örüntüler bütününden

bahsetmektedirler. Bu örüntülerden “aile havuzu modeli” kişinin ayakta kalabilmek için güvendiği en öncelikli ve önemli dayanışma modelidir.

Bu modelde aile, geniş bir akraba/soy ilişkisi olan karşılıklılık esasına dayanan bir sistemdir. Bu sistem, tüm üyeler için ekonomik, sosyal, kültürel olarak ortak katkıda bulunulan ve ataerkil ilişkilere göre kullanılan bir fon oluşturmaktadır. Bu fon, güvence, destekleme, kültürü koruma ve aktarma sistemidir. Bu sistemde kırdaki üyeler, aile havuzuna örf, adet ve törelerin devamı için gerekli bilgileri ve aynı katkıda bulunmaktadır. Bu aynı katkı, ekonomi normal seyrinde devam ettiği dönemlerde sembolik bir hal almakta; kriz dönemlerinde ise yaşam kurtarıcı olmaktadır.

Metropol kentlerdeki aile üyeleri, il dışına çok fazla göç olmadığından, özellikle Kahramanmaraş'taki orta sınıfın merkezi bürokrasideki işlerinin çözümü için bürokraside destek sağlamaktadır. Ayrıca metropol kentlerdeki aile üyeleri, geniş ailenin kent yaşamını ve fırsatları öğrenmek, değerlendirmek, ilişkiler kurmak ve bu ilişkileri geniş akrabalık-aile yararına kullanmak gibi yükümlülükler üstlenmektedir. Aile havuzu örüntüsüne en yakın mekanizma ise, daha önce de değinildiği gibi hemşerilik bağlarıdır. Hemşerilik, tek başına olmak yerine genellikle aile havuzuna eklemenebilen bir potansiyel olarak kullanılmaktadır.

Komşuluk ilişkileri de özellikle Kahramanmaraş'ta aile havuzuna eklemenebilen bir işlev görmektedir. Aç ve muhtaç kalmış birçok aile, komşuların yardımı ile yaşamaktadır. Isınma, barınma, giyecek, ev eşyaları, yiyecek gibi aynı yardım yanında komşuluk ilişkileri, kentte yaşamaya dönük sorunların çözümünde de önemli işlevler görmektedir. Özellikle kriz dönemlerinde kırsal kesimden sağlanan tarımsal kökenli destek, asgari ücret uygulamalarının ve hatta asgari ücret uygulamalarının da altındaki ücret düzeylerinde çalışma koşulları nedeniyle, emekçi sınıfı için yaşam boyu vazgeçilmez bir katkı niteliği taşımaktadır.

İşverenler de çalışanlarının iş ilişkisi dışında, ailelerine de yardım da buldukları, çocuklarının eğitim ve iş bulma sorunlarının çözümünde “referans” sistemi ile katkıda buldukları gözlemlenmektedir.

SONUÇ

Kahramanmaraş kentsel emek piyasasındaki değişim ve dönüşümleri YUP'nın etkileri bakımından araştırmayı amaçlayan bu çalışmada, söz konusu emek piyasasında kümelenme, iç göç ve bölümlenme faktörleri incelenmiştir.

YUP, gelişmiş ülkeler tarafından oluşturulan uluslararası ekonomik ve mali konularda karar verici mekanizmalar olan IMF, DB ve bu konuda çalışan iktisatçılar tarafından üretilen kalkınma politikalarıdır. Temelinde kalkınma iktisadının az gelişmiş ülkelerin sanayileşmesine yönelik ilerlemeci toplum görüşü yer almaktadır. İlerlemeci toplum tezi çerçevesinde kapitalist birikim, tarihsel dönemler açısından farklılık arz etmekte fakat kültür ve coğrafya farklarını göz ardı etmektedir. Bu teze göre, bir toplum sanayileşememişse, tarih-dışıdır; geridir. Müdahale etmek gerekir. Bu müdahale, emek piyasalarında düzenleme, ya da birikim rejimlerinin devlet eliyle oluşturulması şeklindedir.

Başlangıçta, hızlı büyümeyi esas alan bu görüş, söz konusu hızlı büyümenin zaman içinde toplumun bütün katmanlarına uzun dönemde yayılacağını öne sürmekteydi. 1980'li yılların başlarından itibaren, sanayileşme, büyüme, gelir dağılımının iyileştirilmesi vb. gibi uzun dönem yapısal düzenlemeler, yerini kısa dönem istikrar politikaları ve az gelişmişlerin piyasa ekonomisine geçişini amaçlayan müdahalelere bırakmıştır. Müdahale araçları ekonomi ve maliyeyi kapsamakta ve müdahale, ekonominin devlet işlerinden ayrılmasını ve piyasayı özel teşebbüsün yönetmesi gerekliliğini savunan bir düşünce akımı olan neoliberal dönüşümü esas almaktadır. Bu dönüşümde, müdahaleyi gerçekleştiren kurum(lar) ise, kapitalist dünya ekonomisinin (görünmez eli) IMF, DB vb. gibi ekonomik ve mali kuruluşlar ve yerel hükümetlerdir. YUP'nın neoliberal ekonomi politikalarıyla etkilediği, yapılandırdığı ve dönüştürdüğü temel unsurlardan biri emek piyasalarıdır.

Günümüzde dünya ölçeğinde hiyerarşik bir üretim ve tüketim dağılımı söz konusudur. Bu bağlamda yeni bir uluslararası işbölümünün varlığından ve küresel ölçekte bölümlenmeden söz edilebilir. Günümüzde, çalışma ve yaşam tarzları arasındaki ilişkileri ve emeğin toplumsal yeniden üretim süreçlerini devlet, sendikalar, çalışma ortamına ve mekanına ilişkin adetler, toplumda var olan

çalışmaya ilişkin normlar ve ailenin emeğin yeniden üretimi rolü gibi, emek piyasasında düzenleyici kurumlar sağlamaktadır. Çevre ülkelerde devlet, YUP'nın uygulayıcısı olarak, yerel emek piyasalarını şekillendiren kurumlardan biridir.

Fordist üretim biçiminin “üretimde rasyonellik” vurgusunun yanında, post fordist üretim teknikleri, esnekleşme ile beraber alt sözleşme ilişkilerine gönderme yaparken küreselleşme çerçevesinde farklı coğrafya ve kültürler arası ilişkiler de yerelleştirme ve bölgeselleşmenin küresel meta zincirleri içindeki yerini saptamaktadır. Yapısal uyum da bu belirlemenin bir aracı olmaktadır.

Yerelleştirme ve bölgeselleşme, fordist üretim biçiminin krizi ile birlikte, kapitalizmin kendisine yeni bir çıkış yolu aradığı dönemde, bir post-fordist üretim tekniği olarak sermayenin kendisine yeni üretim ve dağıtım alanları ihdas etmesiyle ilgilidir. Yerelleşme, merkez ülkelerde teknoloji yoğun mühendislik ve bilgi üretim faaliyetlerinin başat hale gelmesini sağlarken çevre ülkelerde ise emek yoğun üretim alanlarının oluşmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, üretim, dünya ölçeğinde küresel meta zincirleri denilen hiyerarşik bir süreç haline gelmiştir. Bu hiyerarşik yapının içinde küresel ölçekte bölümlenme söz konusudur.

Dünya hiyerarşisinde çevre ülkelerde sanayileşmenin oluşması kümelenme kavramı ile açıklanmaktadır. Kümelenme, rekabet eden, birbirini tamamlayan ve birbirine bağlı olan firma ve kuruluşların bölgesel yoğunlaşmaları olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, kümelenme, belirli bir alanda, birbirleriyle bir ürün ya da hizmet üretimi ile bağlantılı, coğrafi olarak toplanmış şirket ve kuruluşların oluşturduğu gruplaşma şeklinde de ifade edilebilir.

Çevre ülkelerde kümelenme yoluyla kentsel sanayinin oluşması, emek piyasasında bölümlenmeyi de beraberinde getirmektedir. Yerel emek piyasasında bölümlenme, kapitalist sisteme eklenmiş bir bölgesel/kentsel emek piyasasında işlerin ve çalışanların vasıf ve ücret düzeyleri gibi ölçütlere göre farklılaşmasıdır. Bu farklılaşma birincil ve ikincil sektör şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yeni oluşan bir emek piyasasında birincil sektöre katılım eğitim ve vasıf geliştirme yoluyla sağlanırken, göçler yoluyla gelen vasıfsız kitleler ise ikincil piyasaya giriş yapmaktadır.

YUP, çevre ülkelerde modern sanayinin emek yoğun üretim sektörlerinde gelişmesini teşvik ederken işçileşmeyi ve bölümlenmeyi de hızlandırmaktadır. Türkiye de 1980’li yıllardan itibaren neo-liberal politikaları IMF ve DB gözetiminde uygulayan çevre ülkelerden biridir. Söz konusu programlar, çalışma sahamız olan Kahramanmaraş’ta yerel bir sanayi öbeğinin oluşmasını sağlayan temel unsurdur.

YUP, Türkiye’de kentsel emek piyasalarını özellikle teşvik politikaları yolu ile etkilemektedir. Bunun dışında makro politikalarla belirlenen ücret, emeğin hukuki durumu vb. gibi değişkenler ülke geneli için geçerli olduğu gibi Kahramanmaraş kentsel emek piyasasının analizinde de sabit değişkenlerdir.

Kahramanmaraş kentsel emek piyasası, 1980 sonrası izlenen ihracata dönük sanayileşme modeli ile kalkınan kentlere tipik bir örnek teşkil etmektedir. Kentteki hemen hemen bütün sanayi, 1980’den sonra sağlanan yatırım teşvikleri ve ihracat teşvikleri ile kurulmuştur. Adana’nın yakın olması ve kentte 1980’den önce tek fabrika sayılabilecek Sümerbank fabrikasının varlığı, Adana’nın model alınmasına yol açmış ve kent, tekstil ve konfeksiyon sanayilerinde fabrikalaşmıştır. Bu fabrikalaşmada, çalışmaya ve “memlekete yatırım yapmaya” ilişkin olumlu tutumlar da etkili olmuştur. Kentte tamamen yerli yatırımcılar tarafından girişimlerde bulunulması, aynı zamanda toprağa bağlılığın da bir göstergesidir. Toprağa bağlılık olgusu, işverenin dışarıda yatırıma soğuk bakmasında olduğu gibi, işçinin de farklı kentlere göç etmesini engellemektedir.

Kahramanmaraş, yatırım ve ihracat teşviklerinden en fazla yararlanan illerden biridir. Söz konusu teşvikler, kent merkezinde, tarımsal karakterli sermayenin sanayi sermayesine dönüşmesini sağlamıştır. 1950’li 60’lı yıllardan itibaren pamuk ticareti ve çırçır işletmeciliği ile oluşan tarımsal kökenli burjuvazi, teşviklerden yararlanarak tekstil ve konfeksiyon sektörlerinde 300’ü aşkın işletme ile kümelenmiştir.

Bu kümelenmenin doğal sonucu olarak yerel emek piyasası oluşmaya başlamış ve işgücü ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaç, iç göçü hızlandırmıştır. İl merkezine göçler daha çok merkez ilçe köylerinden gerçekleşmektedir. Köyden kente göç bakımından merkez ilçeye göçler, üç farklı özellik göstermektedir Birincisi, 1980 öncesi göçler, Maraş Ovası ya da Çukurova’daki tarım alanlarında

(TA) çalışma sonrası göçler olup bu kuşağın göçmenleri (I. Dönem) inşaat, amelelik, işportacılık vb. gibi ikincil sektör çalışanı olarak piyasaya girmekte ve bu piyasadan emekli olmaktadır.

1980 sonrası göçler, sanayide çıraklık ya da fabrikada çalışma amaçlı göçler olup doğrudan köyden kente gelmektedir. Bu göç biçiminde tarım alanında çalışma çocukluk sırasında bir ara söz konusu olmuş ise de genelde devre dışı kalmaktadır. Bu göç biçiminde de (II. Dönem göç) amaçlanıldığı üzere çıraklık sistemi ile orta sınıflaşmaya doğru ilerlenmekte ya da fabrika işçiliği ile başlanıp kamuya geçiş hedeflenmektedir. Fakat 1990'lı yıllardan itibaren kamunun küçültüldüğü kanısı iyice yaygınlaştığından, fabrika işçiliğinden memnun olmayan genç nesil, perakendecilik, pazarcılık gibi marjinal/enformel uğraşlara doğru kaymaya çalışmaktadır.

Her iki dönem için de ortak bir göç stratejisi “eğitim amaçlı göçler”dir. Bu amaçla yapılan göçler yüksek öğrenime geçiş olması durumunda başarılı kabul edilmekte, yükseköğrenime geçilemediği durumlarda çoğunlukla hizmetler sektöründe ve kısmen de fabrika işçiliğinde kayıtdışı çalışma ile sonuçlanmaktadır.

Teşviklerin harekete geçirici gücü ile genişleyen tekstil ve konfeksiyon sektörü ve arkasından gelen çelik mutfak eşyası ve gıda sektörleri, hem formel çalışma beklentisini yükseltmekte hem de enformel sektörde çeşitli çalışma alanlarının açılmasına yol açmaktadır. Böylece göç devam ederken ihracata dönük düşük karlarla üretim yapan alıcı yönlendirmeli üretim birimlerinin yedek işgücü ordusu da sürekli artmaya devam etmektedir.

İhracata yönelik üretim yapan modern fabrikaların ortaya çıkması emek piyasasında bölümlenmeye de yol açmış ve geleneksel sektörle modern fabrika arasında ikili bir ayrım ortaya çıkmıştır. Modern sektörde taşeronlaşma ilişkileri enformelleşmeyi artırmış ve modern sektör kendi içinde de bölümlenmiştir.

Bunun yanında modern sektörde firma içi bölümlenme de söz konusudur. Buna göre üst yönetim personeli ve vasıflı teknik personel birincil/çekirdek işgücünü oluştururken vasıfsız emek gücü ve taşeron firma çalışanları ikincil işgücünü

oluşturmaktadır. Bu oran Kahramanmaraş'taki tekstil işletmelerinde ortalama %20'ye %80 düzeyindedir.

Bu çerçevede kadınlar ve çocuklar da enformel sektör çalışanları olup kadınlar çoğunlukla hane içi toplumsal yeniden üretim faaliyetlerine yoğunlaşmaktadırlar. Bu bağlamda, kadınlar, genelde evleninceye kadar çalışmakta, evlendikten sonra, hane içi rollere yönelmektedirler. Kadınların kentsel emek piyasasına girişleri, 2000'li yıllardan sonra artma eğilimi göstermektedir. Çocuklar ise genelde çıraklık sistemi ile küçük üretim atölyeleri ve küçük sanayide “meslek edindirme” amaçlı çalıştırılmaktadır.

Toplumsal aidiyetler/hemşerilik temelinde bölümlenme göç ve kentte kalış sürelerine göre değişmektedir. Kentte kalış süresi uzadıkça hemşerilik/bölgeselcilik/etnik kökene dayalı ayrımlar gevşemekte ve komşuluk/çalışma arkadaşlığı çerçevesinde yeni bir (b)ağ oluşturulmaktadır.

Kriz dönemlerinde geçici köye dönüşler çözüm olarak kabul edilmekle birlikte ekonomik genişleme dönemlerinde tekrar kente dönülmektedir. Kırsal kesim/köy her halükarda emeğin yaşam kalitesine katkı sunmaya devam etmektedir. Diğer taraftan, göçmenler, düşük ücretlerini köyden aldıkları tarımsal kökenli destekle telafi etmektedirler.

Bu sonuçlar ışığında bağımlı gelişme zincirini kırabilmek için, hem Türkiye genelinde hem de Kahramanmaraş yerel emek piyasasında oluşan sermaye ve bilgi birikiminin öncelikli olarak finansal sektörden reel sektöre aktarılmasını sağlayacak dönüşümlerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, teşviklerin emek yoğun sanayiden bilgi yoğun üretime ve tarım/gıda endüstrisine kaydırılması, sanayi yapısının çevresel görüntüsünün değiştirilmesi çözüm olarak önerilebilir. Bu çözüme altyapı oluşturmak için beşeri sermayeye katkıda bulunacak eğitim sektörünün teşvik edilmesi şarttır.

Kaynakça

- Acar-Savran, G. (2004), **Beden, Emek, Tarih: Diyalaktik Bir Feminizm İçin**, Kanat Yayınları, İstanbul.
- Acs, Z. J., Szerb, L., (2007), "Entrepreneurship, Economic Growth and Public Policy", **Small Business Economics** (2007) 28, s. 109–122
- Agénor, P.-R., (2000), **The Economics of Adjustment and Growth**, Academic Pres, San Diego.
- Akın, A. Ve Demirel, S., (2003), "Toplumsal Cinsiyet Kavramı Ve Sağlığa Etkileri", **C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi** 25 (4), 2003 Özel Eki, s. 73-82.
- Akman, V., (1999), **Gelecek Yüzyılın Gündemi**, Rota Yayınları, İstanbul.
- Akyüz, Y., (1999), "Gelişmekte Olan Ülkelerde Ticari ve Finansal Liberalleşme ve Ekonomik Büyüme: İki Ayak da Aksak", ODTÜ III. Uluslararası Ekonomi Kongresinde sunulan konferans, **İktisat/İşletme ve Finans Dergisi**, Eylül 99 Sayısı, Ankara.
- Akyüz, Y., Flassbeck, H. ve Kozul-Wright, R., (2003), "Küreselleşme, eşitsizlik ve İşgücü Piyasası", (Çev.) Ahmet R. Görkey, (Der.) Ahmet. H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İktisat Üzerine Yazılar I, **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Korkut Boratav'a Armağan, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 475-511.
- Alagöz M., (1998), "IMF İstikrar Programlarının Azgelişmiş Ülke Ekonomileri Üzerine Etkileri", **Selçuk Üniv. Karaman İİBF. Dergisi**, 1998:1(1), s. 75-89
- Alpar, İ. ve Yener, S., (1991), **Gecekonduların Araştırması**, DPT Sosyal Planlama Başkanlığı Araştırma Dairesi Yayını, Ankara.
- Armatlı - Köroğlu, B. (2006), "Sanayi Bölgelerinde KOBİ Ağları ve Yenilik Süreçleri" **Değişen Mekan, Mekanasal Süreçlere İlişkin Tartışma ve**

- Araştırmalara Toplu Bakış 1923 - 2003**, (Derleyen Ayda Eraydın)
Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, s. 397 - 420
- Atalay, B., (1973), **Maraş Tarihi ve Coğrafyası**, (Latin harfleriyle Yayınlayan)
Mehmet Yusuf Özbaş, Dizerkonca Matbaası İstanbul, (Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti Neşriyatı (adet:50), Matbaa-i Amire-İstanbul (1339/1923)'dan açıklamalı tıpkı basım).
- Austen S., (2003), **Culture and the Labour Market**, Edward Elgar Publishing,
Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA.
- Baden S. (1997), **Economic Reform and Poverty: A Gender Analysis**, Report prepared for the Gender Equality Unit, Swedish International Development Cooperation Agency (Sida), BRIDGE (development - gender) Institute of Development Studies University of Sussex, Brighton, UK.
- Balassa, B., (1987), "Trends in International Trade in Manufactured Goods and Structural Change in the Industrial Countries", Luigi Pasinetti and Peter Lloyd (Eds.), **Structural Change, Economic Interdependence and World Development, Vol. 3: Structural Change and Adjustment in the World Economy**, 7th World Congress of the International Economic Association, Madrid Spain, Macmillan Press, London, s. 123-148.
- Balduku, M., (1999), "Kahramanmaraş'ta Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü", **Anadolu'da Hızla Sanayileşen Kentler: Kahramanmaraş Örneği**, (Ed.) Tuba Ogun, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, s. 181-214
- Ball, R. M. (1980), "The Use and Definition of Travel to Work Areas in Great Britain: Some Problems", **Regional Studies** 14, s. 125-139
- Barro, R. J., Lee, J-W., (2005), "IMF programs:Who is chosen and what are the effects?", **Journal of Monetary Economics**, 52, s. 1245–1269

- Barron R. D, and G. M. Norris, (1976), "Sexual divisions and the dual labour market", D. L. Barker and S. Allen (ed.), **Dependence and Exploitation in Work and Marriage**, Longman, London/New York.
- Başdoğan, F., (2001), **Tenekeli Köyden Sanayi Merkezine Kahramanmaraş**, Ankara.
- Başoğlu U., Ölmezoğulları, N. ve Parasız, İ., (1999), **Dünya Ekonomisi Küreselleşme, Finansal Kurumlar ve Küresel Makro Ekonomi**, 1. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Başol K., (1996), **Türkiye Ekonomisi Ünite 1-18**, Mustafa Özer (ed.), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Yay. No. 464, 2. Baskı, Eskişehir.
- Bayrak, S., (2001), **İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk**, Beta Basın Yayım Dağıtım A.Ş., Yayın No:1135, İstanbul.
- Bello W., (1998), "What is the IMF's Agenda for Asia <http://www.tni.org/archives/bello/imf.htm> (22.11.2000)
- Bellofiore, R., (1999), "After Fordism, what? Capitalism at the end of the century: beyond the myths", Ricardo Bellofiore (ed), **Global Money, Capital Restructuring and the Changing Patterns of Labour**, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, içinde 10-32.
- Bilgin, V. (2007), **Türkiye’de Değişimin Dinamikleri: Köylülükten Çıkış Yolları**, Lotus Yayınevi , Ankara.
- Blomeyer, W. (1994), "Almanya’da İstihdam İlişkilerinin Esnekleştirilmesi Yönünde Denemeler", (Çev.) Tankut Centel, **Çalışma Hayatında Esneklik** (Seminer Bildirileri, 27-31 Ekim 1993, Çeşme), Yaşar Eğitim ve Bilim Vakfı, İzmir,193-214.

- Bodazlıoğlu, E. Y. U., (2006), “1990’dan Günümuze Türkiye’de İşgücü Piyasası Ve İstihdamın Yapısının Analizi”, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, Sayı 11: 1-21.
- Boran, B. S., (1999), ”Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki”, Oya Baydar (ed.), **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 141-150.
- Boratav, K., (1999a), “Açık Ekonomi Koşullarında Yeniden İnşa: 1923-1929”, Oya Baydar (ed.), **75 Yılda Çarklardan Chip’lere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 23-32
- Boratav, K., (1999b), “Korumacı-Devletçi Sanayileşme (1930-1939)”, Oya Baydar (ed.), **75 Yılda Çarklardan Chip’lere**, Tarih Vakfı Yayınl, İstanbul, s. 71-76
- Brown, R., (1976), “Women as employees: some comments on research in industrial sociology” D. L. Barker and S. Allen (ed.), **Dependence and Exploitation in Work And Marriage**, Longman, London/New York.
- Buğra, A., (1997), **Devlet ve İşadamları**, İletişim Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul.
- Buroway, M., (1985), **The Politics of Production: Factory Regimes Under Capitalism and Socialism**. London, Verso.
- Camdessus, M., (1997), “Promoting freer trade: The IMF's perspective”, **Presidents & Prime Ministers**; Jan/Feb97, Vol. 6 Issue 1, p16-18. (DTÖ, 1. Bakanlar Konferansı, 9 Aralık 1996, Singapur konuşması).
- Carmichael, C. L. (1978), “Local Labour Market Analysis: Its İmportance And A Possible Approach”, **Geoforum**, 9, s. 127-148
- Chingonda-Nkhoma, J. D., (2007), “The Malawi Structural Adjustment Program: an investigation of its socio-economic impact on employment, rural- urban wage gap and migration”, Master thesis for the Master of Philosophy

Degree in Environment & Development Resource Economics,
Department of Economics, University of Oslo, Norway,
http://www.duo.uio.no/publ/okonomisk/2007/62270/justice_final.duoxdigital.pdf (15.10.2007).

Chossudovsky M., (1999a), **Yoksulluğun Küreselleşmesi IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü**, Çev. Neşenur Domaniç, Çivi yazıları, Birinci Basım, İstanbul.

Chussodovsky M., (1999b), “Brazil's IMF Sponsored Economic Disaster”,
<http://www.telepolis.de/english/special/eco/6373/1.html>, (22.11.2000)

Civelek M. A. ve Durukan M. B., (2002), “Globelleşme Sürecinde İstikrar Programlarının Gerçek Amaçları: Genel Bir Yaklaşım”, (ed.) Ahmet Alpay Dikmen, **Küreselleşme, Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum**, TSBD 7. Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Seçkisi, İmaj Yayıncılık, Ankara, s. 103-126.

Çağlar, Y., (2001), Köylülükte Farklılaşmanın Yersel Temelleri ve Orman Köylüleri Örneği, **Toplum ve Bilim**, Sayı:88 (Bahar): 144-162.

Çınar, E. M., (1994), “Unskilled Urban Migrant Women and Disguised Employment: Home-working Women in İstanbul”, *World Development*, 22(3) s. 369-380.

Dasah, B. Z., (1999). “Neoclassical Economics and The Role of Information, Communication, and Culture in Socio-Economic Development: A Case Study of Structural Adjustment Programme in Ghana”, PhD Thesis in Graduate Programme in Communication, McGill University, Montreal.

Deardorff, A. V., (2007), **Deardorff's Glossary of International Economics**,
<http://www-personal.umich.edu/~alandear/glossary/> (5.10.2007)

Debande, O., (1999). "Privatization, Deregulation And The Labour Market: A Review Of The Literature", **Annals of Public and Cooperative Economics** 70 (2), s. 277-302.

Dedeoğlu, M., (1996), **Kahramanmaraş Ekonomisi**, Lazer Ofset, Ankara

Delaney, C., (2001), **Tohum ve Toprak**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Didier, M., (1987), "Micro Initiatives and Macroeconomic Adjustments in the Industrialised Countries", Luigi Pasinetti and Peter Lloyd (Eds.), **Structural Change, Economic Interdependence and World Development, Vol. 3: Structural Change and Adjustment in the World Economy**, 7th World Congress of the International Economic Association, Madrid Spain, Macmillan Press, London, s. 159-175.

DİE, (1997), **1990 Genel Nüfus Sayımı Daimi İkametgaha Göre İç Göçün Sosyal Ve Ekonomik Nitelikleri**, Ankara.

DİE, (1997), **Çalışma İstatistikleri 1997**, Ankara.

DİE, (2000), **HİA Sonuçları**, <http://die.gov.tr>. (13.02.2001)

DİE, (2001), www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/ (17.11.2001)

DİE, (2002), [www.die.gov.tr/Haber Bültenleri/2002 Yılı Hane Halkı İşgücü Anketi Sonuçları.htm](http://www.die.gov.tr/Haber/Bultenleri/2002%20Yılı%20Hane%20Halkı%20İşgücü%20Anketi/Sonuçları.htm) (01.04.2003)

DİE, (2002), www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/ (01.04.2003)

Dikmen A. A., (2000), "Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi", **Toplum ve Bilim**, Güz 2000:86, s. 281-303.

Doğruel, A. S., (2002), "İstikrar Politikaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye'nin Son Yirmi Yıllık Serüveni Üstüne Düşünceler", (Ed.) Ahmet Alpay Dikmen, **Küreselleşme, Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum**, Türk

Sosyal Bilimler Derneği 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri
Seçkisi, İmaj Yayıncılık, Ankara, s. 1-26

DPT, (1999), <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/gosterge/1999/27.xls> (01.04.2007)

DPT, (2001), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı İşgücü Piyasası Özel İhtisas
Komisyonu Raporu, Ankara.

DPT, (2006), Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara.

Duran, M., (2002), **Türkiye’de Yatırımlara Sağlanan Teşvikler Ve Etkinliği**, T.C.
Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel
Müdürlüğü Araştırma-İnceleme Dizisi No: 32, Ankara.

Duruiz, L. ve Yentürk Çoban, N., (1988), **Technological and Structural Change in
the Turkish Clothing Industry**, Turkish Social Science Association,
İstanbul.

Easterly, W., (2005), “What did structural adjustment adjust? The association of
policies and growth with repeated IMF and World Bank adjustment
loans, **Journal of Development Economics**, (76)1, s. 1-22.

Ecevit, Y., (1990), Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen
Biçimleri”, Ş. Tekeli (der), **Kadın Bakış Açısından 1980’ler
Türkiyesinde Kadınlar**, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

Ecevit, Y., (1998), “Küreselleşme, Yapısal Uyum ve Kadın Emeğinin Kullanımında
Değişmeler,” in Özbay, F. (Ed.) **Kadın Emeği ve İstihdamındaki
Değişmeler**, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, İstanbul:31-77.

Edwards, S., (1988), “Terms of Trade, Tariffs, and Labor Market Adjustment in
Developing Countries”, **The World Bank Economic Review**,
2(2):165-186.

- Elliott, R. F.(1997), **Karşılaştırmalı Çalışma Ekonomisi**, (Çev.) Ar Gör Mehmet Beşeli ve diğerleri, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, No:210, Ankara.
- Eraydın, A. (1992), **Post-Fordizm ve Değişen Mekânsal Öncelikler**, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Eraydın, A., (1998), “Türkiye’de Üretim Yapısının Dönüşümü ve Esnek Üretim Örgütlenmesi İle Yeni İstihdam Biçimlerinin Ortaya Çıkışı”, **Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış**, Uluslar arası Kongre sunuşu, Ankara.
- Eraydın, A., (1999), “Sanayinin Anadolu’ya Yaygınlaşması ve Son Dönemde Gelişen Yeni Sanayi Odakları”, **75 Yılda Çarklardan Chip'lere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 257-277.
- Ercan, F., ve Özar, Ş., (2000), “Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye’de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, **Toplum ve Bilim**, 86, s. 22-71.
- Erkan, R., (2004), **Kentleşme ve Sosyal Değişme**, Bilimadamı Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Erman, T., (1998), “Kadınların Bakış Açısından Kente Göç ve Kentteki Yaşam”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul, s.211-224.
- Ersoy, M. Ve Şengül, H. T., (2002), **Kente göç ve yoksulluk: Diyarbakır örneği**. ODTÜ, Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı Yayın No: 6.
- ESI, (2005), **Islamic Calvinists: Change And Conservatism In Central Anatolia**, http://www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_69.pdf, (13.03.2008).

- Fine, B., (1992), **Women's Employment and The Capitalist Family**, Routledge, London and New York.
- Fischer, M. M. and Nijkamp, P. (ed), (1987), "Labour Market Theories: Perspectives, Problems and Policy Implications", **Regional Labour Markets: Analytical Contributions and Cross-National Comparisons**, Elsevier Science Publishers B. V., North-Holland, s. 37-52.
- Fischer, M. M. and Nijkamp, P. (ed), (1987), "Spatial Labour Market Analysis: Relevance and Scope", **Regional Labour Markets: Analytical Contributions and Cross-National Comparisons**, Elsevier Science Publishers B. V., North-Holland, s. 1-33.
- Geertz, C., (1963a), **Agricultural İnvolution: The process of Ecological Change in Indonesia**, University of California, Berkeley and los Angeles
- Geertz, C., (1963b), **Peddles and Princes: Social Development and Economic Change in Two Indonesian Towns**, University of Chicago Press, Chicago.
- Gereffi, G., (1994), "The International Economy and Economic Development", Neil J. Smelser ve Richard Swedberg, (ed.), **The Handbook of Economic Sociology**, Princeton University Press, Princeton, 206-233.
- Ghai, D., (1995), "Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Sosyal Demokrasi", (çev.) İdil Eser, **Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma**, Rence Prendergast ve Frances Stewart (ed.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 39-71.
- Glucksmann, M., (2005), "Shifting Boundaries and Interconnections: Extending The 'Total Social Organisation of Labour'", Lynne Pettinger, Jane Parry, Rebecca Taylor and Miriam Glucksmann (ed.), **A New Sociology of Work** Oxford, Blackwell Publishing, s. 19-36.

- Goodman, J.F. B. (1970), "The Definition and analysis of Local Labour Markets: Some Empirical Problems", **British Journal of Industrial Relations**, 8, s. 179-196
- Gordon, D. M, Edwards, R., Reich, M., (1982), **Segmented Work, Divided Workers**, Cambridge University Press, New York.
- Gordon, D. M., (1972), **Theories of Poverty and Underemployment; Orthodox, Radical, and Dual Labor Market Perspectives**, Lexington Books, Lexington, Mass.
- Gordon, I. (2003), "Unemployment and spatial labour markets: strong adjustment and persistent concentration", Ron Martin ve Philip S. Morrison (ed.), **Geographies of Labour Market Inequality**, Routledge, London, s. 55-82
- Greenaway, D., Morgan, W. and Wright, P., (1997), "Trade liberalization and growth in developing countries: Some new evidence", **World Development**, Volume 25, Issue 11, November 1997, s. 1885-1892
- Güler-Müftüoğlu, B., (2005), **Fason Ekonomisi: Gedikpaşa'da Ayakkabı Üretimi**, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Gürbüz, M., (2001), **Kahraman Maraş Merkez İlçe'nin Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, Kahraman Maraş Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları No:2, Kahraman Maraş.
- Hacettepe University Institute of Population Studies, (2004), **Turkey Demographic and Health Survey, 2003**, HU. Inst. Of Population Studies, Ministry of Health General Directorate of Mother and Child Health and Family Planning, SPO ve EU. Ankara, Turkey.
- Hamilton, F. E. I, (1987), "Industrial Organisation and Regional Labour Markets", M. M. Fischer and P. Nijkamp, (ed), **Regional Labour Markets:**

Analytical Contrubutions and Cross-National Comparisons,
Elsevier Science Publishers B. V., North-Holland, 289-312.

Hanson, S., (1992), “Geography and Feminism:Worlds in Collusion”, **Annals of the Association of american Geographers**, 82:569-586.

Hart, R. A. (1981), “Regional wage-change transmission in the regions of the United Kingdom”, R. L. Martin, (ed.) **Regional Wage Inflation and Unemployment** (Pion, Lond.), s. 17-45

Harvey, D., (1989), **The Urban Experience**, Oxford, Blackwell.

Harvey, D., (2003), Sosyal Adalet ve Şehir, (Çev.) Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul.

Harvey, D., (2006), **Spaces of Capitalism**, Verso, London ve New York.

Head, C. K., Ries, J. C. and Swenson D. L., (1999), “Attracting foreign manufacturing: Investment promotion and agglomeration”, **Regional Science and Urban Economics**, Volume 29, Issue 2: 197-218.

Hoselitz, B.F, (1964),”Bir sınai işçi gücünün doğması ve gelişmesi”, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti (ed), **İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri**, İstanbul, s. 153-166

HÜ. Nüfus Etütleri Enst., Sağlık Bakanlığı (Türkiye), Ve Makro International Inc. (1994), **Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 1993**, Ankara Türkiye.

IMF, (2001), **Global Trade Liberalization and the Developing Countries**, <http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2001/110801.htm>, (25.02.2008).

Işıklı A., (2001), “Yeni Dünya Düzeninde Emek-Sermaye Çelişkisi”, **Cevat Geray’a Armağan**, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara.

- İçduygu, A. Ve Sirkeci, İ. (1999), “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”, (Ed.) Oya Baydar, **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 249-259.
- İçduygu, A. ve Ünalın,T. (1998), “Türkiye’de İç Göç:Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri”, **Türkiye’de İç Göç:Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı**, İstanbul, s. 38-56
- İçduygu, A., (2004), “Türkiye-AB İlişkileri Bağlamında Nüfus ve Göç”, Avrupa Birliği Ve Avrupa Parlementosuna Yönelik Komisyon Bildirimi Türkiye’nin Katılıma Doğru İlerleyişine İlişkin Avrupa Komisyonu Tavsiye Kararı (sunuş özeti), www1.ku.edu.tr/files/corporate/sunum_aicduygu.ppt (23.02.2007).
- İçduygu, A., Sirkeci, İ. Ve Aydıngün İ., (1998), “Türkiye’de İç Göç ve İç Göçün İşçi Hareketlerine Etkisi”, **Türkiye’de İç Göç**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 207-244.
- İmar ve İskan Bakanlığı, (1964), **13 Büyük Şehirde Gecekondular**, İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi, Yayın No:10, Ankara
- Jessop, B., (2005), “Düzenleme Yaklaşımının 20 Yılı: Zahmete değdi mi?” [(Çev.) Yiğit Karahanoğulları ve Duygu Türk], Bob Jessop, **Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet**, (Der.), Betül Yayar ve Alev Özkazanç, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 189-228.
- Jilberto A. E. F. and Mommen A., (1996). “Setting The Neoliberal Development Agenda: Structural Adjustment and Export-led Industrialization”, Alex E. F. Jilberto and André Mommen (ed.), **Liberalization in the Developing World: Institutional and Economic Changes in Latin America, Africa and Asia**, Routledge, London, s. 1-27.
- Johnston, R. J., (1986), “The State, The Region, and the division of labour”, Allen J. Scott and Michael Storper (ed.), **Production, Work, Territory: The**

Geographical Anatomy of Industrial Capitalism, Allen & Unwin Inc.
Winchester, USA , s. 265-280.

Jungenfelt, K., (1987). “Structural Adjustment in Industrially Advanced Countries: Discussion and Conclusions”, Luigi Pasinetti and Peter Lloyd (Eds.), **Structural Change, Economic Interdependence and World Development, Vol. 3: Structural Change and Adjustment in the World Economy**, 7th World Congress of the International Economic Association, Madrid Spain, Macmillan Press, London, s. 177-185.

Juppenplatz, M., (1970), **Cities in Transformation: The Urban Squatter Problem of The Developing World**, University of Quinsland Pres, St. Lucia Quinsland.

Kalaycıoğlu, S., ve Rittersberger-Tılıç, H., (2002), “Yapısal Uyum Programları ile Ortaya Çıkan Yoksullukla Başetme Stratejileri”, Ahmet Alpay Dikmen (ed.), **Kentleşme, Göç ve Yoksulluk** (7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Seçme Bildiriler), İmaj Yayınları, Ankara.

Kanadıkırık, E., (1971), “Maraş'ta Nüfus Hareketleri”, **Coğrafi Araştırmalar Dergisi**, Ank. Üniv. DTCF Coğ. Araş. Enst. Yayını, Sayı:3-4, (s. 24-27).

Kanbur, R. (1986), **Structural Adjustment, Macroeconomic Adjustment and Poverty: A Methodology for Analysis**, CEPR Discussion Papers, 132.

Kardam, F. Ve Toksöz, G., (2004), “Gender-Based Discrimination At Work In Turkey: A Cross-Sectoral Overview”, **AÜ SBF Review** 59 (4), October-December 2004, s.151-172.

Kargı, V., Özügürlü, H. Yasemin, (2007), “Türkiye’de Küreselleşmenin Vergi Politikaları Üzerine Etkileri: 1980-2005 Dönemi”, **Yönetim ve Ekonomi**, (14):1, Celal Bayar Üniversitesi İİBF Manisa, s. 275-290.

Karlıklı, Ş., (ed.), (1997), **Değişimin Simgelendiği Kent Kahramanmaraş**, Garanti Leasing Bizim İller-I, Creative Yayıncılık, İstanbul.

- Karlık R., (1998), **Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar**, Turhan Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul.
- Kazgan, G., (2004), **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Kazgan, G., (2005), **Türkiye Ekonomisi'nde Krizler (1919-2001): Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kerr, C., (1954), "The Balkanisation of labour markets' E. Wight Bakke ve diğerleri (ed) **Labour Mobility and Economic Oppurtunity**, MIT Press.
- Keyder, Ç. (2007), **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, 12. Baskı, İstanbul.
- Killick, T. (1995), 'Structural adjustment and poverty alleviation: an interpretative survey,' **Development and Change**, Vol 26, s. 305-331.
- Kirmanoglu, H., (2001), "Kriz, IMF ve Asker", Neşe Düzel'le Röportaj, **Radikal Gazetesi**, 9 Temmuz 2001.
- KMTSO, (2003), **Cumhuriyet'in 80. Yılında Kahramanmaraş'ın Ekonomisi ve Altyapısı**, Hazırlayan: Eyüp Ozan, KMTSO Yayını, Kahramanmaraş.
- KMTSO, (2007). Kahramanmaraş'ta Teşvik Yasasının Etkileri, http://www.kmtso.org.tr/statik.php?file=diger_raporlar (15.05.2007).
- Kongar, E., (1982), "Kentleşen Gecekondular ya da Gecekondulaşan Kentler Sorunu", **Kentsel Bütünleşme**, Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayını, Ankara.
- Korkmaz, T., (2003), Türkiye'nin Kullandığı Uluslararası Krediler ve Çevre (IMF ve Dünya Bankası), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Çevre Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

Koti, F. T., (2007), http://www2.una.edu/ftkoti/ge390_ch7_8_9_urbanization_ldcs.ppt #256,1, Urbanization in the Less Developed Countries (LDCs) (15.10.2007).

Köse, A. H. ve Öncü, A., (2003), "İktisadın Piyasası, kapitalizmin ekonomisi", (Der.) Ahmet. H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İktisat Üzerine Yazılar I, **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Korkut Boratav'a Armağan, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 93-141

Köse, A. H., ve Öncü, A., (2000), "İşgücü piyasaları ve uluslararası işbölümünde uzmanlaşmanın mekansal boyutları: 1980 sonrası dönemde Türkiye imalat sanayi", **Toplum ve Bilim**, 86, s.72-90.

Köymen, O., (2007), **Sermaye Birikirken:Osmanlı, Türkiye, Dünya** Yordam Yayınları, İstanbul.

Krueger, A. O., (1983), **Trade and Employment in Developing Countries 3:Synthesis and Conclusions**, National Bureau of Economic Research Project, The University of Chicago Pres, Chicago and London.

Lay, J., (2001), "Segmentation and Informality in Urban Labour Markets: Evidence from Bolivia and Implications for Poverty Reduction", <http://www.iisec.ucb.edu.bo/seminars/seminars2002/prspseminar/pwp07.pdf>, (17.03.2008).

Lever, W. F., (1987), "New Trends in the Supply and demand patterns of Labour in Western Economies", M. M. Fischer and P. Nijkamp, (ed), **Regional Labour Markets: Analytical Contrubutions and Cross-National Comparisons**, Elsevier Science Publishers B. V., North-Holland, s. 249-267.

Lim, L. Y. C., (1990), "Women's Work in Export Factories: The Politics of A Cause," Irene Tinker, (ed.), **Persistent Inequalities: Women and World Development**, New York: Oxford University Press, s. 101-119.

- Lipietz, A., (1986), "New tendencies in the international division of labour: regimes of accumulation and modes of regulation", Allen J. Scott ve Michael Storper (ed.), **Production, Work, Territory: The Geographical Anatomy of Industrial Capitalism**, Allen & Unwin Inc. Winchester, USA, s. 16-40.
- Lipietz, A., (1987), **Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism**, (Çev.) David Macey, Verso, London.
- Longhi, S. and Nijkamp, P., (2007), "Economic Integration and Labour Markets: Ways Forward", **Regionalisation, Growth, and Economic Integration**, Korres, George M. (Ed.), Physica-Verlag HD, s. 3-23.
- Loveridge, R ve Mok, A. L. (1979), **Theories Of Labour Market Segmentation**, Nijhoff, The Hague, Boston and London.
- Mackintosh, M. (1984), "Gender and economics: the sexual division of labour and the subordination of women", in: **Of marriage and the market: women's subordination internationally and its lessons**, (eds) Kate Young, Carol Wolkowitz, and Roslyn McCullagh, 2nd ed., Routledge, London, England, s.3-17.
- Martin, R. ve Morrison, P. S., (2003), "Thinking about the geographies of labour", Ron Martin and Philip S. Morrison (ed.), **Geographies of Labour Market Inequality**, Routledge, London, s. 3-20.
- Massey, D. (2004), "Uneven Development: Social Change and Spatial Divisions of Labor", Trevor J. Barnes, Jamie Peck, Eric Sheppard ve Adam Tickell (ed), **Reading Economic Geography**, Blackwell Publishing, Oxford, s 111-125
- McGee, K. G., (1971), "Catalysts or Cancers: the Role of Cities in Asian Society", Jacobson and Prakesh (ed), **Urbanisation and National Development**, Sage Publication, Beverly Hills, California, s. 157-182

- McHugh, F. P., (1991), **İş Ahlakı**, TÜSİAD Yayınları, İstanbul.
- Milner, C and Wright, P., (1998). “Modelling Labour Market Adjustment to Trade Liberalisation in an Industrialising Economy”, **The Economic Journal**, 108 (447), s. 509–528.
- Morvaridi, B., (1992). “Gender Relations in Agriculture: Women in Turkey”, **Economic Development and Cultural Change**, Apr., 40(3), s. 567-586.
- Oral, N. (2004), Türkiye Tarımında Yapısal Uyum ve Yıkım Süreci, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=10, (03,04,2007)
- Osteman, P., (1982), “Employment structure within firms”, **British Journal of Industrial Relations**, 20, s. 349-361
- Ostergaard, L., (1992), “Gender”, in L. Ostergaard (ed.) *Gender and Development: A Practical Guide*.
- Öngen, T., (2003), “‘Yeni Liberal’ Dönüşüm ve Türkiye Deneyimi”, A. H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, (ed.), (İktisat Üzerine Yazılar I) **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Korkut Boratav’a Armağan, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 161-190.
- Özdemir, A. M., (2006), “Uluslararası Ekonomi Politığıne Marksist Yaklaşımlar”, **Toplum ve Bilim**, 105, s. 201-244.
- Özen, P., Erkan, G. H. ve Şahin E., (2005). “İç Göç ve Kadın”, Melih Ersoy ve Dsman Balaban (der.), **Göçmen Nüfusun Kentle Etkileşim Süreci: İskilip Örneği**, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2003-2004 Yılı Stüdyo Çalışması, Ankara.
- Özer, İ., (2004), **Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişme**, Ekin Kitabevi, Bursa.

- Özşuca, Ş. T. ve Toksöz G., (2003), **Sosyal Koruma Yoksunluğu: Enformel Sektör ve Küçük İşletmeler**, A.Ü. SBF Yayınları, No:591, Ankara.
- Özüğurlu, M., (2005), **Anadolu'da Küresel Fabrikanın Doğuşu: Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi**, Halkevleri Emek Araştırmaları Merkezi Yayını No:1, İstanbul.
- Peck, J., (1996), **Workplace: The Social Regulation Of Labour Markets**, Guilford Press, New York and London.
- Pettinger L., (2005), "Friends, relations and colleagues: The blurred boundaries of the workplace", **The Sociological Review**, 53(2), s. 37-55.
- Picchio, A., (1992), **Social Reproduction: The Political Economy of Labour Markets**, Cambridge University Press, Rome.
- Pınarcıoğlu, M. M. (2000), **Development of Industry and Local Change**, Metu Faculty of Arcitechture Press, Ankara.
- Pınarcıoğlu, M. M. ve Işık, O., (2004), **Yeni Kalkınmacılık: Bölgesel Kalkınmada Arayışlar**, GAP-GİDEM Yay., No: 4
- Piore, M. J., (1968), "The Impact of the Labour Market Upon the Design and selection of Productive Techniques within the Manufacturing Plant", **Quarterly Journal of Economics**, Vol 82, s. 602-620.
- Piore, M. J., (1975), "Notes for a Theory of Labour Market ;Stratification", Richard C. Edwards, Michael Reich ve david m. Gordon (ed.), **Labor Market Segmentation**, Lexington Books, Lexington, Massacuhates.
- Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, (2007), **World Population Prospects: The 2006 Revision and World Urbanization Prospects: The 2005 Revision**, <http://esa.un.org/unpp> (21.10.2007).

- Porter, M.E. (1998), "Clusters and the New Economics of Competition". **Harvard Business Review**, November-December 1998, s. 77-90.
- Prandy, K. and Bottero W., (2000), "Social reproduction and mobility in Britain and Ireland in the nineteenth-century and early twentieth centuries", **Sociology**, 34 (2), s. 265-281.
- Przeworski, A. and Vreeland, J.R., (2000), The effect of IMF programs on economic growth, **Journal of Development Economics**, 62, s. 385-421
- Quataert, Donald, (1999), **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, (çev.) Tansel Güney, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ranga, D., (2004), "The Migration Effects of the Economic Structural Adjustment Programme on a Rural Community in Zimbabwe", **African Population Studies**, 19 (1), s. 165-185.
- Rasmussen, J., Schmitz, H. and Dijk, M. P. van, (1992), "Introduction: Exploring a New Approach Small Scale Industry", *Industrial Development Studies Bulletin*, 23(3) (July 1992), s. 2-7.
- Reich, M., D. M. Gordon ve R. C. Edwards, (1973), "A theory of labour market segmentation", **American Economic Review**, 63 (2), s. 359-365.
- Roberts, B., (1978), **Cities of Peasants**, Edward Arnold ltd, London.
- Rouwendal, J. ve P. Nijkamp, (1987), "Regional Economic Research on Labour Markets", Fischer, M. M. ve Nijkamp, P. (ed.), **Regional Labour Markets: Analytical Contributions and Cross-National Comparisons**, Elsevier Science Publishers B. V., North-Holland, s. 95-115.

- Ruttan, V. W., (2002), "Can Economic Growth Be Sustained? A Post-Malthusian Perspective", **Population and Development Review**, Vol. 28, No. 1., s. 1-12.
- Saklı, A. R., (2007), Kapitalist Gelişim Sürecinde Fordizm Ve Post – Fordizm, Ankara, www.sakli.info/Fordizm.pdf (11.06.2007).
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (1973), **50 Yılda Türk Sanayii**, Mars Matbaası, Ankara.
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Kahramanmaraş Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü, (1989), 1989 Yılı Kahramanmaraş İlinin Yıllık Ekonomik ve Ticari Durumu Hakkında Rapor, K. Maraş.
- Scott, A. J. and Storper, M. (ed.), (1986), **Production, Work, Territory: The Geographical Anatomy of Industrial Capitalism**, Allen & Unwin Inc. Winchester, USA
- Scott, A. M., (1976), "Who are the self-employed" C. Gerry and R. Bromley (ed), **The Casual Poor in Third World Cities**, John Wiley, London and New York.
- Seyidoğlu, H., (2003). **Uluslararası İktisat**, Güzem Y., İstanbul.
- Soyak, A., (1999), "Planlı Dönemde Sanayileşme", Oya Baydar (ed.), **75 Yılda Çarklardan Chip'lere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 167-181
- Standing, G. (1991), "Structural adjustment and labour market policies: Towards social adjustment?" Guy Stanging ve Victor Tokman (ed.), **Towards Social Adjustment: Labour Market Issues in Structural Adjustment**, ILO, Geneva, s. 5-51.
- Standing, G. (1999). **Global Labour Flexibility: Seeking Distributive Justice**, MacMillan Press, London.

- Standing, G., (1989), "Global Feminization through Flexible Labor", **World Development**, 17 (7), s. 1077-1095.
- Storper, M. (1997). "Territories, Flows, and Hierarchies in the Global Economy", Kevin R. Cox (ed.), **Spaces of Globalization: Reasserting The Power of The Local**, The Guilford Pres, New York, s:19-44.
- Şahin, M., (2007), "İnsancıl Yüzlü Uyum Ve Sosyal Adalet", www.sosyalhizmetuzmani.org/insanciluyumsosyaladalet.doc,(19.4.07).
- Şengül, H. T., ve Ersoy, M. (der.), (2003), **Kentsel Yoksulluk ve Geçinme Stratejileri: Ankara Örneği**, ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 1999 Yılı Stüdyo Çalışması, Yayın No: 4, Ankara.
- Şengül, H. T., ve Ersoy, M. (der.), (2004), **Şanlıurfa Kentinde Yoksulluk** , ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2002 Yılı Stüdyo Çalışması, Ankara.
- Şenses, F. (2003), "Neoliberal Ekonomi Politikaları, İşgücü Piyasaları ve İstihdam", **2000-2003 Petrol-İş Yılı**, Petrol-İş Yayını, İstanbul, s. 149-161.
- Şenyapılı, T. (1981) **Gecekondu: Çevre İşçilerin Mekanı**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.
- Şenyapılı, T. (1998) "Changing Relational Framework in Informal Sector" in T. Bulutay (Ed.), **Informal Sector (I)**, State Institute of Statistics (DİE) Ankara.
- Şenyapılı, T., (1978), **Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, no 27, Ankara.
- Tandoğan, A. (1989), **Türkiye’de 1975-1980 Döneminde İller Arası Göçler**, KTÜ Genel Yayın No:141, İİBF Yayını, No:5, Trabzon.

- Taylor, L., (2003), “Dış Liberalleşme: Yakın Dönemden Dersler”, (çev.) Erhan Uçer, (Der.) Ahmet. H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İktisat Üzerine Yazılar I, **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Korkut Boratav’a Armağan, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 49-72.
- Tekeli, İ., (1978a), “Türkiye’nin Mekan Organizasyonunu Betimleyici Makro Değişkenlerin Net Göçü Açıklamada Kullanılması”, İlhan Tekeli, Leila Erder (ed.), **Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, No: D-26, s. 195-240.
- Tekeli, İ., (1978b), “1960-1965 Döneminde Türkiye’de Göç Vektörlerinin Yönlülük Analizi ve Mekan Organizasyonunda Uyum Sürecinin Yönü”, İlhan Tekeli, Leila Erder (ed.), **Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, No: D-26, s. 269-295
- Tekeli, İ., Gülöksüz, Y. ve Okyay, T., (1976), **Gecekondulu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir**, Cem Yayınları, İstanbul.
- Tekşen, A., (2003), **Kentleşme Sürecinde Bir Tampon Mekanizma olarak Hemşehrilik: Ankara’daki Malatyalılar Örneği**, DPT Yayını, No:2669, Ankara.
- Toksöz, G. ve Özsuca, Ş., (2002), “Enformel Sektörde İstihdamın Ve İşgücünün Özellikleri”, **İktisat Dergisi**, Sayı 430: 29-35.
- Toros, A, Ulusoy, M. ve Ergöçmen, B., (1997), **Ulusal Çevre Eylem Planı: Nüfus ve Çevre**, DPT Yayını (elektronik nüsha), <http://ekutup.dpt.gov.tr/cevre/eylempla/torosa.pdf>
- Truong, T.D., (2006), **Poverty, Gender and Human Trafficking in Sub-Saharan Africa: Rethinking Best Practices in Migration Management**, UNESCO Poverty Series, Paris.
- Tunçdilek, N., (1978), **Türkiye’nin Kır Potansiyeli ve Sorunları**, İÜ. Coğrafya Enstitüsü, İstanbul.

- TÜİK, (2005), Genel Nüfus Sayımı 2000 Göç İstatistikleri, Ankara.
- TÜİK, (2007), <http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do> (15.04.2007)
- TÜİK, 2008. <http://www.tuik.gov.tr/ulusalhesapapp/ulusalhesap.zul?tur=1> (23.07.2008)
- Tümertekin E., ve Özgüç, N., (2002), **Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekan**, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- TÜSİAD, 2004. **Türkiye’de İşgücü Piyasasının Kurumsal Yapısı ve İşsizlik**. Yayın No: TÜSİAD-T/2004-11/381, Aralık, İstanbul.
- Tüzün, G., (1999), “1950-1960 Döneminde Sanayileşme”, Oya Baydar (ed.), **75 Yılda Çarklardan Chip’lere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 147-166.
- ULUSOY, A., (1999). **Maliye Politikası**, Celepler Matbaacılık, Trabzon.
- UNDP, (1991). Human Development Report 1991, Oxford University Press, New York.
- Varol, Ç. (2006), “Üretim Örgütlenmesine yeni bir bakış: Denizli ve Gaziantep’teki Girişimci Ağları” **Değişen Mekan, Mekanasal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış 1923 - 2003**, (Derleyen Ayda Eraydın) Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 421 - 457
- Waelbroeck, J., (1987). “Ability to Adjust and the Problems of European Market Economies”, Luigi Pasinetti and Peter Lloyd (Eds.), **Structural Change, Economic Interdependence and World Development, Vol. 3: Structural Change and Adjustment in the World Economy**, 7th World Congress of the International Economic Association, Madrid Spain, Macmillan Press, London, s. 109-122.
- Wallerstein, I., (2005), **Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş**, (Çev.) Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, Aram Yayıncılık, İstanbul.

- Walter, K., (2000). *Small Developing Countries and Global Markets*, Palgrave Publishers, elektronik nüsha (<http://site.ebrary.com>, 25.03.2008).
- Wheeler J. O., Muller, P. O., Thrall, G. I. ve Fik, T. J., (1998), **Economic Geography**, John Wiley & Sons Inc. New York.
- World Bank, (1981), **World Development Report**, Washington DC.
- World Bank, (1988), **World Development Report 1988**, Oxford University Press, New York.
- World Bank, (1991), **World Development Report 1991**, Oxford University Press, New York.
- World Bank, (1996), **World Development Report 1996: From Plan to Market**, Oxford University Press, New York.
- World Bank, (2000), **Global Economic Prospects and the Developing Countries 2001**, Oxford University Press, New York.
- World Bank, (2006), *Improving Investment Climates An Evaluation of World Bank Group Assistance The Independent Evaluation Group*, (raported by Hallberg, Kristin) Washington, D. C. (<http://site.ebrary.com/lib/ankarauniv/Doc?id=10130765&ppg=3>, 15.03.2008).
- Yalman, G., (2003), “Neoliberal Hegemonya ve Siyasal İktisat: Latin Amerika Dersleri”, (Der.) Ahmet. H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İktisat Üzerine Yazılar I, **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Korkut Boratav’a Armağan, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 453-474.
- Yay, G. G., (2002), “Türkiye ve Meksika’da İstikrar Programlarının Karşılaştırılması”, (Ed.) Ahmet Alpay Dikmen, **Küreselleşme, Emek Süreçleri ve Yapısal Uyum**, Türk Sosyal Bilimler Derneği 7. Ulusal

Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Seçkisi, İmaj Yayıncılık, Ankara, s. 167-215.

Yeldan E., (2001). **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İletişim Yayınları, Ankara.

Yeldan, E., (2002). “İstikrar, Kim İçin? Kriz İdaresi Üzerine Değerlendirmeler”, **Birikim**, Kasım.

Yentürk, N ve Onaran, Ö., (2003), “Düşük Ücretler Yatırımları Teşvik Ediyor mu? Türk İmalat Sanayiinde Bölüşüm ve Birikim İlişkisinin Analizi”, Nurhan Yentürk, **Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul s. 160-176.

Yentürk, N., (2003), **Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Yırtıcı, H., (2005), **Çağdaş Kapitalizmin Mekansal Örgütlenmesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Young, P. V., ve Schmid, C. F., (1968), **Bilimsel ve Sosyal İncelemeler ve Araştırma**, (çev.) Gazanfer Bingöl, Necati İşçil, İstanbul.

Yörükân, T., (2006), **Gecekondu ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo Kültürel Özellikleri**, Nobel Yayın Dağıtım, 3. Baskı, Ankara.

Zengingönül, O. (2004), **Yoksulluk, Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde Küreselleşme**, Adres Yayınları, Ankara.

ÖZET

Bu çalışmada, YUP'nın köyden şehre göç ve kentsel emek piyasaları üzerindeki etkileri, Türkiye'de Kahramanmaraş kentsel emek piyasası ölçeğinde araştırılmıştır. Kahramanmaraş kentsel emek piyasası, 1980 sonrası uygulanan YUP'nın özel kesimin endüstrileşmesini ve ihracata dönük sanayileşmeyi desteklemeyi amaçlayan yatırım ve ihracat teşvikleriyle fabrikalaşmış bir şehirdir.

Kahramanmaraş kentsel emek piyasasında yürütülen saha araştırması sonucunda, şehrin gelişmesinin teşvik politikaları ile hızlandırıldığı ve yerel sanayiın tekstil ve konfeksiyon sektöründe odaklandığı görülmüştür. Teşvik politikalarıyla yaratılan endüstriyel kümelenme, şehrin merkez ilçe köylerindeki vasıfsız emeği kent merkezine çekmiştir. Bu bağlamda yeni teşvik politikaları uygulamaya devam edilmekte ve köyden şehre göç, yakın yerleşim merkezlerinden daha uzak merkezlere doğru devam etmektedir.

1980 sonrasında şehirde oluşturulan modern sektörün, kentsel emek piyasasının, birincil ve ikincil emek piyasaları ve bunların kombinasyonu olan geçiş özelliği gösteren emek piyasaları ekseninde bölümlenmesine yol açtığı gözlemlenmiştir. Buna göre modern fabrikalarda çalışan idari personel ve teknik elemanlar birincil sektör içinde temsil edilirken alt kademelerde çalışan büro elemanı ve vasıfsız işçiler ikincil sektör özelliği göstermektedirler. Kadınlar ve çocuklar da bu bağlamda ikincil sektör çalışanları olarak resmedilmektedir.

SUMMARY

Research subject of this study is the influences of structural adjustment programs on the internal migration and urban labour markets in the case of Kahramanmaraş urban labour market in Turkey.. Kahramanmaraş is a province that industrialized with the SAPs' investment and export incentive policies after 1980s.

The results of field research in Kahramanmaraş urban labour market showed that the city's growth is accelerated by the incentive policies and the local industry had focused on textile and garment industries after 1980s. The clustering created with the incentives pulled the rural population to the city. In this context the incentive policies which are still carried out causes the continuation of internal migration from far rural regions to the city.

The modern sector that has been formed after the 1980 segmented the labour market to the primary and secondary sectors and other intermediate forms of labour market segmentation. According to this, managing personnel and technicians are represented in the primary sector and the office boys and unskilled workers are represented in the secondary sector. Women and children can also be seen as secondary sector workers.

The concluding remark of the study is that Turkey's local labour markets – including Kahramanmaraş local labour market- are articulated to the core capitalist economies by global commodity chains especially in textile and garment industries.

Ekler

Ek-1: Yarı Yapılandırılmış Göç ve Çalışma Yaşamı Mülakatı Soru Kâğıdı

A. Demografik bilgiler

1. Doğum yeri ve tarihi
2. Eğitim durumu
3. Mesleği
4. Aile yapısı (çekirdek, geniş vb.)
5. Eşin eğitim durumu
6. Eşin meslek ve iş durumu
7. Çocuk sayısı
8. Çocukların eğitim ve çalışma durumları

B. Göç ve kente yerleşmeye ve konut durumuna ilişkin bilgiler

9. Şehre yerleşme tarihi
10. Şehre yerleşme nedeni
11. Köy ile ilişkilerin biçimi (gelir, vb açısından)
12. Köydeki mal varlığına ilişkin olarak tarımsal desteklerden yararlanıp yararlanmadığı
13. Köydeki üretim biçimi
14. Geçim olanakları
15. Köydeki çalışma koşulları
16. Şehre yerleşme nasıl oldu (akraba, çevre yardımı vb.)
17. Konut durumu
18. Akraba ve komşularla ilişkiler
19. Sosyal yaşam

C. Çalışma koşullarına ilişkin bilgiler

20. Ne işte çalıştığı
21. Nasıl iş bulduğu (referanslar)

22. Daha önce çalıştığı işler
23. Çalışma koşulları ve saatleri
24. Ailenin diğer bireylerinin çalışma durumu
25. Çalışan varsa onlara nasıl iş bulunuyor ve ne işlerde çalışıyorlar
26. Çalışan çocuk var mı
27. Gelir durumu (bireysel ve ailenin diğer bireyleri –eş ve çocuklar- ile birlikte)
(şehre yerleştiğinden bugüne alım gücü/reel ücret durumu)
28. Sosyal güvenlik kurumu kaydı var mı nasıl işliyor?
29. Sendikaya üyelik durumu ve sendika hakkındaki görüşleri

D. Yaşam standartlarına ilişkin bilgiler

30. Konut durumu (kira, kendinin; oda sayısı)
31. Evin yapısal durumu (sıcak su, vb olanakları)
32. Evde bulunan beyaz eşya ve mobilya
33. Tüketim alışkanlıkları (alveriş)
34. Boş zaman faaliyetleri (dinlenen müzik ve tv izleme alışkanlıkları)
35. Kent-köy farklılığı (sosyal yaşantı bakımından)

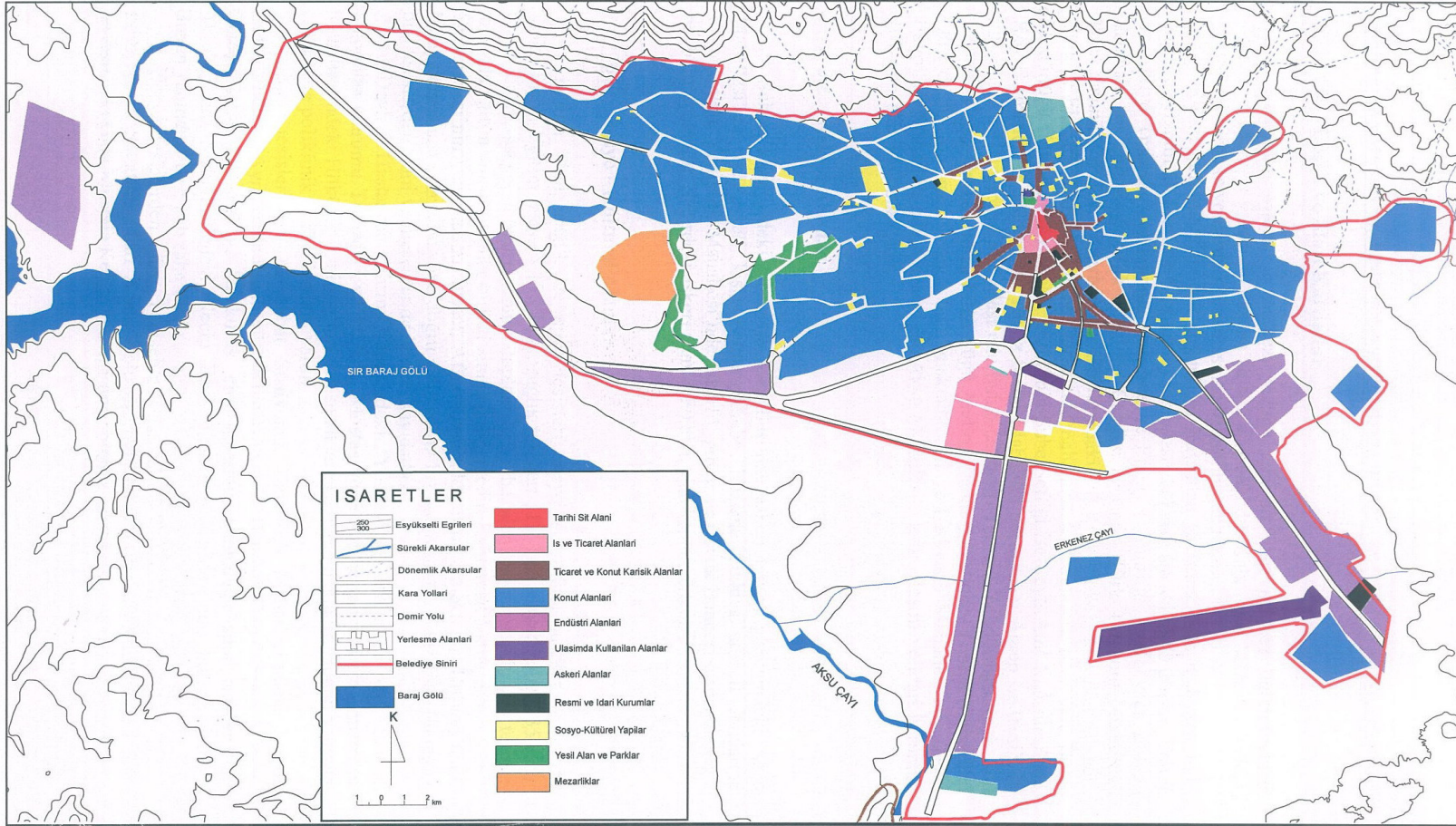
E. Köye dönüş eğilimleri

36. Köye dönmeyi düşünür mü?
37. Düşünürse nasıl ve neden?

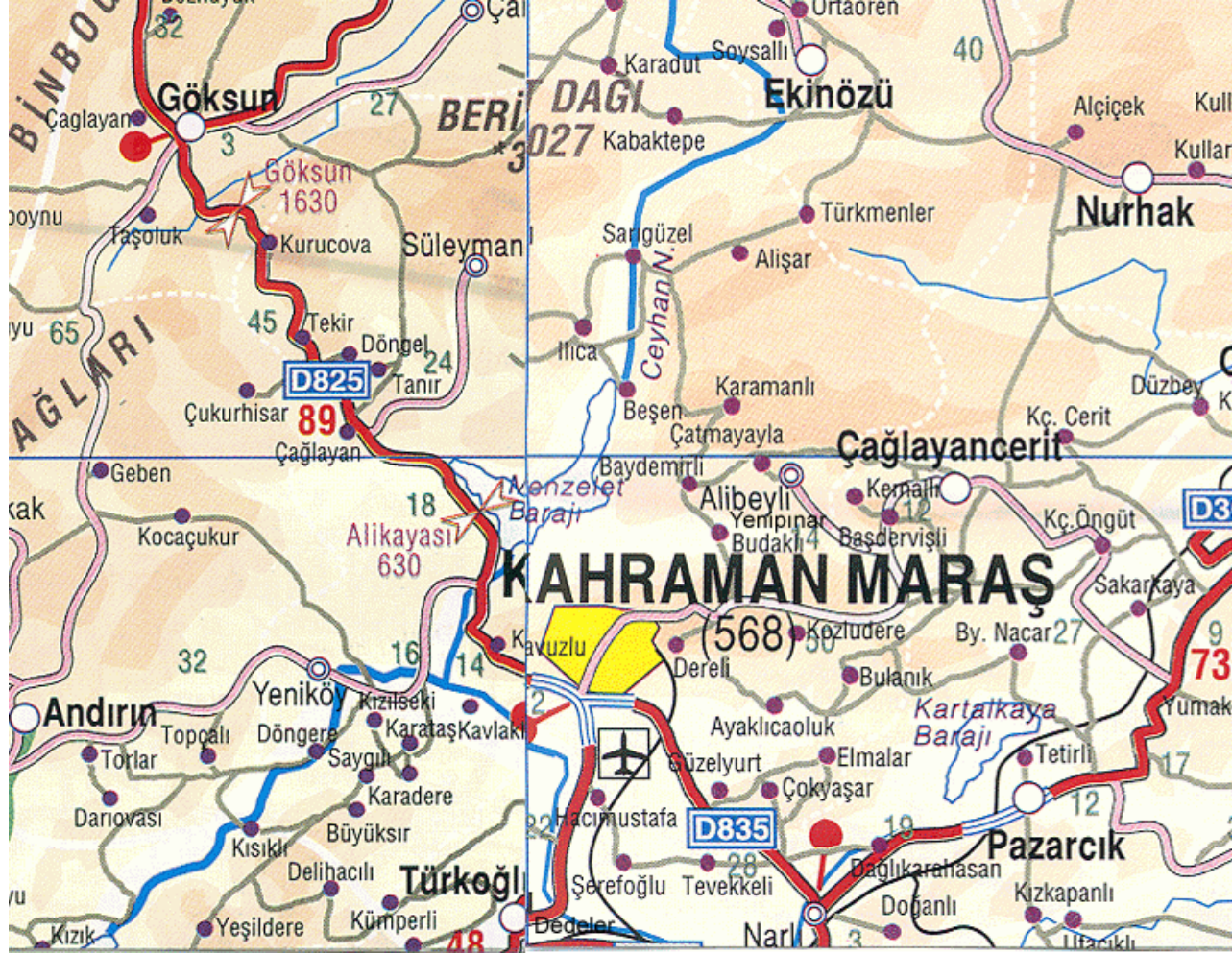
Ek-2: Yarı Yapılandırılmış Fabrika Sahibi/İşyeri Yetkilisi Mülakatı Soru Kâğıdı

1. İşyeri/fabrika tarihçesi
2. Teşvik kullandı mı, kullandı ise nasıl karar verdi, süreç nasıl işledi?
3. Bu işi yapmaya ve Kahramanmaraş'ta yapmaya neden karar verdi? Teşviklerin bunda etkisi nedir?
4. Tekstil ve konfeksiyonda yoğunlaşmanın nedeni nedir?
5. İşçi alımında nelere dikkat edersiniz?
6. İşçileriniz hangi mahallelerden/köylerden geliyor?
7. İşletmede çalışanlar arasındaki hiyerarşik basamaklar nasıl sıralanıyor?
8. İşçi devri oranı nedir?
9. İl dışından göçüp Maraş'a yerleşmiş çalışanınız var mı?
10. Kadınlar hangi birimlerde çalışır? Tercih edilme/edilmeme nedeni nedir?
11. Bir çocuk niçin çalıştırılır? (Küçük sanayi işyerlerinde ve kuyumculuk, oymacılık, ayakkabıcılık vb. atölyelerinde sorulmuştur)
12. Üretimizi nerede satıyorsunuz? Müşteriyi nasıl buluyorsunuz?
13. Çalışma yönteminiz nedir (kendi ürünü-markası, fason üretim)?
14. Vasıflı çalışana işe alma prosedürleri?
15. Vasıfsız çalışana işe alma prosedürleri?
16. Çalışanlarınızın köylü/kentli bileşimi?
17. Kriz dönemlerinde işçilerle ilgili politikanız nedir (işten çıkarma, ücretsiz izin verme, başka birimlere kaydırma vb.)?
18. Çalışanlarla iletişiminiz nasıldır?
19. Bundan sonra hangi sektörlerde yatırım yapmayı düşünüyorsunuz?
20. Kahramanmaraş sanayisinin geleceği ile ilgili tahminleriniz beklentileriniz nelerdir?

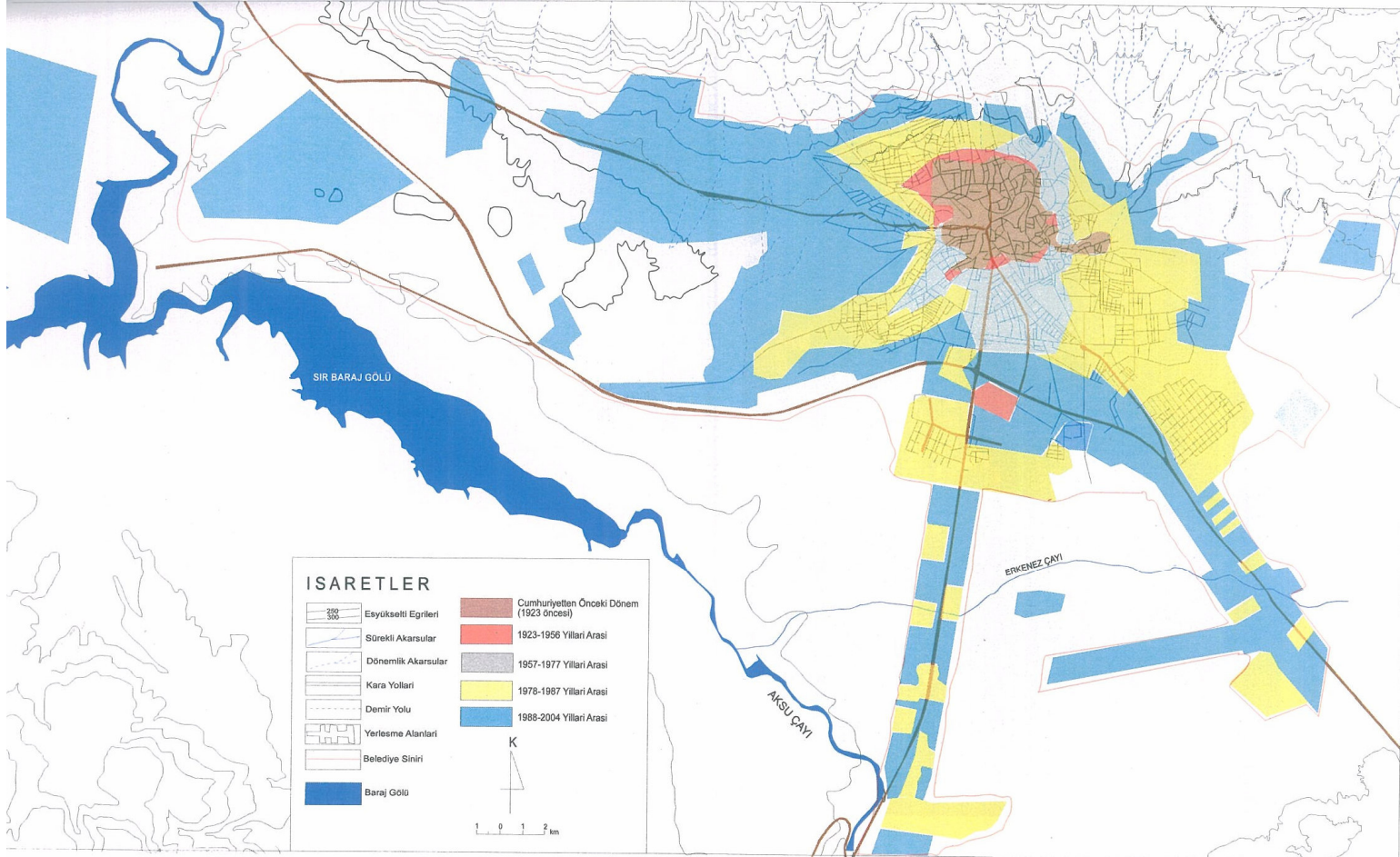
Ek 3 :Haritalar



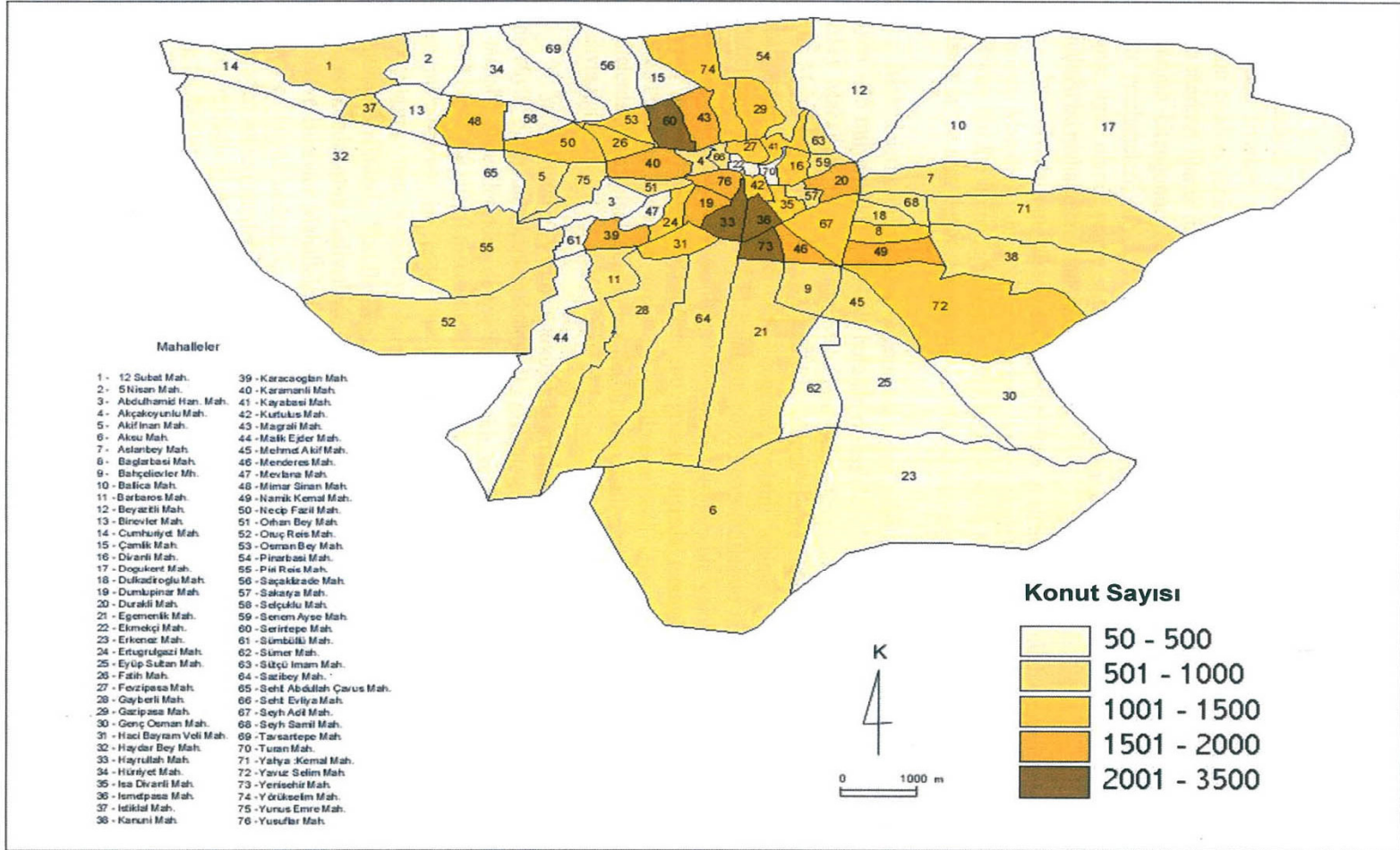
Harita 1: Kahramanmaraş Kentsel Alanı Fonksiyon Alanları ve Endüstri İşletmelerinin Dağılımı, Gürbüz 2001, Şahin, 2004



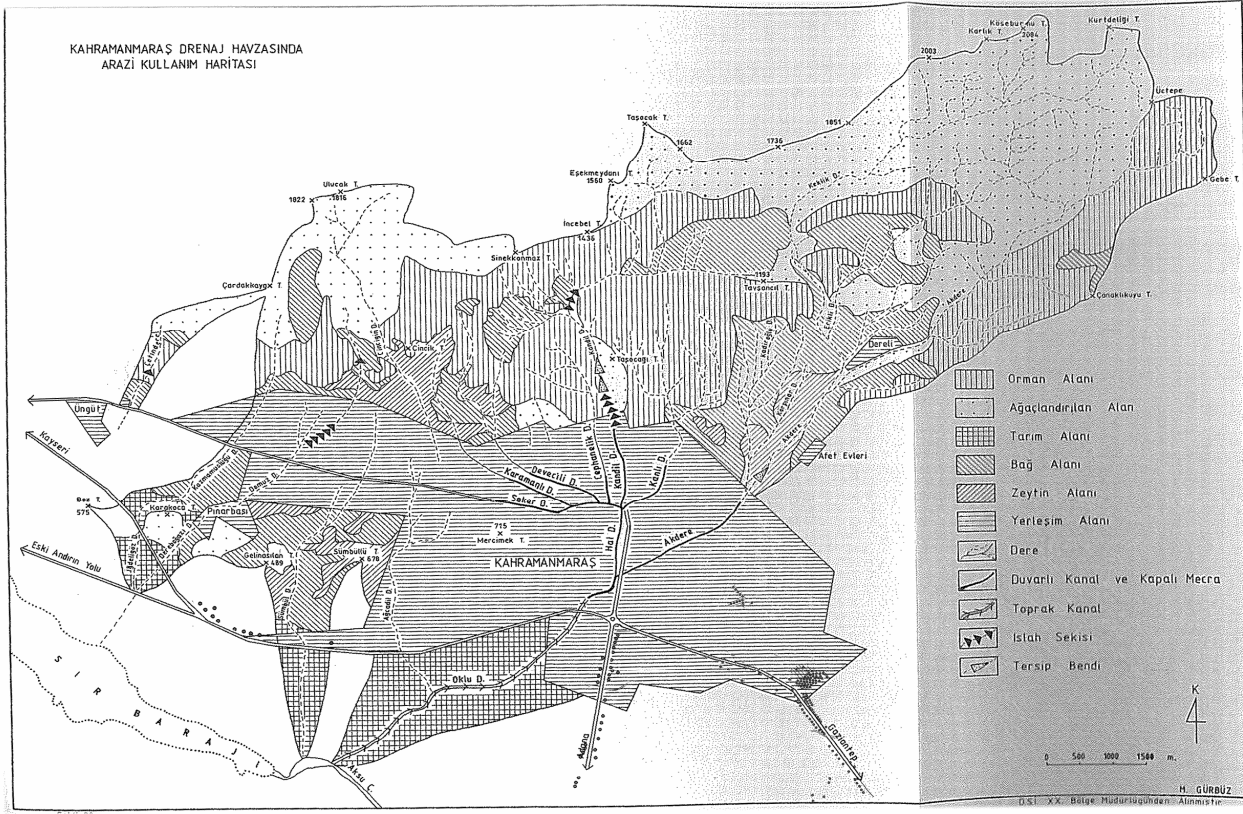
Harita-2: Kahramanmaraş Haritası ve Göç Veren köyler



Harita -3: Kahramanmaraş'ta Dönemler İtibariyle Göç ve yerleşme Örüntüleri Kaynak: Gürbüz, 2001.



Harita 4: Mahallelerin Konut Sayıları ve Göçe Göre Konumları, Gürbüz, 2001; Şahin, 2004.



Not: Harita üzerinde Gaziantep, Adana ve Kayseri yolu çevresinde siyah noktalı alanlar sanayi alanı olarak kullanılmaktadır.

Harita 5: Kahramanmaraş Kentsel Alanı ve Çevresinde Arazi Kullanım Örüntüleri, Kaynak, Gürbüz, 2001.

Yılmaz, Mehmet, Yapısal Uyum Programlarının İç Göç Ve Kentsel İşgücü Piyasası Üzerine Etkileri: Kahramanmaraş Örneği, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Gülay TOKSÖZ, 278 s.

ÖZET

Bu çalışmada, YUP'nın köyden şehre göç ve kentsel emek piyasaları üzerindeki etkileri, Türkiye'de Kahramanmaraş kentsel emek piyasası ölçeğinde araştırılmıştır. Kahramanmaraş kentsel emek piyasası, 1980 sonrası uygulanan YUP'nın özel kesimin endüstrileşmesini ve ihracata dönük sanayileşmeyi desteklemeyi amaçlayan yatırım ve ihracat teşvikleriyle fabrikalaşmış bir şehirdir.

Kahramanmaraş kentsel emek piyasasında yürütülen saha araştırması sonucunda, şehrin gelişmesinin teşvik politikaları ile hızlandırıldığı ve yerel sanayiın tekstil ve konfeksiyon sektöründe odaklandığı görülmüştür. Teşvik politikalarıyla yaratılan endüstriyel kümelenme, şehrin merkez ilçe köylerindeki vasıfsız emeği kent merkezine çekmiştir. Bu bağlamda yeni teşvik politikaları uygulamaya devam edilmekte ve köyden şehre göç, yakın yerleşim merkezlerinden daha uzak merkezlere doğru devam etmektedir.

1980 sonrasında şehirde oluşturulan modern sektörün, kentsel emek piyasasının, birincil ve ikincil emek piyasaları ve bunların kombinasyonu olan geçiş özelliği gösteren emek piyasaları ekseninde bölümlenmesine yol açtığı gözlemlenmiştir. Buna göre modern fabrikalarda çalışan idari personel ve teknik elemanlar birincil sektör içinde temsil edilirken alt kademelerde çalışan büro elemanı ve vasıfsız işçiler ikincil sektör özelliği göstermektedirler. Kadınlar ve çocuklar da bu bağlamda ikincil sektör çalışanları olarak resmedilmektedir.

Yılmaz, Mehmet, Structural Adjustment Programs' Effects on Internal Migration and Urban Labour Market: A Case Study in Kahramanmaraş Province, Phd Thesis, Advisor: Prof. Gülay Toksöz, 278 p.

ABSTRACT

Research subject of this study is the influences of structural adjustment programs on the internal migration and urban labour markets in the case of Kahramanmaraş urban labour market in Turkey. Kahramanmaraş is a province that industrialized with the SAPs' investment and export incentive policies after 1980s.

The results of field research in Kahramanmaraş urban labour market showed that the city's growth is accelerated by the incentive policies and the local industry had focused on textile and garment industries after 1980s. The clustering created with the incentives pulled the rural population to the city. In this context the incentive policies which are still carried out causes the continuation of internal migration from far rural regions to the city.

The modern sector that has been formed after the 1980 segmented the labour market to the primary and secondary sectors and other intermediate forms of labour market segmentation. According to this, managing personnel and technicians are represented in the primary sector and the office boys and unskilled workers are represented in the secondary sector. Women and children can also be seen as secondary sector workers.

The concluding remark of the study is that Turkey's local labour markets –including Kahramanmaraş local labour market- are articulated to the core capitalist economies by global commodity chains especially in textile and garment industries.